

Dr. Mehmet YILDIRIM

Doğum Yılı/Yeri
1974, Tunceli

Vefat Yılı/Yeri
2023, Hatay

6 Şubat Depreminde Yaşamını
Yitiren Aziz Yurttaşlarımıza
Rahmet ve Duayla...

EDİTÖR

Doç.Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Meryem Ayan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Jeffrey HOWLETT (Girne Amerikan Üniversitesi)

Dr. Emine SONAL (Yaşar Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Carol GRIFFITHS (Yeni Zelanda)

Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Doç. Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

Dr. A. Haydar SÖYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Gülnare MANAFOVA (Azerbaycan Milli Konservatoriyası)

ALAN EDİTÖRLERİ

İngiliz Dili ve Edebiyatı: Prof. Dr. Meryem AYAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Sosyoloji: Prof. Dr. M. Cem DEMİR (Munzur Üniversitesi)

Psikoloji: Dr. Canan BÜYÜKAŞIK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Tarih: Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi)

Arkeoloji: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)

Siyasal Bilimler: Dr. Öğr. Üyesi A. Haydar SOYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Müzik: Doç. Dr. M. Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)

Felsefe: Dr. Öğr. Üyesi Ufuk BİRCAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Edebiyat: Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)

İletişim: Prof. Dr. Bedriye POYRAZ (Ankara Üniversitesi)

Bankacılık: Prof. Dr. Mehmet Deniz YENEROĞLU (Marmara Üniversitesi)

Tarih Eğitimi: Doç. Dr. Fatih YAZICI (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

İlahiyat: Doç. Dr. Mehmet ALTIN (Bitlis Üniversitesi)

İşletme-Finans: Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Ekonometri-İstatistik: Dr. Seda Başar YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Pazarlama-Reklamcılık: Dr. Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Kastamonu Üniversitesi)

Kapak: İnternet görseller sayfasından alınmıştır.

E-ISSN: 2619-9475 | **Yayın Aralığı:** Yılda 4 Sayı | **Başlangıç:** 2017 | **Yayıncı:** Yusuf ARSLAN

| <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid> **Yazışmalar için e-mail adresi:** anadolusosyalbilimler@gmail.com

Tarandığımız Dizinler: DRJI, Index Copernikos, EBSCO, Ulrich's, Asos Index, Infobase Index, Cite Factor, ICI, Research Bip,I2OR, ROOT Index, SIS, İSAM, Science Gate, Acarindex, ESJI.

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

1. PSİKOLOJİK SERMAYE: BIBLİYOMETRİK BİR ANALİZ, Ali Kemal CEYLAN, **Sayfa: 1-13**, Araştırma Makalesi
2. SEYYİD YAHYÂ-YI ŞİRVÂNÎ'NİN SEYR U SÜLÜK ANLAYIŞI, İlahe MEMMEDOVA KURŞUN
Sayfa: 14-28, Araştırma Makalesi
3. HAVACILIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN REZERVASYON SİSTEMİNE İLİŞKİN ALGILARI: METAFOR ANALİZİ ÖRNEĞİ, Murat Ahmet DOĞAN Zafer ŞİMŞEK Asena AYVALIOĞLU, **Sayfa: 29-40**, Araştırma Makalesi
4. TEFSİRLERDEKİ ANLAMI BAĞLAMINDA İSTİÂZE ve ONA MÜRADİF İFADELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME, Hacı ÇİÇEK, **Sayfa: 41-54**, Araştırma Makalesi
5. Burak SERTKAYA Demet YAMAN, **Sayfa: 76-94**, Araştırma Makalesi
6. RAMAZAN AYINDA TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA VE GIDA HARCAMALARI ALIŞKANLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: NİĞDE VE YÖRESİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI
Ruhan İRİ, **Sayfa: 111-122**, Araştırma Makalesi
7. EKONOMİK BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ: E7 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ
Esra CEBECİ MAZLUM, **Sayfa: 123-135**, Araştırma Makalesi
8. COVID-19 PANDEMİSİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMİNDE ÇOCUKLARIN UYKU ALIŞKANLIKLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER: BİR TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Emel SARI GÖKTEN Gökçe VOGT, **Sayfa: 151-166**, Araştırma Makalesi
9. SİVİL HAVACILIK ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMSSEL YETERLİLİĞİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR İNCELEME
Mustafa SOBA Hüsna YILMAZ, **Sayfa: 167-181**, Araştırma Makalesi
10. BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ EĞİLİM DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Hasan SÖZEN, **Sayfa: 182-195**, Araştırma Makalesi
11. ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN OKULDA KARŞILAŞTIKLARI STRES KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: HATAY ÖRNEĞİ
Mehmet ÇOLAK Cuma Ali YÜKSELEN Mehmet DOĞRU, **Sayfa: 196-209**, Araştırma Makalesi
12. SINAV KAYGISI OLAN ERGENLERDE FLASH TEKNİĞİNİN TEK SEANSLIK ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BİR GRUP UYGULAMASI
Mahsum AVCI, **Sayfa: 222-231**, Araştırma Makalesi
13. AN OVERVIEW OF PREGNANCY EDUCATION: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION
Esra ERGİN Büşra ERGİN Oğuzhan GÜNENC Mehmet ERYILMAZ, **Sayfa: 232-255**, Araştırma Makalesi
14. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM VE KÖYDE MODERNLEŞMENİN ÖRNEĞİ OLARAK KÖY ENSTİTÜLERİNİN KURULUŞU VE HALK EĞİTİMİ FAALİYETLERİ
Nilgün YENİSOY ÖZKAN, **Sayfa: 256-267**, Araştırma Makalesi
15. VIOLENCE IN HEALTH: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS
Yılmaz DAŞLI Ecem DEMİR YURTSEVEN Bahar TÜRKMENOĞLU, **Sayfa: 268-281**, Araştırma Makalesi

DERLEME MAKALELER

1. "EVLAT SORUMLULUĞU BEKLENTİSİ", "AİLE BÜTÜNLÜK DUYGUSU" VE "KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ" ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA, Yağmur ÖZER Sevda ASLAN, **Sayfa: 55-75**, Derleme
2. KÖRLÜK VE BİLGELİK, Yunus BUCUKA, **Sayfa: 95-110**, Derleme
3. THE DYNAMICS OF ECONOMIC STRUCTURE IN THE POLITICAL AND SOCIAL SYSTEMS OF THE OTTOMAN STATE: THE EXAMPLE OF AHİLİK (CONFRATERNITY) AND GUILDS
Oğuzhan GÖKSEL Müjdat AVCI, **Sayfa: 136-150**, Derleme
4. INSTITUTIONAL ETHNOGRAPHY: THE MAIN ASPECTS AND THEORETICAL FOUNDATIONS
Zeynep TEKİN BABUÇ, **Sayfa: 210-221**, Derleme

OLGU SUNUM

1. TARİHSEL/TOPLUMSAL TRAVMALARIN KUŞAKLARARASI PSİKOSOSYAL ETKİLERİ: DERSİM 38 ÖRNEĞİNDE BİR OLGU SUNUMU, Gülnaz KARATAY-Azad GÜNDERCİ, **Sayfa: 282-291**, Olgü Sunum

PSİKOLOJİK SERMAYE: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Ali Kemal CEYLAN*

ÖZET

Sosyal ve ekonomik yaşamın küreselleşmesi beraberinde birçok değişimi getirmiştir. Örgütsel ve ekonomik yapıda da meydana gelen bu değişim, beşeri sermaye unsurunu örgütler açısından oldukça önemli bir konuma yükseltmiştir. Örgütsel yönetimlerin verimlilik, büyüme ve etkinlik gibi amaçları yönünden, çalışanlarının psikolojik sermayelerinin oynayabileceği rollerin önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik sermaye araştırmaları örgütsel alandan başlayarak örgütsel yönetim alanında gittikçe artmıştır. Araştırmada, bibliyometrik analiz yöntemi ile psikolojik sermaye kavramının Web of Sciences veri tabanında (WoS) olan psikolojik sermayeyle ilgili yayınların belli özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamındaki makalelerin özelliklerinden birisi olan psikolojik sermayenin en sık kullanıldığı anahtar sözcüklere göre ilişkilerinin analizi yapılmıştır. Bunun yanı sıra psikolojik sermayeyle ilgili yayın yapan ülkeler, yayınların yıllar itibariyle göstermiş olduğu dağılım durumu, en çok atıf alan yayınların sıralaması, en üretken olan yazarlar gibi diğer özellikler yönünden de ilgili makalelerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Psikolojik sermaye kavramının ilişkili olarak kullanıldığı 148 anahtar sözcük olduğu tespit edilmiştir. Web of Sciences'te psikolojik sermayeyle ilgili en fazla yayın yapan ülkenin Çin ve ikinci olarak ABD olduğu belirlenmiştir. Türkiye bu sıralamada dördüncü olmuştur. Araştırmada, ilk makale tarihinin 1997 yılı olduğu tespit edilmiş ve 2022 yılına kadar olan yayınlar kapsama alınarak analizleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, Pozitif Psikoloji, Bibliyometrik Analiz**PSYCHOLOGICAL CAPITAL: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS****ABSTRACT**

Globalization of social and economic life has brought about many changes within itself. This change that occurred in the organizational and economic structure, has also raised the human capital element to a significant position in terms of organizations. The organizational management's objectives such as productivity, growth, and effectiveness, and the importance of the roles that employees' psychological capital possess, have more clearly emerged. Starting from the organizational field, psychological capital research has increased gradually in the field of organizational management. This research aims to introduce certain features of the psychological capital concepts in the Web of Sciences database (WoS) with the bibliometric analysis method. Psychological capital, which is one of the features of the articles within the scope of the research, was analyzed in relation to the most frequently used keywords. Moreover, the bibliometric analysis of the related articles was compared in terms of other features such as the countries that publish on psychological capital, the distribution of the publications over the years, the ranking of the most cited publications, and the most productive authors. It was determined that there are 148 keywords related to the concept of psychological capital. This study found that China is the country with the highest number of publications on psychological capital in the Web of Sciences, followed by the USA. Turkey has ranked fourth on the list. For the research design, it was observed that the first article was published in 1997 and the analysis was carried out by including the publications until 2022.

Keywords: Psychological Capital, Positive Psychology, Bibliometric Analysis

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, alikemal.ceylan@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2699-0973

Araştırma makalesi Sayfa Sayısı:1-13

Makale Geliş Tarihi: 27. 10.2022 Makale Kabul Tarihi: 03. 01. 2023 Makale Yayın Tarihi: 20.03.2023

1. GİRİŞ

Küreselleşme sosyal ve ekonomik yaşamda birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden birisi de ekonomik hayatta şiddetlenen rekabet ortamıdır. Rekabetin yoğunlaştığı ortamında, çalışanların psikolojik sermayesi, yönetsel yapılar için yalnızca bireylerin ve örgütlerin rekabet avantajını arttırmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin sağlıklı olabilecek fiziksel ve zihinsel şartlarını etkili bir şekilde hafifletme ve iyileştirme potansiyeline sahiptir (Yu and Lin, 2020). Psikolojik sermaye üzerine yapılan araştırmalar örgütsel davranış alanından kaynaklanmakta ve işletme çalışanlarını hedeflemektedir (Yu and Lin, 2020). Bir kurumun / örgütün başarısında, finansal ve teknik olmayan faktörlerin rekabet denklemindeki ağırlıklı etkisi artmıştır. Teknik, fiziksel ve finansal sermaye gibi geleneksel sermaye biçimlerinin gerekliliği tartışılmamakla birlikte kurumlar yönünden artık yeterli olma durumunu yitirmişlerdir. Psikolojik sermaye, diğer sermaye unsurları yanında örgütsel performansın gelişmesinde oldukça önemli bir rol oynayabilmektedir. Örgütler için artık çalışanlarının sahip olduğu sosyal, beşeri ve psikolojik sermaye gibi yeni sermaye biçimleri önemli hale gelmiştir (Luthans and Youssef, 2004).

Sermaye kavramının içeriğindeki genişlemeye bakılırsa bu kavramın farklı sermaye alt başlıklarını barındırdığı görülür. İlk olarak ekonomik sermaye kavramı yanında sosyal, beşeri ve psikolojik sermaye kavramları geliştirilmiştir. Geleneksel ekonomik sermaye kavramı neye sahip olduğunu gösteren finansal ve maddi duran varlıklar gibi unsurlarla ilişkilidir. Bireyin ne bildiğini soran beşeri sermaye kavramı ise bireyin tecrübe, eğitim, beceri, bilgi ve fikirleriyle ilgilidir. Sosyal sermaye kavramı ise bireyin kimi tanıdığıyla ilgili olarak sahip olduğu ilişkileri, ağ bağlantıları ve dostlarını işaret etmektedir. Bunlara karşılık psikolojik sermaye kavramı ise bireyin kim olduğuyla ilgili bir kavramdır. Bireyin öz yeterliliği, iyimserliği, umut ve psikolojik yönden dayanıklılığıyla ilgilidir (Luthans vd., 2004). Yapılan araştırmalar, psikolojik sermayenin, bireysel ve örgütsel düzeyde olumlu sonuçlara yol açtığını ve insan kaynaklarının geliştirilmesinde birçok etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmalar psikolojik sermayenin, kişisel bir kaynak olarak çalışanların iş tatmini, iş performansı, örgüte bağlılıkla ve psikolojik iyilik haliyle önemli derecede ilişkili olduğunu göstermiştir (Avey vd., 2010; Cheung vd., 2011; Schulz vd., 2014).

Avey ile diğerlerinin (2011) yapmış olduğu meta-analitik araştırmada, psikolojik sermayenin içerdiği, umut, etkinlik, uyumluluk ve iyimserlik gibi psikolojik kaynakların, insan kaynaklarının geliştirilmesine ve performans yönetimine olan açık etkisi kanıtlanmıştır. Psikolojik sermaye, çalışanların, tutum, davranış, iş mutluluğu ve performans gibi örgütsel çıktılar üzerinde etkiye sahiptir (Luthans vd., 2007). Aynı zamanda psikolojik sermaye, arzu edilmeyen çalışan tutumlarıyla, (kötümserlik, kaygı, stresle, iş' ten ayrılma niyetiyle vb.) davranışlarıyla önemli derecede negatif ilişkilidir (Avey vd., 2011; Chen and Lim, 2012; Choi and Lee, 2014; Sweetman vd., 2011). Bunun yanında, psikolojik sermaye özelliklerinin, liderlik gelişimi için önemli bir faktör olduğu kabul edilmektedir (Toor and Ofori, 2010). Psikolojik sermayenin iş tatminiyle, örgütsel vatandaşlık ve bağlılığın yanı sıra iş performansı da olumlu yönde ilişkileri bulunmaktadır (Ardichvili, 2011). Bu sonuçlar, psikolojik sermayenin, iş ve örgütsel yaşamda birçok olumlu çıktıya neden olduğunu göstermekte ve psikolojik sermaye kavramının, örgütsel davranış alanının önemli bir konusu haline geldiğini göstermektedir.

Araştırmada, bibliyometrik yöntem analizinin kullanılmasıyla, psikolojik sermayenin incelenmesi yapılmıştır. Psikolojik sermayeyle ilgili bibliyometrik yöntem ile daha önce yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Karakuş, 2018; Margiadi and Wibowo, 2019; Yu and Lin, 2020). Karakuş'un (2018) araştırmasında, sosyal bilimler alanında psikolojik sermayeyle ilgili yayınların

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tespiti ve özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Yu ve Lin (2020) araştırmalarında, Çin deki psikolojik sermaye araştırmalarının doğru bir şekilde kavranabilmesi için, CSSCI veri tabanındaki 280 temel araştırmanın kapsamlı bir analizi için VOSviewer yazılımını kullanmışlardır. Yu ve Lin, araştırmaların temel olarak dört alanda yoğunlaştığını tespit etmişlerdir. Bu alanlardan birisi de örgütsel yönetimde, çalışanların psikolojik sermaye mekanizması veya etkisi hakkındadır. Margiadi ve Wibowo'nun (2019) psikolojik sermaye kavramının incelenmesiyle ilgili araştırmasında ise yayınların kapsamlı sınıflandırılmasıyla ilgili analizler, 31 Mart 2019 yılına kadar olacak biçimde yapılmıştır.

Bu araştırmada, niteliği yüksek olan çalışmaların yer alması amacıyla WoS (Web of Science) veri tabanında yer alan psikolojik sermaye literatürü ile ilgili dokümanlar araştırma kapsamına alınmıştır. Bibliyometrik yöntemin kullanıldığı bu araştırmada, Temmuz 2022 yılını içerecek şekilde, psikolojik sermayeyle ilgili bütün makalelerin belirlenmesi ve bunların özelliklerinin analiziyle bu konunun gelişimine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. POZİTİF PSİKOLOJİ KAVRAMI

Psikolojik sermaye kavramının dayanağı olan pozitif psikolojinin ortaya ıkışı Martin E.P. Seligman'ın bu konuya 1998 yılında Amerikan Psikoloji Derneğinde dikkatleri çekmesine kadar uzatılabilir (Linley vd., 2006). Pozitif psikoloji insani fonksiyon ve deneyimin olumlu yönlerine dikkat çekerek, psikolojik araştırma ve uygulamadaki dengesizliği telafi etmeye çalışmaktadır (Linley vd., 2006). Psikoloji, II. Dünya savaşının sonundan itibaren büyük oranda, bireyin psikolojik hastalıklarını tedaviyi merkeze alacak şekilde yn almıştır. Psikoloji, hasta insan modeli temelinde bireyin tedavi ve olumsuzluklarının telafisine yoğunlaşmış ve neredeyse bütünüyle insanın patolojik durumları ile ilgili olmuştur (Seligman, 2002: 3). Patolojik olana bu özel dikkat bireyi ve gelişen topluluğu ihmal etmiştir.

Pozitif psikolojinin amacı, psikolojinin merkezine sadece yaşamda en kötü şeyleri düzeltme endişesinden; yaşamın olumlu yönlerini de inşa etmeye yönelik bir değişimi başlatmaktır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Olumlu znel deneyimle ilgili olan pozitif psikoloji, psikolojiyi yaşam içindeki en kötü şeylerin tedavisi ile meşgul olmaktan çıkartarak; onu hayatın en iyi özelliklerini inşa etmeye çalışan bir değişimi amaçlamaktadır (Seligman, 2002: 3). Pozitif psikoloji, refah, mutluluk, coşku/ akış, bireysel güçlü yönler, bilgelik, üretkenlik ve hayal gücü gibi özelliklere odaklanmaktadır. Dahası yöneldiği odak yalnızca bireyi mutlu etmek, ben merkezli, narsistik bir yaklaşımı sürdürmek değil; aynı zamanda grup düzeyinde de gelişme ve mutlulukla ilgilidir. Böylece bireyler ve gruplar beraber gelişmekte, birinin refahının artması diğerinde de olumlu bir etkiye neden olabilmektedir (Hefferon and Boniwell, 2011: 2). İnsan, grup ve örgütlerin gelişimine ya da gerekli fonksiyonu göstermesine katkıda bulunan koşul ve süreçlerin araştırılması pozitif psikolojinin amacını oluşurmaktadır (Gable and Haidt, 2005).

Bireysel düzeyde, pozitif psikoloji, pozitif bireysel özelliklerle ilgilidir: Bunlar sevgi kapasitesi, yetenek, bilge olma, cesur olma, kararlılık, af edebilme, manevi yönden gllk, estetik yönden hassasiyet, özgün olabilme, geleceğe yönelik düşünce ve i dünyanın zenginliği gibi özelliklerdir. Grup düzeyinde ise, bireyleri daha iyi yurttaşlığa yönelten sivil erdemler ve kurumlarla ilgilidir: Bunlara diğerkmlık, sorumluluk, nezaket, ılımlılık, hoşgrllk ve iş ahlakı gibi özellikler örnek gösterilebilir (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

Pozitif psikoloji daha önceki patolojik psikoloji modelinin yerini almayı değil, ancak gerekli ve tamamlayıcı bir bilimsel arayış olarak gelişmeyi amaçlamaktadır. Pozitif psikoloji, insanların sadece olumsuz yönlerine odaklanarak değil, insan olma vasfının olumlu ve güçlü tarafları ile ilgili titiz bir bilimsel anlayışı sergilemektedir (Snyder and Lopez, 2002: 752).

3. PSİKOLOJİK SERMAYE KAVRAMI

Pozitif psikolojinin iyi ve doğru olana dikkati çeken çağrısı, nasıl ki insanların neredeyse tamamen negatif, işlevsiz ve eksik olanla meşgul olma dengesini yeniden ayarlamasına yardımcı olduğu gibi; örgütsel davranış alanı ve insan kaynakları yönetiminde daha az temsil edilen pozitif psikoloji kaynaklarının değerine odaklanma çabası da sağlamıştır. Çağdaş psikolojik araştırmaların çok büyük bir çoğunluğu zihinsel rahatsızlıkların tedavisi, depresyon, kaygı ve kızgınlık gibi konularla ilgili; çok az sayıda araştırma pozitif kavramlar ve insanların yetenekleri ile ilgili olarak yayınlanmıştır (Luthans, 2002).

İşyeri, insani faaliyetin sergilenmesinde ki en önemli bağlamlarından biri olduğundan beri pozitif psikoloji, insanın daha iyi anlaşılması için pozitif özelliklere odaklanılması konusunu gündeme getirmiştir. Pozitif psikoloji insanların zayıf yönleri ile meşgul olmaktan ziyade onların güçlü, canlı ve sağlıklı yönlerine odaklanmıştır. Böylece örgütsel psikoloji alanında bir takım pozitif yönelimli kavramsallaştırmalar ve araştırmalar gelişmiştir. Luthans, pozitif psikoloji hareketini başlangıç noktası olarak, pozitif örgütsel davranışları tanımlamaya çalışarak, pozitif psikolojik kaynakların işyerinde etkinliğini ve uygulanabilirliğini gösteren araştırmalar sonucunda; çalışanların psikolojik yeterliliklerinin sabit değil ilerletilebilir olduğunu öne sürmüştür. Pozitif psikolojinin bu yeni anlayışında, örgüt çalışanlarının sahip oldukları güçlü tarafların ölçülmesi ve geliştirilmesi sonucunda, örgüt performansının artırılması hedefini içeren bir yönelim bulunmaktadır (Luthans, 2002).

Bireyin, psikolojik yönden pozitif gelişim durumuyla karakterize edilen psikolojik sermaye (Schulz vd., 2014) sadece “kim olduğumuzla” değil aynı zamanda gelişimsel anlamıyla “kim olacağımızla” da ilgili bir kavram olarak insan kaynaklarının gelişiminde önemli bir potansiyel taşımaktadır (Luthans vd., 2010; Peterson vd., 2011). Psikolojik sermaye, işyerinde bireysel düzeydeki olumluluk durumu olarak belirtilebilir (Youssef-Morgan and Luthans, 2013).

Psikolojik sermaye, bireyin olumlu yönde psikolojik gelişme durumu olarak nitelendirilmekte ve bireyin öz-yeterliliği, iyimserliği, umutlu olması ile psikolojik dayanıklılık özelliklerini içermektedir (Luthans vd., 2007: 3):

1. Öz-yeterlilik: Bireyin, zor olan işlerin üstesinden gelmek için gerekli olan uğraş ve çabayı gösterebilme güvenidir. Bir görevi başarabilmek için gereken motivasyon, sahip olunan zihinsel nitelikler ve eylem biçimlerini sergileyebilme yeteneği hakkında, bireyin sahip olduğu inanç (veya güven) olarak tanımlanır (Stajkovic and Luthans, 1998). Bir eyleme başlamadan evvel birey kendi yetenekleriyle ilgili bilgileri ölçmekte, işlemekte ve derlemektedir. Etkili ve kendinden emin olan bireyler, zorlukların içinde sabırla ve görevlerini başarma azmi içinde zorlayıcı görevleri seçmektedirler (Larson and Luthans, 2006).
2. İyimserlik: Bireyin şimdiki ve gelecek zamandaki başarısında, olumlu ve iyi şeylerin olacağına dair bir izah etme tarzına veya niteliğine sahip olmasıdır. İyimser bakış açısından birey, olumlu olayları kişisel, kalıcı, genel nedenlerle yorumlayan atfetme düşüncesine ve geliştirilebilen pozitif yönlü bir gelecek beklentisine dayanmaktadır. Olumsuz olaylarsa, birey için geçici ve şartlara özgü olan, dışsal olan bir görüş açısına dayanmaktadır (Peterson

vd., 2011). İyimserlik bireylerin, olumlu olaylar karşısında güven kazanmalarını sağlamakta, kendilerine saygılarını ve maneviyatlarını artırmalarına izin vermektedir. Aynı zamanda kendilerini beklenmedik olumsuz yaşam olaylarından uzaklaştırmalarına; bunalım, kendini suçlama ve umutsuzluğa kapılmaktan korumaya yardım etmektedir (Luthans and Youssef, 2004).

3. Umut: Amaçlara yönelik gayret göstermek ve gerektiğinde başarılı olmak için farklı yolları kullanma ile amaçlara yönelmek anlamında ele alınmaktadır. Snyder (2000), insanların genel olarak amaç yönlü oldukları varsayımıyla hareket ederek, onların bir şeyleri başarmaya uğraşacak şekilde davranırken, umutları, irade ve yollar(yöntemler) olacak biçimde iki bileşenden oluştuğunu belirtir (Luthans vd., 2010). Umut etmek sadece amaca ulaşmayı istemek değil, bunun yanında isteği sağlayacak olan yöntemi de kapsamaktadır. Umutlu düşünce, istenilen amaçların yollarının bulunabileceğini ve bu yolları kullanmaya motive olunacağı inancını yansıtmaktadır (Snyder vd., 2002: 257).
4. Psikolojik Dayanıklılık: Sorunlar ve zorluklarla kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için sürekli ve hızlı hareket edebilme, çözüm geliştirebilme ve hatta bunun ötesine geçerek eskisinden de daha fazla performans gösterebilme ile ilgilidir. Dayanıklılık, ilk önceleri yalnızca birkaç kişinin sahip olabildiği olağanüstü, özel bir yetenek olarak ele alınmasına karşın; basitçe söylemek gerekirse güçlük, belirsizlik, çatışma ve başarısızlık durumlarında kendini toparlayabilme kapasitesi ya da pozitif değişim, ilerleme ve artan sorumluluğu ifade eden psikolojik yetenektir (Luthans, 2002). Dayanıklılık, başarısızlık ve başarıya ulaşmadaki zorluklar karşısında kendini yeniden toparlama kapasitesidir (Liu vd., 2012).

Pozitif psikolojik durumlardan birincisi, zor işleri başarabilmekte gerekli olan uğraş ve çabayı gösterebilecek bir güvenin (öz-yeterlik) olmasını; İkincisi, bireyin şimdiki ve gelecekteki başarısı yönünden pozitif bir iyimserlik ortaya çıkarmayı; Üçüncüsü, amaçlara doğru cesaretlendirmek ve başarmak için gerektiğinde farklı yolları bulma umudunu; son olarak problemlerle kuşatıldığında, devam edebilme ve geri zıplamayı ve hatta ötesine geçebilmeyi ifade etmektedir (Schulz vd., 2014).

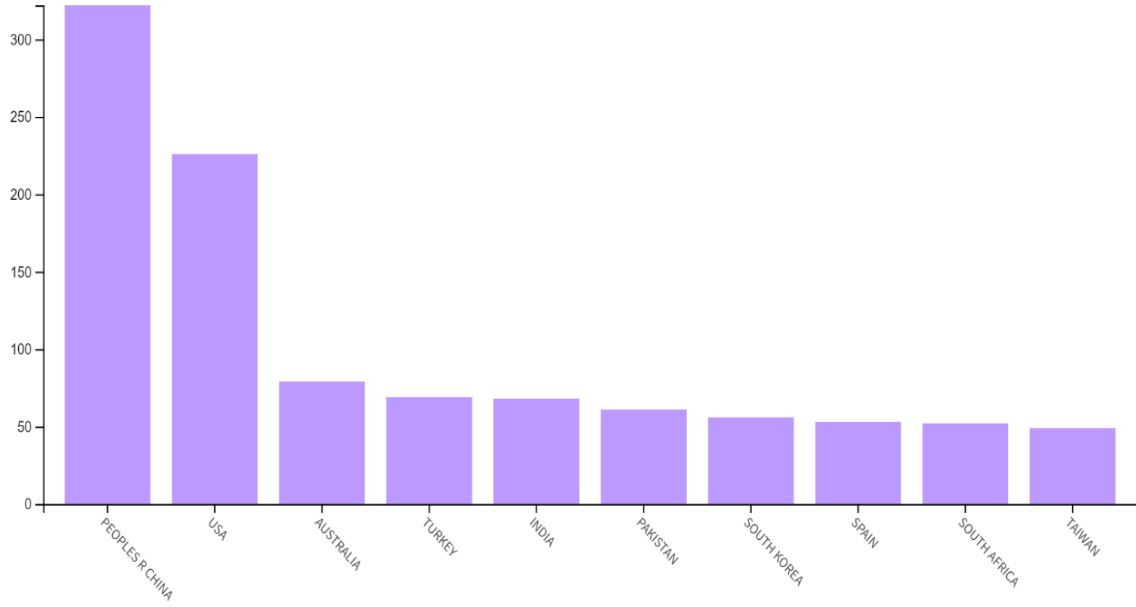
4. YÖNTEM

Araştırma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, birincil verilere dayanılarak betimsel analiz ve veri madenciliği yapılmıştır. Araştırmada niteliği yüksek olan çalışmaların yer alması amacıyla; yalnızca WoS veri tabanında yer alan dökümanlar bu araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırmada, öncelikle Temmuz 2022’de Web of Sciences (WoS) indekslerinde, psikolojik sermayeye ilişkin literatür taranmıştır. En yakın eşleşmeyi belirlemek ve psikolojik sermaye ile ilgili tüm çalışmalara ulaşabilmek amacıyla uygulanan arama terimleri TOPIC (başlık, özet ve anahtar kelimeler) seçeneği ile “psychol* capital*” olmuştur. Elde edilen bulgular WoS market list’ e eklenmiştir (N= 1637). Araştırma, Temmuz 2022 yılında tasarlandığı için 2022 yılı yayınları kapsam dışında tutulmuştur (N=162). “Early Access”, “Book Chapters”, “Proceedings Papers”, “Review Articles”, “Editorial Materials”, Meeting Abstract”, “Book Reviews” ve diğer (Corrections, News Items, Letters, Books, Data Papers, Withdrawn Publication doküman türleri de araştırmaya dahil edilmemiştir (N= 260). Sonuç olarak analizi gereken makale sayısının 1215 olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamada başlık, özet ve anahtar kelimelerde tüm makaleler kontrol edilmiştir. Sonuç olarak analizler 1215 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir. Taramalar sonucu psikolojik sermaye ile ilgili ilk çalışmanın WoS’ta 1997 yılında yayınlandığı tespit edilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

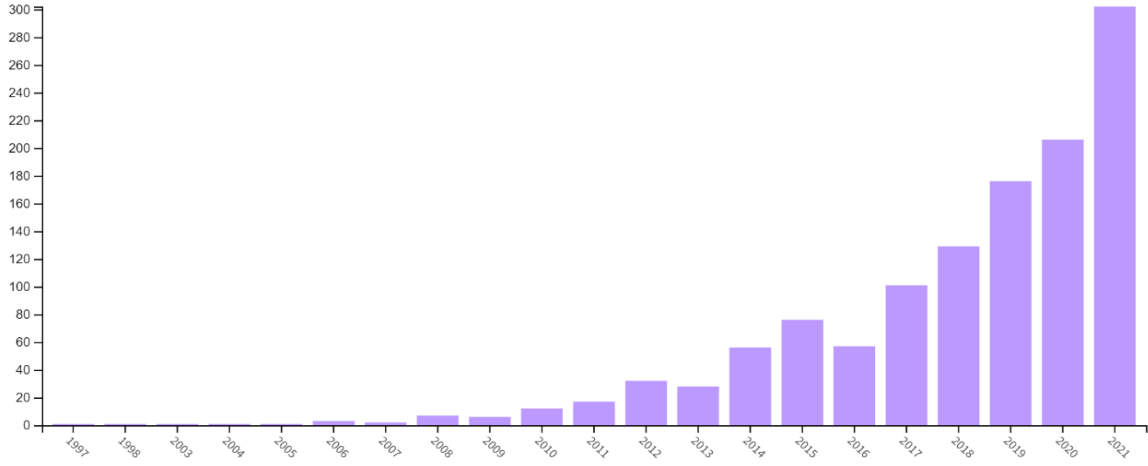
Şekil-2 incelendiğinde; WoS'ta psikolojik sermaye ile ilgili en fazla yayın yapan ülkenin Çin (f=322) olduğu tespit edilmiştir. Çin'i sırasıyla Amerika (f=226), Avustralya (f=78), Türkiye (f=69), Hindistan (f=68), Pakistan (f=61), Güney Kore (f=56), İspanya (f=53), Güney Afrika (f=52) ve (f=49)'la Tayvan'ın takip ettiği saptanmıştır. Psikolojik sermaye ile ilgili toplam 84 ülkede çalışma olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Ülkelere göre psikolojik sermaye çalışmalarının sıklığı

Aşağıda bulunan Şekil-3 incelendiğinde, ilk yayın tarihinin 1997'de bir makale ile başladığı görülmektedir. 2006 yılına kadar yayın yapılmış olan yıllarda makale sayısı yine birer tanedir. 2006 yılında makale sayısı (N=3), 2007'de (N=2), 2008 yılında (N=7) ve 2009 yılında (N=6)'dır. 2010'lu yıllarla beraber yayınlanan makale sayıları artmaya başlayarak, iki basamaklı sayılara ulaşmıştır.

2010 yılında (N=12), 2011'de (N=17), 2012' de (N=32), 2013'te (N=28), 2014'te (N=56), 2015'te (N=76) ve 2016'da yayınlanan makale sayısı (N=57)'dir. 2017 yılı itibariyle yayınlanan makale sayıları üç basamaklı sayılara erişmiştir. 2017 yılında yayınlanmış olan makale sayısı (N=101), 2018 yılında (N=129), 2019'da (N=176), 2020 yılında (N=206) ve 2021 yılında yayınlanan makale sayısı (N=302)'dir.

Şekil 3. Makale sayısının yıllara göre dağılım

Aşağıdaki Tablo-1’de atıf sayısı yönünden sıralamada ilk ona giren makaleler listelenmiştir. Sıralamada ilk olarak Luthans ve diğerlerinin (2007)’de yayınlamış olduğu yayın gelmektedir. Ayrıca Luthans’ın tablodaki diğer dokuz makaledeki ortak yazarlardan birisi olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo-1: Atıf Sayısı En Fazla Olan İlk On Makale

No	Yazarlar	Makale Adı	Kaynak	Alıntı Sayısı	Yayın Yılı
1	Luthans, F; Avolio, BJ; (...); Norman, SM	Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction	Personnel Psychology 60 (3), pp.541-572	1385	2007
2	Avolio, BJ and Gardner, WL	Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership	Leadership Quarterly 16 (3), pp.315-338	1384	2005
3	Luthans, F and Youssef, CM	Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage	Organizational Dynamics 33 (2), pp.143-160	602	2004
4	Avey, JB; Reichard, RJ; (...); Mhatre, KH	Meta-Analysis of the Impact of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes,	Human Resource Development Quarterly 22	594	2011

...		(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
		Behaviors, and Performance	(2), pp.127-152		
5	Luthans, F and Youssef, CM	Emerging positive organizational behavior	Journal of Management 33:3 (June), pp. 321-349;	592	2007
6	Luthans, F; Avey, JB; (...); Combs, GM	Psychological capital development: toward a micro-intervention	Journal of Organizational Behavior: Volume 27, Issue 3 (May), pp 387–393	536	2006
7	Luthans, F; Norman, SM; (...); Avey, JB	The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship	Journal of Organizational Behavior 29 (2), pp. 219–238	502	2008
8	Avey, JB; Luthans, F and Jensen, SM	Psychological Capital: A Positive Resource For Combating Employee Stress And Turnover	Human Resource Management, Sep.–October, Vol. 48, No. 5, pp. 677– 693	442	2009
9	Luthans, F; Avey, JB and Patera, JL	Experimental analysis of a web-based training intervention to develop positive psychological capital	Academy of Management Learning & Education, 7 (2), pp.209-221	430	2008
10	Avey, JB; Wernsing, TS and Luthans, F	Can Positive Employees Help Positive Organizational Change? Impact of Psychological Capital and Emotions on Relevant Attitudes and Behaviors	The Journal of Applied Behavioral Science 44:1 (March), pp. 48–70;	417	2008

Tablo 2 'de yayın sayısı en az yedi tane olma ölçütü yönünden en üretken olan yazarlar sıralanmıştır. Üretkenlik yönünden ilk üç sırada birinci olarak Luthans yer almaktadır. Luthans sırasıyla Wang ve Avey takip etmektedirler.

Tablo-2: En Üretken Yazarlar

No	Yazar Adı	Kayıt Sayısı	Yüzelik
1	Luthans F	38	3,128
2	Wang L	23	1,893
3	Avey JB	20	1,646
4	Liu L	13	1,070
5	Youssef-Morgan CM	13	1,070
6	Brunetto Y	12	0,988
7	Wang Y	12	0,988
8	Salanova M	10	0,823
9	De Jesus SN	9	0,741
10	Karatepe OM	9	0,741
11	Kim M	9	0,741
12	Avolio BJ	8	0,658
13	Li Y	8	0,658
14	Luthans KW	8	0,658
15	Carmona-halty M	7	0,576
16	Eid J	7	0,576
17	Farr-wharton B	7	0,576
18	Li YZ	7	0,576
19	Liu Y	7	0,576
20	Luthans BC	7	0,576
21	Martin A	7	0,576
22	Virga D	7	0,576
23	Viseu J	7	0,576
24	Wang YF	7	0,576
25	Wu H	7	0,576
26	Zhu Y	7	0,576

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Nitel olarak tasarlanan bu araştırmada WoS veri tabanında yer alan dökümanlar araştırma kapsamına alınmıştır. Web of Sciences (WoS) indekslerinde, psikolojik sermayeyle ilişkili literatür taranmış ve tarama sonucu tespit edilen bulgular WoS market list'e eklenmiştir (N= 1637). Araştırmada analizi gereken makale sayısının 1215 olduğu tespit edilerek analizler 1215 makale üzerinden yapılmıştır.

Psikolojik sermaye ile ilişkileri açısından en sık kullanılan kavramlarda ilk üç sırada İş'e bağlılık (f=72), iş tatmini (f=67) ve pozitif psikolojinin (f=52) yer aldığı tespit edilmiştir. Psikolojik sermaye ile ilgili en fazla yayın yapan ülkenin Çin (f=322) olduğu tespit edilmiştir. Karakuş'un (2018) yapmış olduğu araştırmada yayın sayısında birinci ülke ABD olarak tespit edilmiştir (Karakuş, 2018). Yayın alanında daha önce ilk sırada ABD'nin bulunduğu tespitine (Karakuş, 2018) karşılık bu araştırmada yayın alanında Çin ilk sıraya yerleşmiş ve ikisi birlikte hemen hemen toplam yayınların yarısını gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada Çin'i sırasıyla Amerika (f=226), Avustralya (f=78), Türkiye (f=69) ve sırasıyla toplamda 84 tane olan diğer ülkeler takip etmektedir. Yayın alanında Türkiye dördüncü sıraya yerleşerek nispeten önemli bir sıralamayı yakalamıştır. Psikolojik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sermaye üzerine çalışan araştırmacı sayısının da 84 ülkeye yayılmış olması, coğrafi dağılım yönünden psikolojik sermayeyle ilgili araştırmacıların çeşitlendiğini göstermektedir.

Psikolojik sermaye ile ilgili ilk yayın 1997'de başlamaktadır ve yine 2006 yılına kadar makale yayınlarının sayısının birer adet olduğu tespit edilmiştir. 2006 yılından itibaren makale sayılarının birden fazla olarak çoğalmasına rağmen 2010 yılına kadar yine de tek basamaklı sayılarda kalmıştır. 2010'dan 2017'ye kadar ise makale sayıları iki basamaklı sayılara erişmiştir. 2017 yılından itibaren makale sayıları üç basamaklı sayılara ulaşarak yayın sayısının yıllar itibariyle giderek artması psikolojik sermaye kavramının örgütsel davranış alanında gittikçe daha çok araştırıldığını göstermektedir. Psikolojik sermaye kavramı, örgütsel davranış alanının önemli bir konusu olmuştur (Margiadi and Wibowo, 2019). Akademisyen ve uygulayıcılardan büyük ilgi görmüş olan psikolojik sermaye, farklı analiz düzeylerinde çalışanların davranışları, tutumları ve performansları ile ilişkilendirilmiştir (Newman vd., 2014)

Yayınlanmış makalelerin almış oldukları atıf sayıları bakımından Luthans ve diğerleri (2007) ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Avolio ve Gardner (2005)'in yapmış olduğu yayın bulunmaktadır. Üçüncü sırada Luthans ve Youssef (2004)' in makalesi yer almaktadır. En üretken olan yazarlar sıralamasında da Luthans F. ilk sırada bulunmaktadır. İkinci olarak Wang L. yer almakta ve onu sırasıyla Avey JB., Liu L. ve Youssef-Morgan CM. takip etmektedirler.

Genel itibariyle öne sürülürse, psikolojik sermaye analizi, bireyin sahip olduğu potansiyelin gelişimi ve olumlu zihinsel durumunun etkisi üzerine odaklanmaktadır. Psikolojik sermaye üzerine çalışan araştırmacıların temel amacının çalışanların psikolojik sermayelerinin, örgütsel performansa katkısı yönündedir (Yu and Lin, 2020). Örgütsel davranış alanında gittikçe daha çok araştırılan psikolojik sermaye konusuyla ilgili yayınların giderek artmış olması, örgüt yönetimlerinin en önemli sermaye unsuru olan insan faktöründen daha çok yararlanma anlayışlarına katkı ve destek sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ardichvili, A. (2011). Invited Reaction: Meta-Analysis of the Impact of Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors, and Performance. *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 22, No. 2, Summer, 153-156.
- Avey, J.B., Nimnicht, J.L. Pigeon, N.G. (2010). Two field studies examining the association between positive psychological capital and employee performance. *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 31 Issue: 5, 384-401.
- Avey, J.B., Reichard, R.J., Luthans, F. & Mhatre, K. H. (2011). Meta-Analysis of the Impact of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors and Performance. *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 22, No. 2, Summer, 127-152.
- Cheung, F., Tang, C.S. and Tang, S. (2011). Psychological Capital as a Moderator between Emotional Labor, Burnout, and Job Satisfaction among School Teachers in China. *International Journal of Stress Management*, 18(4), 348-371.
- Chen, D.J.Q. And Lim, V.K.G. (2012). Strength in adversity: The influence of psychological capital on job search. *Journal of Organizational Behavior*, Vol:33, Issue:6, 811-839.
- Choi, Y. and Lee, D. (2014). Psychological Capital, Big Five Traits, and Employee Outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, Vol: 29, No: 2, 122-140.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Gable, S.L. And Haidt, J. (2005). What (and Why) Is Positive Psychology?. Review of General Psychology, Vol. 9, No. 2, 103–110.
- Hefferon, K. and Boniwell, I. (2011). Positive Psychology: Theory, Research and Applications. McGraw-Hill Open University Press, New York USA- Berkshire-London UD
- Karakuş, M. (2018). Psychological Capital Research in Social Sciences: A Bibliometric Analysis. Electronic International Journal of Education, Arts, and Science (EIJEAS), Volume: 4, Issue: 8, 39-58.
- Larson, M. and Luthans, F. (2006). Potential Added Value of Psychological Capital in Predicting Work Attitudes. Journal of Leadership and Organizational Studies, Vol: 13, No: 2, 75-92.
- Linley, P.A., Joseph, S., Harrington, S., & Wood, A.M. (2006). Positive psychology: Past, present, and (possible) Future. The Journal of Positive Psychology, January 1(1): 3–16.
- Liu, L., Chang, Y., Fu, J., Wang, J. And Wang, L. (2012). The Mediating Role of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Depressive Symptoms Among Chinese Physicians: A Cross-Sectional Study. BMC Public Health, Volume:12, Article Number:219.
- Luthans, F. (2002). The Need For And Meaning of Positive Organizational Behavior. Journal of Organizational Behavior, Vol:23, 695-706.
- Luthans, F. and Youssef C.M. (2004). Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage. Organizational Dynamics, Vol:33, No:2, 143-160.
- Luthans, F., Luthans, K.W. And Luthans, B.C. (2004). Positive psychological capital: Beyond Human and Social Capital. Business Horizons, 47/1 January-February, 45-50.
- Luthans, F., Youssef, C.M. And Avolio, B.J. (2007), Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge. Oxford University Press, New York-USA.
- Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B., Norman, S.M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement And Relationship With Performance And Satisfaction. Personnel Psychology, Volume:60, 541–572.
- Luthans, F., Avey, J.B., Avolio, B.J. And Peterson, S.J. (2010). The Development and Resulting Performance Impact of Positive Psychological Capital. Human Resource Development Quarterly, Vol: 21, No: 1, Spring, 41-67.
- Margiadi, B., & Wibowo, A. (2019). A Bibliometric Review Of Psychological Capital. International Conference on Rural Development and Entrepreneurship: Enhancing Small Business and Rural Development Toward Industrial Revolution 4.0, (ICORE), 5(1), 993-1004.
- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F., & Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. Journal of Organizational Behavior, 35, S120–S138.
- Peterson, S.J., Luthans, F., Avolio, B.J., Walumbwa, F.O. And Zhang, Z. (2011). Psychological Capital And Employee Performance: A Latent Growth Modeling Approach, Personnel Psychology, 64, 427–450.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Schulz, S.A., Luthans, K.W. and Messersmith, J.G. (2014). Psychological capital: A new tool for driver retention. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol. 44, No: 8/9, 621-634.
- Seligman, M.E. P. (2002). *Positive Psychology, Positive Prevention and Positive Therapy* (Edited by: C. R. Snyder and S. J. Lopez). Handbook Of Positive Psychology, Published by Oxford University Press, Inc. New York.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive Psychology: An Introduction*. *American Psychologist*, January Vol: 55 (1), 5–14.
- Snyder, C. R. and Lopez, S.J. (2002). *The Future of Positive Psychology: A Declaration of Independence* (Edited by: C. R. Snyder and S.J. Lopez). Handbook Of Positive Psychology. Published by Oxford University Press, Inc. New York.
- Snyder, C. R., Rand, K.L., & Sigmon, D.R. (2002). *Hope Theory: A Member of The Positive Psychology Family* (Edited by: C. R. Snyder and S.J. Lopez). Handbook Of Positive Psychology, Published by Oxford University Press, Inc. New York.
- Stajkovic, A.D. and Luthans, F. (1998). *Social Cognitive Theory and Self-Efficacy: Going Beyond Traditional Motivational and Behavioral Approaches*. *Organizational Dynamics*, Spring, Volume:26/4, 62-74.
- Sweetman, D., Luthans, F., Avey, J.B. And Luthans, B.C. (2011). *Relationship Between Positive Psychological Capital and Creative Performance*. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 28 (1), 4–13.
- Toor, S.R. and Ofori, G. (2010). *Positive Psychological Capital as a Source of Sustainable Competitive Advantage For Organizations*. *Journal Of Construction Engineering And Management*, Volume:136 Issue:3, 341-352.
- Youssef-Morgan, C.M. And Luthans, F. (2013). *Psychological Capital Theory: Toward A Positive Holistic Model*. *Advances in Positive Organizational Psychology*, Volume 1, Emerald Group Publishing Limited, 145 – 166.
- Yu, M., & Lin, W. (2020). *Knowledge Base and Research Hotspot of Psychological Capital Research in China: VOSviewer Bibliometric Analysis based on CSSCI Journals*. *EBIMCS 2020: Proceedings of the 2020 3rd International Conference on E-Business, Information Management and Computer Science*, December, pp. 253-260.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Makale tek yazara aittir.

SEYYİD YAHYÂ-YI ŞİRVÂNÎ'NİN SEYR U SÜLÛK ANLAYIŞI

İlâhe M. KURŞUN*

ÖZET

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, XV. yüzyılda Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde dünyaya gelmiştir. Ehl-i Beyt soyundan olan Şîrvânî'nin hayatının bir kısmı Şamahı'da büyük bir kısmı ise Bakü şehrinde geçmiştir. Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî olan Şîrvânî, Azerbaycan topraklarında ve Halvetiyye tarikatında ilk kez eser veren ve halife yetiştirip farklı coğrafyalara irşâd vazîfesiyle gönderen bir sûfi olması hasebiyle onun seyr u sülûk ile ilgili görüşleri bir hayli önem arz etmektedir. Eserlerine bakıldığında, genel olarak sâlikin mânevî eğitimi üzerinde durduğu, onun geçeceği yolları detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Daha önce hiçbir çalışmada Şîrvânî'nin mânevî eğitim metodu bütüncül bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bu makalede, Şîrvânî'nin hayatına ve eserlerine kısaca değinilmiş, eserleri seyr u sülûk bağlamında ilk kez değerlendirilerek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, Halvetiyye, Tasavvuf, Seyrû Sülûk, Azerbaycan.

SEYYİD YAHYA SHIRVANI'S UNDERSTANDING OF SPIRITUAL JOURNEY
(SEYR U SULUK)

ABSTRACT

Sayyid Yahya-yı Shirvani was born in the city of Shamakhi in Azerbaijan in the 15th century. Shirvani, who is a descendant of Ahl-i beyt, spent a part of his life in Shamakhi and a large part in the city of Baku. Shirvani, who is the second leader of the Khalwatiyya sect, is a sufi who produced works for the first time in the lands of Azerbaijan and in the Khalwatiyya sect and who trained caliphs and sent them to different geographies with the duty of guidance, his views on spiritual journey (seyr u suluk) are very important. When we look at his works, it is seen that he generally focused on the spiritual education of the salik (dervish) and discussed the paths that he would take in detail. In no previous study, Shirvani's method of spiritual education has been revealed in a holistic way. In this article, Shirvani's life and works are briefly mentioned, and his works are evaluated and presented for the first time in the context of spiritual journey.

Keywords: Seyyid Yahya-yı Shirvani, Khalwatiyyah, Sufism, Spiritual Journey, Azerbaijan.

*Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2004-2086, kursunilahe@gmail.com

GİRİŞ

Azerbaycan tarih boyunca çeşitli dinlerin önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Ancak VIII. yüzyılda buraya İslâm'ın gelişinden sonra Azerbaycan toprakları farklı tarikat ve sûfilerin halkı irşâd ettiği merkezleri de kendinde cem etmiştir.

Azerbaycan'ın İslâmlaşması sürecine biraz daha yakından bakacak olursak, Hz. Peygamber'in Medine'de ilk İslâm Devlet'ini kurduğu yıllarda dünyada iki büyük güç vardı. Bunlardan biri Sâsânîler diğeri ise Bizans İmparatorluğu idi. Bu iki imparatorluk da Orta Doğu ve Tanskafkasya'yı ele geçirmek uğruna birçok savaşlar yaşamış, bölge de bulunan Hazarlar'ın da bu savaşlara iştirâkıyla Azerbaycan'da halk yoksullaşmış ve yıpranmıştı. Netîce itibâriyle VII. asrın başlarında bölgeye gelen Araplara Sâsânîler karşı koyamamıştı. Bununla birlikte (15/634) yılında Yermük Savaşı'yla Bizansları mağlup eden müslümanların elleri daha da kuvvetlenmişti. Müslümanların bu aşamadan sonra Azerbaycan'ı fethetmesi için öncelikle Irak'ı fethetmesi gerekiyordu ki bu fetih Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşmişti. Müslümanların Azerbaycan'a gelişi Hz. Ömer döneminde Kûfe vâlisi Muğire b. Şu'be'nin Azerbaycan'da görevlendirilmesiyle olmuştur. Bu dönemde kuzeyden Derbend'e güneyden ise Hemendan'a kadar olan büyük araziye kapsayan Azerbaycan'ın halkı Hz. Osman'ın halîfelik yıllarında anlaşmayı bozarak müslümanlara tâbi olmaktan kaçsalar da Velid b. Ukbe ve Eş'as b. Kays'ın bölgeye gönderilmesiyle yeniden itaat altına alınmışlardır. Hz. Ali'nin döneminde ise halkın büyük çoğunluğu artık müslüman olmuştu (Adilov ve Atmaca, 2019:3). İlk İslâm ordularıyla bu topraklara gelen, ilk mürşitlerden biri sayılan Ebû Müslim isimli sûfi h. II-III. yüzyılda Azerbaycan'ın kuzey bölgeleri ve Kafkasya'da tasavvufun yayılmasında önemli bir vazîfe icrâ etmiştir. Azerbaycan-Dağıstan sınırındaki üç köyde VIII-IX. yüzyılda inşâ edildiği bilinen câmiiler Şeyh Ebû Müslim'in adını taşımaktadır. Bununla birlikte, IX-X. yüzyılda Ebû Bekir Şâmî, IX-XI. yüzyılda İbrahim b. Ahmet b. Müvellet, Erdebili Ebû Zürâ ve Berdeli Ebû Abbas Azerbaycan'ın ilk sûfilerindendir (Hüseyinli, 2013:486).

Ebû Said Ebû'l-Hayr'ın silsilesinden gelen Ebû Nâsır-ı Şîrvânî, Şîrvân bölgesinde tekke kurarak irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Abdullah Bakûvî (İbn Bakûye) (v. 442/1050) ve kardeşi Hüseyin Şîrvânî (v. 465/1072) de önemli Azerbaycanlı sûfilerdendir. Berdeli Fâtîma ismiyle bilinen hanımefendî ise bilinen Azerbaycanlı sûfi kadınlardandır. Daha sonra XII. yüzyılda tarikatların teşekkülü ile birlikte Halvetiyye tarikatının da ortaya çıkmasına zemîn hazırlayacak olan Sühreverdiyye, Ebheriyye, Zâhidiyye, Halvetiyye ve Safeviyye tarikatları da bölgede çok etkin rol oynamıştır (Rıhtım, 2009:38-39).

Sözlükte “uzlet, inzivâ, yalnızlık” anlamlarına gelen halvet kelimesi tasavvufi anlamda “ne bir meleğin ne de başka bir kimsenin bulunmadığı bir halde Hak ile sırren konuşmak, rûhen sohbet etmek” anlamlarına gelmektedir (Tayşi, 2007:65). Yahyâ-yı Şîrvânî'nin mensup olduğu Halvetiyye tarikatının kurucusu aslen Şîrvânlı olup Hazar Denizi'nin kıyısındaki Lâhicân şehrinde dünyaya gelen Ömer el-Halvetî'dir (v. 800/1397). İlk tasavvufî eğitimini babasından almıştır. Lâkin gençliğinde askerliğe ilgi duymuş, İlhânlılar'ın hizmetine girmiş ve Emir Çoban'ın ordusunda savaşırken esir düşmüştür. Esâretten kurtulunca ise, Halvetiyye silsilesinde Ahî Muhammed diye anılan ve Zâhid Gîlânî'nin halifesi olan amcasına intisap ederek sülûkunu onun yanında tamamlamıştır (Tayşi, 2007:65). Bu sebepten de Halvetiyye tarikatı Zâhidiyye tarikatının bir kolu olarak görülmüştür. Ömer el-Halvetî'nin halvete girmeyi çok sevmesi ve birbiri ardınca kırk erbâin çıkarması dolayısıyla “Halvetî” nisbesi aldığı kaynaklarda geçmektedir. Belirtildiğine göre, son erbâini tamamladıktan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sonra Hz. Peygamber tarafından kendisine kırk adet “dâl” harfî işâreti olan bir tâc-ı şerîf ihsân edilmiş, bu sûretle de tasavvuf târihinde menekşe renkli çuha üzerine dört terekli dâl tâc giyen ilk sûfî olmuştur. Tarikatı kendisinden sonra yetiştirdiği halifeleri Seyfeddîn, Zâhirüddîn, Bâyezid-i Pûrânî, Ahî Mirem, Hacı İzeddîn el-Türkmânî ve Sadreddîn-i Hıyâvî vâsıtasıyla tarikatın pîr-i sânisî olan Seyyid Yahyâ Şîrvânî’ye ulaşmaktadır (Ceyhan, 2015:697-698).

1. SEYYİD YAHYÂ-YI ŞİRVÂNÎ’NİN HAYATI

1.1.Hayati

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî’nin doğum târihi kesin olmamakla birlikte, bâzı kaynaklarda 1390-1400 yılları arasında Azerbaycan’ın Şamahî şehrinde doğduğu belirtilmektedir. Tam adı es-Seyyid Cemâleddîn Yahyâ b. es- Seyyid Bahâeddîn eş-Şîrvânî eş-Şamâhî el-Bakûvî’dir. Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber’in soyundan olduğu için “Seyyid” unvanıyla adlandırılmış, Şîrvanlı olduğu için Şîrvânî, ömrünün uzun dönemini Bakü’de geçirdiği için de Bakûvî nisbeleriyle anılmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Cemâleddîn lakabı sıfatı ise kendisine nûrânî yüze sâhip olması nedeniyle kendisine nispet edilmiştir (Almaz, 2007:33). Zâhirî görünüşüyle ilgili çok güzel çehresinin olduğu, çocukluğundan itibaren alnında Seyyidlik ve velîlik nûrunun parladığı, yüzünü görenlerin ister istemez onu methetmek zorunda kaldığı, bakışlarında mülayimlik olduğu, şefkatli ve halîm olduğu belirtilmektedir (Memmedli, 2016:28). Küçük yaşlarından itibaren şeriat ilimlerine ve tarikat sırlarına âşinâ olduğu, şeyhlere ve tarikatlara sevgi beslediği, bu sebeple gece gündüz “bize de sülûk etmek ve tarikat nasip olsa” diye dua ettiği bilinmektedir. Rivâyet edildiğine göre akranları ile çevgân oynarken şeyhin dâmâdı Şeyh Pîrzâde-i Şîrvânî oradan geçmekteydi. O esnâda çevgân ile vurulan top gelip Pîrzâde’nin önünde durur. Topun peşinden koşan Seyyid Yahyâ, Pîrzâde’nin önünden geçmeye edep eder ve ona hürmetle selâm verir. Bu davranışından çok müteessir olan Pîrzâde dervişlerine “Ben dua edeyim, siz de âmin deyin” der ve şöyle ilâve eder: “Allah bu sülâleyi, Seyyid-i âleme ve esrâr-ı Murtafavî’ye layık kılsın. Ecdâdı gibi velâyet ehlerinden olsun” şeklinde dua eder. Bu hadiseden sonra gönlüne bir ateş düşen Seyyid huzurla evine döner ve gece rüyâsında Hz. Peygamber’i görür. Hz. Peygamber’in ona o dönem Şamahî’de Halvetî şeyhlerinden olan Şeyh Sadreddîn’i göstererek “Bu senin mânevî babandır” demesi üzerine Şeyh Sadreddîn’in yanına gider. Onu gören Şeyh Sadreddîn, “Mânevî babana benziyor muyuz?” diye sorar ve Seyyid Yahyâ ağlayarak şeyhinin elini öpüp kendisine biat eder (Hulvî, 2013: 380-381; Tatçı ve Akdemir, 2018:55-56). Daha sonra şeyhinin kızıyla evlenecek olan Seyyid Yahyâ aynı zamanda Pîrzâde ile de bacanaktır olur (Almaz, 2007:35).

Şeyh Sadreddîn, vefâtından sonra yerine Seyyid Yahyâ’nın geçmesini vasiyet etmiş olsa da etrafındaki müridleri onun çok genç olduğunu ileri sürerek Pîrzâde’nin etrafında toplanırlar. Bu durum üzerine Seyyid Yahyâ Şamahî’den ayrılmaya karar verir ve Şîrvânşah I. Halîlullâh tarafından Bakü’ye davet edilir. Sarayının yanındaki Keykubad Mescidi’ni ona tahsis eder. Seyyid Yahyâ Şîrvânî burada 40 yıla yakın irşâd faaliyetlerini yürütmüştür (Rıhtım, 2013:264-266).

Mehmet Rıhtım’dan elde edilen bilgilere göre esâsen Seyyid Yahyâ Şîrvânî’nin üç oğlu vardır. Büyük oğlu Fethullâh, şeyhin vefâtından sonra onun makâmına geçmiştir. İkinci oğlu Emir Gülle hakkında detaylı bilgi yoktur. Üçüncü oğlu Nasrullah’ın ise dönemin Kırım Han’ı tarafından Kırım’a davet edildiği, orada şeyhlik ve irşâd faaliyetlerinde bulunduğu aynı zamanda da dedelerinden kalan nakîbü’l-eşrâflık görevini icrâ ettiği bilinmektedir (Rıhtım, 2013: 264-266; Almaz, 2007:38).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

1466 yılında vefât eden Seyyid Yahyâ Şîrvânî ardında on dokuz binden fazla mürid, üç yüz altmış halîfe ve eserler bırakmıştır. Türbesi Bakü’de Şîrvanşahlar Sarayı’nın bahçesindedir.

1.2.Eserleri

Seyyid Yahyâ Şîrvânî’nin günümüze kadar ulaşan on dokuz eseri mevcuttur. Bu eserlerden biri Türkçe, biri Arapça, diğerleri ise Farsçadır. Burada Şîrvânî’nin eserlerinin muhtevâsına kısaca değinilecektir.

Şifâü’l-Esrâr: Şîrvânî’nin tek Türkçe eseri olma özelliğini taşıyan *Şifâü’l-Esrâr* Halvetiyye tarikatı açısından da önem arz etmektedir. Eserde “Şeyh dedi ki” ibâresiyle Şîrvânî’nin çeşitli tasavvufî konularla ilgili görüşleri kaleme alınmıştır. Bu eser, şeriatın, tarikatın ve hakîkatın esaslarından bahsetmesi yönünden önemlidir.

Vird-i Settâr: Bu eser Şîrvânî’nin tek Arapça eseridir. duâlar mecmuası olan *Vird-i Settâr* ile Halvetiyye tarikatında ilk kez vird geleneğini başlatmıştır, bunu resmîleştirmiştir. Bu yönüyle diğer eserlerinden muhtevâ bakımından fark arz etmektedir.

Keşfü’l-Kulûb: Bu eser Şîrvânî’nin Farsça eserlerindedir. “Akıl, Kalp, Ruh ve Nefs” gibi konuların detaylı şekilde ele alınması yönüyle diğer eserleri arasında farklı konuma sahiptir.

Rumûzü’l-İşârât: Bu eser Fâtihâ sûresinde geçen “*İhdine’s-sirate’l-müstakim*” âyetinin yorumu olup Şîrvânî’nin işârî tefsiri niteliğindedir metodunu uygulayan sûfilerden olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Esrârü’l-Vudû ve’s-Salât (Mâ Lâ Budde Bâtînî): Şîrvânî bu eserinde abdest ve namazın bâtinî anlamları üzerinde detaylı bir şekilde durmaktadır. O, bu bakış açısıyla sâlikin Allah’ın emirlerini zâhiren yerine getirmekle birlikte bâtin dengesini de boyutunu da asla unutmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Acâibü’l-Kulûb: Şîrvânî bu eserinde, Bâyezîd Bistâmî’nin kalbin ahvâli üzerine söylediği sözlerini Yahyâ b. Muaz ve Abdullah Ensârî’nin yorumları ile birlikte naklederek kaleme almıştır. Kalbin türlerine göre almış olduğu özellikler ve formları detaylı şekilde görselleriyle birlikte sunmuş olması yönüyle büyük önemi hâizdir.

Mekârimü’l-Ahlâk: Bu eserin ana konusu ahlâk olup sâlikin mânevî terbiyesinde ona fayda sağlayacak yöntemleri ihtivâ etmektedir.

Menâzilü’l-Âşîkîn: Bu eser Şîrvânî’nin mesnevî tarzında yazdığı eserlerden olup sâlikin sülûk esnâsında geçmesi gereken kırk menzili detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Makâmat: Bu eserindeyse Şîrvânî sâlikin aşması gereken yedi makamdan bahsetmektedir.

Etvâru’l-Kulûb: Mesnevî tarzında yazılan bu eserinde Şîrvânî kalbin tavırlarını detaylarıyla ele almaktadır.

Beyânü’l-İlim: Şîrvânî bu eserinde ilimden ve onun mertebelerinden bahsetmektedir. O, hakîkî ilmin tevhîd ilmi olduğunu vurgulamaktadır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Şerh-i Esmâ-yi Semâniyye: Şîrvânî bu eserinde Allah'ın Hayat, İlim, Sem' (İşitme), Basar (Görme), Kudret, Kelâm, İrâde, Bekâ gibi isim ve sıfatlarının kuldaki tecellilerinden bahsetmektedir. Bu risâle, muhtevâsı yönüyle diğer eserlerinden ayrılmaktadır.

Şerh-i Merâtib-i Esrâr-ı Kulûb: Bu eserinde Şîrvânî, sâlikin Hakk'a ulaşmak için aşması gereken tavırları "vâdi" şeklinde isimlendirerek bu vâdîlerin sayısının yedi olduğunu vurgular.

Şerh-i Suâlât-ı Gülşen-i Esrâr: Şîrvânî'nin mesnevî tarzında yazdığı bu eser, tasavvuf tarihinde önem arzeden kavramlara getirdiği yorumlardan müteşekkildir. Buna kalp, nefis, heybet, üns, fena, beka gibi kavramlar örnek gösterilebilir.

Salavâtü'n-Nebî: 56 beyitten müteşekkil olan eser Hz. Peygamber'e salat ve selâm getirmenin ehemmiyetinden bahsetmektedir. Bu yönüyle, Peygamber'e olan sevgisini her eserinde olduğu gibi burada daha yoğun bir şekilde ifâde etmektedir.

Gazeliyyât: Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin gazelleri ilâhî aşkı konu edinmektedir. Bakü nüshasındaki gazeller de eklendiğinde gazellerin toplam sayısı 18 olmaktadır. Gazellerin ana konusu aşk ve hasrettir.

Kıssa-i Mansûr: Meşhur sûfî Hallâc-ı Mansûr'un darağacında iken bir mecnûn ile aralarında geçen sohbeti konu alan eser mesnevî tarzında yazılmıştır. Şîrvânî'nin bu eserindeki yorumları onun ilâhî aşka bakışını anlatması yönünden çok önemlidir.

Menâkıb-ı Emirü'l-Mmü'minin Ali: Hz. Ali'nin faziletlerinin anlatıldığı bu eser 116 beyitten müteşekkildir. Kaside tarzında yazılmış olup, Hz. Ali'ye inananların ve sevenlerin kurtulacağı ifâde edilmektedir. (Bakûvî, 2014:20-27)

2. SEYR U SÜLÛK

Kelime anlamı olarak "yola girmek, bir şeyin içine nüfûz etmek, yolda yürümek" anlamlarına gelmekte olan seyr u sülûk, tasavvufî istilâh olarak "insanı Hakk'a yaklaştıran davranışlar" demektir (Uludağ, 2010:127). Bu bölümde Şîrvânî'nin seyr u sülûk ile ilgili yer verilecek görüşlerinin görüşlerine yer vermeden önce öncelikle kendisinin hakîkate vâsıl oluncaya kadar yaşadığı mânevî haller olduğunu belirtmek gerekir. kendi lisânından aktarılacaktır. Bu bağlamda onun mânevî bir eğitim metodu uygulamadan önce kendisinin şahsında bu halleri yaşadığı, tamamlandığı ve daha sonra sâlike öğütler sunduğu görülmektedir. Tasavvuf literatüründe kal'den ziyade hâlin önemli olduğu ve ancak hâl ehlinin sâliki irşâd edebileceği görüşü göz önünde bulundurulursa onun bu metodunun tesir gücü daha doğru anlaşılmış olacaktır. Ayrıca, daha önce hiçbir kaynakta onun bu ifâdeleri eğitim bağlamında ele alınmamıştır.

Şîrvânî "Ey derviş, bu hikâyeyi candan işit" diyerek kendi hayatını şu sözlerle anlatmaktadır: "Yıllardır canla başla O'nun yoluyla gidiyorum yolunda yürüyorum. Gâh duruyorum, gâh sefer ediyorum. Gece ve gündüz can içinde âteşim, dâima onun talebindeyim. Onun sevdasına bir ömür verdim. Kalbimi ve rûhumu O'nun aşkına kurban ettim. Gâh beni maşrıka doğru götürdü, gâh yüzümü mağribe çevirdi. Gâh bulut gibi ağlarım, gâh kahr ve cebirden gülerim. Gâh O'nun hatırı için deryâya gark olurum, gâh O'nun hatırı için göklere yükselirim. Eğer bir dem Onu talep etmezsem, Onun vuslatının kokusunu nasıl duyarım? Vuslat ümidiyle yola çıktım, kendi varlığımı O'nun gamına fedâ ettim. Altın gibi gam sobasında kaynatılıp eritildim. Gâh öldüm, gâh dirildim. Ben kimim? Benim

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

vücûdumdan kalan yalnızca gamdır. (...) Cismimde yaş ve kurudan bir zerre kalmadı. Tâ ki O'nun aşkıyla her şeyden gözümü çektim" (Bakûvî, 2014:109).

Seyyid Yahyâ Şîrvânî seyr u sülûktan bahsederken öncelikle ezelfî nasip kavramı üzerinde durmaktadır. Ona göre, herkes kendi nasibi miktârınca Hakk'ın kokusunu duyacaktır (Bakûvî, 2014:104). Şîrvânî, Zira o her insanda Hak yolunda yürüme kabiliyetinin olmadığını ve bunun da ezelfî nasiple ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Sübhân bu nasibi (istîdâdı) ezelde dağıtmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık (kısımlara böldük)" (Zuhruf 43/32) âyeti bu mânâyı ifâde etmektedir. Kiminin nasibine "Kimini kiminden derecelerle üstün kıldık" (Zuhruf 43/32) âyeti, kiminin nasibine ise, "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik" (Tin 95/5) âyeti düşmüştür. Bu kimselerin tevhîd sofrasından nasibi şaşılıktır. Şîrvânî'ye göre Allah böyle istemiştir. Bunu böyle kabul etmek ve Yyâri bulmak gerek (Bakûvî, 2014:194).

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, mânevi yolculuğun mutlaka bir mürşit gözetiminde yapılması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda mürid, çeşitli vâdilerden, menzillerden, makamlardan geçerek Hakk'a kurbiyet mertebesine erişecektir.

2.1.Mürşid

Sözlükte, "Ttâlipleri irşâd eden, onlara doğru yolu gösteren" mânâsında kullanılan mürşid kavramı şeyh kavramıyla eş anlamlıdır. Şeyh ise sözlükte "yaşlı kimse" demektir. Tasavvuf büyükleri için şeyh sıfatının kullanılması X. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Öngören, 2010: 50-52). Mürşid kavramı Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin eserlerinde daha çok "vesîle" kavramı ile eşdeğerde kullanılmaktadır. O, mürşidi şu sözlerle anlatmaktadır:

"Git kulluk makamına ermiş bir kalp sâhibine yakın ol ki o yakîn sâhibinin tesiri ile sen de yakîne erersin. Eğer böyle bir kalbe yol bulursan sana ondan kâmillik hâsıl olur. Bu vesîle ile kurbiyete erersin. Vesîlesiz kurbiyete eremezsin. Emîn ol ki vesîlesiz yol bulunmaz. (...) Vesîle ara ki bir kurtarıcı bulasın. Eğer binlerce yıl Hakk'ı arasan da, vesîle olmadan ondan bir koku alamazsın. Vesîle, hasta câna şifâdır. Vesîle, hekimdir, seni tedâvi eder. Vesîle, bütün yaratılmışların hayatıdır, onsuz ilim ve esmâ öğrenemezsin. (...) Hakk'a yakınlıkta Âdem'dir vesîle. Onun kalbini tanı, o da sana Hakk'a yaklaşımda yardım etsin. (...) Eğer bu yolda rehber olmazsa sen düştüğün kuyudan çıkamazsın" (Bakûvî, 2014:191-192).

Şîrvânî mürşidin öneminden şu örnekle bahsetmektedir: "Her akıllı insana mâlumdur ki eğer münbit toprak ne kadar işlenirse işlensin oraya tohum ekilmeden yabânî otlardan başka bir şey yeşermez. Bil ki meşâyihin telkîni de müminlerin kalbinde tevhîd tohumudur. O tohum olmadan fayda elde etmek mümkün olmaz, kemâle ermek imkânsız olur" (Bakûvî, 2014:120).

Bu husûsta, "Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır." (Nahl 16/11) âyetini örnek gösteren Şîrvânî'ye göre, bâzı tâneler toprağa düşer lâkin çürür, yeşermez. Bâzıları ekin zamanı topraktan kenarda kalır ve derinliklere inemez. Hangi tâneye Hak rahmet nazarıyla bakarsa o yetişir ve mahsul verir. Buradaki su ve rahmet nazarı kâmil bir mürşittir. Çünkü o tâne misâli olan müritlerin hallerini bilir ve ona göre halvet, riyâzât buyurur (Bakûvî, 2010:269-270).

2.2. Mürîd

Sözlük anlamıyla, “irâdesi, isteği olan kimse” anlamına gelen mürîd, ilk sûfiler tarafından daha çok irâde kavramı altında ele alınmıştır. Buna göre, halk gaflet içerisinde ve nefse uymuştur. Gerçek mürîd, kendi irâdesiyle bu alışkanlıkları yâni gaflet hâlini terk edip tamamıyla kendini Hakk’a veren kimsedir (Uludağ, 2006:47-49).

Şîrvânî’ye göre, tâlip nefsinin nazını çektikçe Hakk ilminden bir söz okumamış gibi olur. Sâlik bilmelidir ki, nefsin hevâsı düşmandır (Bakûvî, 2014:209). Bu düşmandan kurtulmak, ahlâkı güzelleştirmek yolunda mârifet için (Allah’ı tanımak) dünyaya gönderilen peygamberlere ve velilere uymak gerekir (Bakûvî, 2014:80).

Şîrvânî mürîd ile ilgili görüşlerini şöyle bir metaforla özetlemektedir: Tasavvuf yoluna giren mürîd *sabır* şekerini, *dua* kökünü, *nedâmet* yaprağını *tevbe* havanında dövme, onu *gözyaşıyla* yoğurmalı, *dua* ve *inlemelerle* karıştırıp *sıdk* kazanına koymalı, *aşk* ve *muhabbet* ateşi ile kaynatıp *mücâhede* kadehine doldurmalıdır. *Perhiz* eliyle kadehi kaldırıp *seher* vakitlerinde içip “*Rabbî, Rabbî*” diyerek *şeyhi* vesîlesiyle hâlini arzetmelidir (Bakûvî, 2010:120).

3. TEVHÎD YOLCULUĞU

Şîrvânî, eserlerinde sülûkun nihâi gâyesinin tevhîde ermek olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, onun yaradılış tasavvuru ve tevhîd ile ilgili görüşlerine yer vermek önem arz etmektedir.

Seyyid Yahyâ Şîrvânî’ye göre, Allah vâhittir. Fakat bu ne bir azlık ne de bir mevcût sebebiyledir. O, sonsuzlukla mârûftur, nihâyetsizlikle mevsûftur. Evveldir, başlangıcı olmayan Kadîmdir. Âhirdir, Kerîmdir, nihâyetsiz Mukîmdir (Bakûvî, 2014:143). Şîrvânî’ye göre Allah öyle bir Evveldir ki evvel ona hayrandır. O öyle bir Âhirdir ki sonu yoktur. Zâhir de, bâtın da O’dur. Yol da, yolcu da, aşık da, mâşuk da O’ndan başkası değildir. Allah hem gizlidir hem de âşikârdır. Onun cemâlinden başka herşey yok olucudur (Bakûvî, 2014:12). Burada Şîrvânî’nin “O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtıdır. O, herşey’i kemâliyle bilendir. (Hadîd 57/3) âyetini yorumladığı görülmektedir. Ayrıca son kısımda, “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.” (Kasas 28/88) âyetine işâret ettiği anlaşılmaktadır.

Şîrvânî, Allah’ın âlemi yaratma sebebinin insanın O’nu tanınması olduğunu vurgulamakta ve “Ben gizli bir hazîne idim, tanınmayı istedim ve mahlukâtı beni tanırsınlar diye yarattım” şeklindeki tasavvuf ehlinin kabul ettiği kudsî hadîsini bu husûsta delîl göstermektedir (Bakûvî, 2014:75).

Şîrvânî’ye göre, bu sebeple Allah kudretiyle gökleri halk etti, dört farklı unsûru birbiriyle ilişkilendirdi ve onlardan Âdem’e sûret bahşetti. Ona konuşma ve zikir kâbiliyeti verdi. Kendi ilmiyle onu yegâne etti, çağının hallerini ona gösterdi. Kendi sıfatlarını ona giydirdi, esmânın sırlarını öğretti ve nice farklı güçleri ona bağışladı (Bakûvî, 2014:12). Dolayısıyla, Allah toprağı yaratmış ve felekleri Âdem için var etmiştir (Bakûvî, 2014:94).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Şîrvânî'ye göre ilk ilim Âdem'in nasibi olmuştur. Bu ilmin, "ilm-i esmâ"* olduğunu vurgulayan Şîrvânî, Âdem'in bu ilim sâyesinde müsemmâdan haberdâr olduğunu vurgular. Âdemîyyet sırrına vâkıf olanlara iki âlemde de üstünlük verildiğini şu mısralarıyla açıklamaktadır:

"Ya'rifûn" haberini alan herkes,
Âdem gibi pişvâ ve rehber oldu.
Eğer sen âdemîyyetin sırrından haberdâr olursan,
Sana her iki âlemde de efdâliyyet nasip olur.
Sen hakikat deryâsının kuşu olursun,
Şeriat ve tarîkattan geçersin,
(...) Tevhîd sırrına âgâh olursun,
Tecrit ve tefritten nişân bulursun.
Erlerin hâlinde bilgi sâhibi olursun,
Hâlin sırrına vâkıf olursun." (Bakûvî, 2014:63)

Hak ilminin sonu olmadığını özellikle vurgulayan Şîrvânî, peygamberlerin ve velîlerin kalplerinin hayretle dolduğunu ancak ilmin nihayetine varamayarak âcizliklerini idrâk ettiklerini belirtir. Ona göre, nihâyette görülen insanın bu ilmin sonsuzluğu karşısındaki cehâletidir. Çünkü Hak'tan başka kimsenin Hak'tan haberi yoktur (Bakûvî, 2014:16).

Bu bağlamda Şîrvânî'ye göre Allah birdir, hakikat birdir. Dolayısıyla, mânevî yolculuğunun sonunda sâlik bu idrâke hakke'l-yakîn olarak erişecektir.

3.1.Menziller, Makamlar, Vâdiler

Bu bölümde, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin mânevî eğitim süresince sâlikin geçmesi gereken bir takım menzil, makam ve vâdilerden bahsettiği görülmektedir. Bu bölümde sülûk makamlarını anlattığı çeşitli metaforlar -kırk menzil, yedi makam, yedi vâdi- değerlendirilecektir.

3.1.1. Menziller

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin bahsettiği bu menziller (bâzi kavramlarda farklılık olsa da) Ebû Said Ebu'l-Hayr'ın (v. 441/1049) *Makâmât-ı Erbâin* adlı eseriyle benzerlik göstermektedir. Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin de, Onun *Risâle-i Menâzili'l Âşikin* isimli eserinde kırk menzili detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Buna göre, vuslat deryâsından ilk menzil niyet menzildir. Şîrvânî'ye göre, tâlip fakîrdir, ancak niyet onu emîr eder. Bu niyetle o, dünyayı onu sevenlere, ukbâ ve cenneti ise onu isteyenlere bırakmalıdır. Belâ ve mihnetleri ise kendine almalıdır ki O'nun kurbiyyetine ermek için bundan başka yol yoktur (Bakûvî, 2014:26). İkinci menzil inâbet menzildir. Şîrvânî'ye göre inâbet, tâlibi kabuğundan azâd eder. Onun cânı hicaplardan kurtulur ve bütün kâinat gözüne boş görünür. İster gizli, isterse de âşikâr her zaman Hüdâyı görür. Bu bilgi onun murâdını besler, menzilgâhına Hakk'ın kokusunu ulaştırır (Bakûvî, 2014:26). Üçüncü

* "Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara 2/31)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

menzil tevbe menzildir. Şîrvânî'ye göre tevbe, her işten, fiillerden, huylardan, Hakk'ın haram kıldığı şeylerden, günahlardan sıyrılmaktır. Ancak bu avamların tevbesidir. Hasların tevbesi ise helalleri bile kendinden uzak tutmaktır. Bütün dünya ve ukbâ nîmetlerini Allah sana bahşetse bile onları arzu etmemektir (Bakûvî, 2014:27). Dördüncü menzil irâde menzildir. Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye göre, bu yolda irâde asıldır. Halk cenneti arzular, cehennemden korkar. Ancak âşık olan kimse ancak Hakk'ı arzular. Çünkü O'ndan başkası âşığa zarardır (Bakûvî, 2014:27-28). Beşinci menzil cehttir (gayret). Şîrvânî'ye göre, bu menzile erişen sâlik kendine de, başkalarına da yabancılaşır. "Lâ" nefyi ve "illâ" isbâtıyla Mevlâ'nın muhabbetinde mücâhit olur. Yârin cemâlinin aşkına kapıldıktan sonra tam bir cehd ile O'nun yolunda gayret gösterir. "Bizim yolumuzda cihâd edenlere gelince, onları mutlaka bize ulaşan yollara yöneltiriz" (Ankebût 29/69) hükmü ile çok yollar bulurlar (Bakûvî, 2014:28). Altıncı menzil murâkabedir. Şîrvânî'ye göre bu menzilde sâlik her mertebede hazır olmalıdır. Her zaman Cânân'ın yolunda uyanık olmalıdır ki tehlikeleri âşikâr edebilsin. Murâkıp olan kimse kesretten yüz çevirip vahdet deryâsında oturur (Bakûvî, 2014:29). Yedinci menzil sabırdır. Seyyid Yahyâ Şîrvânî de sabır hakkında onun cebrin ve kahrın dermânı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, eğer âlemin derdi ve belâsı bu menzildeki kimsenin üzerine yağarsa "hoştur" der. Eğer beden uzuvları birbirinden ayrılrsa sabırdan başka bir şey yapmaz. Onun için zulüm de, lutuf da birdir. Bilmek gerekir ki sabrın kemâline herkesin yolu yoktur. Öküzden balık burcuna kadar hükmü yürüyen Şâh karşısında sabırdan başka gösterecek bir şey yoktur (Bakûvî, 2014:29-30). Sekizinci menzil zikir ve fikirdir. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde sâlik dâimâ Sevgili'yi zikretmeli, dilini bir an bile zikirsiz bırakmamalıdır. Unutmak, sevginin şartı değildir. O'ndan, O'ndan zâtından başka bir şey istememelidir ki kurbiyete yol bulunsun. O'nun zikrine öyle gark olmak gerekir ki, iyi ile kötü arasında fark kalmasın. Her zerre sende O'nunla ilgili fikir uyandırmalıdır ki, fikirden mezkûre yol bulunsun (Bakûvî, 2014:30). Dokuzuncu menzil nefse muhâlefettir. Şîrvânî'ye göre tâlibin yolu bu menzilden geçince bir kere bile nefsin isteklerine boyun eğmez. Çünkü sâlik bir an bile nefsin hevâsına uyarsa Dilber ona cemâlini göstermez. Bu menzile erişmek isteyen kimse mutlaka kâmil bir şeyhe itaat etmelidir (Bakûvî, 2014:30-31). Onuncu menzil rızâdır. Şîrvânî'ye göre, nefsi mağlup etmek rızâ ile mümkündür. Eğer tâlibin cânına yüzlerce belâ gelse, rızâ göstermelidir. Çünkü her ne gelirse Dost'tan gelir. Bu menzile dâhil olan bir kimse kendi nefsinin hevâsından tamâmen kurtulur (Bakûvî, 2014:31). On birinci menzil muvâfakat menzildir. Şîrvânî'ye göre, bu menzildeki kimse kendine yabancı, başkalarına muvâfık olur. Bütün işlerde Hakk'ın emrini görür. Eğer bir kimse muvâfık olursa bilmelidir ki bu hâl gayretle değil Hakk'ın lutfuyla elde edilir (Bakûvî, 2014:32). On ikinci menzil teslimiyettir. Şîrvânî'ye göre teslim olan kimse, âleme teslim kapısını açar. Teslimiyet, ilmi artıracaktır. Bu hil'atı giyen kimse, Yârin vuslat şerbetinden doya doya içecektir (Bakûvî, 2014:32-33). On üçüncü menzil tevekküldür. Şîrvânî ise, bu menzile yolu düşen tâlibin önüne müşküller çıkacağından bahsetmektedir. Ona göre, eğer dünya halkı senin âilen olsa, onları nasıl doyuracağını düşünmezsin. Yeryüzünü sana ekin yeri, gökyüzünü ağaç yapar. O, senin rızkını sana en güzel şekilde ulaştırır (Bakûvî, 2014:33). On dördüncü menzil zühüttür. Şîrvânî de, bu menzile gelen sâlikin vazîfesinin tesbih ve vird olacağını vurgular. Bu menzilde sâlik, gece-gündüz Dost'u yâd ederek feryâd edecek, O'nun vuslatını arayacak, yanmaktan başka dermânı olmayacaktır (Bakûvî, 2014:33-34). On beşinci menzil ibâdetdir. Şîrvânî'ye göre bu menzile ulaşan sâlikte kalp huzûru hâkim olur ve ibâdet hissi onda gâlip gelir. Bilmek gerekir ki, itaat, Allah katında kabul edilmenin alâmetidir (Bakûvî, 2014:34). On altıncı menzil verâdır. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde tâlip şehvetini (dünyevî arzularını) azaltır ve isteklerini terkeder. Sâlik dâimâ uzleti arzular, verâ ise halveti arar. Bu menzilde dâimâ insanların sohbetlerinden uzaklaşarak kendine çekilmek gerekir ki Hakk'ın

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sohbetinden fayda elde edilsin (Bakûvî, 2014:35). On yedinci menzil ihlâstır. Şîrvânî ise bu husûsta, sâlike itaatlerinden dolayı bir gurur hissi geldiğinde onun ihlâsıyla bu düşünceden derhal uzaklaşması gerektiğini vurgular. Ona göre sâlik, ateşin üzerine körükle gitmemelidir. İhlâs, kendini Allah'a ortak koşmamaktır (Bakûvî, 2014:35). On sekizinci menzil sıdktır. Şîrvânî'ye göre, bu menzilin şîarı "doğru konuşmak"tır. Dil, kalp ile hemdem olursa, kalpteki güzellikler dilden âşîkâr olur (Bakûvî, 2014:36). On dokuzuncu menzil havftır. Şîrvânî bu menzilde sâlikin rûhuna korkudan yüz neşter vurulduğundan bahsetmektedir. Ona göre, Hakk'ın adâletinden bir an endîşe eden kimse, odun gibi ateşe düşer. Sâlik bilmelidir ki, belâ bizim kendimizdendir, O şefkatlidir (Bakûvî, 2014:36-37). Yirminci menzil recâdır. Şîrvânî'ye göre, bu menzile ulaşan tâlip Hakk'ın lutfu konuşur. Burada sâlik korkudan azâd olur, mutluluk nasibi olur (Bakûvî, 2014:37). Yirmi birinci menzil fenâdır. Şîrvânî'ye göre menzillerde ilk fenâ basamağı, fenâ-yı evveldir. Fenânın ilk hâlinde riyâzat zehrini candan, gönülden içmek gerekir. Tâ ki nefis fenâyâ ersin (Bakûvî, 2014:37-38). Yirmi ikinci menzil bekâdır. Şîrvânî, bu menzilde sâlikin Yaradanın cemâlini seyrettiğini belirtir. Buna göre, külliden başka bir şey sâlikin gözüne görünmez. Nefs yok olur, sâlik hiç içinde hiç olur. Bu da bekâ-yı evveldir. Burada dâima belâlar teşrîf eder. Sâlik, bunlara lâyük olursa iki âlemden sıyrılarak erenlik yoluna döner (Bakûvî, 2014:38). Yirmi üçüncü menzil ayne'l-yakîndir. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde sâlik aradan çekilmelidir. Çünkü onun cismi ayna üzerindeki toz toprak gibidir. O, bütün eşyanın hakikatini görür (Bakûvî, 2014:38-39). Yirmi dördüncü menzil mârifettir. Şîrvânî'ye göre, bu menzile ulaşan sâlikte iki âlemde de Mevlâ'dan başka dert kalmaz. Gözden perde kalkar, iki âlem de nûra döner. İrfânın ilk alâmeti de budur (Bakûvî, 2014:39). Yirmi beşinci menzil vilâyettir. Şîrvânî'ye göre velâyet, büyük himmet bahşeder. O himmetin de nihayeti olmaz. Himmet, Dost'tan gelen rehberdir. Himmet, özdür, geri kalan sûtettir (Bakûvî, 2014:39-40). Yirmi altıncı menzil şevktir. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde sâlik ney gibi inler. İştîyaktan yanıp kavrulur ve bu ateş Hak'tan başka her şeyi yakar kavurur. Sâlik, sonunun nasıl olacağını düşünmez (Bakûvî, 2014:40). Yirmi yedinci menzil muhabbettir. Şîrvânî'ye göre, şevkten sonra muhabbet gelir. Sâlike hem aşk, hem de meveddet hâsil olur. Bu menzilde sâlik, Allah'tan onun muhabbetinden başka bir şey istemez (Bakûvî, 2014:40). Yirmi sekizinci menzil vahdettir. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde tâlibi dünya evinde veya âhîret mülkünde arasalar bulamazlar. Tâlip, nişânsızlığın nişânını bulur (Bakûvî, 2014:41). Yirmi dokuzuncu menzil kurbdur. Şîrvânî'ye göre, bu menzilin hediyesi müşâhededir. Neyi ararsa onu bulur. Allah, âlem halkını ona bahşeder (Bakûvî, 2014:41). Otuzuncu menzil ünstür. Şîrvânî'ye göre, Allah ile dâima ünsiyette olan tâlip, onun nîmetlerine ve ihsânına yol bulur (Bakûvî, 2014:42). Otuz birinci menzil vuslattır. Şîrvânî'ye göre, vuslatsız geçen her ân vebâldir. Bu menzilde akıl âcizdir, O'nun vuslatından uzaktır. Bu kokuyu duymak akıl için imkansızdır. Çünkü yarasa gibi güneşi görmeye kâbil değildir (Bakûvî, 2014:42). Otuz ikinci menzil keşftir. Şîrvânî'ye göre bu menzil keşfin keşfidir. Her keşften binlerce yüce sır ortaya çıkar. Nûr-u kudüs sâlikin rûhuna rehber olur (Bakûvî, 2014:43). Otuz üçüncü menzil huzurdur. Şîrvânî'ye göre, burada kalp dâima mutluluk içinde olur. Hak'tan olağandışı mükâfatlar gelir. Bu mükâfatlar da huzur içinde huzurdur. Hak, sâlike hizmet büsatını hazır eder (Bakûvî, 2014:43). Otuz dördüncü menzil tecrittir. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde sâlik belâlara "hoş geldiniz" der. Onda Dost'tan başka maksut kalmaz (Bakûvî, 2014:44). Otuz beşinci menzil tefrittir. Şîrvânî'ye göre, Allah tarafından tâlibe tefrit hil'atı giydirildiğinde o, her iki âlemde de garip olur. Gariplik ise Âdem'in mîrâsıdır. Sâlik, halk içinde تنها kalır (Bakûvî, 2014:44). Şîrvânî'ye göre, sâlike bu menzilde Zâtın nûrundan mutluluk vardır. Eğer ölürse, kabirde huzur vardır. Onu cennete zorla götürürler. Onun derdi Yezdân'ın cemâlidir (Bakûvî, 2014:44-45). Otuz yedinci menzil tahayyürdür. Şîrvânî'ye göre, bu menzilde sâlik hayrete gark olur. Tahayyür, tefekkür

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ile dost ve yardır. Burada tâlip kesin bir şekilde kesretten kurtulur. Kendi başını Mevlâ'nın ipine bağlar. Mevlâ'dan başka mevlâ istemez (Bakûvî, 2014:45). Otuz sekizinci menzil nihâyettir. Şîrvânî'ye göre nihâyet, bidâyetin netîcesidir. Bu dergâhın hassları hepsi bir kavimdir ve dâimâ Hakk'a naz ederler (Bakûvî, 2014:45-46). Otuz dokuzuncu menzil tasavvuftur. Şîrvânî'ye göre burada tâlip ikilikten kurtulur, kalbinden gelmeyen bir sözü söylemez, kalbi dâima Hak'tan haber verir (Bakûvî, 2014:46). Kırkıncı menzil Kurb-ı kurb'dur. Şîrvânî'ye göre bu menzil yakınlığın yakınlığıdır ki burada sâlikin varlığı semender kuşu gibi yanar ve sâlikin külünden yeni bir semender kuşu var olur. Cânân'ın kurbunda sırlar söyleyen bu kimse geçmişten ve gelecekte haberler söyler. Ondandır dâima kemâl hâsıl olur (Bakûvî, 2014:47).

Şîrvânî'nin anlattığı menzilleri değerlendirecek olursak ilk on menzilin sâlikin maddî hayattan mânevî yola geçişinde yapması gerekenleri ifade ettiği görülmektedir. Buna göre kul mânâ yolculuğuna niyet eder, tövbe ederek pişmanlıklarını dile getirir, nefsine muhâlefet eder, bu yolda sabır gösterirse ikinci on menzilde ibâdetlerle yakınlığı elde etmeye başlar. Burada züht ehli olur, tevekkül, teslimiyet zuhûr eder, havf, recâ gibi hâller ortaya çıkmaya başlar ve kul ihlâsı tadar. Daha sonra ise üçüncü on menzil başlar ki burada artık yakîn olma hâli söz konusudur. Mârifet, muhabbet, vahdet düşüncesi ve kurbiyet kendini gösterir. Dördüncü on menzilde ise kul vuslata erişir. Yakınlığın yakınlığı hâsıl olur.

3.1.2. Makamlar

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin yedi makam adını verdiği bu bölümde o, seyr u sülûkunda mürîdin kat etmesi gereken yolu makamlar üzerinden anlatmaktadır. O, bu makamları yazmaktan gâyesinin mânâ yolcusunun daha yolun başında iken yaşayacaklarını bilmesi olduğunu söyler. Ancak diğer sûfilerden farklı olarak o, makamları anlatırken onları yedi rakamıyla sınırlamakta ve "seyr" kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre, makamların sayısı yedidir ve her biri bir seyrî ifâde etmektedir. İlk makam, "seyr-i illallah"tır ve Allah'a doğru seyrî anlatır. Seyr-i ilallah, mürîde Şşâhın yanına gidinceye kadar rehber olur. Bu makamın birkaç şartı vardır. Birincisi, malı ve mülkü terketmektir ki bu sâliki tehlikelerden kurtarır. Ancak nefsin dünya sevgisi bununla geçmediği için ikinci şart dünya ve âhireti tamamen terketmektir. Terketmenin şartlarını yerine getiren kimseye mânâ kendi cemâlini gösterir. Gedâlık bu yolda yolcunun sanatı olmalıdır. Mürîd, haslardan, avamlardan, ağyardan uzak durmalıdır. Bu, sülûkta ileri gitmenin şartıdır. Diğer şart ise tevâzûdur. Tevâzûyu ve edebi kendine yâr eden kimseye Allah'tan enâm ve ihsân gelir.

İkinci makam "seyr-i lillâh"tır ve Allah için seyrîdir. Bu seyrîde mürîdin cânına yüz ateş, yüz âh düşecektir. Burada Dost'tan murâd Dost'un kendisi olmalıdır. İrfânî ve muhabbeti de artıran budur. Bu seyrîde başka temennâsı olan kimse seyr-i lillâhta değildir. Bu makamın şartı nefsinin ayağının altına koymak ve bir an bile gâfil olmamaktır ki nefis başka bir şeyi dileyemesin. Bu yolda tahammül etmek, başkalarının incitmesine sabretmek gerekir. Mürîd değirmen taşı gibi olmalı, gözlerinden kanlı yaş akıtmalıdır tâ ki mârifetten bir nişân bulsun. Eğer mürîdin kalbi Mevlâ şevkiyle zikrederse ona kâinattaki en alçak ve en yüksek âlemler gösterilir. Bu zikirten hayat hâsıl olur ve nefsin hevâsı burada bâtil olur.

Üçüncü makam seyr-i alallâhtır. Burada şaşılara yer yoktur çünkü şaşılar biri iki görür. Bu vâdi ise esmâ ve sıfatlar vâdisi olduğundan kendini tüketmeyen kimse bu birliği göremez. Âdem gibi kendi yaptıklarından dolayı ağlayana esmâ ve âyetler cilve yapar. Bu halde Hüdâ o kimseye rehber

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olur, cemâlini gösterir, hicaplar gözünün önünden kalkar. Seyr-i alallahta mürîd yalnız ve ayaksız yürür, onun hareketi rûh ilemdir. Rûha ilhamlar yağar ve nasihatler eder. Allah'ın esmâ ve sıfatlarına ârif olur, meleklerden daha yüce bir makama erer. Bâzen semâlarda uçar, bâzen yer yüzündekiler ondan sırlar öğrenir, bâzen cennette olur, bâzen dünyânın sırlarına vâkıf olur, Dost'tan müjdelere erişir. Ona gönülleri diriltme kudreti verilir, âyetlerin sırrına vâkıf olur.

Dördüncü seyr, seyr-i maallâhtır ve Allah ile seyirdir. Burada sâlik esmâ ve sıfatları müşâhede eder. Bâzen sırlar âleminde hayran olur, bâzen uçan bulutlar gibi harekette olur, bâzen "len terânî" çölüne ter edilir, bâzen "Kâbe kavseyn"de yerini alır. O, bir an bile Dost'suz kalamaz.

Beşinci seyr, seyr-i fillâhtır ve Allah'ta seyirdir. Burada hakikat mürîde yoldaş olur, o, zâtî tecellîleri seyrederek, bâkî nîmetlerden bekâ bulur, esmâ müsemmâ olur, ikilikten tamâmen azâd olur. Sayıların Zâta yolu yoktur çünkü O'nun zâtı adetlerden münezzehtir. Buradan maksat tevhîd ilmidir. Ayna karşısında duran kimse orada kendisi gibi birini daha görür. Kişi ne hareket ederse aynadaki de aynı hareketleri yapar. Ayna yüz tane olsa, kişi de yüz tane görünür. Demek ki gören birdir ancak kesret fiillerden peydâ olmuştur. Hakikat birdir ve bu mertebede bu ilim âşikâr olur. Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî seyr-i fillâh makâmını anlatırken harfleri de örnek gösterir. Buna göre, bütün harfler tek bir noktadan zuhûr etmiş ve şekil değiştirmiştir. Bu konu sonraki bölümlerde detaylı şekilde incelenecektir.

Altıncı makam, seyr-i anillâhtır. Bu makamda sâlik ilâhî sırlara vâkıf olur, din ve âhirette kâmil olur, kurb makâmı onun halvetgâhı olur. Kurbiyet makâmından sonra onu diğer menzillere götürürler. O, vahdetten kesrete döner ve halkı irşâd eder. Halk, onun irşâdından faydalanır ve hikmete doğru yol bulur. Bu kimse, belâlara "es-salâ" der, yüz belâ içinde olsa da mutlu olur. Onun için ne âdem vardır ne âlem. Allah onu kendini beğenme kibrinden kurtarır ve başına hilâfet tâcını koyar.

Yedinci makam seyr-i billâhtır. Bu makamda sâlikin kalbinden yükselen dâimâ âhtır. O, her zaman celâlden fenâ, cemâlden bekâ bulur. Bütün bilgiler ondan âşikâr olur, iki âleme âit hâdiseleri açıklar. Bu ism-i âzâmın sâhibi Nebî'dir. O, bütün halkın en kerâmetlisi, şerefli oldu. Gâh Sidretü'l-Müntehâ'da cevelân etti, gâh kâfirlerin elinden mağaraya sığındı, gâh her iki âlemin en önemlisi oldu, gâh Âdem neslinin şefaatchisi oldu. Ondandır her iki âlemin işleri halloldu (Bakûvî, 2014:51-67).

Burada Şîrvânî'nin menziller ve makamlar arasındaki benzer/farklı yönleri değerlendirilecektir. Öncelikle her iki anlatımın da sonu yakınlığın yakınlığı mertebesine çıkmaktadır ki bu mertebe Hz. Muhammed'in şahsında temsil edilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Şîrvânî'nin kırk menzil anlatımından ilk onu mürîdin maddeden mânâyâ dönerken yapması gerekenleri ifâde etmektedir ki bu da yedi makam üzerinden ilk iki makâma tekâbül etmektedir. İlk on menzil ve ilk iki makâmın konuları Allah'a yönelmeye niyet etmek, bu yolda nefse muhâlefet ve sabır göstermektir. İkinci on menzilin ana konuları ise teslimiyet, tevekkül, ibâdetle Hakk'a yaklaşmak ve ihlâs idi. Bu bağlamda, makamlardan üçüncü ve dördüncü makam bu menzillere denk gelmektedir. Üçüncü on menzilin konusu ise marifet bilgisi, muhabbet ve kurbiyettir ki bu, makamlardan beşinci makama denk gelmektedir. Çünkü burada kul artık hakikat bilgisini elde etmiş, kesrette vahdeti görmüştür. Dördüncü on menzili kendi içinde ikiye ayırabiliriz: Bunlar ilk dokuz menzil ve kırkinci menzildir. İlk dokuz menzil altıncı makâma tekâbül etmektedir denilebilir. Çünkü burada artık fenâdan bekâyâ geçiş, halkı irşâd etmeye başlama hâli söz konusudur. Kırkinci menzil

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ise yedinci makâma tekâbül etmektedir ki kurbiyetin kurbunu yâni yakınlığın yakınlığını ifade etmektedir. Şîrvânî ise, bu makamın Hz. Muhammed'e has olduğunu belirtmektedir.

3.1.3. Vâdîler

Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin seyr u sülûku anlatırken kullandığı metaforlardan biri de yedi vâdîdir. Arapça bir kelime olan “vâdî” sözlük anlamıyla “iki dağ arasında arâzî” demektir (Ayverdi, 2016:1303). Tasavvufî mânâda ise, “nebi, velî ve âlimlerin kalbi”, “feyz pınarından fişkırان mârîfet suları ve nefis mükâşefe hallerinin aktığı yerler” anlamındadır (Uludağ, 2012:370).

Şîrvânî'ye göre, ilk vâdî talep vâdîsidir. Burada sâlik nesepten, kendinden tamâmen el çekmeli ondan sonra Yârin kûyine doğru yönelmelidir. Bu yolda zerre kadar benliği olan, reddedilir. Can derdine düşen kimse yol eri değildir. Sâlik can derdini çekmeyi yok etmeli ki ona yüzlerle can bahşedilsin, Dost âşîkâr görünsün. Talep, Dost'tan onu talep etmektir. Hak yolunda gamları çekmek ve korkmamaktır. Eğer korku olmazsa işler âsân olur. Korku olursa sâlik perişân olur. Korku, mert âşîkların işi değildir. Korkmayan kimse cisim ve can kabuğunu kırar, ikilikten kurtulur, Hakk'ın aşkının sıfatlarına lâıyk olur. İkinci vâdî aşk vâdîsidir. Burada dedi-kodu kalmaz. Mürîdin canına ateş düşer, bu ateş onu yakar yok eder. Kalbi cehennem ateşinden korkmaz hâle gelir. Nasıl ki bir evin içine güneş ışıkları girdiğinde orada gölgeden yâni ikilikten eser kalmaz, âşîk kimsede de bütün varlıklar aşkın içinde olur. Başkası kalmaz, her varlık ona Hakk'ı gösterir. Mürîd Dost'un aşkıyla her zerrenin peşinden koşar, her “merhaba” diyeni O olarak görür. Karıncanın da karşısında iki büküm olur çünkü karıncada Latîf olan Allah'ın tecellîsi vardır. Aşkta sâdik olanlara irfân sırrı açılır. Üçüncü vâdî mârîfet vâdîsidir. Bu vâdînin sonu yoktur, öyle yollar vardır ki hudûdu yoktur. Burada sâlikin işi gücü müşküle düşer, kurtuluşu da mârîfet ile olur. Kimse bu yolda kendi başına ilerleyemez çünkü bu yol başka yollara benzemez. Hiç kimse onun sonundan âgâh değildir. Sâlik burada yıllarca yol yürüse hangi yolla gideceğini bilemez. Bâzen bedenle sülûk eder, bâzen akılla, bâzen nakille birçok meseleyi halleder. Onun canında yüz belâ cilve yapar, onu yollar içinde hayran bırakır. Burada bir mağara arkadaşının elinden tutmak gerekir ki sâliki dar yollardan kurtarsın. Burada kalp rehberdir. Onu temizlemek gerekir ki gaflete düşülmesin. Kalp parlayınca orada Yârin cemâlinin cilveleri görünür. Her cilve sâlike irfân bahşeder. Sâlikte bu irfân ortaya çıktıkça iki âlem de gözüne görünmez olur. İrfân deryâsının meyvesi, Yârin yüzünü gözsüz görmektir. Dördüncü vâdî istiğnâ vâdîsidir. Burada her işten müstağni olmak gerekir. Çünkü artık Dost'un cemâlinden başka bir şey kalmamıştır. Dost'un huzûrunda bütün âşîkların başı top gibi yuvarlanmaktadır. Onların hay-huy sesleri yükselmektedir. Âşîk burada kendisi de görünmez, kendi cemâli kendi karşısında cilve yapar. Vahdet denizi dalgalandığında orada ne yakîn kalır ne şüphe. Bir an bu deryâyâ düşenin gözünden iki âlem yıkanır. Dalgalar varlığını kapıp götürür. Bütün kesret bir olur, sâlikin gözünde hiç kusur kalmaz. Bu yol, mürîdi tevhîde yönlendirir. Beşinci vâdî tevhîd vâdîsidir. Bu vâdîde gıda tefrit, binek ise tecrittir. Bu vâdîye eren kimse bineğini vahdete doğru sürer. Bu yola *ben* ve *biz* sığmaz. O yüzden varlığın camını kırmak gerekir. Bu yapıldıktan sonra isterse sâlikin karşısına yüz, isterse de bin sayı çıksın. O hepsini tek görecektir. Bu vâdîye *o* ve *bu* sığmaz. Onlar mertebeler içinde olur, mertebeler gittikten sonra O'ndan başka kimse kalmaz. İsim ve sıfatlar gittikten sonra bütün adetler bir olur. Benlik ve senlik gittikten sonra sadece Ahad kalır. O zaman “Allahu's-Samed” mâlum olur. Varlık ve kâmillik iddiâlarından kurtulunur. Kemâl, bir kimse kem olunca hâsıl olur. Kem olmayı da kem ettikçe cemâl hâsıl olur. Orada ne zaman ne mekân kalır. Kül olan için ne cüz' ne de küll kalır. O zaman burada sâlik bilmelidir *bu* ve *o* hepsi aynıdır. *O* ve *bu* kişinin vehmidir. Şu halde vehme kapılmak asla doğru

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olmaz. Bu yol insanı hayrete götürür. Altıncı vâdî tahayyür (hayret) vâdisidir. Bu vâdînin şerhi beyâna sığmaz. Kimin hayrete düşerse, onun canına yüz binlerce hasret düşer. Orada binlerce hayret yüz gösterir, ancak nereden ve nasıl peydâ olduğu bilinmez. Burada sâlik lâl olur, ne geçmişe ne de geleceğe yol bulamaz. Ona ne sorarlarsa sorsunlar verecek cevap bulamaz. O'nun işlerinden öyle hayrete düşer ki O'ndan başka bir şey bilmez. Ne aslından bir haber bilir, ne de varlığından eser kalır. Ne fenâ kalır ne bekâ, ne hatâ kalır ne günah. Hayret denizine öyle gark olur ki, vuslat ile firâk arasında fark kalmaz. Çünkü sâlik arada oldukça hayır ve şer beyân olur. Aradan çekilince Hakikat âyân olur. Yedinci vâdî fakr vâdisidir. Fakrın şâhidi fenâdır. Burada konuşma kaybolur, dedi-koduya yer kalmaz. Yol kaybolur, aramak-sormak olmaz. Göz olmaz ki görmek olsun, kulak duymaz ki bir şey duyulsun. Koku hissedilmez, vuslat reyhanlarının kokusu duyulmaz. Ayak kalmaz ki Yâre doğru gidesin. El kalmaz ki Yârin elini tutasın. Fakr gelince, bütün bilgiler rüzgarda savrulur. Topraktan var edilmişin, yeniden seni toprağa döndürdü. Burada kendinden habersiz olmalısın ki Cânândan haberdâr olasın. Zâtın nûru ile Zâtın sırrının görüldüğü bu vâdîde Allah, kulunun gözü, kulağı olur (Bakûvî, 2014:81-105).

Şîrvânî'nin menzil, makam ve vâdî anlatımlarının ortak noktası “giriş-gelişme-sonuç” bağlamında şu şekilde değerlendirilebilir: Sâlikin öncelikle mânevî yolculuğa niyet etmesi gerekir, sonra bu yolda sabır göstererek, nefesine muhalefet ederek ibâdetlerinde sâbit kadem olması gerekir ki bu vesileyle muhabbet, şevk artmaya başlar. Nihâyetinde ise sâlik tevhîd görüşüne erişir ki burada Hak'tan gayrı bir varlık görmez. En son noktada ise “fakr” vâdisinde, seyr-i billâh makâmında yakınlığın yakınlığı menziline anlatıldığı üzere kendi varlığından arınmış bir şekilde halkın içine karışır, Hakk'ı temsil eder.

4. SONUÇ

Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî olan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, XIV-XV. yüzyıllarda Şîrvânşâhlar Devleti'nde yaşamış önemli bir Türk mutasavvıfıdır. Zâhirî ve bâtinî ilimleri Şamahî'da tahsîl eden Şîrvânî henüz çocuk yaşlarında iken bir Halvetî şeyhi olan Şeyh Sadreddîn'e intisap etmiştir. Şeyhi her ne kadar vefâtından sonra Şîrvânî'nin kendi yerine geçmesini vasiyet etmiş olsa da etrafındakiler şeyhin damadı olan Pirizâde'yi halife seçmiştir. Bu hadiseden sonra Şîrvânşâhlar Devleti'nin sultânı olan I. Halîlullâh'ın dâvetiyle Bakû'ye gelerek Şîrvânşâhlar Sarayı'nın bahçesinde kendisine tahsîs edilen dergahta kırk yıla kadar sürecek irşâd faaliyetlerini başlatmıştır.

Kendisinden sonraya birçok önemli eser bırakan Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin mensûr ve manzûm eserleri vardır. Bu eserlerinin esas konusunun Hakk'a vuslat olduğu ve sâlike bir rehber niteliğinde olduğu tespit edildi. Şîrvânî'nin seyr u sülûk ile ilgili görüşleri özetlenecek olursa, ona göre mânâ yolculuğunun sonu tevhîd ilmine erişmek, Hak'tan başka varlık görmemektir. Bu bağlamda öncelikle sâlikin irşâda ehil olması, istidatlı olması gerekmektedir. Bundan sonra ise yolculuk yalnızca bir mürşit eşliğinde gerçekleşebilir. Mürşidi “vesîle” adlandıran Şîrvânî, onun daha önce bu yolları geçip kendi kemâlini bulduğunu ve hakîkate erişme yolunda sâlikin yaşayacaklarını çok iyi bildiğinden ona rehberlik edebileceğini vurgular. Kâmil bir mürşit bulduktan sonra sâlike düşen ise tabiri câizse gassal önünde meyit gibi olmaktır. Mürşide itiraz etmek, sorgulamak kemâle erişmede noksanlık meydana getirmektedir. Şîrvânî sâlikin geçeceği yolları bâzen menzil, bâzen makâm bâzen de vâdî adlandırmaktadır. Her ne kadar bu metaforların sayısında farklılık olsa da gâyesi ve anlatmak istediği aynıdır. Sâlik bir niyet ile ve taleple yola çıkar, daha sonra gayret kemerini kuşanır ve ona himmet erişir. Bu yolculukta sâlik menzilleri, makamları ve vâdileri geçerken kendi

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

zâtında da yükselmeye başlar. Bu yolculuğun sonunda dünyaya eren akıl aşka dönüşür ve sâlikin varlığı virâne olur. Yolun sonu ise kurb-ı kurbiyyet'e çıkmaktadır ki bu makam Muhammedî hakîkate mahsûstur. Yâni kendi nefsanî varlığını bir mürşit eşliğinde yok eden sâlik nihâyetinde kendinde mevcut olan ilâhî isimle karşılaşır ki bu isim Hakîkat-i Muhammedî'den bir parçadır. Bu sûretle de sâlik ölmeden önce ölür ve varlık dairesini henüz yaşarken tamamlamış olur. Ancak bu yolculuktan sonra sâlik, başkalarını da eğitebilme kâbiliyetini kazanır.

KAYNAKÇA

- Almaz, H. (2007). Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri, Ankara: Nüşa Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2016). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Adıgüzel, A. (2019). Hz. Osman Dönemi'nde (24-35/644-656) Fetihler. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Aralık 2019, XI, s. 3.
- Adilov, A. ve Atmaca, E. (2019). Azerbaycan'ın Fethi Sonrası Bölgeye Yerleşen Müslüman Arap Kabileleri: Revvâdîler Örneği. *İğd Üni İfder*, Nisan 2019, 13, s. 96-97.
- Ceyhan, S.(2015). Halvetiyye. İstanbul: İsam Yayınları. *Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 697-698.
- Hüseyinli, A. (2013). Azerbaycan'a Tasavvufun Gelişi ve Halvetîlik, Eskişehir: Eskişehir Vâliliği. *Uluslararası Seyyid Yahyâ Şîrvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 486.
- Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî (2013). Lemezât-ı Hulviyye, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Memmedli, N. (2016). Azerbaycandan Dünyaya Doğan Güneş Seyyid Yahya Şîrvani ve Halvetilik, Bakü: Türkdilli Devletlerle Dostluk ve Medeni İlişkiler Cemiyeti Yayınları.
- Öngören, R. (2010). Şeyh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, s. 50.52.
- Rıhtım, M. (2013). Yahyâ-yı Şîrvânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, s. 264.266.
- Rıhtım, M. (2009). X-XIX. Yüzyıllarda Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler, Ankara: Öncü Basımevi. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Avrasya Etüdüleri*, 35, s. 38-39.
- Seyid Yahya eş-Şîrvânî el-Bakûvî (2014). Risaleler I, Bakü: Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Seyid Yahya eş-Şîrvânî el-Bakûvî (2014). Risaleler II, Bakü: Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Bakûvî (2010). Şîfâ el-Esrâr Sufiliyin Sırları, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Tayşi, Mehmet, S. (2007). Ömer el-Halvetî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV, s. 65.
- Tatçı, M. ve Akdemir, Ü. (2018). Pîr-i Halvetî Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî Kitabı, İstanbul: H Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). Mürîd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, s. 47.49.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, s. 127.
- Uludağ, S. (2012). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu makale etik kurul izninden muafır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

HAVACILIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN REZERVASYON SİSTEMİNE İLİŞKİN
ALGILARI: METAFOR ANALİZİ ÖRNEĞİ

Murat Ahmet DOĞAN*

Zafer ŞİMŞEK**

Asena AYVALIOĞLU***

ÖZET

Sivil hava taşımacılığı endüstrisi dünya ekonomisine katkıda bulunurken teknolojik yenilikleri takip ederek gelişimini sürdürmektedir. Teknoloji yoğunluğu yüksek bu endüstride sistem performanslarının artırılması önemli olup, ürün sunumunda kullanılan en önemli araç rezervasyon sistemleridir. Bu bağlamda, sözü edilen endüstride kariyer planlaması yapan havacılık yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemleri hakkında bilgi ve farkındalık düzeyleri araştırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı havacılık yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemleri kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yöntemiyle araştırılması ve oluşan metaforların ortak özellikleri bakımından kavramsal kategoriler altında toplanmasıdır. Çalışmanın örneklemini Samsun Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi bölümünde öğrenim görmekte olan 123 öğrenciden oluşmaktadır. 2021-2022 Bahar döneminde veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere iki bölümden oluşan bir rezervasyon sistemleri metafor algısı formu uygulanmıştır. Bu formun ilk bölümü demografik bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölümü ise katılımcıların rezervasyon sistemleri algısını ölçmek için "Rezervasyon sistemleri ... gibidir/benzerdir, çünkü ..." ifadesini içeren açık uçlu tek sorudan oluşmaktadır. Bu formun birinci bölümünden elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler ile analiz edilirken ikinci bölümünden elde edilen metafor verileri de içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere göre 121 farklı metafor ortaya çıkmıştır. İlk değerlendirmeler sonrasında 111 farklı metafor anlamlı bulunmuş ve bu metaforlara ait açıklamalar içerik analizine dahil edilmiştir. Bu metaforlar altı kategori içerisinde yapılandırılmıştır. Bu kategoriler içerdikleri metafor yoğunluğuna göre sırasıyla şu şekildedir: (1) Yer tutma, (2) Sistem, (3) Fayda, (4) Hizmet, (5) Garanti ve (6) Kolaylıktır. Çalışmanın bulgularına göre öğrencilerin rezervasyon sistemleri algısının güvenli, kolaylık sağlayan ve hizmet odaklı kullanım üzerine odaklandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metafor Analizi, Rezervasyon Sistemleri, GDS.

PERCEPTIONS OF AVIATION MANAGEMENT STUDENTS REGARDING THE
RESERVATION SYSTEM: AN EXAMPLE OF METAPHOR ANALYSIS

ABSTRACT

The civil transport sector supports the global economy while also advancing by new technologies. The most crucial system employed in product presentation in this technologically advanced business is the reservation system, so it's crucial to improve system performance. In this regard, how well-versed and aware of reservation systems are aviation management students who plan to work in this field is assessed. The purpose of this study is to use metaphor analysis to analyze how airline management students perceive the idea of reservation systems and to classify those perceptions into conceptual groups based on the metaphors' shared characteristics. The study sample consists of 123 students studying at Samsun University, School of Civil Aviation, Department of Aviation Management. The data collection process took place in the 2021-2022 Spring semester. A Reservation Systems Metaphor Perception Form consisting of two parts was applied to the students. The first part of this form consists of demographic data. The second part consists of an open-ended question that includes the phrase "Reservation systems are like/similar because ..." to see the participants' perception of the reservation systems. While the data obtained from the first part of this form were analyzed with descriptive statistics, the metaphor data obtained from the second part were analyzed with the content analysis method. According to the data obtained from the participants, 121 different metaphors emerged. After the initial evaluations, 111 different metaphors were found to be meaningful, and the explanations of these metaphors were included in the content analysis. These metaphors are structured into six categories. These categories are as follows, according to the metaphor density they contain: (1) Space, (2) System, (3) Benefit, (4) Service, (5) Warranty, and (6) Convenience. According to the findings of the study, it is seen that students' perception of reservation systems focuses on safe, convenient, and service-oriented use.

Keywords: Metaphors, Reservation Systems, GDS

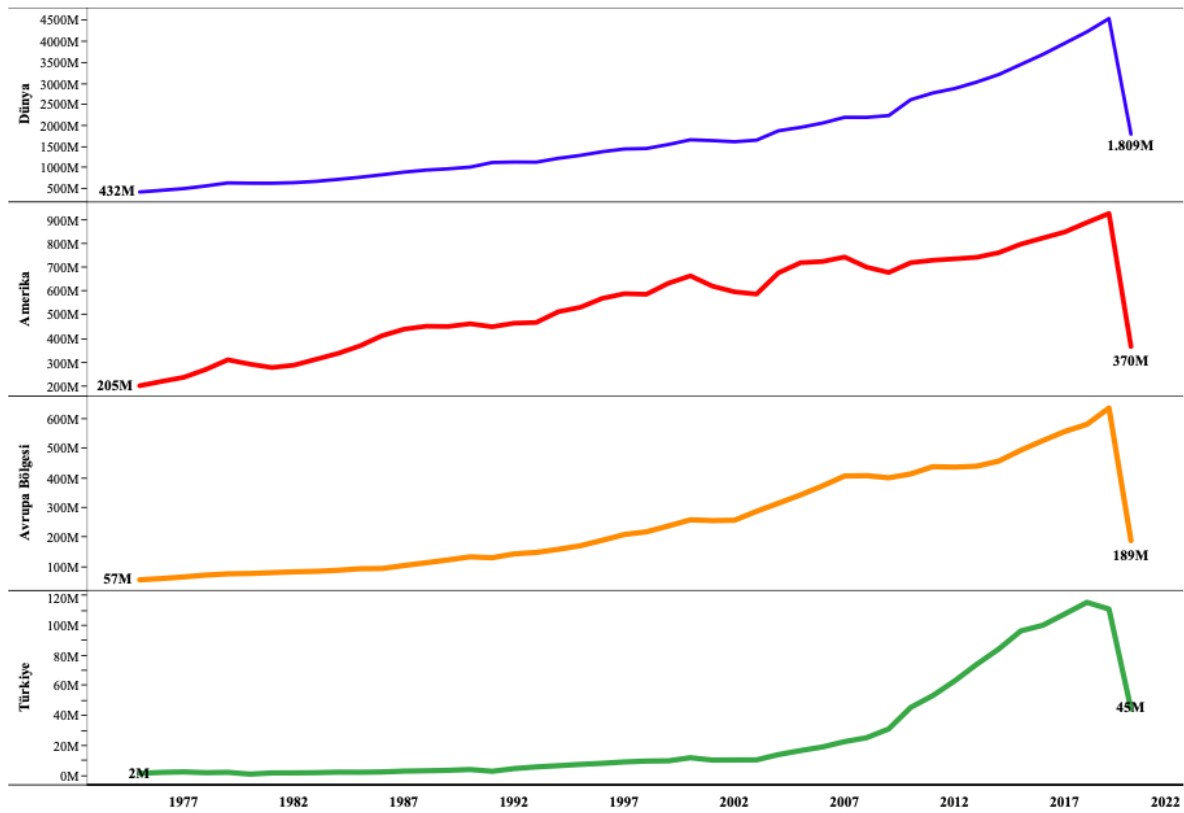
*Öğr. Gör. Dr., Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, muratahmet.dogan@samsun.edu.tr, ORCID:0000-0002-4646-616X.

** Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, zafersimsek0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5419-3464.

*** Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, asena765@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9045-2649

1. GİRİŞ

Teknolojide yaşanan gelişmeler her endüstriyi etkilediği gibi, ulaşım endüstrisi de teknolojik gelişmelerden olumlu yönde etkilenmektedir. Ulaşım endüstrisinde yeni teknolojilerin kullanımı seyahat sürelerinin kısaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda günümüzde en hızlı ulaşım aracı olarak hava taşımacılığı ön plana çıkmakta olup, herkes tarafından ulaşılabilir. Buna ek olarak, hava taşımacılığını tercih eden yolcuların zaman ve kaynak tasarrufu sağlanmasına imkan vermektedir. Hava taşımacılığının sağladığı kolay ve hızlı ulaşım imkanı, yarım yüzyıl önce Amerika'da başlayan serbestleşme politikası girişimiyle ivmelenmiştir (Dobson, 2017). Küreselleşmenin etkisiyle hava taşımacılığı endüstrisinde serbestleşme adımları diğer ülkelerde de uygulanmaya başlanmıştır (Dobson, 2007).

Şekil 1. Hava taşımacılığında Taşınan Yolcu sayısı

Ülkelerin sivil hava taşımacılığını serbestleştirmeleriyle birlikte bireylerin refah gelişimi seyahat etme talebini artırmış olduğundan, dünyadaki taşınan yolcu sayısı da bu durumdan olumlu etkilenmiştir (Şekil 1). Bu talep artışı havayollarının sundukları hizmetler ve fiyatlarda farklılaşmayı tercih etmelerine sebep olmuştur. Farklılaşma stratejisini uygulayan havayollarında iş modellerinde değişimler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda yalın hizmet anlayışıyla daha uygun fiyatlarla hizmet sunan havayollarının da hizmet sunumu başlamıştır (Doğan & Doğan, 2021). Artan rekabet kamu gücüyle

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kurulmuş köklü tam hizmet sağlayıcısı havayollarında stratejik dönüşümlere sebep olmuştur. Büyüyen endüstrinin ihtiyaçlarını zaman ve maddi kayıp olmadan sağlayacak sistemsel alt yapı geliştirmelerine yönelik çalışmalara hız verilmiştir (Gün, 2001). Bu çerçevede, havayollarının stoklarını (satışa hazır koltuklarını) satabilecek ilk bilgisayarlı rezervasyon sistemi olan Sabre'nin yapım girişimi Amerikan Havayolları ile IBM tarafından atılmıştır (Sabre). Bu girişimi bugünkü adıyla Galileo ve ardından Amadeus takip etmiştir (Gün, 2001; Ravich, 2004; Yüksek, 2013). Havayolları tarafından merkezi rezervasyon sistemi (CRS – Central Reservation System) olarak da kullanılabilen bu sistemler günümüzde havayollarının dağıtım ağını genişleten genel dağıtım sistemi (GDS – General Distribution System) olarak kullanılmaktadır (Kurgun vd. , 2007). Her birinin güçlü bölgeleri değişkenlik göstermekle birlikte pazar paylarına ilişkin tam bir bilgi bulunmamakta, dünyada bu üç sistem üzerinden büyük bir işlem hacmi gerçekleşmektedir (Bingemer, 2018). Ancak üç dağıtım sisteminin sağladığı gelir düzeyi Covid-19 öncesinde yaklaşık 14 Milyar Amerikan Doları'dır (Statista). Bu bilgiler e-ticaret işlemlerinin turizm sektöründe yoğunlaştığını ve bilgi teknolojileri alanındaki gelişmelerle birlikte yeni sistemlerin kullanımının yaygınlaştığına işaret etmektedir (Karataş & Babür, 2013). Bu gelişmeler turizm sektörünü ve bu sektörün en yaygın kullandığı hava taşımacılığı sektörünü de olumlu yönde etkilemektedir. Turizm sektöründe yer alan seyahat acentelerinin kullandıkları GDS sistemlerinin teknoloji yoğun ürünler olması bu ürünlerin devamlılığını sağlayan yatırımları da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda seyahat acentelerinin hizmet sundukları ağ genişlemekle birlikte yeni pazarlarda uygulayacakları iş modellerini de bu teknolojik sistemler vasıtasıyla uygulayabilmektedirler (Yıldız & Yıldız, 2015).

Turizm ve hava taşımacılığı sektörlerinde kullanılan rezervasyon sistemlerinin bu alanda çalışmayı planlayan bireylerde ne anlama geldiğinin doğru bir şekilde kavram olarak açıklanması gerekmektedir. Özellikle eğitim alanındaki birçok çalışma metaforların soyut, karmaşık, birden fazla anlam yüklenebilen olguları açıklamada kullanılabilecek bir araç olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 1). Bu kapsamda bireylerin dünyayı algılama şekillerin kavramsal yapılarını oluşturduğu ve bu yapıların da metaforik olduğu Lakoff ve Johnson (1980) tarafından ifade edilmekle birlikte bu yaklaşımla rezervasyon sistemleri algısı açıklanabilmektedir.

Bu çalışmada sivil hava taşımacılığı endüstrisinde kariyer planlaması yapan havacılık yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemi algısı incelenmektedir. Samsun Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi bölümü öğrencileri tarafından oluşturulan metaforlar üzerinden öğrencilerin rezervasyon sistemleri algısına yönelik bir durum tespitinin yapılması hedeflenmiştir. Bu çalışmayla birlikte farklı sektörlerin kullandığı teknoloji yoğun ürünlerin bu sektörlerde çalışmayı hedefleyen öğrencilerin algılarının araştırılması ilk kez incelenmiştir. Buna ek olarak, elde edilen

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

araştırma sonuçlarıyla sektör oyuncularını ve eğitim kuruluşları için de öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 1. Metafor Analizi Literatür Araştırması Özeti

Çalışma	Analiz Yapılan Alan	Analiz Veri Kapsamı	Metodoloji	Bulgu(lar)
Can (2003)	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölüm Öğrencileri	Ankara'daki 4 kamu üniversitesindeki öğrenciler (116 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket/Görüşme	“Bilgisayar oyunları” metafor analizinde kullanılarak eğitimdeki olumlu etkileri olduğu ve katılımcıların gelecekte eğitim verirken bilgisayar oyunlarından faydalanabilecekleri belirtilmiştir.
Koç (2013)	-	Öğretmen adayları (237 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket	“Teknoloji” metafor analizinde kullanılmış olup, öğretmen adaylarının teknoloji bilgilerinin genel olarak kısıtlı olduğu tespit edilmiştir.
Gökoğlu (2017)	Bilgisayar programcılığı bölümü öğrencileri	Kastamonu Üniversitesi öğrencileri (372 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket	“Algoritma” metafor analizinde bu kavramın bölüm öğrencilerinde bir yol gösterici nitelikte olduğu tespit edilmiştir.
Özgün vd. (2018)	Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmenliği Bölümleri Öğrencileri	İnönü Üniversitesi Öğrencileri (107 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket	“Bilim/Bilim insanı” metaforuyla öğrencilerin bilime olumlu yaklaşımları olduğu ve bu kavramların daha çok emek ve araştırmayla ilişki olduklarını ifade etmişlerdir.

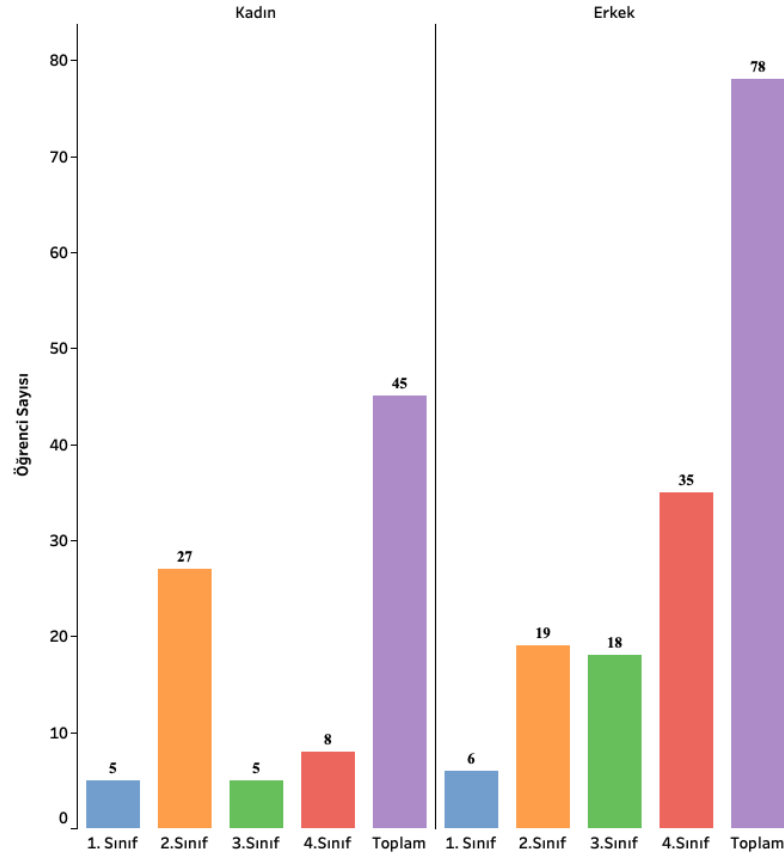
Tablo 2 Metafor Analizi Literatür Araştırması Özeti (Devamı)

Çalışma	Analiz Yapılan Alan	Analiz Veri Kapsamı	Metodoloji	Bulgu(lar)
Öztürk ve Dagistanlioglu (2018)	Türkçe öğretmenliği bölümü öğrencileri	Çukurova Üniversitesi öğrencileri (150 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket	“Öğretim teknolojisi” metaforunun bölüm öğrencilerinde bilginin kaynağı olarak görüldüğü tespit edilmiştir.
Bilgiç (2021)	Eğitim Fakültesi Öğrencileri	Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencileri (283 katılımcı)	Metafor Analizi, Anket	“Eğitim/Öğretim teknolojisi” metaforuyla 6 öğretmenlik bölümünde öğrencilerin bu kavrama yaklaşımları incelenmiştir. Teknolojinin süreçleri kolaylaştırma ve yeniliklere uyum sağlattığı tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Metaforun biraz değiştirilen en eski ve en yaygın olarak bilinen tanımı Leary (1994) tarafından yapılmıştır. Metaforun özü, çok iyi bilinen ve anlaşılabilir bir şeyi, başka bir şey açısından anlamak olarak aktarılmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980). Dolayısıyla metafor sadece bir isim değil, dahası sosyal ve kültürel anlamlardan oluşan bir düşünce figürüdür ve temel epistemolojik işlevleri vardır (Leary, 1994). Bu doğrultuda çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Bu desenin temel amacı bir olguyla bireylerin deneyimlerinin incelenmesidir (Creswell & Poth, 2016). Birçok alanda yapılan çalışmalarda kullanılan metafor sadece mevcut durum hakkında değil, olması gerekenler hakkında da araştırmacıya bilgi vereceğinden tercih edilmektedir. Bu bağlamda havacılık yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemleri üzerine algısını görmek için metafor analizi bir araç olarak kullanılacaktır.

Araştırmanın çalışma grubu, 2021-2022 Bahar döneminde Samsun Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi bölümünde öğrenim gören 123 öğrenciden oluşmaktadır. Anket çalışması için etik kurul kararı 12.02.2021 tarihinde alınmıştır. Çalışma grubu elverişli örneklem yöntemi ile oluşturulmuştur. Çalışma grubuna ait demografik veriler Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2 Katılımcıların Demografik Bilgileri

Araştırma verileri araştırmacılar tarafından geliştirilmiş Rezervasyon Sistemleri Algısı Formu ile oluşturulmuştur. Anket aracılığı ile toplanan veriler iki ayrı bölümden elde edilmiştir. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgileri talep edilmektedir. İkinci bölümde katılımcı öğrencilerin rezervasyon sistemleri algısını gözlemlemek amacıyla “Rezervasyon sistemleri ... gibidir/benzerdir, çünkü ...” ifadesini doldurmaları istenmektedir. Öğrencilere öncelikle metafor kavramı hakkında kısa bir bilgilendirme yapıp metaforun ne anlama geldiği örneklerle açıklanmıştır. 12.02.2021 tarihinde onaylanmış etik kurul kararı ile öğrencilere formlar dağıtılmış ve kendilerine sunulan süre içerisinde formları doldurmaları istenmiştir. Derslik ortamında yazılı olarak doldurulmuş olan formlar araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Öğrenciler tarafından doldurulan bu formlar araştırmanın veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Nitel çalışmalarda doğruluğun sağlanması için “güvenirlilik” kavramına önem verilmektedir (Lincoln & Guba, 1990). Bu doğrultuda çalışmanın yapısına uygun olan ve yaygın olarak kullanılan güvenirlik yöntemlerinden üçgenleme yöntemi tercih edilmiştir (Patton, 1999; Denzin & Lincoln, 2008). Üçgenleme yöntemi, farklı türden nitel yöntemleri birleştirerek, amaca yönelik örnekleri karıştırarak ve çoklu bakış açılarını dahil ederek nitel bir araştırma stratejisi oluşturmaya ve nitel analizin doğrulanmasına ve onaylanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yöntem kapsamında çoklu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

araştırmacı kullanılmıştır. Tercih edilen yöntem çerçevesinde uzman görüşleri de alınmıştır. Öncelikle elde edilen metafor verilerinin anlamlılık açısından kontrolü için metafor sonuçları iki farklı alan uzmanı araştırmacı ile değerlendirilmiştir. Metafor verilerinde anlamlı olan ve analize dahil edilmesi uygun olan metaforların belirlenmesi üzerinde çalışılmıştır. Buna ek olarak, alan uzmanı araştırmacıların görüşleri ile araştırmacıların oluşturdukları metafor listeleri karşılaştırılarak mutabakata varılan metaforlar içerik analizine dahil edilmiştir. Analizi yapılan verilerin güvenilirlik seviyesi tespit edilmiştir. Bunun için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen güvenilirlik hesaplaması kullanılmış olup, eşleştirmeler arasındaki uyum incelenmiştir. Önerilen güvenilirlik hesaplaması (uyuşan eşleştirmelerin sayısı / (uyuşan eşleştirmelerin sayısı + uyuşmayan eşleştirmelerin sayısı)) x 100 formülüne göre hesaplanmıştır. Hesaplamaya göre araştırmacılar ile uzman çalışmaları arasında %90,2 uyumluluk tespit edilmiştir. %90 ve üzeri uyumluluğun %90 seviyelerinde olmasıyla oluşturulan kategorilerin güvenilirliği sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan öğrencilerin rezervasyon sistemi kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar ve kavramsal kategorilere ilişkin bulgular alt bölümler halinde sunulmuştur.

3.1. Kavramsal Kategorilere İlişkin Bulgular

Araştırmadan elde edilen verilere göre “rezervasyon sistemi” kavramıyla ilişki 111 adet geçerli metafor oluşmuştur. Bu metaforlar dokuz ayrı kavramsal kategori altında toplanmış olup, Tablo 1’de kategori dağılımı gösterilmektedir. Metaforlar incelendiğinde öne çıkan metaforların yer tutma (n=2) ve okul (n=2) olduğu görülmektedir. Bu metaforların kodlanması sonucunda 111 kod ortaya çıkmıştır. Bu kodlar 6 kategori altında toplanmıştır (Tablo 2). Metaforların kategoriler altında dağılımı incelendiğinde en yoğun metafor sayısının 23 metafor ile yer tutma kategorisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Sonrasında 21 metafor ile sistem kategorisi, 20 metafor ile fayda kategorisi, 18 metafor ile ise hizmet kategorisi karşımıza çıkmaktadır. Bunların devamında ise 18 metafor ile garanti kategorisi ve 11 metafor ile kolaylık kategorisi yer almaktadır. Bir metafora ait ifade birden fazla kod ile kodlandığı için aynı metafor birden fazla kategori altında yer almaktadır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 3. Kategorilere göre Metafor Sayısı Dağılımı

Kategoriler	Sayı	Yüzde	Metaforlar
Yer Tutma	23	20,7%	Yer tutma (2), yemek sırası, erken bir bilet, restoranda yemeğe gitmek, yer ayırtma, yaptığım bir uçuşta kalmak için ayarladığım yer, varsayım, bir restoranda yer ayırtmak, web sitesinden alışveriş yapmak, otelde yer ayırtmak, harçlık verdiği torunun, kıskanç sevgili, ön ödeme, restoranda yer beklememek, kiralama, kendimize herhangi bir şey ayırtmak, istediğimiz bir şeyi ayırtma, Randevu, planlama, tatile gitmek, bir buluşma randevusu, yemeğe gitmek.
Sistem	21	18,9%	Labirent, konsolosluk, ders kaydı yapmak, vakit namazları, karınca yuvası, tüccar, okul(2), örümcek ağı, akan su, karıncalar, legolar, makine, cüzdan, ulaşımın kalbi, emlakçı, damar, zincir, kan dolaşımı, bumerang, kredi, ilk adım.
Fayda	20	18,0%	Bir fırsat, geçici aitlik, zaman önemi, konfor, hesap makinesi, business class, arkadaş, ayrıcalık, aşk, özel yer, ön satış, yeniden doğuş, hediye, su, işleyen bir saat, sakız, motor kaskı, adam kayırma, rüzgârgülü.
Hizmet	18	16,2%	Boş bir arazi, acil servis, dükkân, trafik ışıkları, ajanda, kültür tanımak, garson, not defteri, araç, aracı lahmacun, yolcu koltuklarını belirleme, bilge, telefon, pazar, inovasyon, otel, müşteri.
Garanti	18	16,2%	İşimi sağlama almak, garanti, kesinlik, planlanmış yer edinme, sağlama alma, önlem, garanti belgesi, dünya, para kasası, sigara-çay, sezon sonunda yapılan alışveriş, sırtımı yaslayacağın duvar, babam, sigorta, bekletme, doğanın kanunu, depozito, kendini garantiye alma, emanet.
Kolaylık	11	9,9%	Kolaylık, ayrıcalık, akıllı yaşam, matematik, domino taşı, jet, saat, yardımcı.

3.2. Kategori 1: Yer Tutma

Üçüncü sırada yer alan yer tutma kategorisi (f=19), rezervasyon sistemlerinin temel işleyişine en uygun metaforlar yer almaktadır. Bu kategoride de diğer kategorilerde olduğu gibi metafor grubu oluşturulamamıştır. Ancak bu kategoride öğrencilerin ifade ettiği tüm metaforlar rezervasyon sistemlerinin asıl işleyişini işaret ederek yer tutma ve bununla birlikte ayrılan yerin satışının yapıldığı yer olarak tanımlandığı gözlemlenmiştir.

3.3. Kategori 2: Sistem

Öğrencilerin ortaya koydukları metaforların en yaygın olarak yer aldığı sistem kategorisidir (f=23). Bu kategoride birbirinden farklı metaforlar ortaya konulmuş olup, okul (f=2) metaforu öne çıkmaktadır. Örneğin okul metaforuna ilişkin olarak “... mekânın içinde belli bir yere yerleştirilir.” (Ö68) ifadesi kullanılmış olup, bu kategorideki metaforlarla birlikte rezervasyon sistemlerinin boyutsal ve kapasite olarak bir sınırının olduğu vurgulanmıştır.

3.4. Kategori 3: Fayda

İkinci yoğun kategori olarak oluşturulan fayda kategorisinde (f=21) ortak metafor grubu bulunmamaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlar rezervasyon sistemlerinin zamandan tasarruf sağlanabileceği gibi konfor temelli rahat bir yolculuk için gerekli işlemlerin bu sistemler aracılığıyla yapılabileceğini ön plana çıkarmıştır.

3.5. Kategori 4: Hizmet

Bu kategoride oluşturulan metaforlar (f=18) rezervasyon sistemleriyle gerekli hizmetin sağlanabileceğine ilişkin ifadeler kullanılmıştır:

“... acil durumda müsaitlik durumum olmadığında ilk başvuracağım hizmettir.” (Ö21)

“... Yapılacak olan eylemin düzenlenmesini ve planlanmasını sağlar.” (Ö42)

3.6. Kategori 5: Garanti

Sunulan veya alınan hizmet kapsamında rezervasyon sistemlerinin güvenilirlik ve ayrılan yerin garanti olduğu üzerinde durulmuştur. “... açıkta kalmamak için önlem alıyoruz.” (Ö38), “... erkenden içini rahatlatıp o konudaki düşünceni kafandan atıyorsun.” (Ö90), ve “... kasamın içimdeki param gibi güvende ve garantidir.” (Ö50) ifadelerini belirtmişlerdir.

3.7. Kategori 6: Kolaylık

Kolaylık kategorisinde oluşturulan metaforlarla rezervasyon sistemlerinin hız ve kolaylık sunduğu aktarılmıştır:

“... istediğin zaman istediğin satış kanalından alabilirsin.” (Ö97)

“... anlık verileri görebilirim.” (Ö102)

“... biletler bitmeden kolaylıkla alabilirsin.” (Ö8)

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Teknoloji dünyasındaki gelişmeler hava taşımacılığı endüstrisini de etkilemiş olup, 2021 yılı itibarıyla havayollarının satışlarının yaklaşık %50'si GDS sistemleri üzerinden gerçekleşmiştir (Accelya). Bu durum havayollarının GDS sağlayıcılarıyla yüksek yoğunlukta çalışmalarını gerektirmekte olup (IATA, 2018), bu sistemlere aşına insan kaynağının önemi ortaya çıkmaktadır. Dönemin gereksinimlerini karşılamak için eğitim-öğretim ortamlarında teknoloji kullanımının artmasının önemi vurgulanmaktadır (Bilgiç, 2021). Aynı şekilde havacılık sektöründe de değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yoğun teknoloji kullanımının önemi her geçen gün artmaktadır. Bu sebeple hava taşımacılığının sunulan yolcu taşıma hizmetinin sağlanmasında kullanılan rezervasyon

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sistemlerinin konumu merkezileşmekle birlikte bu sistemleri kullanarak iş gücüne katılacak öğrencilerin teknolojinin bir araya geldiği rezervasyon sistemleri konusundaki algısının önemi karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada havayolu yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemleri algısının metafor analizi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda havayolu yönetimi öğrencilerin ortaya koyduğu 111 anlamlı metafor altı kategori altında sınıflandırılmıştır. Bu kategoriler metafor yoğunluğuna göre incelendiğinde ise sırasıyla ilk 3 sırada yer tutma (f=23), sistem (f=21) ve fayda (f=20) kategorileri karşımıza çıkmıştır.

Ortaya çıkan genel çerçevede öğrencilerin yoğun olarak rezervasyon sistemlerini yer ayırma, sistemsel bir yapıda kullanım ve faydacılığı artırma amacıyla ilişkilendirdikleri görülmüştür. Elde edilen metaforlara ait benzetmelerde ayrıca rezervasyon sistemleri kullanılırken dikkat edilmesi gereken nitelikler öne çıkarılmıştır. Rezervasyon sistemlerinin güvenli, kolaylık sağlayan ve hizmet odaklı kullanımı vurgulanmıştır. Bu kategoriler kapsamındaki metaforlar, rezervasyon sistemlerinin niteliğine yönelik algıların güçlü olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin rezervasyon sistemlerinin yapısal amaçlarına değil işlevsellik boyutuna ve kullanırken sağladığı kolaylıklara odaklandığı gözlemlenmiştir.

Öte yandan rezervasyon sistemleri kavramının hava taşımacılığı sektöründe teknoloji kullanımının ötesinde bir süreç ve çalışma alanı olduğunun farkında olunmadığı gözlemlenmiştir. Farklı bir yöntemle bilişim ve iletişim teknolojilerini öğrenciler arasında inceleyen Aslan ve Zhu (2017), öğretmen adaylarının bilişim ve iletişim teknolojilerindeki bilgilerinin öğrenim aşamasında edinilmesinin bu bilgi ve becerilerinin çalışma hayatlarında kullanımını önemli bir seviyede etkilediğini belirtmişlerdir. Bu kapsamda, benzer etkilerin havacılık yönetimi öğrencilerinin eğitim sürelerince bu ve benzeri sistemleri tanımaları ve kullanmalarının çalışma hayatlarına olumlu katkıları olabileceği değerlendirilebilir. Havacılık yönetimi öğrencilerinin mesleki hayatlarında eğitimde rezervasyon sistemlerini kullanmanın ötesine geçerek teknolojiyi eğitim-öğretim ortamlarına etkili bir şekilde entegre edilmesi önemlidir. Göksün ve diğerlerinin de (2018) çalışmalarında belirttikleri gibi lisans öğrencileri arasında teknoloji kavramı algısı geçmişten günümüze farklılaşmaktadır. Bu çerçevede, dünyada yaygın olarak kullanılan üç GDS sisteminin eğitim müfredatlarında yer alması öğrencilerin eğitim-öğretim süresince birbirinden farklı bu sistemler hakkında bilgi sahibi olmalarına katkı sağlayacaktır. Böylece gelişen dijital dünyada ve işlem hacmi sürekli artan rezervasyon sistemlerinin önemi öğrenciler tarafından doğru algılanarak doğru uygulamalarla desteklenmesi için öğrencilere eğitim programlarında bu bilinç ve pratiğin kazandırılması sağlanabilir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Son olarak, bu çalışmada havacılık yönetimi öğrencilerinin rezervasyon sistemleri algısını ortaya koymak amacıyla tek bir üniversitenin sivil havacılık yüksekokulunda öğrenimlerine devam eden havacılık yönetimi bölümü öğrencileriyle çalışılmıştır. Bu çalışma daha büyük bir örnekleme farklı yapılarıdaki üniversitelerin havacılık ile ilgili fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarında tekrarlanabilir. Farklı üniversitelerde farklılaşan derslere göre öğrencilerin rezervasyon sistemleri algısındaki değişimler incelenebilir. Böylece ortaya çıkabilecek farklılıklara etki eden dersler ve fakülte/program özellikleri diğer fakülteler veya programlar için bir öneri olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Accelya. <https://w3.accelya.com/news-views/insights/blog/3-ways-to-manage-airline-indirect-sales-channels-with-efficiency-and-precision/> , Retrieved 15.05.2022
- Aslan, A., & Zhu, C. (2017). Investigating variables predicting Turkish pre-service teachers' integration of ICT into teaching practices. *British Journal of Educational Technology*, 48(2), 552-570.
- Bankası, D. *Taşınan Yolcu Sayısı*. Retrieved 15.05.2022 from <https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.PSGR>, Retrieved 15.05.2022
- Bilgiç, H. G. (2021). Aday Öğretmenlerin Eğitim Teknolojileri Algısı: Metafor Analizi Örneği. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 11(2), 211-235.
- Bingemer, S. (2018). Back to the future with IATA NDC? Critical turning points in the history of airline distribution. *Journal of Tourism Futures*.
- Can, G. (2003). *Perceptions of prospective computer teachers toward the use of computer games with educational features in education* [Citeseer].
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). Introduction: The discipline and practice of qualitative research.
- Dobson, A. (2007). *Globalization and Regional Integration: The origins, development and impact of the single European aviation market*. Routledge.
- Dobson, A. (2017). *A history of international civil aviation: from its origins through transformative evolution*. Routledge.
- Doğan, M. A., & Doğan, E. M. (2021). Havayolu İşletmelerinde Uygulanan İş Modellerinin Ekonomik Etkinliğe Etkileri. In M. Mete & A. Toptaş (Eds.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-II* (pp. 181-197). Gece Kitaplığı. https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/iktisat2_18.pdf
- Gökoğlu, S. (2017). Programlama eğitiminde algoritma algısı: Bir metafor analizi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 6(1), 1-14.
- Göksün, D. O., Filiz, O., & Kurt, A. A. (2018). Student teachers' perceptions on educational technologies' past, present and future. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 19(1), 136-146.
- Gün, D. (2001). *Havayolu işletmelerinde dağıtım kanalları ve bilgisayarlı rezervasyon sistemleri Türkiye uygulaması*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir.
- IATA.(2018). https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151041/Olivier%20HOURS_Airline%20Distribution%20-%20EU%20vist%20-%20final.pdf, Retrieved 15.05.2022

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Karataş, M., & Babür, S. (2013). Gelişen Dünya'da turizm sektörünün yeri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013(2), 15-24.

Koç, M. (2013). Student teachers' conceptions of technology: A metaphor analysis. *Computers & Education*, 68, 1-8.

Kurgun, O. A., Kurgun, H., & Güripek, E. (2007). Turizm Pazarlamasında Küresel Dağıtım Sisteminin (GDS) Stratejik Rolü ve Önemi.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Univ. Press, Chicago/IL.

Leary, D. E. (1994). *Metaphors in the history of psychology*. Cambridge University Press.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1990). Judging the quality of case study reports. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 3(1), 53-59.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.

Özgün, B. B., Gürkan, G., & Kahraman, S. (2018). Öğretmen adaylarının bilim ve bilim insanı kavramlarına ilişkin algılarının metafor analizi aracılığıyla incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 204-225.

Öztürk, B. K., & Dagistanlioglu, B. E. (2018). Pre-Service Turkish Teachers' Metaphorical Perceptions Regarding the Concepts of " Instructional Technology" and " Teaching Material". *Universal Journal of Educational Research*, 6(5), 811-822.

Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health services research*, 34(5 Pt 2), 1189.

Ravich, T. M. (2004). Deregulation of the Airline Computer Reservation Systems (CRS) Industry. *J. Air L. & Com.*, 69, 387.

Sabre. *About us*. <https://www.sabre.com/about/> Retrieved 15.05.2022

Statista. <https://www.statista.com/markets/418/topic/483/it-services/#overview> Retrieved 15.05.2022

Yıldız, S., & Yıldız, Z. (2015). Bilişim Teknolojilerinin Turizm Pazarlaması, Dağıtım Sistemi ve Seyahat Acentelerinin İş Modeli Değişimine Etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(3), 595-611.

Yüksek, G. (2013). Bilgi teknolojilerinin gelişimi, seyahat işletmeleri ve küresel dağıtım sistemi örneği. *Journal of Internet Applications and Management*, 4(1), 53-68.

Çatışma Beyanı: Bu çalışmayla ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Samsun Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 12.02.2021 tarih, 2021-04 sayılı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

TEFSİRLERDEKİ ANLAMI BAĞLAMINDA İSTİÂZE ve ONA MÜRADİF İFADELERE DAİR
BİR DEĞERLENDİRME

Hacı ÇİÇEK*

ÖZET

Kur'an, Allah'ın, insanlığa evrensel bağlamda gönderdiği en son kitaptır. Gerek yerel gerekse küresel tarafsız şirketler tarafından yapılan anket ve istatistiklere göre dünyada en çok okunup incelenen, hakkında yorumlar yapılan kutsal metinlerin başında Kur'an gelmektedir. Allah, kişinin Kur'an okuyacağı esnada kovulmuş şeytanın şerrinden kendisine sığınmasını emretmiştir (Nahl, 16/98). Kur'an ve tefsir literatüründe bu kavrama "istiâze" denmiştir. Şeytan, her zaman ve mekânda insanların zihnini bulandırmaya çalıştığı gibi özellikle Müslümanın hayatına şekil verecek olan Kur'an'ı okuma sürecinde de aynı işlevini icra edecektir. Onun işlevi, bazen okuyan kimsenin okuduğunu üstün körü geçme, bazen hayatında uygulamama, bazen de Kur'an'a mesafeli durmasına yönelik olabilir. Bu nedenle henüz yolun başında iken Kur'an okuyan kimsenin bütün olası yanlışlıklara girmemesi için istiâzede bulunması tavsiye edilmiştir. İstiâze, bir bakıma girilen yolun start noktasında tarafın seçilmesidir. Başka bir ifadeyle istiâze, şeytandan ve onun muhtemel sapturmalarından uzak durmanın ve her şeye gücü yeten Yüce Allah'ın himayesine girmenin ilanıdır. Nitekim şeytanın şerrinden Allah'ın korumasına sığınan kimselerin üzerinde şeytanın hiçbir egemenliği olmayacaktır (Nahl, 16/99). Şeytanın egemenliği, sadece onu dost edinen, onun yanından uzaklaşmayan ve Allah'ın korumasını kabul etmeyenler üzerindedir (Nahl, 16/100). Kur'an, aynı zamanda duayı, kişinin değerine bir ölçü yapmıştır. Dua etmeyenin, Allah'ın katında hiçbir değerinin olmayacağını bildirmiştir (Furkân, 25/77). Bu çalışmada duaların en önemlilerinden biri sayılan istiâze'nin sözcük ve terim anlamları, istiâze sözcüğüne eşanlamlı kavramlar, öteden beri bilinen istiâze ibaresinin dışında dile getirilen bazı dualar ele alınmış, onların sosyal ve kültürel hayattaki etkileri analitik bir formatta değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, İstiâze, Dua, Şeytan.

AN ASSESSMENT OF THE WORD "İSTİÂZAH": A PERSPECTIVE ON THE CONTEXTUAL MEANING AND INTERPRETATIONS

ABSTRACT

The Qur'an is Allah's last holy book to humanity in a universal context. According to the surveys and statistics made by both local and global fair and impartial companies, the Qur'an is one of the most widely read and studied holy texts in the world along with the comments on it. Allah ordered that a person should seek refuge from the evil of the expelled Satan from heaven while reciting the Qur'an (Nahl, 16/98). This concept is called "istiâzah" in the Qur'an and expository literature. Satan performs the same function in the process of reading the Qur'an, which shapes the life of a Muslim, especially as Satan tries to confuse people's minds at all times and settings. The main reason for Satan's temptation is underlined within the fact that sometimes a person who reads the Qur'an does not perceive the teachings well and therefore, the person is unable to apply them to his real life and this situation causes a distance between him as a believer and the Qur'an. For this reason, it is recommended that a person who starts to read the Qur'an should make "istiâzah" to avoid all possible mistakes. "İstiâzah" is, in a way, choosing his side at the beginning of the road that he is going to enter. In other words, "İstiâzah" is the declaration of staying away from Satan and his possible diversions while entering the protection of Almighty Allah. As a matter of fact, Satan has no dominion over those who take refuge in Allah's protection from the evil of Satan (Nahl, 16/99). The kingdom of Satan is only over those who take him as a close person with strong bounds and do not accept the protection of Allah (Nahl, 16/100). The truth is that the Qur'an helps prayer to become a virtuous person. He stated that the one who does not pray will have no value and purification in the sight of Allah (Furkân, 25/77). In this study, the word "istiâzah" and its multiple meanings, for example, its synonyms and the connotations known as the most important and comprehensive words of prayers are discussed and evaluated with regard to their effects on social and cultural life in an analytical format.

Keywords: Qur'an, tafsir, istiâzah, prayer, satan

*Dr. Öğr. Üyesi. Adıyaman Üniversitesi. Eğitim Fak. Arap Dili Eğitimi Bölümü, hcicek@adiyaman.edu.tr Orcid: 0000-0003-4735-6349

GİRİŞ

Beşeriyet tarihi, ilk insan, aynı zamanda ilk peygamber Hz. Âdem ile başlamıştır.¹ Bütün millet ve kavimlere gönderilen peygamberlerin ortak amacı, insanların vahye dayalı öğretilere ilgi duymaları, onları haberdar etmeleri, ölünceye değin söz konusu öğretilerin ilke ve prensipleri doğrultusunda hayat geçirmeleridir.²

Kur'ân, insana farkındalık kazandırmaya çalışmış; Allah'ın, ona sayısız nimetler verdiğini, mükerrem kıldığını haber vermiştir.³ Allah, insanı mükerrem kılıp onure ettiği gibi vahyin çizgisinde yürüsünler diye içlerinden kendileri gibi yiyip içen, çarşı pazarlarda dolaşan⁴ peygamberler göndermiştir.⁵ Yüce Allah, beşer olmaları nedeniyle peygamberleri de kendi hallerine bırakmamış, toplumlarına nasıl vaziyet alacaklarına dair kitap ve sahifelerle desteklemiştir.⁶

Her bina ve yapının bir girişi olduğu gibi Kur'ân'ın giriş kapısı da istiâze olduğu söylenebilir. Zira Allah, Kur'ân tilavetine kovulmuş şeytandan⁷ Allah'a sığınmakla başlanmasını emretmiştir.⁸ Kur'ân'da şeytanın yönlendirmesine karşı, Allah'a iltica edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹ Bu itibarla müfessirler, istiâze konusunda yorum yapmış, fikir beyan etmiştir. İstiâze ile hareket etmek, onu dillendirmek; planı ve kurulu tuzağı pek zayıf olan şeytandan¹⁰ her şeye gücü yeten Allah'ın koruması altına girme anlamına gelmektedir.

Ölümü mukadder olan insan, bilim ve teknolojiye ne kadar ilerleme kaydederse etsin, nihayetinde zayıf sayılır. O, kendisine zarar verme potansiyeli olan her varlığın şerrinden emin olabilmesi, kurtulabilmesi için çok güçlü, her şeyi bilen ve duyan Allah'a sığınmak durumundadır. Bu davranış hem beden hem moral noktasında insana özgüven kazandırma sağlayacaktır. Bu itibarla gerek biyolojik gerekse psikolojik bağlamda onun olumsuzluklardan emin olması için Allah'ın himayesine girmesi gerekir.¹¹

Öncelikle istiâze kelimesinin sözlük ve terim anlamını kısaca vermek yerinde olacaktır.

1. İSTİÂZE KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Arapça bir kavram ve istifâl vezninde olan istiâze'nin aslı a-v-z fiilidir. Anlamı ise başkasına sığınmak, iltica etmek ve bağlanmaktır.¹²

¹ Âl-i İmrân, 3/33.

² Hicr, 15/99.

³ İsrâ, 17/70.

⁴ Furkân, 25/20.

⁵ Nahl, 16/36.

⁶ Bakara, 2/53, 87; Âl-i İmrân, 3/7; Nisâ, 4/54, 105, Hûd, 11/110; Nahl, 16/89; İsrâ, 17/2; Neml, 27/15; Zuhuruf, 43/63.

⁷ Arapçada şeytan olgusu, aslında cin, insan ve hayvanlardan dik kafalı, inatçı ve asi olan bütün varlıklara verilen bir isimdir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 1/111; Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hasan Hân el-Kannevcî, *Fethü'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996), 1/36; Nitekim Hz. Peygamber'in kimi zaman "Ey Yer' Benim de senin de rabbimiz Allah'tır. Senin de senin üzerinde bulunanların da sende yaratılmış olanların da senin üzerinde yürüyenlerin de şerrinden Allah'a sığınırım. Arslanın, iri yılanın, akrebin ve bu beldede kalan (insilerin ve cinnî)lerin, İblis'in ve neslinin şerrinden de Allah'a sığınırım" şeklinde dua ettiği rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvud, *Cihâd* 80.

⁸ Nahl, 16/98; Fussilet, 41/36.

⁹ Arâf, 7/200.

¹⁰ Nisâ, 4/76.

¹¹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâtve's-süver*, (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 22/407.

¹² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 594.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Eûzu fiilinın muzari (devamlılık ifade eden) fiil kipinde vurgulanmasının hikmeti, şeytandan sakınıp Allah'a sığınmanın belli bir zaman dilimiyle sınırlı olmadığına, onun sürekli yenilenmesi ve yapılması gerektiğine işaretler.¹³

Kur'ân, şeytanın hâkimiyetinin, ancak onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinde olduğundan söz etmektedir.¹⁴ Kişi ister mümin ister kâfir olsun, şeytanın onlar üzerinde hiçbir sultasını bulunmamaktadır. Ama şeytanın, herhangi tutarlı bir delili olmadan insanları yanına çağırması neticesinde etrafında toplananlar üzerinde bir etkisi olacaktır. Çünkü artık onlar, şeytana uyarak dost olmuş, onun hâkimiyetine girmişlerdir.¹⁵

2. İSTİÂZE SÖZCÜĞÜNE MÜRADİF KELİMELER

Arapçanın zengin bir dil olması nedeniyle neredeyse her sözcüğün ama yakın ama uzak müradif kelimelerinin bulunduğu söylenebilir. Bu çalışmada istiâze'ye yakın bazı sözcük ve ifadeler ele alınacaktır.

2.1. İsticâre

İsticâre; kötü ve çirkin bir konuda birine sığınmak, onun korumasını altına girmek demektir.¹⁶ Ona muadil olarak Türkçede söylenen "maazallah" sözcüğü "Allah'a sığınırım, ona dayanırım" anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ İsticâr fiili aynı zamanda Allah'ın dışında hiçbir mevki ve makama sığınılmayacağı anlamına gelmektedir.¹⁸

İsticâr fiilinin komşuluk, birini komşu edinmekle yakından ilişkisi vardır. Çünkü bu eylemle, komşu edinilen kimsenin yardım ve desteği talep edilmiş olmaktadır. Nitekim gerek cahiliye gerekse İslâm döneminde olsun Arap ahlak ve kültüründe komşusunu koruma ve kollama en yüce erdemlerden sayılmıştır.¹⁹ Araplarda misafirini düşmanına karşı korumak, onu düşman eline bırakmamak, yeri geldiğinde misafirini muhafaza etmek uğruna ölümü göze almak bir mertlik sayılırdı. İşte bütün bu yüce özellikler "câr" kelimesiyle vurgulanmıştır.²⁰ Örneğin şu ayette de komşu anlamına gele "câr" sözcüğü kullanılmıştır: "*Hani şeytan onlara (müşriklere) yaptıklarını süslü göstermiş ve "Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur; şüphesiz ki ben de sizin (komşunuzum) yardımcınızım, demişti."*²¹ Şu ayette de isticâr, aynı şekilde korunma ve sığınma talep etme anlamında vurgulanmıştır: "*Eğer müşriklerden biri himayene girmek isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"*²²

Cahiliye döneminde cinlerin, insanlar üzerinde otorite sahibi olduklarına inanılıyordu. Örneğin yola çıkan Araplar, تنها bir vadide akşamladıklarında yüksek sesle "Ey bu vadinin reisi! Emrin altındaki ahmakların şerrinden sana sığınıyorum" demeyi bir adet haline getirmişlerdi. Mekke müşrikleri, böyle hareket etmekle, cinlerin kendilerini koruyacağına inanıyorlardı.²³

¹³Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyatve's-süver*, 15/324.

¹⁴Nahl, 16/100. Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/22; Kâf, 50/27; Haşr, 59/16.

¹⁵Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997), 3/441.

¹⁶Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. el-Muhâribî İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, 1/58; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/155.

¹⁷Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 2/229.

¹⁸Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1999), 5/257.

¹⁹Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*, (Kâhire: nşr. Heyet, 1990), 10/160.

²⁰Muhammed Mütevelli Şa'râvî, *el-Havâtur havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, 1997), 8/4892.

²¹Enfâl, 8/48.

²²Tevbe, 9/6.

²³Müşriklerin cinlere dair yanlış algıları için bkz. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/380; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrût: Şirketü Dâru'l-Erkam, H/1416), 2/418; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/495; Muhammed

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

İmam Mâtürîdî (ö.333/944), cahiliye dönemi müşriklerinin cinler hakkındaki yanlış algılarının şirk olduğunu, cinlerin insanları koruma diye bir yetkilerinin olmadığını; dolayısıyla her halükârda tek sığınılacak mercinin Allah olduğunu söylemiştir.²⁴

Müstecâr ise korunma ve sığınmanın talep edildiği yere denir. Mesela cahiliye döneminde de en önemli korunma ve sığınma yeri Kâbe idi. Nitekim Kâbe'deki Rüknu'l-yemânî ile batı duvarı üzerindeki kapalı kalan kısma müstecâr denir.²⁵

2.2. İ'taseme

İ'taseme fiili a-se-me fiilinden türemiştir. Arap dili ve edebiyatında tutmak²⁶ anlamına geldiği gibi kimi yerde ip, bağ anlamına da gelmektedir. Çünkü ip ve bağ, kişiyi olumsuzluktan ve tehlikelerden koruyan objelerden sayılır.²⁷

Hz. Nûh'un oğlu "Dağa sığınırım, o beni sudan kurtarır"²⁸ şeklinde verdiği cevapta y'asemu fiilinin birinci tekil şahsını kullanmıştır. İstifal veznindeki اِسْتَعَصَمَ ista'same fiili ise bir yere sığınmak, iltica etmek, günaha, direnmek, karşı koymak demektir.²⁹ Bu fiil ile Allah'a sığınıldığında, Allah'ın kendi kulunu bütün kötülüklerden ve günahlardan koruması anlamına gelmiş olur.³⁰

Türkçedeki korunmuş, günahsız ve suçsuz anlamlarına gelen masum kelimesi de aynı fiilden türemiştir.³¹ وَعَتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ "Allah'ın ipine sarılın" ayetindeki "itisâm", sözcüğü "Allah'ın yardımını edinin, onun himayesine girin" anlamına gelmektedir.

2.3. İlteca

Bu fiilin aslı l-c-e olup bir yere sığınma demektir. İltica, Arapçadaki sülasî/üçlü fiilin iftiâl kalıbına girmiş kipidir. Nitekim Türkçede sığınmacı anlamında mülteci sözcüğü oldukça yaygındır. Melce' ise kişinin sığındığı yer demektir.³²

Yaşadığı sıkıntıdan ötürü bir yere sığınan, bir bakıma oranın sahibinden yardım ummakta, destek beklemektedir. Bu, tıpkı vahşi yırtıcı bir hayvandan kaçan kimsenin bir kayalığa veya bir barınağa sığınmasına benzer.³³

Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 29/225; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâdih*, (Beyrût: Dârü'l-Ciyl el-Cedîd, 1993), 3/760; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.), 6/3232; Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997), 15/134.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûdel-Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî/Te'vilâtu ehli's-sünne*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 10/247.

²⁵ Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, *et-Tarîfâtü'l-fikhiyye*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 204; Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/233, 266, 292.

²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 570.

²⁷ Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*, (Kâhire: Dârü's-Şa'b, 2003), 1/201.

²⁸ Hûd, 11/43.

²⁹ Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Fâris Zekerıyya İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1991), 4/331.

³⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 4/331.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fî meânî kelimâti'n-nâs*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 1/470.

³² Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 6/178; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 5/235; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemu'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, (Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008), 3/1994; Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr b. Side el-Mursî, *el-Muħkem ve'l-muħitu'l-a'zam*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 7/487.

³³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüga*, (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/887; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, (Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2001), 11/131; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/71.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Arapçada iltica, aynı zamanda bir yere dayanmak, bir kimseye güvenmek ve onun desteğini istemek anlamına da gelmektedir.³⁴

2.4. İstigâse

Aslı g-v-s fiil kökünden türemiş olan istigâse; yardım dilemek, birinin yardımını istemek demektir.³⁵ Gavs, guvâs ve gavvâs غَوَّثَ وَغَوَّثَاتُ وَغَوَّاتُ kelimeleri de bu fiilden müştak isimlerdir. Gays الغيث ise bolluk-bereket ve rahmet olan yağmur için söylenir. Çünkü gays/yağmurda da bir yardım söz konusudur.³⁶ Nitekim Kur'ân'da felaket getiren yağmur "matar"³⁷; rahmet yüklü yağmur ise "gays" sözcüğü ile vurgulanmıştır.³⁸

İstigâse, yardım ve destek anlamına geldiği gibi bir ihtiyacı gidermek, bir boşluğu doldurmak anlamına da gelir.³⁹

2.5. Evâ

Arapça bir sözcük olan evâ, e-v-y fiilinden türemiştir ve sığınma, başkasına eklenme ve katılma demektir.⁴⁰

Kur'ân'da Hz. Nuh'un oğlunun "şu dağa sığınırım" demesi⁴¹, *Ashab-ı Kehf*'in mağaraya sığınması⁴², Hz. Lût'un, kavmine karşı "Keşke size karşı güçlü bir desteğe dayanabilseydim" şeklinde tepki göstermesi⁴³, Hz. Yusuf'un anne ve babasının onun yanına gelmeleri⁴⁴, Medinenli Müslümanların, Mekke müşriklerinin işkencesi nedeniyle gelen muhacirleri barındırması⁴⁵ hep e-v-y fiilinin türevleri ile vurgulanmıştır.⁴⁶

Bu fiilden türemiş olan ve Arapçada ism-i mekân kalıbından gelen "me'vâ" ise⁴⁷ hem cennet⁴⁸ hem cehennem⁴⁹ için kullanılan isimdir ve "kişinin gece-gündüz kaldığı yer" anlamındadır.⁵⁰ Kur'ân, Allah'ın yasaklarına uyan, ondan sakınan kimselerin barınacağı yerin "Cennetü'l-me'vâ" olacağını

³⁴ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1300), 1/152; Fârâbî, *Mu'cemu divâni'l-edeb*, 2/399.

³⁵ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye*, çev. Muhammed Selîm en-Na'imî, (Bağdat: Vizâretü's-Sekâfeve'l-İ'lâm, 1979), 7/440.

³⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5/570; İsfahânî, *el-Müfredât*, 617; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil en-Nu'manî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 9/460.

³⁷ Arâf, 7/84; Furkân, 25/40; Şuarâ, 26/173; Neml, 27/58.

³⁸ Bkz. Lokmân, 31/34; Şûrâ, 42/28; Hadid, 57/20.

³⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5/570. İstigâse fiilinin geçtiği ayetler için bkz. Enfâl, 8/9; Kehf, 18/29; Kasas, 28/15; Ahkâf, 46/17.

⁴⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 8/437.

⁴¹ Hûd, 11/43.

⁴² Kehf, 18/10, 16.

⁴³ Hûd, 11/80.

⁴⁴ Yûsuf, 12/69.

⁴⁵ Enfâl, 8/72, 74.

⁴⁶ Bu fiilin Kur'ân'daki bütün türevleri için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982), 103.

⁴⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 1/151.

⁴⁸ Secde, 32/19; Necm, 53/15; Nâziât, 79/41.

⁴⁹ Ankebût, 29/25; Nâziât, 79/39. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 103.

⁵⁰ Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-Arabiyye*, 6/2274; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/52; Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cemu fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 803.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

haber vermiştir.⁵¹ Orası bütün çekiciliğiyle⁵² güzel ve salih amellerine karşılık olarak müminlerin evidir.⁵³ Bir daha oradan çıkmayacak, ayrılmayacaklardır.⁵⁴

3. RECİM

Aslı r-c-m olan bu fiilin anlamı taşlamak⁵⁵ anlamına geldiği gibi tahmin etme, zan ve kuruntu/vehm anlamına da gelir.⁵⁶ Kur'ân'da "Zanda bulunanların bazıları, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir' derken diğerleri de 'Onlar beş kişidir, altıncuları köpekleridir' diyecekler. Başkaları ise 'Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir diyecektir" mealindeki ayet⁵⁷, bu anlamda bir mesaj vermektedir.

Aynı fiilden türemiş olan rücm kelimesi "mezar taşları" demektir.⁵⁸ Şeytana "recim" sıfatının verilme nedeni, lanetlenmiş ve melei'l-a'lâ'dan kovulmuş olmasındandır.⁵⁹

Kur'ân, müşriklerin iftiralara karşı vahyin her kovulmuş şeytandan korunduğunu, onun bir kırıntısına bile muttali olmak için kulak hırsızlığı yapmaya kalkışanın parlak bir alevle kovalanacağını bildirmiştir.⁶⁰

4. RECİM SÖZCÜĞÜNE MUADİL VE YAKIN DİĞER KAVRAMLAR

4.1. Metrûd الْمَطْرُودُ

Metrûd; t-r-d fiilinden türemiş Arapça bir kelime olup daha çok, küçümsediği birini yerinden etmek ya da yanından uzaklaştırmak ve kovmak anlamına gelmektedir.⁶¹

Tarîd, insanlardan uzak tutulan anlamına geldiği gibi kardeşinden sonra doğan çocuk anlamına da gelmektedir. Çünkü sonradan doğan kimse, bir nevi uzak tutulmuş, geriye itilmiş demektir.⁶² Aynı fiilden türemiş tarrâd; insanları bıktırıcaya kadar sözünü ve okuyuşunu çok uzatan kimselere denir. Cemaate imam olup namaz kılanları kaçtıracak derecede kıraatını uzatan imamlar hakkında da aynı kavram kullanılmıştır. Muttarid ise bir sıraya dizilmiş ve sendelemen aynı şekilde giden (deve kervanı) demektir.⁶³

Dikkat edildiğinde bazı nüanslarla melun, mercûm ve matrûd kelimelerinin anlamca birbirine çok yakın oldukları ve "kovulmuş, uzaklaştırılmış" gibi anlamlara geldiği görülecektir.⁶⁴ Bir

⁵¹Nâziât, 79/40-41.

⁵²Ebü'l Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Beyrût: Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419), 8/319.

⁵³Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiü' liahkâmi'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 19/208; Ahmed b. Mustafâ el-Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, (Kâhire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946), 30/33.

⁵⁴Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997), 6/153.

⁵⁵Ebü'l-Hasen b. Beşîr Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002), 2/486.

⁵⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 345.

⁵⁷Kehf, 18/22.

⁵⁸Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 11/49.

⁵⁹Mecduddîn Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, (Kâhire: Lecne İhyâ Türâsi'l-İslâmî, 1996), 3/45.

⁶⁰Hicr, 15/17-18; Saffât, 37/10. Ayrıca bkz. Cîn, 72/8-9.

⁶¹İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga*, 2/630; İsfahânî, *el-Müfredât*, 517; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/227.

⁶²Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 13/212; İbn Side el-Mursî, *el-Muħkem ve'l-muħitu'l-a'zam*, 9/140; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil ed-Darîr İbn Side el-Mursî, *el-Muħassas*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1996), 3/353; Ebü Saïd Neşvân b. Saïd b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh, *Şemsü'l-ülüm ve devâ' ukelâmi'l-'Arab mine'l-külüm*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsır, 1999), 7/4091.

⁶³Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî, *el-Muğrib fi tertîbi'l-mu'rib*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 289; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet, (Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.), 8/321-323.

⁶⁴Enbârî, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*, 1/57; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 11/49.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kimsenin rızası dışında ikamet ettiği yerden başka bir yere sürülmesi anlamına gelen nefiy sözcüğü de matrûd kelimesiyle eşanlamlıdır.⁶⁵

Mekke'nin ileri gelenlerinden Velîd b. Muğire (ö.1/622), Ebû Cehil (ö.2/624), Ebû Leheb (ö.2/624), Ümeyye b. Halef (ö.2/624) ve Uyeyne b. Hısn el-Fezârî (ö.30/650)⁶⁶ gibi müşrikler, Hz. Peygamber'e, ancak yanındaki Bilâl-i Habeşî (ö.20/641), Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Habbâb b. Eret (ö.37/657-58) ve Suhayb-i Rûmî (ö.38/659) gibi yoksul müminleri kovması şartıyla meclisine geleceklerini ve kendisine iman edeceklerini söylüyorlardı.⁶⁷ Bunun üzerine "Rablerinin rızasını dileyerek sabah-akşam O'na yalvaranları yanından uzaklaştırma! Onların hesabından sana, senin hesabından da kendilerine bir sorumluluk yoktur. Şayet onları yanından kovar isen zalimlerden olursun" ayeti⁶⁸ nazil olmuştur.⁶⁹

4.2. Mel'ûn

Aslı, l-a-n olan bu sözcük, kızgınlıkla bir kimseyi kovmak, bulunduğu mekândan uzaklaştırmak demektir. Ahirette Allah'ın cezasına çarılma; dünyada ise onun rahmet ve şefkatinden mahrum kalma, uzaklaşma anlamına gelir. Bir insan için lanet ise ona beddua etmektir.⁷⁰

Mülâane; iki kişinin kendi iddiaları uğruna karşılıklı yaptıkları lanetleşmedir. Başka bir ifadeyle eğer yalan söyleyenlerden bir kimse ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine dilemesini istemesidir.⁷¹

5. İSTİÂZE LAFZINA MUADİL VURGULANMIŞ BAZI İFADELER

İstiâze lafzına dair kaynakların verdiği habere göre en yaygın olan form "Eûzu billâhi mine'ş-şeytânir'r-recîm" şeklinde olanıdır.⁷² Hangi formda söylenirse söylensin ondan kastedilen amaç, şeytanın vesvesesinden Allah'a sığınmaktır.⁷³ Söz konusu farklı istiâze formlarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

⁶⁵ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, 3/2262.

⁶⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Tefsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419), 2/48.

⁶⁷ Taberî *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 11/374; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-beyân'an Tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2002), 4/149-152; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *Tefsîru'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 2/117. Mekke müşriklerinin ileri gelenleri, yoksul Müslümanların bulunduğu mecliste oturmaktan utanıyorlardı. Hatta Hz. Peygamber'e, yoksul müminlerin kötü koktuklarını, kaba saba giyindiklerini söyleyecek kadar küstah davranıyorlardı. Yabancı heyetlerin karşısında ezildiklerini, dolayısıyla yoksulların orada bulunmamasını, huzurdan kovulmasını istiyorlardı. Ancak onların meclislerinden kovulması şartıyla iman edeceklerini dile getiriyorlardı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kendileriyle yazılı bir antlaşma yapılmasını öneriyorlardı. Bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Bagavî, *Meâlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, 1420), 2/125; Kurtubî, *el-Câmiü' liahkâmi'l-Kur'an*, 6/432; Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Ali en-Nevevî el-Câvî el-Bentenî, *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'âni'l-mecîd*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1417), 1/320; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, (Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2003), 2/1102-1103; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr*, 5/2512.

⁶⁸ Enâm, 6/52. Bu öneri, sadece Hz. Peygamber'e yapılmış değildir. Önceki peygamberlere de kavmin ileri gelenleri tarafından aynı teklifte bulunulmuştur. Aynı çirkin teklifin Hz. Nûh'a da yapıldığına dair bkz. *Hûd*, 29-30; Şuârâ, 26/114.

⁶⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 363; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 2/108;

⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 741.

⁷¹ Nûr, 24/7.

⁷² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân'an tefsîri'l-Kur'an*, 6/42; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasîtu fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/84; Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzil ve uyûni'l ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 2/634; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.), 5/140; Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-sebi'l-mesânî*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415), 7/464.

⁷³ Şâh Veliyullah Dehlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbik, (Beyrût: Dârü'l-Ciyl, 2005), 2/14.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

1- اسْتَعِذْ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Kovulmuş şeytanın şerrinden, çok duyan ve bilgi sahibi olan Allah’a sığınırım.”⁷⁴ İstiâze’nin kapsamında sanki “Ben, her şeyin sahibi ve kendisinden başka ilah olmayan yüce Allah’a sığınmıyorum. Bütün hamdler ona aittir. O, her şeye kadir, her şeyi kuşatandır. Kullarını hakkıyla denetleyendir. Hem dünyada hem ahirette tek sığınak odur” denmiş olmaktadır.⁷⁵ Bu söz, aynı zamanda söyleyen kimsenin Allah’a teslim olmadaki engelleri kaldıran ve kalbini temizleyen bir ifadedir.⁷⁶

2- اَعُوْذُ بِاللّٰهِ الْقَادِرِ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَادِرِ

“Aldatan/sahtekâr şeytanın şerrinden, her şeye gücü yeten Allah’a sığınırım”⁷⁷

Şeytan kelimesi ş-t-n fiilinden türemiştir. Şetene fiili sapmış, doğru yoldan çıkmış, fasit, karakteri düşük demektir.⁷⁸ Fe‘lân veznindeki şeytan kelimesi lügavî bağlamda hayvanı bağlamak veya kuyudan su çekmek için kullanılan uzun ip anlamına geldiği gibi;⁷⁹ uzaklaştırılmış, şeytene, şeytanlaşmış;⁸⁰ şâtin ise hayırdan uzak düşmüş, düşürülmüş anlamına gelmektedir.⁸¹

3- اَعُوْذُ بِاللّٰهِ الْقَوِيِّ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَوِيِّ

“Aldatan/ayartan şeytanın şerrinden, güçlü olan Allah’a sığınırım”⁸²

Bu istiâze ifadesinde geçen ve şeytana isnat edilen “ğaviyy” nitelemesinin aslı ğ-v-y fiildir. Bozuk bir inanç ve düşünceden kaynaklanan cehalettir, haddi aşma ve tamamen batıla dalmadır,⁸³ doğruluk, olgunluk ve akliselimin zıddıdır.⁸⁴ Aynı fiilden müştak iğvâ, bir şeyden uzaklaştırmak⁸⁵ ğayy ise sahrada yürüyen bir insanın yolunu kaybetmesi, nereye ve hangi tarafa yöneleceğini bilmemesidir.⁸⁶

Bu konuda müfessirler birçok yorumda bulunmuştur. Mesela bir söz ve hareketinde isabet edene rüşte erdi, isabet etmeyene ise şaşırıp kaldı denir.⁸⁷ Kur’an, bu sözcüğü daha çok, yolunu şaşırma ve apışıp kalma şeklinde nitelemiştir.⁸⁸ Bu nedenle “Battığı sırada necme/yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız (Muhammed) ne sapıtmış ne de yanlış yola girmiştir” diye buyrulmuştur.⁸⁹ Hz.

⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 1/58; Kurtubî, *el-Câmiü’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/87.

⁷⁵ Bikâî, *Nazmü’l-dürer fi tenâsübi’l-âyât ve’s-süver*, 22/439.

⁷⁶ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, 1999), 1/68. Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *et-Tadabbur ve’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân bi sahihi’s-sunen*, (Beyrût: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014), 1/6-10.

⁷⁷ Ebü’l-Kâsım Muhibbuddîn Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu taybeti’n-neşri fi’l-kirâati’l-‘aşr*, (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1/282; Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali b. Ebi’s-Sedâd el-Malekî, *ed-Dürü’n-nesirve’l-azbü’n-nemîr*, (Cidde: Dârü’l-Fünûn, 1990), 1/103.

⁷⁸ Dozy, *Tekmilatü’l-me’âcim el-Arabiyye*, 6/312.

⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-lüga ve’sihâhu’l-Arabiyye*, 5/2144; Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa* (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/508; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü’cemü’l-lügati’l-Arabiyye el-muâsıra*, 2/1201.

⁸⁰ Ferâhidî, *Kitâbü’l-ayn*, 6/237.

⁸¹ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüga*, 2/867; Ezherî, *Tehzîbü’l-lüga*, 11/214; Neşvân el-Himyerî, *Şemsü’l-‘ülüm ve devâ’ ükelâmi’l-‘Arab mine’l-külüm*, 6/3466, 6/3604.

⁸² Nüveyrî, *Şerhu taybeti’n-neşri fi’l-kirâati’l-‘aşr*, 1/249; İbn Cüzey *et-Teshîl li-ulûmi’t-tenzil*, 1/47.

⁸³ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 4/50.

⁸⁴ Bakara, 2/256.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmiü’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/174.

⁸⁶ Muhammed Mütevellî Şa’râvî, *el-Havâtur havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2/1115. Ğayy kelimesinin geçtiği ayette “Şeytanın kardeşleri onları azgınlığa doğru çekerler, onların yakalarını bırakmazlar” (Arâf, 7/202) diye vurgulanmıştır. Burada şeytanın dostlarından kasıt, müşriklerdir. Bkz. Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî, *Tefsîrü Mücâhid*, (Kâhire: Dârü’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîsa, 1989), 349; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, (Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419), 5/1641.

⁸⁷ Kefevî, *el-Külliyât mu’cemu fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lügaviyye*, 350.

⁸⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüga*, 2/964; ayrıca bkz. Tâhâ, 20/121.

⁸⁹ Necm, 53/2.

Peygamber, Necm suresindeki bu ayetleri okuduğunda Ebu Leheb'in kendisi gibi azılı İslâm düşmanı olan oğlu Utbe "Ey Muhammed, ben dediğin yıldızın rabbini inkâr ediyorum!" deyince Hz. Peygamber "Seni, Allah'ın köpeklerinden birinin seni parçalamasından korkmuyor musun?" diye uyarmıştır. Bir süre sonra Yemen'e ticarete giden Utbe'yi bir arslan parçalamıştır.⁹⁰

Yukarıda vurgulanan ifadelerin ışığında "Allah'a ve onun Peygamberi'ne itaat eden rüştiüne ermiş; isyan eden ise şaşırıp kalmıştır"⁹¹ sonucuna varılabilir.

4- **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ**

"Şeytandan Allah'a sığınırım"

Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ, Hz. Peygamber'in ashabı Kur'an okuduğunda gözleri yaşarır, tüyleri ürperir; hatta bazıları baygınlık geçirirdi⁹² diye nakilde bulunmuştur.⁹³

5- **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ**

"Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım; çünkü Allah, her şeyi işiten ve bilendir"⁹⁴

Şeytan ve dostlarının, insanları yoldan çıkarması aralıksız sürüp gitmektedir. Allah, her ne zaman şeytandan bir dürtü ve yönlendirme hasıl olursa, beklemeksizin kendisine sığınmayı emretmiştir. Zaten Allah'tan sakınanlar, şeytandan bir vesvese geldiği zaman Allah'ı hatırlar, hakikati bizzat gözleriyle görürler.⁹⁵

6- **أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ، وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ، وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ، مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ**

"Kovulmuş şeytanın şerrinden, ezeli güce sahip olan Yüce Allah'ın himayesine sığınırım"⁹⁶

Yerlerin, göklerin ve ikisinin arasındakilerin mutlak sahibi ve sultanı Allah'tır. Kul, ona sığındığında, mutlak bir Hâkim ve Sultan'ın himayesine girmiş olmaktadır. Dolayısıyla Allah'a sığınan, onun belirlediği ilke ve prensipler doğrultusunda hayatını tanzim eden kimsenin üzerinde şeytanın hiçbir egemenlik ve sultas olmayacaktır.⁹⁷

7- **أَعُوذُ بِاللَّهِ الْمَجِيدِ، مِنَ الشَّيْطَانِ الْمَرِيدِ**

"Asi olan şeytanın şerrinden Yüce Allah'a sığınırım"⁹⁸

İstiâze'nin farklı formda olan bu ifadedeki "marîd" sözcüğü ile "İnsanlardan bazıları vardır ki bilgisizce Allah hakkında tartışırlar ve her asi şeytanın peşine takılıp giderler" ayetine telmihte bulunulmuştur.⁹⁹ Marîd sözcüğü, büyülenen, isyan eden¹⁰⁰, normal güzergâhtan sapan¹⁰¹, fitne fesat

⁹⁰ Taberî *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, 22/496.

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'an*, 14/232; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/262; Ebû Hafs Siracuddîn Ömer b. Ali b. Adil en-Nu'mânî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 6/450.

⁹² Burada (Zümer, 39/23) ayete telmih vardır.

⁹³ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 359.

⁹⁴ Nüveyrî, *Şerhu taybeti'n-neşri fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/249; Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâ'ât el-arbain ez-zâidealeyhâ*, (Kâhire: Müessesetü Semâ, 2007), 472.

⁹⁵ Bkz. Arâf, 7/200-201; Fussilet, 41/36.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'an*, 12/273; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/60; Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec en-Nisâbüri, *Garâibü'l-Kur'an ve reğâibü'l-furkân*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/14; Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 13/277.

⁹⁷ Hicr, 15/42.

⁹⁸ İbn Atıyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/58.

⁹⁹ Hac, 22/3.

¹⁰⁰ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga*, 2/640; Mecduddîn Muhammed b. Yakup Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 319;

¹⁰¹ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Tuhfetü'l-erib bimâ fi'l-Kur'an mine'l-garîb*, thk. Semîr el-Meczûb, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 282.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çıkararak demektir.¹⁰² Merîd; çok kötü, habis ve dik başlı¹⁰³, Mecîd ise şeref ve azameti, her şeyin üstünde olandır.¹⁰⁴

Bazı tefsirciler, asıl istiâze'nin yanı sıra başka ifadelerin kullanılmasına yönelik ne olumlu ne olumsuz görüş beyan etmişlerdir.¹⁰⁵

8- *أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ*

"Şeytanın desise ve dürtmelerinden her şeyi bilen ve işiten Allah'a sığınırım"¹⁰⁶

Bu formdaki istiâzede geçen he-me-ze- fiilinden türemiş olan hümeze/hemezât sözcüğü, arkadan çekiştirme, alay etme, küçümseme ve ayıp kusur arama iken lümeze ise aynı fiillerin kişinin yüzüne karşı yapılmasıdır.¹⁰⁷ Hammâz kimse, kaş göz işaretiyle arkadan çekiştirdiğinden yanağında bir çukur/gamze oluşur ki bu eyleme gammâzlama da denir.¹⁰⁸

Nitekim Kur'an'da "Arkadan çekiştirip insanların onuruyla oynayan, kaş-göz hareketleriyle onlarla alay edenlerin vay haline!" denmiştir.¹⁰⁹

Ayetlerin nüzul sebebi, her ne kadar Ahnes b. Şerîk, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Mugîre¹¹⁰ gibi bazı şahıslar olsa da bu olumsuz fiili işleyen herkes girmektedir.¹¹¹ Çünkü sebe-i nüzulün özel/has olması, hükmün genel olmasına mâni değildir.¹¹²

Şeytanın kışkırtmaları, başka bir ifadeyle vesveseleri genellikle gizli ve Allah ile bağı zayıf olanlar üzerinde belirleyicidir. Bu nedenle şeytan ve dostlarının fitne-fesat, kin-adavet, öfke, şehvet, cinsel arzu ve istek gibi kışkırtmalarından, onların insanın yanında bulunmalarından ötürü Allah'a sığınma emredilmiştir.¹¹³

9- *نَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ*

"Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'ın himayesini dileriz"

Allah'a sığınma ve onu himayesine girme ifadeleri genelde birinci tekil şahısla yapılmışsa da kimi zaman birinci çoğul şahısla yapılmıştır.¹¹⁴ Buradaki toplumsal düzeydeki sığınma olgusu, buna sadece layık olan Allah'a yapılışının bir ifadesi ve ona karşı bir acziyetin itirafıdır.¹¹⁵

¹⁰² Kefevî, *el-Külliyât mu'cemu fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, 879; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 9/165.

¹⁰³ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemu'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, 3/2085.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Tuhfetü'l-erîb bimâ fi'l-Kur'an mine'l-garîb*, 282.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1/58; Kurtubî, *el-Câmiü' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/87; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'an*, 1/155. İstiâze'nin diğer sığıları için bkz. Süleymân b. İbrâhîm Abdüllâhim, *el-Lübâb fi tefsîri'l-istiâz ve'l-besmele ve fâtihati'l-kitâb*, (Riyâd: Dârü'l-Müslim, 1999), 19-21.

¹⁰⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, H/1409), 1/215; Süleymân b. İbrâhîm Abdüllâhim, *el-Lübâb fi tefsîri'l-istiâz ve'l-besmele ve fâtihati'l-kitâb*, 21.

¹⁰⁷ Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 4/11; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 6/86.

¹⁰⁸ Taberî *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 23/534. Bazıları ise hümeze'nin dil ile yapıldığı görüşündedir. Bkz. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/521.

¹⁰⁹ Hümeze, 104/1-2.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzil ve uyûni'l ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 4/795; Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 4/488; Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı, (Beyrût: Dârü İhyâ Tûrasi'l-Arabî, 1997), 5/337; Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*, (Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998), 3/678.

¹¹¹ Bagavî, *Meâlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'an*, 8/526.

¹¹² Nesefî, *Medârik*, 1/573; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/573; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415), 1/72.

¹¹³ Mü'minûn, 23/97-98.

¹¹⁴ Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed İzmîrî, *Tahrîrü'n-neşr min tarîki'l-âşr*, thk. Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd, (Riyâd: Dârü Edvâi's-Selef, 2007), 59.

¹¹⁵ Muhammed b. Sâlih, Ebû Abdillâh Muhammed el-Useymin et-Temîmî, *Tefsîrû Süreti Âli İmrân*, (Riyâd: Dârü İbni'l-Cevzî, H/1435), 1/218.

6. SONUÇ

İstiâze, anlaşıldığı üzere en kısa sayılan dualardan biridir. Kur'ân, insanın değerini, varlık nedenini dua edip etmemesiyle ilişkilendirmiştir. Kulun, Allah karşısındaki acziyetinin bir ifadesi sayılan istiâze duası, sahibini rabbine yaklaştırdığı gibi; ondan kendini müstağni göreni ise şeytana yaklaştırır, onun sultası altına girmesine neden olur. Hatta Allah'ın nezdinde hiçbir kıymeti kalmaz. Hatta kulun, Allah nezdindeki değeri, dua ile doğru orantılıdır şeklinde formüle edilebilir. “*De ki: Duanız olmasaydı, Rabbim size neden değer versin ki!*” (Furkân, 25/77).

Çalışmamızda istiâze'nin oldukça kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmıştır. O, karanlığı çöken gecenin, düğümlere üfüren falcı ve medyumların, kıskancın (Falak, 3-5); gerek cinlerden gerekse insanlardan, kişinin kalbine vesvese sokan sinsî şeytandan insanların rabbi, Mâlikî ve mabuduna sığınılacak (Nâs, 1-6) derecede geniş bir alana sahiptir. İstiâze yapan kimse, dinine zarar verme ve haktan saptırma konusunda şeytandan Allah'a sığınmayı amaçlamış olmaktadır.

Şeytanın, kurduğu plan ve desiseleriyle, verdiği vesveseleriyle insanı etkilemeye çalıştığı anlaşılmıştır. İnsanın, bir başına şeytanın kurduğu tuzaklardan kolaylıkla kurtulması pek kolay olmadığı, onun bu konuda her şeye gücü yeten rabbine sığınması gerektiği, bunun aslında Allah'ın mümin insana olan bir emri olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Kur'ân, beşeriyetin en kutlu insanları olan peygamberlerin temenni ve isteklerine bile batıl ve anlamsız şeyler katmaya çalıştığını haber vermiştir: “*(Ey Muhammed), senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey istediğinde, şeytan onun temennisine vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini bertaraf eder; sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilen; hüküm ve hikmet sahibidir*” (Hac, 22/52)

Çalışmamızda istiâze her ne kadar öteden beri bilinen “*Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım*” formuyla söylene de ona muadil farklı şekillerde de ifade edildiği müşahede edilmiştir. Gerek hadis gerekse tefsir ilmine dair kaynaklarımız, istiâze'nin mümin kimse açısından faydalarını söz konusu etmişlerdir. İstiâze ile Allah'ın emrine uyulduğunun, şeytanın vermek istediği vesvese ve kuruntulardan psikolojik bağlamda emin olunduğunun hem Kur'ân okunurken hem diğer ibadetler eda edilirken, güçlü bir makamın himayesine girildiğinin manevî rahatlığı gerçekleşmiş olmaktadır.

Çalışmamızda istiâze'nin, sadece Hz. Peygamber ve ümmetinin değerleri arasında yer almadığı, aksine her dönemdeki müminlerin en başat ortak paydası olduğu anlaşılmıştır: Kavminin tahammülü zor sözleri karşısında Hz. Musa'nın (Bakara, 2/67); bilgisi olmayan bir konuda Hz. Nuh'un (Hûd, 11/47); kendisine insan şeklinde gelen Cebrail'i tanımayan Hz. Meryem'in (Meryem, 19/18) eûzu sözcüğüyle Allah'a sığınması, en canlı örnekler arasında sayılabilir. Son olarak söylenebilecek olan şey, istiâze'nin müminin hayatında belirleyici bir faktör olduğu gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek**, Ebû Abdurrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdülbâkî**, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982.
- Abdüllâhim**, Süleymân b. İbrâhîm. *el-Lübâb fi tefsîri'l-istiâz ve'l-besmele ve fâtihati'l-kitâb*. Riyâd: Dârü'l-Müslim, 1999.
- Abdürrezzâk es-San'ânî**, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî. *Tefsîr*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Âlûsî**, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-sebi'l-mesânî*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415.
- Bagavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Bereketî**, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî. *et-Tarîfâtü'l-fikhiyye*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bezvâvî**, Nasıruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. Beyrût: Dârü İhyâ Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Bikâî**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sâhîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sîhâhu'l-Arabiyye*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Dehlevî**, Şâh Velîyullah. *Huccetullâhi'l-bâlîğa*. thk. Seyyid Sâbık. Beyrût: Dârü'l-Cîyl, 2005.
- Dozy**, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm en-Na'imî. Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *Tuhfetü'l-erîb bimâ fî'l-Kur'ân mine'l-garîb*. thk. Semîr el-Meczûb. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ebussuûd Efendi**. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Zehra**, Muhammed. *Zehretü't-tefâsîr*. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Fârâbî**, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm. *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*. Kâhire: Dârü's-Şa'b, 2003.
- Fâsî**, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitâbü'l-ayn*. Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: Lecne İhyâ Türâsi'l-İslâmî, 1996.
- Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrût: 2005.
- Hâzin**, Ali b. Muhammed, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vil fî me'âni't-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şâhîn. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415.
- Hicâzî**, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîrü'l-vâdih*. Beyrût: Dârü'l-Cîyl el-Cedîd, 1993.
- Hüzelî**, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fî'l-kırâ'ât el-arbâin ez-zâide aleyhâ*. thk. Cemâl b. Seyyid Rufâî. Kâhire: Müessesetü Semâ, 2007.
- İbn Âdil**, Ebû Hafis Sirâcuddîn Ömer b. Ali en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âşûr**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endülüsî**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Battâl el-Kurtubî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdülmelik. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh'i (Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüsd, 2003.
- İbn Cüzey**, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, H/1416.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebi's-Sedâd el-Malekî**, Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali. *ed-Dürrü'n-nesîr ve'l-azbü'n-nemîr*. thk. Ahmed Abdullah Ahmed el-Mukrî. Cidde: Dârü'l-Fünûn, 1990.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- İbn Ebû Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ed Muhammed Tayyib. Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419.
- İbn Ebû Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Absî. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, H/1409.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris Zekeriyya. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1991.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419.
- İbn Manzûr**, Ebû Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dârü Sâdır, 1300.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi'ilmî't-tefsîr*. thk. Abdürezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.
- İbnü'l-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- İsfahânî**, Râgıb. *el-Müfredât*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.
- İzmîrî**, Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed. *Tahrîrû'n-neşr min tarîkı'l-'aşr*. thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd. Riyâd: Dârü Edvâi's-Selef, 2007.
- Kefevî**, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât mu'cemu fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kurtubî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub**, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2003.
- Magrâvî**, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Tadabbür ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sünen*. Lübnân: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014.
- Mâturîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîrû'l-Mâturîdî/Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîru'l-Çur'ân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Merâgî**, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîrû'l-merâgî*. Kâhire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946.
- Mukâtil b. Süleymân**, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şahhata. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.
- Mücâhid**, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîrû Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Neyl. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsa, 1989.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mutarrizî**, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî. *el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib*. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed, *Sünen*, Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî**, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Neşvân el-Himyerî**, Ebû Saîd b. Sa'd b. Ebî Himyer. *Şemsu'l-'ülûm ve devâ'ü kelâmi'l-Arab mine'l-külûm*. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsır, 1999.
- Nevevî, Muhammed b. Ömer**, Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer el-Câvî el-Bentenî. *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'âni'l-mecîd*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1417.
- Nisâbü'rî**, Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec. *Garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Nüveyrî**, Ebü'l-Kâsım Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu taybeti'n-neşri fi'l-kirâati'l-aşr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*. Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Pânîpetî**, Senâullah. *et-Tefsîrü'l-Mazharî*. Gulâm Nebî et-Tunûsî, Pakistân: Mektebetü'r-Rüşdiyye, H/1412.
- Râzî**, Fahrüddîn. *Mefâtihü'l-gayb*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Rızâ**, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. Kâhire: nşr. Heyet, 1990.
- Sa'lebî**, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Seâlibî**, Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî**, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr. *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Komisyon. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997.
- Semîn el-Halebî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Dîmaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Sıddîk Hasan Hân**, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *Fethü'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996.
- Şa'râvî**, Muhammed Mütevellî. *el-Havâtur havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, 1997.
- Taberî**, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tantavî**, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.
- Useymîn**, Muhammed b. Sâlih, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sâlih et-Temîmî. *Tefsîrü Süreti Âli İmrân*. Riyâd: Dârü İbni'l-Cevzî, H/1435.
- Vâhidî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Vasîl fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Zebîdî**, Muhammed Murtaazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve üyûni'l ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu makale etik kurul izninden muafır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

**“EVLAT SORUMLULUĞU BEKLENTİSİ”, “AİLE BÜTÜNLÜK DUYGUSU” VE
“KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ” ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Yağmur ÖZER*

Sevda ASLAN MUCUR**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; “evlat sorumluluğu beklentisi”, “aile bütünlük duygusu” ve “kişilik özellikleri” kavramlarına ilişkin literatürde yer alan bilgileri derlemek ve bu kavramları açıklamaktır. Bu çalışma, bir derleme çalışması olup, lise öğrencileriyle sınırlıdır. Çalışma sonuçlarına göre; “evlat sorumluluğu beklentisi” ile ilgili tutumların genel olarak olumlu olduğu, “aile bütünlük duygusunun” çeşitli stresörlere karşı aile bireylerini güçlendirerek olumlu katkı yaptığı, “kişilik” boyutunun da psikolojik sağlamlıkla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın, gelecekteki benzer araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu, kişilik özellikleri, ergenlik, lise öğrencileri.

**A RESEARCH ON THE EXPECTATION OF “FILIAL RESPONSIBILITY”, “SENSE OF
FAMILY UNITY” AND “PERSONALITY TRAITS”****ABSTRACT**

The purpose of this paper is to review the literature focusing on the concept of information literacy such as "filial responsibility expectation", "family sense of unity" and "personality traits". This study is a compilation study and it is limited to high school students. The results of the study indicated that attitudes about "filial responsibility expectation" are generally positive and "family sense of unity" provides a positive contribution by strengthening family members against various stressors, and the "personality" dimension is linked to psychological resilience. This study is expected to shed light on similar studies in the future.

Keywords: Filial responsibility expectation, sense of family unity, personality traits, adolescence, high school students.

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşam standardının artması, beklenen yaşam süresinin uzaması, doğum oranlarının düşmesi gibi sebeplerle gelişmekte olan ülkemizde yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı giderek artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2022) verilerine göre yaşlı nüfusun sayısı, 2016 ve 2021 yılları arasında %24.0 artış göstermiştir. Yine 2016 ve 2021 yılları arasında yaşlı nüfusun toplam nüfusa olan oranı ise %1.4 artarak %9.7'ye ulaşmıştır. Ülkemizde nüfusun yaş yapısının değişmesi sebebiyle, yaşlılarla ilgilenme konusu giderek önem kazanmaktadır.

Aile, yaşlı bireyin sosyal olarak işlevselliği ve psikolojik uyumu için en önemli destek kaynağıdır. Yaşlılık döneminin getirdiği çeşitli fiziksel ve ruhsal problemlerle başa çıkmaya

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Pr. ORCID: 0000-0002-7509-8650 zer_yamur@yahoo.com

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Pr, ORCID: 0000-0001-6544-3302 sevda.aslan@gmail.com

Derleme Makale

Sayfa Sayısı:55-75

Makale Geliş Tarihi: 18.11.2022

Makale Kabul Tarihi: 13.02.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çalışırken ebeveynlerin evlatlarının yakınlığına ve desteğine ihtiyacı da artmaktadır (Kalınkara, 2011: 157). Yaşlılık döneminde yaşanan çeşitli fiziksel ve ruhsal problemlerin yanında yaşlanan ebeveyn sağlık ve bakım yardımı alma konusunda da problemler yaşayabilmektedir. Ülkemizde çeşitli kurumlar tarafından verilen yaşlı bakım hizmetlerinin fiziksel ve duygusal ihtiyaçları istenilen seviyede karşılayamaması sebebiyle de evlatların ebeveynine olan desteği önem kazanmaktadır (Gürer, Küdür Çırpan ve Atalan Özlen, 2019: 6).

Geleneksel toplumlarda çocuk; ailenin maddi destek kaynağı ve yaşlılık döneminde ebeveyn için bir güvence olarak görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 2012: 51). Türk aile yapısı ise kuşakların sıkı ilişki içerisinde olduğu, birbirlerinden beklentilerinin fazla olduğu, ailenin çıkarlarının ön planda olduğu, bağımlı ilişkileri içeren bir yapıdadır ancak; sosyoekonomik değişim süreci ile birlikte çocuğa maddi bağımlılığın azaldığı ve duygusal bağımlılığın öneminin artarak devam ettiği bir yapıya dönüşmüştür (Kağıtçıbaşı, 2012: 51). Evlattan maddi beklentiler azalma eğiliminde olsa da duygusal destek ve ebeveynle teması sürdürme açısından evlattan beklenti fazladır (Önder Erol ve Aloğlu, 2017: 92). Bu sebeple yaşlılıkta bakım ve duygusal destek konusunu aile üyeleri açısından ele almak önem arz etmektedir.

Toplumumuzda kuşakların yakın ilişkiler içerisinde olması önemsenmekle birlikte evlatların özerkliğine verilen değer artmıştır. Bu açıdan çocukların benliklerinin hem ilişkisel hem de özerk olarak gelişim gösterdiği ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 1996: 42). Özerkliğin ve akran ilişkilerinin arttığı dönem olan ergenlik döneminde; bireylerin ilerde yaşlanan ebeveynleriyle duygusal teması sürdürme ve onlara gerekli yardım ve desteği sağlamaya yönelik tutumlarının araştırılması önemlidir (Fuligni, Tseng ve Lam, 1999: 1030). Evlatların gelecekte ebeveynlerine ihtiyaç duydukları bakım, destek ve duygusal yakınlığı sağlamalarına yönelik inanç ve beklentiler alanyazında “evlat sorumluluğu beklentisi” olarak ifade edilmektedir (Er ve Özen, 2018: 1868).

Bu çalışmada evlat sorumluluğu beklentisinin incelendiği yaş grubu, lise son sınıf öğrencileridir. Bu yaş dönemi; çocukluk ve yetişkinlik dönemine geçiş süreci olan “ergenlik dönemi” olarak isimlendirilmektedir (Yavuzer, 2017: 261). Ergenlik döneminin sonlarına doğru, bilişsel olgunlaşmayla birlikte yetişkinlik dönemini ilgilendiren konuların ergenin zihninde yer etmeye başladığı ve ergenlerin buna ilişkin kaygılarının arttığı ifade edilmektedir (Yavuzer, 2017: 272). Bununla birlikte ergen, kimlik kazanma sürecindedir. Ergen bireylerin ailevi sorumluluklarına olan bağlılığı, kültürel kimliklerinin gelişiminde etkili olabilmektedir (Fuligni, Tseng ve Lam, 1999: 1031). Bu dönem öğrencilerin ailelerinin yanından tamamen ayrılmadıkları bir dönemdir. Aileler genel olarak onların bakımını üstlenmekte ve başarılı olmaları için gerekli desteği sağlamaktadırlar. Yetişkin yaşamına ilişkin artan kaygıların yanında; özerkliğin tamamen kazanılmadığı, aileye maddi bağımlılığın devam ettiği bir dönemde yer alan ve kimlik kazanma sürecinde olan lise son sınıf öğrencilerinin evlat sorumluluğuna ilişkin gelecekteki beklenti ve tutumlarının araştırılması önemlidir.

Ebeveynlerine bakım ve destek sağlama konusundaki beklentiler, bireylerde stres yaratabilmektedir. Aile bütünlük duygusunun yüksek olması; yaşamdaki çeşitli stresörlere karşı aile bireylerini güçlendirmektedir ve aile işleyişini koruyan faktörlerden biridir. (Hsiao ve Tsai, 2014: 1546). Bütünlük duygusu yüksek olan ailelerde, bireyler karşılaştıkları çeşitli stres yaratan durumları bir olumsuzluk olarak görmek yerine; onları güçlendirecek bir deneyim olarak görmektedirler. Bütünlük duygusu yüksek olan aileler, zorlayıcı yaşam olaylarıyla daha etkin başa çıkmaktadırlar

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

((Nğai ve Ngu, 2016: 82). Bunun yanında özellikle aileyle duygusal bağların önemli olduğu toplumlarda, ailelerin bütünlük duygusunun incelenmesi önemlidir (Hsiao, Lu, Tsai, 2017: 6). Aile bütünlük duygusu, ergenlik döneminde yer alan bireylerin yaşantılarını olumlu değerlendirmesi ile de ilişkili bir kavramdır (Güler ve Arı, 2019: 202). Lise son sınıf döneminde; bireyin üniversite sınavına hazırlık sürecinin üzerinde yarattığı stres ve yetişkinliğe geçiş sürecinin getirdiği çeşitli kaygılarla baş edebilmesinde, bütünlük duygusunun önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Bireylerin içinde yetiştikleri aile ortamına yönelik olumlu değerlendirmelerinin ve aile bütünlüğü duygusuna sahip olmalarının, ebeveynlerine karşı sorumluluklarını yerine getirirken onları motive edebileceği ve ergenlik döneminin getirdiği sorunlarla etkili şekilde baş edebileceği düşünülmektedir. Bu yönüyle evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ile birlikte ele alınmıştır.

Bütünlük duygusu, kişilik özellikleriyle ilişkilidir. Güçlü bütünlük duygusuna sahip olmak; duygusal açıdan daha dengeli olmak ve insanlarla daha az düşmanca tavırlar içerisinde olmakla ilişkilidir (Langius, Björvell ve Antonovsky, 1992: 165). Bu çalışmanın bir diğer değişkeni olan kişilik, insanları birbirinden ayıran özellikleri ifade etmektedir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 3). Bu özelliklerin ortaya konması birey ve aile açısından önemlidir.

Lise son sınıf öğrencileri açısından üniversite sınavına hazırlık süreci, bireylerin yaşamlarında oldukça stresli bir dönemdir. Bu dönemde öğrencilerin psikolojik sağlamlığı ile kişiliğin sorumluluk, dışadönüklük ve nevrozizm boyutlarının ilişkili olduğu bulunmuştur (Çakmak ve Ceyhan, 2022: 343). Stres yaratan çeşitli olaylara uyum sağlamak ve bu olaylarla baş etmede, kişilik boyutlarının önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde; *evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özellikleri* kavramlarını birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamış, bu konuda yapılacak bir araştırmanın literatürdeki bir eksikliği tamamlayacağı düşünülmüştür. Bu gayeden yola çıkılarak; *evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özellikleri* kavramlarına ilişkin literatürdeki bilgiler derlenmeye çalışılmıştır. Bu makalenin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Ergenlik Dönemi

Ergenlik; bireyin biyolojik, bilişsel, ruhsal ve toplumsal yönden yetişkinlik sürecine hazırlandığı bir geçiş sürecidir. Ergenliğin yaş sınırları; biyolojik, psikolojik, toplumsal, kültürel, yasal vb. bakış açılarına göre, farklı şekillerde ele alınabilmektedir. Bununla birlikte ergenliğin genel olarak 10'lu ve 20'li yaşlar arasını kapsadığı söylenebilir (Steinberg, 2007: 21-22). Bu dönemde bireylerden beklenen gelişim görevleri; akranlarla kurulan uygun ilişki, ebeveyne karşı duygusal bağımsızlık kazanma, bedenini kabul etme, cinsiyet rolü edinme, ahlaki değer yargılarına sahip olma, mesleki yönelim ve mesleğe hazırlanma ve yetişkin yaşama hazırlanma olarak ifade edilebilir (Yazgan İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2020: 232-233). Ergen bu dönemde kim olduğuna dair ve geleceğe dair sorular sormakta, kişilerarası ilişkilerdeki yeterliğini değerlendirmekte, yaşama ilişkin düşünce ve değerler edinmeye başlamaktadır (Kılıç, 2016: 129).

Erikson ergenlik dönemini; 12-20 yaş aralığını kapsayan "kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası dönemi" olarak isimlendirmektedir. Ergen bu dönemde, kimlik arayışı ve kimlik kazanma sürecindedir. Ben kimim sorularına cevap aramaktadır (Kaya, 2020: 43). Ergenin kalıtsal özellikleri, psikolojik özellikleri, kişilik özellikleri, kişilerarası iletişim becerileri, dini ve kültürel

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

özellikleri, dünyaya bakışı, uyum sağlama becerileri kimliğini oluşturmaktadır. Ergenin kendine dair değerlendirmeleri yanında sahiplendiği ve benliğine kattığı toplumsal çevresi de kimliğini şekillendirmektedir. Ergenin bilişsel ve psiko-sosyal gelişimiyle paralel olarak kimliğinin farklı yönleri farklı zamanlarda gelişebilmektedir. Kimliğin yönlerinden biri olan toplumsal kimlik erken dönemlerde kazanılmaktadır (Yazgan İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2020: 234).

Ergenlik dönemi, ergenden beklenen özelliklerin her birinin belli zamanlarda olgunlaşması açısından kendi içerisinde “erken” “orta” ve “geç ergenlik” olmak üzere üç farklı dönem halinde ele alınabilmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından ve farklı toplumlarda, bu dönemlerin yaş sınırları farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Yaklaşık olarak 10-14 yaş dönemini kapsayan erken ergenlik dönemi; hızlı fiziksel değişikliklerin yaşandığı ve bu değişikliklere uyum sağlama açısından ergenlerin zorlandığı bir dönemdir. (Meydan, 2021: 5).

Genel olarak 14-17 yaş aralığını kapsayan orta ergenlik dönemi; ergenliğin başlarındaki hızlı değişimlerin azaldığı bir dönemdir (Kulaksızoğlu 2005: 18). Cinsel kimlik açısından kendini tanımaya yönelik çeşitli denemelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde ergenin kişilik gelişimi de ön plana çıkmaktadır (Meydan, 2021: 5-6). Bu dönemde akran ilişkilerinin artması sebebiyle kişilerarası ilişkileri ilgilendiren; sorumluluk, yardımseverlik, hoşgörü vb değerler gelişmektedir (Kılıç, 2016: 129). İlk ve orta ergenlik dönemlerinde ergenin özerklik isteği ve bununla ilgili aile değerleriyle uyumsuz davranışları, bazen çatışma yaratabilmektedir (Meydan, 2021: 11).

17-21 yaş aralığı, ergenliğin geç veya ileri dönemleri olarak ele alınabilmektedir (Kılıç, 2016: 104). Ergenliğin son dönemlerinin başlarında yer alan lise son sınıf döneminde bireyler, kişilik gelişimi açısından ergenliğin ilk dönemlerine göre ciddi ilerlemeler göstermiştir. Ergenin kimlik gelişimini tamamlaması, geç ergenlik dönemi açısından beklenen bir özelliktir (Meydan, 2021: 6). Bu dönem bilişsel gelişim açısından ergenin en olgun olduğu dönemdir (Bakırcıoğlu, 2015: 293). Ergen, olgunlaşan bilişsel yapıyla birlikte aile ve akranları ile ilgili karşılaştırmalar yapabilmekte ve değerlendirmeleri geniş bir bakış açısıyla ele alabilmektedir (Meydan, 2021: 9). Olgunlaşan düşünme becerileri ile birlikte, gelecekle ilgili planlar ve karar verme süreçleriyle ilgili yaşantılar önem kazanmaktadır. Lise son sınıf döneminde öğrencilerin gelecekle ilgili kaygıları arasında üniversite ve meslek seçimi yer almaktadır (Kulaksızoğlu, 2011: 77).

Ergenlik, duyguların yoğun yaşandığı ve çeşitli duygusal dengesizliklerin görüldüğü bir dönemdir (Kılıç, 2016: 105). Ergenliğin sonlarına doğru duygusal dengesizlikler azalmakta, bireyin problemlere bakış açısı ve problemlerle baş etme biçimleri değişmektedir (Temel ve Aksoy, 2005: 13) Aile, akran ve sosyal çevre ile ilişkilerin daha olumlu olması, ergenin hayata bakışının daha gerçekçi olması, duygusal dengeye sahip olması, kararlarında daha bağımsız olması beklenmektedir. Bireyin yaşama uyumu ve yaşamdaki dengesi artmaktadır (Temel ve Aksoy, 2005: 13-14). Ergenliğin son döneminde bireylerin; önceki yıllara göre daha gerçekçi düşündükleri ve düşünce, duygu ve davranışlarında daha dengeli oldukları görülmektedir (Kulaksızoğlu, 2011: 130). Bu dönemde ergenin aileyle olan bağımlılığın büyük oranda azalması ve yetişkin rollerine ulaşmaya doğru gelişim göstermesi beklenmektedir (Kılıç, 2016: 141).

3. Evlat Sorumluluğu Beklentisi

Evlat sorumluluğu beklentisi ülkelerdeki yaşlılık oranlarının artmasıyla ve çeşitli sosyokültürel etkenlerle birlikte araştırılan ve gelişmekte olan ülkelerde ise son yıllarda önemi artan ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

araştırılmaya başlanan bir konudur. Evlat sorumluluğu beklentisi, ailenin birlikte deneyimlediği bir süreç olduğu için öncelikle aile tanımına yer vermek gerekir.

Aile; genetik ya da duygusal olarak birbirine bağlı, maddi manevi yaşantıları birlikte deneyimleyen, ortak bir geçmişe sahip ve her bir üyenin kendini ait hissettiği bir birliktir (Gladding, 2012: 5). Ailenin çeşitli bağlarla birbirine bağlı olduğu ve üyelerinin pek çok yaşantıyı birlikte deneyimlediği ifade edilmektedir. Ailenin bütünlük göstermesi sebebiyle bir bireyin yaşantısının tüm aile üyeleri üzerinde etkili olması beklenmektedir. Bu yüzden aile üyelerinin ihtiyaçları, birbirlerinden beklentileri ve bu beklentilerin karşılanma durumunun, ailenin nasıl yaşantılar deneyimlediğiyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Sorumluluk: bireyin üstlendiği ya da başkalarının ondan yapmasını beklediği görevler açısından, o işi sabırlılık göstererek başarabilmesi ve buna ilişkin duyguları olarak isimlendirilmektedir. Bu sorumluluk duygusunun gelişmesinde bireyin yaşadığı çevre, kültür ve sosyal etkileşimler önemlidir. Bütün bunlar, bireyin bilişsel süreçleri ve olayları yorumlama şekli bütünlük göstererek sorumluluk duygusunu oluşturmaktadır (Özen, 2015: 8).

Evlat sorumluluğu: bireyin ailesine karşı görevlerine ilişkin algıları ve ebeveynlerine yardım etmeye ilişkin duygularını ifade etmektedir (Hwang ve Kim, 2016: 3). Evlat sorumluluğunun belirli çeşitleri ebeveynlerle kişisel temas, onlara mali yardım, ortak yaşam düzenlemeleri ve günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında yardım içerir (Nye ve Berardo, 1973: Simos, 1970: Akt., Sealbeach, 1978: 341). Evlat sorumluluğu kavramının ebeveyne karşı görevlere ilişkin, genel düşünce ve tutumlar bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Evlat Sorumluluğu Beklentisi: Bu kavram ülkemizde ilk olarak Er ve Özen (2018) tarafından ele alınmıştır. Evlat Sorumluluğu Beklentisi ebeveynlerin ilerde ihtiyaç duyduğu bakım ilgi ve desteği sunmaları konusunda çocuklarından beklentilerini; aynı zamanda evlatların gelecekte ebeveynlerine bu destek ve ilgiyi sağlamaya yönelik inançlarını ifade etmektedir (Er ve Özen, 2018: 1868). Evlatların gelecekte yaşlanan ebeveynleri yardıma ihtiyaç duyduğunda, onlara gerekli yardım, destek ve duygusal yakınlığı sağlamalarına yönelik beklentileri ifade etmektedir (Sealbeach, 1978: 341-342). Evlat sorumluluğu beklentisi "evlat diğerkâmlığı" olarak da açıklanmıştır (Er ve Özen, 2019). Bu kavram, gelecekte ebeveynlerine karşı görevleri ile ilgili çocuklardan genel beklentileri ifade etmesi ve normatif inançları yansıtması açısından farklı kuşaklarda ve yaş gruplarında incelenebilmektedir. (Gans ve Silverstein, 2006: 961). Evlat sorumluluğunun literatürde aileyle ilgili görevlere ilişkin genel düşünce ve tutumlar bağlamında ele alındığı görülmektedir. Evlat sorumluluğu beklentisi kavramının ise gelecekte yaşlanan ebeveyne olan görev ve sorumluluklar ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Evlat sorumluluğu beklentisinin bireylerdeki gelişim süreci ile ilgili olarak Cicirelli'ye (1988, 1990) göre çocuklar, bakıma ebeveynlerinin gerçekten ihtiyaç duyduğu zamandan çok önce, bakım görevlerini nasıl başarılı bir şekilde yönetebilecekleri konusunda endişe duyduklarında, evlatlık sorumluluğu teşvik edilir (Akt., Gans ve Silverstein, 2006: 962). Bu noktadan hareketle, ebeveynin yaşlanmasından ya da desteğe ihtiyaç duymaya başlamasından önce bireyin ebeveynine ilişkin sorumluluk duygusunun gelişimine yön verilebileceği ifade edilebilir. Literatürde evlat sorumluluğunun nasıl ortaya çıktığı ve kaynağı çeşitli şekillerde ifade edilmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Karşılıklılık teorisi: ebeveynin evladını büyütmesi, onun günlük yaşamdaki ihtiyaçlarını karşılaması, eğitimine destek olması ve hayatına yön verebilmesi için gerekli ortamları sağlaması gibi çeşitli yardımları sonucunda, evladın da ilerde ebeveynlerine ihtiyaç duyduğu bakım ve desteği sağlama borcu olduğu fikrine dayanmaktadır (Stuifbergen, Van Delden, 2010: 64). Bu teoriye göre ebeveynlerin geçmişte evlatlarına sağladığı faydalardan dolayı, evlatlar ebeveynlerine borçludur ve zamanı geldiğinde bu borcu ödemelidir.

Evlat sorumluluğunun kaynağının borç ilişkisiyle açıklanması eleştirilmektedir. Borç ilişkisinde borçlunun alacaklıya borcunu aynı oranda geri ödemesi gerekmektedir ve kişinin borcu ödeyebilmesi için bireysel ve durumsal faktörlere göre borcu ödeme şekli değişmemektedir. Evlatların ebeveynlerine olan sorumluluğu açısından düşünüldüğünde, borcun ödenmesinde durumsal koşullar ve evladın kişisel kaynaklarına göre değerlendirme yapılmalıdır. Bu açıdan evlat sorumluluğunun kaynağının borç ilişkisiyle açıklanmasının çeşitli sınırlıkları vardır (Keller 2006: 256).

Arkadaşlık teorisi: Ebeveyn ve çocuk arasındaki karşılıklı sevgi ve diğerinin iyiliği ile ilgilenmekle ilgili duygular, evlat sorumluluğunun motive edici kaynağıdır. Evlat sorumluluğunun kaynağı, yetişkin çocuklar ve ebeveynleri arasındaki mevcut ilişki ile ilgilidir. Ebeveynin geçmişte çocuğuna sağladığı bakım ve destek, ilerde çocuk ve ebeveyn arasında borç ilişkisi oluşturmamaktadır (Stuifbergen, Van Delden, 2010: 65).

Özel varlıklar teorisi: ebeveyn-çocuk arasında başka hiçbir ilişkiye benzemeyen özel ilişkinin, aile üyelerine sağladığı faydalar ve bu faydalar sonucunda ebeveyn ve çocuklar arasında karşılıklı özel görevlerin oluştuğunu ifade eder. Ebeveynlerin çocuk sahibi olmalarının, onları yetiştirmelerinin ve çocuklarıyla olan ilişkilerinin, kendi hayatları için özel faydaları vardır. Bir ebeveynine sahip olma konumunun ve ebeveynle olan ilişkinin de benzer şekilde çocuğa sağladığı faydalar vardır. Bu özel faydalar sonucunda, ebeveynlere ihtiyaç duyduğu özel varlıklar, aile üyeleri tarafından sağlanmalıdır. Ebeveyn ve çocuk arasındaki bu özel görevler, aile üyeleri tarafından yerine getirildiği için anlamlıdır. Aile üyelerinin ihtiyaçlarını, aile dışından birilerinin karşılamasının onlar için duygusal anlamda önemi olmayacaktır (Keller 2006: 268). Ebeveynler için çocuğun değeri; maddi, psikolojik ve toplumsal faydalarla açıklanabilmektedir (Önder Erol ve Aloğlu, (2017: 78).

Minnettarlık: bireyin yardım sağlama niyetinde olan insanlara saygısını ifade etme yoludur. Evlat sorumluluğu bağlamında da; evladın bakım ve desteği karşısında ebeveynine saygısını ifade etmesi ile ilişkilendirilebilir. Ebeveynlerin çocuklarına sağladığı yardım onların görevi olduğu için değil; onlar bu yardımı evlatlarının iyiliği için yaptıklarından, evlatlar ebeveynlerine minnettar olmaktadır. Minnettarlık teorisi, neden evlat sorumluluğumuz olduğu konusuna değinmektedir. Ancak bu minnettarlığı nasıl ifade etmemiz gerektiğini belirtmez (Welch, 2012: 720).

Evlat sorumluluğu beklentisi, bağlanma modeli ile açıklanmıştır. Bu modele göre; bağlanma nesnesinin varlığında bebek güven ve olumlu duygular hissediyorsa bağlanma nesnesinin destekleyici sembolünü zihninde oluşturmaktadır. Evlatlar bu sembolü ergenlik ve yetişkinliğe de taşıyarak yaşam dönemlerinde çeşitli sorumluluklar ya da kriz durumlarında yaşlı ebeveyninden görüş ve destek alabilmektedir. Ebeveyn ve evlat arasındaki olumlu duygular, gelecekte ebeveynine ihtiyaç duyduğu bakımı verme motivasyonuna kaynaklık etmektedir. Bakım verme “ebeveyni korumayı sağlayan bir davranış biçimi” dir. Birey bağlanma nesnesinin desteğini sürdürmek için onun yaşamının devam

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

etmesini sağlamaya çalışmaktadır (Cicarelli, 1993: 145). Bu görüşe göre ebeveynle kurulan olumlu iletişim ve ebeveynle olan güven, ilerde ebeveyninden yardım istemeye ve ebeveynle yardım sağlamaya yönelik bireyi motive etmektedir denilebilir.

Evlat sorumluluğu beklentisi, bazı toplumlarda kültürel değerler üzerinden anlaşılmaktadır. Asyalı toplumlarda Konfüçyüsçülük geleneği, ailevi sorumluluklara bağlılığı vurgulamaktadır (Fuligni, Tseng ve Lam, 1999: 1030). Toplumumuzda evlatların ebeveynlerine karşı sorumluluk duygularının, kültürel değerlerimizle bağlantılı olduğu görülmektedir. Dinimiz açısından da anne babaya iyi davranmak öğütlenmektedir. Özmete (2017: 232) yaptığı çalışmada; yetişkin çocukların ebeveynlerine bakım ve destek sağlama konusunda kültürel normlara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Yaşlı anne babaya yardım etmek ve bakım sağlamak yetişkin çocuklar açısından; anne babaya karşı sevgi, saygı vb. olumlu duygular, aileye olan bağlılığı devam ettirme, anne babaya karşı ödenmesi gereken borçlar, anne babayla olan karşılıklı görev ve sorumluluklar, kültürel dini değer ve normlar vb. sebeplerle açıklanmıştır. Yetişkin çocukların büyük bir kısmı ebeveynle erkek çocukların bakması gerektiğini ifade etmiştir.

Geleneksel toplumlarda evlat sorumluluğu beklentisi kuşaklar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisiyle açıklanmaktadır. Çocuk gelişim sürecinde önce ebeveynle bağımlıdır, gelecekte de ebeveynle yetişkin çocuğuna bağımlı hale gelmektedir. Çocuğun değeri araştırmasında; kuşaklararası bağımlılığın maddi boyutta azaldığı ortaya konmuştur (Önder Erol ve Aloğlu, (2017: 78).

Evlat sorumluluğuna yönelik tutum ve beklentileri olumsuz etkileyen sebepler, evlat ve ebeveyn açısından farklı olabilmektedir. Evladın ebeveynine olan görevlerine karşı kayıtsız kalması ve kendi isteklerini ön plana alması, ebeveynine karşı görevlerini yerine getirmemesine yol açabilmektedir. Ebeveyn ve çocuk arasında olumsuz ilişkiler ve ebeveynin çocuğa karşı olumsuz tutumları da evladın ebeveynine karşı sorumluluk hissetmemesine yol açabilmektedir (Er ve Özen, 2019).

Literatürde evlat sorumluluğu beklentisinin, daha çok üniversite öğrencileri ve genç yetişkin bireyler açısından ele alındığı görülmektedir. Yurtiçinde evlat sorumluluğu beklentisinin incelendiği 3 çalışmaya rastlanmıştır. Yapılan çalışmalar içerisinde, lise son sınıf öğrencilerini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmaların; yetişkinler ve yaşlı bireyler (Özmete, 2017: 232), üniversite öğrencileri ve onların ebeveynleri (Er, 2018) ve üniversite öğrencileri (Doruk, 2021) açısından ele alındığı görülmektedir. Er (2018), yaptığı çalışmada; öğrencilerin ilerde yaşlı ebeveynlerine bakım ve destek sağlamaya yönelik tutumlarının, annenin bu yöndeki beklentileri ve anne baba tutumu ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Öğrencilerin evlat sorumluluğu beklentisi, annenin yaşına göre farklılaşmaktadır. Doruk (2021) yaptığı çalışmada; evlat sorumluluğu beklentisinin, öğrencilerin akademik başarısını tek başına açıklamadığını ortaya koymuştur.

Evlat sorumluluğu beklentisinin lise son sınıf öğrencileri açısından ele alındığı çalışmaya bakıldığında; Amerika'da farklı etnik kökene sahip 10 ve 12. sınıf öğrencileri ile yapılan çalışmada; evlatların ailelerine yönelik görevlerine ilişkin tutumları ve beklentileri, ergen gelişiminin çeşitli yönleri açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; aile bağımlılığına önem veren ve kuşaklararası bağımlılık özelliklerini yansıtan Asyalı ve Latin Amerikalı ergenlerin, ebeveynlerine yönelik görevlerine ilişkin tutum ve beklentileri, bireyselliği vurgulayan kültürel özelliklere sahip Avrupa kökenli Amerikalı ergenlerden daha güçlüdür. Ergenlerin evlat sorumluluğu beklentilerinin yüksek olması akranlarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilememektedir. Güçlü veya düşük evlat

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sorumluluğu beklentisi; ergenlerin akademik başarısında düşünle ilişkili olmakla birlikte, bu ilişki kültürel farklılıklarla açıklanamamaktadır (Fulgini, Tseng ve Lam, 1999: 1041).

Ergenlik döneminde yer alan bireylerin evlat sorumluluğu beklentisini inceleyen çalışmalara bakıldığında; Aday ve Kano (1997: 162) yaptıkları çalışmada; kültürün Laoslu ve Amerikalı lise öğrencilerinin evlat sorumluluğu beklentisine etkisini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre; Laoslu öğrenciler Amerikalı öğrencilerden yetişkinlik dönemindeki yaşamlarını ailelerine yakın çevrede geçirmek ve kariyer seçimlerini de bu doğrultuda yapmak konusunda daha fazla sorumluluk hissetmektedir. Laoslu öğrenciler aile üyelerine gerekli fiziki yardımların sağlanması konusunda Amerikalı öğrencilerden daha yüksek puanlar almışlardır. Bu farklılık, Laoslu öğrencilerin ebeveynlerine olan sorumluluklarına dair geleneksel kültürel değerleri ve inançları ile açıklanmıştır. Bunun yanında her iki kültürden öğrenciler, ebeveynlerine ilerde ihtiyaç duydukları desteği sağlama konusunda olumlu tutumlara sahiptirler. Hillcoat-Nallétamby (2010: 76-80), evlat sorumluluğu beklentisini, nesiller arası dayanışma açısından çok kültürlü bir yapı içerisinde incelemiştir. Çalışma yapılan genç nesil 14-20 yaşları arasında, ebeveynler 33- 49 yaşları arasındadır. Çalışma sonucunda evlat sorumluluğuna yönelik tutumlar; ebeveynler için sorumluluk duygusu ve genç evlatlar için karşılıklılık duygusu şeklinde ortaya konmuştur. İki kuşağın da evlatların ebeveynine destek sağlaması konusunda fikir birliği içerisinde olduğu ortaya konmuştur. Hem ebeveynler hem genç nesil, içselleştirilen kültürel değerlerin ve aile üyeleri arasındaki geçmişteki iyi düzeyde olan ilişkilerin ebeveynlere destek sağlamaya aracı olan faktörlerden biri olduğunu belirtmektedir.

Liseden mezun olan genç yetişkinlerin, ailelerine yönelik görev ve sorumluluklarına dair inanç ve tutumları incelenmiştir. Genç yetişkinlerin, özerkliğin fazla olduğu bu gelişim döneminde ailelerine karşı görevleriyle ilgili olumlu duygulara sahip oldukları ortaya konmuştur. Ailevi görevlerine ilişkin olumlu duygulara sahip genç yetişkinler, duygusal açıdan kendilerini iyi hissettiklerini bildirmektedirler (Fulgini ve Pedersen, 2002:864). King ve Ganotice (2015:246) yaptıkları çalışmada; benlik algılarına hayatında önemli olan insanları dahil eden ilişkisel-bağımlı benlik algısına sahip öğrencilerin, aileye karşı görev ve sorumluluklarına ilişkin güçlü olumlu duygulara sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Aileye karşı sorumluluk duygusu, yaşam doyumu, akademik motivasyon ve olaylara karşı olumlu duygusal tepkiler içerisinde olma ile ilişkili bulunmuştur.

4. Aile Bütünlük Duygusu

‘‘Bütünlük duygusu’’ kavramı Antonovsky’nin ortaya koyduğu bir kavramdır (Antonovsky, 1979: 126). Antonovsky’nin ‘‘salutojenik modeli’’ ile ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar hastalığı ortaya çıkaran risk faktörlerinin neler olduğu üzerinde dururken; zamanla hastalanmamayı sağlayan destekleyici faktörlerin neler olduğu konusu önem kazanmaya başlamıştır (Antonovsky ve Sourani, 1988: 79). Bu modelde sağlığı destekleyen faktörler ‘‘direnc kaynakları’’ kavramı ile açıklamıştır. Bu kavram hayatta her zaman karşılaşabileceğimiz stresli olaylarla işlevsel bir şekilde başa çıkabilmeyi sağlayan özelliklerle ilişkilidir. Bu yüzden genelleşmiş özelliğe sahiptir (Antonovsky, 1996: 15).

Direnç kaynakları: zorluklarla baş etmede bize yardımcı olacak maddi kaynaklar, bizi güçlendiren kişisel özelliklerimiz, içsel kaynaklarımız, değişmeyen kültürel normlar, sosyal çevremizle ilişkilerimiz ve onlardan aldığımız bizi güçlendirmeye yönelik maddi-manevi

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

desteklerden oluşmaktadır (Antonovsky,1993: 725). Direnç kaynakları; “anlaşılabilirlik”, “yönetilebilirlik” ve “anamlılık” olarak üç özelle bireye yaşamında sürekli olarak karşılaşabileceği yaşantılar sunar. Birey bu yönde benzer deneyimleri yaşadıkça dünyanın düzenli, öngörülebilir ve anlamlı bir yapıda olduğuna ilişkin inanç geliştirmeye başlar. Bireyin dünyaya ilişkin bu görüşleri, “bütünlük duygusu” olarak ifade edilmektedir (Antonovsky ve Sourani, 1988: 80). Bütünlük duygusu; bireyin dünyanın anlaşılabilir, yönetilebilir ve anlamlı olmasına yönelik genelleştirilmiş beklentilerini ifade etmektedir (Antonovsky, 1979: 126). Bütünlük duygusunun üç unsuru şu şekilde açıklanmaktadır.

Açıklanabilirlik: Kişinin içsel süreçleri ve dış dünyasından kaynaklanan her türlü uyarı düzenli, akla uygun ve tahmin edilebilir bir yapıda algılamasıdır. Beklenmeyen, tahmin edilemeyen uyarıların da açıklanabilir uyarılar olarak algılanmasını ifade eder. Dünyanın anlaşılabilir ve tahmin edilebilir ve sonunda güvenilebilir olduğuna yönelik inançlarımızı ve bütünlük duygusunun bilişsel yönünü ifade etmektedir (Antonovsky, 1987: 17). Açıklanabilirlik, bireyin dünyanın yapılandırılmış ve düzenli bir halde olmasını beklemesidir. Problem oluşturan çeşitli durumların açıklanmalarının yapılabileceğine dair bir inanç olması ve esnek düşünebilmek ile ilişkilidir. Hayatı açıklanabilir algılamak, olayların sebepleri ve sonuçlarının neler olabileceği konusunda düşünme ve araştırma yönelimi oluşturmaktadır. Antonovsky ve Sourani, 1988: 80).

Yönetilebilirlik: Kişinin karşılaştığı durumları; baş edilebilir, yönetilebilir olarak algılamasını ve bu durumlarla baş etmede kişisel ve çevresel baş etme kaynaklarına güvenmesini ifade eder. Bu sayede birey, stresli durumları başına gelen haksız olaylar olarak nitelendirmektense; baş etme kaynaklarına güvenerek sorumluluk hissetmeye yatkın olmaktadır (Antonovsky, 1987: 17).

Anamlılık: Bireyin katılım gösterdiği çeşitli yaşantıların ve baş etmeyi istediği çeşitli zorlukların onun için duygusal olarak önemli yaşantılar olmasını ifade eder (Wickens ve Greeff, 2005: 428). Birey anlamlı bulduğu yaşantıları için tüm zorluklara katlanmayı değerli görerek, bu zorluklarla baş etmede gerekli motivasyona sahip olmaktadır (Antonovsky ve Sourani, 1988: 80). Anamlılık, anlamlı görülen çeşitli yaşam deneyimlerine dahil olmayı ifade etmekte ve tutarlılık duygusunun davranışsal ve motive edici yönünü içermektedir (Antonovsky, 1987: 18).

Antonovsky, bütünlük duygusundan yola çıkarak “aile bütünlük duygusu” kavramını ortaya atmıştır. Aile bütünlük duygusu: aile yaşamının değerlendirilerek bu sürece yönelik deneyimlerin ön görülebilir (anlaşılabilir), yönetilebilir ve değerli (anamlı) olduğuna ilişkin, aile bireylerinin algılarını ifade etmektedir (Antonovsky ve Sourani, 1988: 80). Ailenin dünyaya yönelik düşüncelerini de içerir (Antonovsky ve Sourani, 1988: 86). Aile bütünlük duygusu ve bireysel bütünlük duygusunun birbiriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Wickens ve Greeff, 2005: 430). Aile bütünlük duygusunun yüksek olması, aile bireylerinin stresli olaylarla işlevsel şekilde başa çıkabilmesi ile ilişkilidir. (Hsiao, Lu, Tsai, 2017: 2-3). Aile bütünlük duygusu, aile bireylerinin dayanıklılığıyla ilişkilidir. Aile bütünlük duygusunun yüksek olmasının, ailenin zorlayıcı yaşam olaylarına karşı dayanıklılığını artıran ve aile işleyişini koruyan faktörlerden biridir. (Hsiao ve Tsai, 2014: 1546).

Antonovsky (1996), bir bireyin bütünlük duygusunun (SOC) gücünün çocuklukta ve erken yetişkinlikte belirlendiğini ve istikrarlı bir hâl almasının yaklaşık 30 yaşında gerçekleştiğini öne sürmektedir (Akt., Wolff ve Ratner, 1999: 182). Bütünlük duygusunun gücü hayat boyu sabit olarak kalmamakta, çeşitli deneyimlerle güçlenebilmekte ve değişebilmektedir (Antonovsky, 1979: 125). Ailenin çocuklarıyla olan ilişkileri ve erken dönem aile yaşantılarının nasıl deneyimlendiği, aile

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bireylerinin bütünlük duygusunu etkilemekte ve bireyin gelecekteki olaylarla uygun baş etme yolları geliştirme durumunu etkileyebilmektedir. Bütünlük duygusu üzerinde; erken dönem yaşantıların büyük etkisinin olduğu ancak sonraki yaşantıların da bütünlük duygusunun gücünü etkileyeceğini ifade edilmektedir (Wolff ve Ratner, 1999: 194).

Literatürde aile bütünlük duygusu, evlat sorumluluğu beklentisi ve kişilik özelliklerini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanında, bütünlük duygusu “kişilik özellikleriyle” ilişkili bulunmuştur. Düşük bütünlük duygusuna sahip bireyler, duygusal açıdan uyumsuz belirtiler göstermektedir. Gelecekle ilgili kaygı düzeylerinin daha yüksek ve insanlara karşı olma eğilimlerinin de daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Langius, Björvell ve Antonovsky, 1992: 170). Bütünlük duygusunun, kişiliğin nevrozizm boyutuyla ilişkili olduğu görülmektedir. Özdemir, Daşbaşı ve Kesen’in (2020: 108) yaptığı çalışmada; ailelerine bağlılık ve güven duyan, aile yaşamını anlamlı olarak gören ve özgeci davranışlara sahip bireylerin ailede ortaya çıkan stres verici durumlarda uyumlu davranışlar ve tutumlar içerisinde olduğu ortaya konmuştur. Aile yaşamını anlamlı görmek, aile bütünlük duygusunun bileşenlerindedir ve kişiliğin uyumluluk boyutu ile ilişkili olabileceği ifade edilebilir.

Literatürde aile bütünlük duygusunun ergen bireyler açısından ele alındığı çalışmalara bakıldığında; Sagy ve Dotan (2001:1746); ortaokul öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada; aile içerisinde ihmal edilen ya da istenmeyen diğer muamelelere maruz kalan çocukların, yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen bu durumla baş edebilmesi ve dayanıklı kalmasında etkili olan faktörleri (sosyal çevre ve çeşitli değişkenler açısından) incelemişlerdir. Ailenin çocuğa yönelik olumsuz davranışlarına rağmen, bütünlük duygusunun yüksek olmasının; çocukları bu kötü davranışlarla baş etmede güçlü kılan faktörlerden biri olduğu ifade edilmektedir. Minić’ (2015: 251) yaptığı çalışmada; aile bütünlük duygusunun “bağlanma stilleri” ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ailelerine ve partnerlerine güvenli bağlanan ergenlerin, aile bütünlük duygusunun yüksek olduğu bulunmuştur. Minić (2016: 359), ergen bireyler üzerinde yaptığı çalışmada; “benlik saygısı”nın yüksek olmasının ve “aileden memnuniyetin”, aile bütünlük duygusuyla ve aile bütünlük duygusunun bileşenleri ile; “yüksek sosyoekonomik düzey” ve “akademik başarı”nın ise aile bütünlük duygusunun bileşenleriyle ilişkili olduğunu bulmuştur. Güler ve Arı’nın (2019: 201-202) yaptığı çalışmada; aile bütünlük duygusunun, bireyin deneyimlediği yaşantıların tüm yönlerine karşı olumlu duygular ve düşüncelere sahip olmasını ifade eden “öznel iyi oluş” ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Çalışmanın diğer bulgularına göre aile bütünlük duygusunun erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Aile bütünlük duygusu yüksek olan ergenlerin “tutarlı kimliğe” sahip olduğu bulunmuştur.

Aile bütünlük duygusu ve ergenlik dönemini ele alan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında; aile bütünlük duygusunun ergenin bağlanma stili ve aileden memnuniyeti gibi aile faktörleri ile; öznel iyi oluş, benlik saygısı, akademik başarı ve uyum yeteneği ve ergeni güçlü kılan faktörler gibi ergenin olumlu ruhsal ve bilişsel gelişimi ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Literatürde aile bütünlük duygusunun ele alındığı yurt içindeki çalışmaların üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde aile bütünlük duygusu “yaşam doyumuyla” ilişkili olduğu bulunmuştur (Çeçen, 2008: 26). Sezgin, Yağcı ve Arıcı Doğan’ın (2021: 1317) yaptığı çalışmada, aile yapılarının bütünlük duygusuyla ilişkili olduğunu bulunmuştur (Sezgin, Yağcı ve Arıcı Doğan, 2021: 1319). Aile bütünlük duygusunun yüksek olması, yaşamdaki

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

rollerin değişmesi sürecinde bireylerin uyumunu kolaylaştırmaktadır ve stresli durumlarla başa çıkmakla ilişkilidir (Ngai ve Ngu, 2016: 82). Çamaş ve Yalçın (2021: 240) yaptıkları çalışmada; aile bütünlük duygusu yüksek olan üniversite öğrencilerinin ruhsal problemleriyle ilgili yardım arama konusunda, kendilerine ilişkin olumsuz düşüncelere sahip olma düzeylerinin düşük olduğunu ortaya koymuştur.

5. Kişilik Özellikleri

Kişilik konusunda; psikoloji bilimi açısından çok kapsamlı ve farklı açıklamalar yapılmıştır. Kişilik, araştırmacıların hala üzerinde çalıştığı konulardan biridir. Bu sebeple ve araştırmacıların kişiliğin farklı yönlerini ele alması sebebiyle genel kabul gören bir tanımı yoktur (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 3). Yapılan tanımlardan birkaçına yer verecek olursak Allport'a göre (1961) kişilik, bireyin davranışını ve düşüncesini belirleyen dinamik bir organizasyondur (Akt., Çiçek ve Aslan, 2020: 139). Kişilik, başkalarıyla olan etkileşimlerimizden ve gözlemlerimizden, bu etkileşimlere ve gözlemlere ilişkin yorumlarımızdan ve hangi sosyal durumlara girmeyi veya kaçınmayı tercih ettiğimize dair seçimlerimiz üzerine kuruludur (Bandura, 1986: Akt., Turhan ve Tiftik, 2022: 189-190). Yazgan İnanç ve Yerlikaya'ya göre (2020: 3), yapılan birçok kişilik tanımında; insanları birbirinden ayıran özelliklere vurgu yapılmaktadır. Kişiliğin düzenli bir yapıda olduğu ve özelliklerin bir bütünlük ve tutarlılık ifade ettiği de tanımlardaki ortak ifadelerdendir. Bireyin sahip olduğu özellikleri, duygu düşünce ve davranışlarında kararlı bir biçimde her durumda gösterme eğiliminde olduğu söylenebilir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 3). Hangi davranışların her durumda kararlı bir şekilde sergilendiği açısından, bireyin diğer bireylerden farklılaştığı ifade edilmektedir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 3).

Mizaç, karakter, benlik ve kimlik kişiliğin çeşitli yönleri olarak ifade edilebilmektedir. Kişiliğin ahlaki değer yargılarına göre şekillenen yönü, karakter olarak isimlendirilmektedir. (Kulaksızoğlu, 2011: 77). Kişiliğin duygusal ve biyolojik faktörlerle şekillenen yönü ise, mizaçtır. Benlik ise, kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmelerini ifade etmektedir (Kulaksızoğlu, 2011: 106). Kişinin benliği ve çeşitli toplumsal faktörler şekillenerek kimliği oluşturmaktadır (Çok ve Akgün, 2021: 402). Kişilik gelişimini ergenlik dönemi açısından kimlik kazanma süreci olarak açıklayan Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre kimlik; bireyin kim olduğuna yönelik bir tutarlılık duygusu oluşturmaktadır (Çok ve Akgün, 2021: 402). Bu kurama göre ergenlik döneminde, kimliğin tutarlı bir yapı kazanması en önemli gelişimsel görevdir (Steinberg, 2007: 313).

Çok ve Akgün'e (2021: 383) göre kişilik; duygu-düşünce sistemleri, benlik ve içgüdüsel tepkilerin etkileşimiyle bireyin davranışlarını etkilemektedir ve zamanla değişen ve gelişen bir yapıdır. Steinberg'e (2007: 313) göre ise, kişiliğin temel boyutları kalıtım ve çevre etkileşimiyle ergenlik dönemi ve yetişkinlik dönemi boyunca kalıcı hale gelmektedir.

Literatürde kişiliği açıklayan farklı yaklaşımlar vardır. Bununla birlikte kişiliğin temel boyutlarının ortaya konmasında; bireyi başkalarından farklı olarak tanımlamamıza yol açan ve bireyin birbiriyle ilişkili davranışlarının temelinde bulunan en genel özellikler "ayırıcı özellik yaklaşımı" ile açıklanmıştır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 233). Bu yaklaşımda bir bireyi diğerlerinden ayırt eden özellikler bakımından bir davranışın iki uçtan hangisine yakın olduğunu gösteren bir süreklilik konumundan bahsedilmiştir (Burger, 2006: 235). Ayırıcı özellik yaklaşımının temel amacı davranışın sebeplerini açıklamak yerine; değerlendirilen özellik açısından iki uçta yer alan insanları karşılaştırmak ve onları farklı kılan davranışları ortaya koymaktır. Bu sayede davranışa ilişkin tahmin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yapılabilmektedir Burada amaç: sürekliliğin bir ucuna doğru yüksek puan alan bir insanın diğer insanlara göre belirgin olarak hangi açılardan farklı davranışlar sergileyeceğinin ortaya konmasıdır (Burger, 2006: 236-237).

Bu yaklaşıma göre, kişilik özelliklerinin süreklilik içerisinde her durumda gösterilmesi; onların “genelleşmiş yapılar” olduğunu ifade etmektedir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 244). Bireyler sahip oldukları bu özellikleri gösterebilecekleri durumları seçme yönünde bir motivasyona sahiptir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020: 244-245). Özelliklerin ne zaman geliştiği konusunda bu yaklaşımın temsilcilerinden Allport: erken dönem yaşantıları dikkate almakla birlikte, yetişkinlik ve çocukluk dönemindeki davranışların farklı amaç ve motivasyonla yapıldığını söyler (Burger, 2006: 241).

Ayrımcı özellik yaklaşımı içerisinde ele alınan “beş faktör kişilik modeli”; kültürel olarak ifade edilen, kişiliği tanımlayan çeşitli sıfatlardan yola çıkılarak geliştirilmiştir (Bacanlı, İlhan ve Aslan, 2009: 262). Bu sıfatlarla ilgili hipoteze göre: insanların birbirlerinin özelliklerine dair yapmış olduğu pek çok tanımlama, evrensel olarak ortak kelimelerden oluşmakta ve bu kelimeler kişilikteki pek çok farklılıkla ilgili bize bilgi vermektedir. Bu sıfatları ortaya koyma çalışmaları Galton’la başlamış ve sonrasında faktör analizi çalışmalarıyla, temel özellikleri ifade eden beş faktör ortaya konmuştur (Goldberg, 1993: 26-27).

Kişilikle ilgili yapılan pek çok çalışmadan kişiliğin boyutlarının “nevrotizm”, “dışadönüklük”, “uyumluluk”, “deneyime açıklık”, “sorumluluk (özdenetim)” olarak 5 temel başlık altında toplanabileceği ile ilgili bulgular elde edilmiştir (Burger, 2006: 253). Farklı kültürlerde, farklı yaş gruplarında ve farklı değerlendirme süreçleri sonucunda; bu kişilik boyutları tekrar elde edilmiştir (Costa ve McCrae, 1992: 5). Literatürde bu kişilik boyutları şu şekilde açıklanmaktadır:

Dışadönüklük: yaşantılara katılımda aktif olmak, konuşkanlık, insanlarla çoğunlukla bir arada olmak ve enerjik ve heyecanlı olmakla ilişkilidir (McCrae ve Costa, 1983: 248). Öte yandan dışadönüklük boyutundan düşük puan alanlar; sessiz, soğuk, mesafeli, çekingen ve geri çekilmekle karakterize edilir (McCrae ve John, 1992: Akt., Çiçek ve Aslan, 2020: 141).

Uyumluluk: insanlara güven duymak, yardımlaşmaya açık olmak, diğerkâmlıkla ilgilidir (McCrae ve Costa, 1989: 23-24). Başkalarıyla olan ilişkilerle ilgili olduğu söylenebilir. Bu boyuttan yüksek puan alanlar başkalarının duygularına duyarlıdır (Costa ve McCrae, 1992: 6). Bu boyutun karşısında; insanlara karşı olma, kendini ön planda tutma, işbirliğine açık olmama gibi özellikler yer almaktadır (Goldberg, 1993: 27).

Nevrotizm: duyguları sürekli değişkenlik gösteren bireyleri ifade etmektedir (McCrae ve Costa, 1989: 23-24). Zorlu yaşam olaylarına karşı hassas ve kırılğan yapıda olma, insanlara karşı olumsuz duygulara sahip olma ve uyumsuz duygularla başa çıkamama ile ilgilidir. (McCrae ve Costa, 1983: 248) Nevrotizm boyutundan yüksek puan alan bireylerin, sosyal ilişkilerinde sorun yaşama potansiyeli olduğu ifade edilmektedir (Costa ve McCrae, 2012: 94). Kaygı ve depresyon yaşama durumunun, nevrotizm ile ilişkili bulunmuştur (Costa ve McCrae, 1992: 6).

Deneyime Açıklık: Bu özellikte yüksek puan alan kişiler; başkaları tarafından entelektüel, yaratıcı veya sanatsal olarak görülmektedir (Grohol, 2020; Akt., Turhan ve Tiftik, 2022: 192). Hayal gücü yüksek, yeniliklere duyarlı, öğrenmeye açık, meraklı insanları ifade eder (McCrae ve Costa,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

1989: 23-24). Bu boyutun, sezgisel olmakla da ilişkili olduğu bulunmuştur (McCrae ve Costa, 1989: 24). Bu boyutun karşında; derin düşünmeyen ve farklılıklara duyarlı olmayan kişiler yer almaktadır (Goldberg, 1993: 27).

Sorumluluk: Sabırlı ve azimli olmak, dikkatli ve özenli çalışmak ve bir işi başarılı şekilde sonuçlandırmaya duyulan istekle ilgilidir (McCrae ve Costa, 1989: 23-24). Bu boyutun karşında güvenilmez ve sorumluluk sahibi olmayan kişiler yer almaktadır (Goldberg, 1993: 27).

Literatürde evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özelliklerini birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Beş faktör kişilik özellikleri açısından, lise son sınıf öğrencileri ve ergenlik dönemini ele alan çalışmalara bakıldığında; Eryılmaz ve Öğülmüş (2010: 197) yaptığı çalışmada; sorumluluk ve dışadönüklük özelliklerinin, kişinin öznel iyi oluşuyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Nevrotizm kişilik boyutundan yüksek puan almak ise öznel iyi oluşla olumsuz yönde ilişkilidir. Ercan'ın (2019: 509) yaptığı çalışmada; dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk boyutlarından yüksek puan alan ergen bireylerin, yaşamına ilişkin olumlu değerlendirmeleri ifade eden yaşam doyumunun yüksek olduğunu bulmuştur. Aslan'ın (2012: 33) geç ergenler üzerinde yaptığı çalışmada; kişiliğin, dışadönüklük, sorumluluk ve deneyime açıklık boyutlarından alınan puan arttıkça benlik saygısı düzeyinin yükseldiğini bulmuştur.

Bilgin (2017a: 951) yaptığı çalışmada: deneyime açıklık, sorumluluk ve dışa dönüklük boyutlarından yüksek puan alan ve nevrotizm boyutundan düşük puan alan ergenlerin; yeni yaşantılara uyumu, olayları anlamlandırması ve olayları değerlendirmedeki esnekliğinin arttığını ortaya koymuştur. Bireyin dünyayı anlaşılabilir görmesi; aile bütünlük duygusunun bir bileşeni olduğundan, anlaşılabilirliğin kişilik boyutlarıyla ilişkili olabileceği söylenebilir.

Bilgin (2017b: 246) yaptığı çalışmada; bireylerin kişiliğinin ebeveynin kişiliği ile uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna göre uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri ilişkilidir.

Ergen bireylerde kişilik özellikleri, psikolojik dayanıklılıkla ilişkili bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılıkla en fazla ilişkili olan kişilik boyutları; uyumluluk ve nevrotizmdir (Gökalp ve Yöndem, 2021: 764). Duygusal dengeye sahip, insanlarla işbirliği içerisinde olan ergenlerin zorluklarla baş etme becerilerinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Zorlayıcı yaşam olaylarından biri olan COVID-19 Salgınıyla ilgili ergenler üzerinde yapılan çalışmada; kişiliğin nevrotizm boyutundan alınan puan arttıkça, psikolojik sağlık düzeyinin azaldığı bulunmuştur. Kişiliğin diğer boyutlarından alınan puan arttıkça, yaşamdaki zorluklara uyum ve baş etme düzeyi artmaktadır. (Söner ve Gültekin, 2021: 340). Kişiliğin uyumluluk ve nevrotizm boyutları, psikolojik sağlık ve psikolojik dayanıklılıkla ilişkilidir. Lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan başka bir çalışmada da, psikolojik sağlık ile kişilik boyutları arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışmada; öğrencilerin hayatında stres yaratabilecek deneyimlerden biri olan üniversite giriş sınavını fırsat ya da tehdit olarak görmek ve kişiliğin sorumluluk, dışadönüklük ve nevrotiklik boyutları, psikolojik sağlıkla ilişkili bulunmuştur (Çakmak ve Ceyhan, 2022: 343). İnsanlarla bir arada olmaktan hoşlanmak, titiz ve özenli çalışmak ve yaşamda duygusal bir dengeye sahip olmanın yaşamda çeşitli stresli dönemlere karşı uyum sağlamayı ve zorluklarla baş etmeyi olumlu etkilediği söylenebilir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özellikleri kavramlarının literatürdeki açıklamalarına ve ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmada evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özellikleri kavramlarına ilişkin literatürdeki bilgilerin derlenmesi ve bu üç kavram arasındaki ilişkinin lise son sınıf öğrencileri ve ergenlik dönemi çerçevesinde ortaya konması hedeflenmiştir.

Ülkemizde nüfusun yaş yapısının değişmesi sebebiyle, yaşlılarla ilgilenme konusu giderek önem kazanmaktadır. Evlat sorumluluğu kavramı; ebeveyne karşı görevlere ilişkin duyguları ifade etmektedir. Evlat sorumluluğu beklentisi kavramının ise; yaşlı ebeveyne bakım ve destek verme açısından gelecekteki beklenti ve inançlarla ilgili olduğu söylenebilir (Er ve Özen, 2018: 1868). Literatürde evladın ebeveyne karşı görevlerini yerine getirmesini motive eden kaynakların; ebeveyne karşı duyulan minnettarlık, ebeveyne yardımları karşılığında ödenmesi gereken borçlar, ebeveyn çocuk arasındaki sevgi ve güvene dayalı ilişkiler, ebeveyn ve çocuk arasındaki özel ilişki (özel varlıklar), evladın yardımseverliği ve anne babaya karşı görevlerin yerine getirilmesi konusundaki geleneksel kültürel değerlerle açıklandığı görülmektedir. Bu kavram, evlat ve ebeveyn açısından ayrı ya da birlikte ele alınabilmektedir. Literatürde; evlat sorumluluğu beklentisi kavramının daha çok üniversite öğrencileri açısından ele alındığı, lise öğrencileri ve ergenlik dönemini ele alan çalışmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde yer alan tüm sonuçlar ergen örnekleme genellenemeyeceğinden; ergen örnekleme dışındaki bulgular, genç bireyler açısından değerlendirilmektedir. Literatürde, evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özelliklerini birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bununla birlikte evlat sorumluluğu beklentisi; literatürde diğerkâmlıkla açıklanabildiği için kişiliğin, diğerkâmlıkla ilgili olan uyumluluk boyutu ile ilişkisinin araştırılması literatüre katkı sağlayacaktır. Evlat sorumluluğu beklentisi ile ilgili yurt içindeki çalışmalar incelendiğinde; lise son sınıf öğrencileri ve ergenlik dönemini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yurt içinde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgular ergen bireyler açısından incelenip karşılaştırma yapılabilir.

Evlat sorumluluğu beklentisinin, çeşitli sosyo-kültürel etkenler sebebiyle farklı toplumlarda, farklı anlamlarda değerlendirilmesi gereken bir kavram olduğu görülmektedir. Yapılan sınırlı çalışmaların sonuçlarına göre; çeşitli kültürlerde evlat sorumluluğu beklentisi ile ilgili tutumların genel olarak olumlu olduğu, ancak bu beklentinin gücündeki farklılıkların kültürel bağlamlarla ve tarihsel zamanla ilişkili olduğu görülmektedir. (Aday ve Kano, 1997: 162; Fuligni, Tseng ve Lam, 1999; Hillcoat-Nallétamby, 2010: 76-80). Kuşaklararası bağımlılık özelliklerini gösteren kültürlerde; evlatların ileride yaşlanan ebeveynlerine bakım ve destek vermesi, beklenen bir özelliktir. Bununla birlikte sosyokültürel değişim sürecinde, toplumların yapısı zaman içerisinde değişebilmektedir. Türk aile yapısı, kuşaklararası bağımlılık özelliklerini gösteren bir yapıdan, çocuğun duygusal öneminin arttığı bir yapıya doğru gelişim göstermiştir (Kağıtçıbaşı, 2012: 51). Türkiye’de yetişkinler üzerinde yapılan bir çalışmada ise (Özmete, 2017: 232); yetişkin çocukların ebeveynlerine bakım ve destek sağlama konusunda, aileye bağlılıklarını ve geleneksel özellikleri yansıttığı görülmektedir. Bu bulgunun yetişkin bireylerin içinde bulunduğu tarihsel zaman ve nesille ilgili olduğu düşünülebilir. Şu an ergenlik döneminde yer alan nesiller üzerinde, evlat sorumluluğu beklentisi açısından farklı sonuçlar elde edilebilir.

Literatürdeki çalışmalarda; evlat sorumluluğu beklentisi kavramı, ergen ve genç bireylerde gelişimin çeşitli yönleri açısından ele alınmıştır. Evlat sorumluluğuna yönelik olumlu tutum ve beklentilerin, özerkliğin arttığı bir dönem olan ergenliğin son dönemlerinde akranlarla ilişkileri

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olumsuz etkilemediği görülmektedir. Evlat sorumluluğu beklentisine yönelik aşırı uçlarda yer almayan tutumların, akademik motivasyonla ilişkili olduğu bulunmuştur. Ancak bu sonuç, çeşitli sosyokültürel etkenlerle ilişkili olabilmektedir. (Fuligni, Tseng ve Lam, 1999: 1041). Evlat sorumluluğunun, genç bireylerde benlik kurgusu ile ilişkili olduğu görülmüştür (King ve Ganotice 2015: 246). Bu kavramın geleneksel toplumlarda; ergenlik döneminde, kimlik gelişiminin önemli bir yönü olabileceği ifade edilmektedir. Bu durum kültürün, kimlik ve kişilik gelişimi üzerindeki etkileri ile açıklanabilmektedir.

Aile bütünlük duygusu; aile bireylerinin aile yaşamını ve dünyayı anlaşılabilir, yönetilebilir ve anlamlı görmesidir (Antonovsky ve Sourani, 1988: 80). Stresle baş etmede bireyin sahip olduğu genelleştirilmiş direnç kaynakları, bütünlük duygusunu meydana getirdiğinden, aile bütünlük duygusunun aile bireylerinin stresli olaylara yönelik algıları ve tutumları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Yapılan bir çalışmada (Ngai ve Ngu, 2016: 82), aile bütünlük duygusunun yaşamdaki stresli dönemlere psikolojik uyum gösterme ve bu dönemin getirdiği olumsuzluklarla başa çıkma ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarına göre aile bütünlük duygusu; ergenin akademik başarısı, öznel iyi oluşu, başarılı kimlik edinmesi ve stresli ve zorlayıcı yaşam olaylarıyla baş etmesi ile ilişkilidir. Bu açıdan ergenlik döneminde bireyin eğitsel, mesleki ve duygusal-sosyal açıdan olumlu gelişimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Ancak literatürde, aile bütünlük duygusu ile ilişkili bulunan bu kavramlarla ilgili araştırmalar sınırlıdır. Bu kavramlarla ilgili farklı araştırmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır. Literatürde evlat sorumluluğu beklentisi ve aile bütünlük duygusu kavramlarının birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu kavramların birbiriyle ilişkisinin, ailenin stresli olaylarla başa çıkabilmesi temelinde ortaya konulabileceği ifade edilebilir.

Bütünlük duygunun, kişilik özellikleriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Aile yaşamını anlamlı görmek, kişiliğin uyumluluk boyutu ile ilişkilidir (Langius, Björvell ve Antonovsky, 1992: 170). Aile yaşamını anlamlı görmek, aile bütünlük duygusunun bileşenlerindedir bu sebeple kişilik boyutlarıyla ilişkisinin araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bilişsel esneklik, kişilik boyutlarıyla ilişkili bulunmuştur (Bilgin 2017a: 951). Bireyin dünyayı anlaşılabilir görmesi; aile bütünlük duygusunun bir bileşeni olduğundan, anlaşılabilirliğin kişilik boyutlarıyla ilişkisinin araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kişilik gelişiminin evrelerinden biri olarak ergenlik dönemi, bir kimlik kazanma süreci olarak görülmektedir. Bu dönemin sonlarına doğru bireyin kişilik gelişimi açısından büyük ilerlemeler göstermesi ve tutarlı bir kimlik duygusu edinmesi beklenmektedir. Bu çalışmada; kişilik özellikleri, beş faktör kişilik modeli bağlamında incelenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda; ergen bireylerin beş faktör kişilik boyutları; ‘yaşam doyumu’, ‘öznel iyi oluş’, ‘benlik saygısı’ ‘psikolojik dayanıklılık’ ve psikolojik sağlamlık ile ilişkilidir. Yapılan araştırmalarda ilişki bulunan kavramlar açısından kişiliğin farklı boyutları ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarına göre; kişiliğin nevrozizm boyutunun: psikolojik sağlamlık, psikolojik dayanıklılık ve öznel iyi oluşla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak; duygusal dengeye sahip olmak ve insanlara karşı olmayan eğilimler içerisinde olmanın, ergen bireyin ruhsal iyi oluşunu destekleyeceği söylenebilir. Bu bulguya paralel olarak duygusal dengeye sahip, insanlarla işbirliği içerisinde olan ergenlerin zorluklarla baş etme becerilerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Gökçalp ve Yöndem, 2021: 764).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Literatürde yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde; ebeveynlerin kişilik özellikleri, çocukların kişilik özellikleriyle ilişkilidir ve kişiliğin uyumluluk ve sorumluluk boyutları ilişkilidir (Bilgin, 2017b: 246). Kişiliğin uyumluluk boyutu; başkalarının duygularına duyarlı olmak, işbirliğine, açık olmak, özgeci kişilik özelliklerine sahip olmayı ifade ettiğinden ve sorumlulukla ilişkili olduğundan, evlatların sorumluluk duyguları üzerinde etkili olabileceği ifade edilebilir. Bu konuda yapılacak araştırma literatüre katkı sağlayacaktır.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında; ergen bireylerin evlat sorumluluğu beklentisi, günümüze yakın dönemlerde incelenmediği ve farklı kültürlerde ele alındığı için bulguların genellenmesinde çeşitli sınırlılıklar oluşacaktır. Bu sebeple ülkemizde bu konuda yapılacak çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Literatür incelendiğinde evlat sorumluluğu beklentisi konusunda yurtiçi çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve yapılan sınırlı çalışmanın da lise son sınıf ve ergenlik dönemini ele almadığı, aile bütünlük duygusunun ise yurt içinde yakın dönemde araştırılmaya başlanan bir konu olduğu görülmektedir. Literatürde lise son sınıf öğrencilerini kapsayan ve evlat sorumluluğu beklentisi, aile bütünlük duygusu ve kişilik özellikleri değişkenlerinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan bu çalışmanın gelecekteki çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aday, R. H., ve Kano, Z. M. (1997). Attitudes Towards Caring for Aging Parents: A Comparison of Laotian and U.S. Students. *Educational Gerontology*, 23(2), s. 151.167. doi:10.1080/0360127970230206
- Antonovsky, A. (1979). Health, Stres and Coping. San Francisco: JosseyBass.
- Antonovsky, A. (1987). Unraveling Mystery of Health. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The Structure and Properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science & Medicine*, 36(6), s.725.733. doi:10.1016/0277-9536(93)90033-Z
- Antonovsky, A. (1996). The Salutogenic Model As a Theory to Guide Health Promotion. *Health Promotion International*, 11(1), s. 11.18. doi:10.1093/heapro/11.1.11
- Antonovsky, A., ve Sourani, T. (1988). Family Sense of Coherence and Family Adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), s. 79.92. doi:10.2307/352429
- Aslan, S. (2012). Türk Geç Ergenlerde Beş Faktör Kişilik Boyutlarının Ergenlerin Benlik Saygılarıyla Yordanması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), s.25.40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erziefd/issue/6009/80237>
- Bacanlı, H., İlhan, T., ve Aslan, S. (2009). Beş Faktör Kuramına Dayalı Bir Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (Sdkt). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), s.261.279.
- Bakırcıoğlu, R. (2015). Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı (Gözden Geçirilmiş 6. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bilgin, M. (2017a). Ergenlerin Beş Faktör Kişilik Özelliği İle Bilişsel Esneklik İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), s.945.954. doi: 10.17755/esosder.285296

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Bilgin, M. (2017b). Ergenin Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Sosyal Yetkinlik, Bilişsel Hatalar ve Anne Baba Beş Faktör Kişilik Özellikleri İlişkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), s.230.250.
- Burger, J. M. (2006). Kişilik (İ. Deniz, E. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Cicirelli, V. G. (1993). Attachment and Obligation As Daughters' Motives for Caregiving Behavior and Subsequent Effect on Subjective Burden. *Psychology and Aging*, 8(2), s. 144.155. doi:10.1037/0882-7974.8.2.144
- Costa, P. T., ve McCrae, R. R. (1992). Normal Personality Assessment in Clinical Practice: the NEO Personality Inventory. *Psychological Assessment*, 4(1), s. 5.13. doi:10.1037/1040-3590.4.1.5
- Costa, P. T., ve McCrae, R. R. (2012). The Five-Factor Model, Five-Factor Theory, and Interpersonal Psychology. *Handbook of Interpersonal Psychology*, s. 91.104. doi:10.1002/9781118001868.ch6
- Çakmak, M. İ. ve Ceyhan, E. (2022). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlıklarının Üniversiteye Giriş Sınavına İlişkin Algıları ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(2), s. 322.358. doi: 10.18039/ajesi.825067
- Çamaş, G. ve Yalçın, İ. (2021). The Relationships Between Stigma Toward Psychological Help Seeking, Self-Efficacy, Family Sense of Coherence and Social Support. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 29(4), s. 233.245.
- Çeçen, A. R. (2008). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordamada Bireysel Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu, Aile Bütünlük Duygusu ve Benlik Saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), s. 19.30.
- Çiçek, İ., ve Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10 (1), s.137.147.
- Çok, F., ve Akgün, G. (2021). "Kişilik Gelişimi" (İçinde: Çocuk ve Ergen Gelişimi: Çok Boyutlu Bir Bakış., D. M. Siyez Ed.), Ankara: Pegem Akademi.
- Doruk, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Evlat Sorumluluğu Beklentileri ve Aile Aidietleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Ercan, H. (2019). Ergenlerde Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenler, Ebeveyn Tutumları Ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), s.501.516. doi: 10.17240/aibuefd.2019.19.46660-424906
- Er, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Evlat Sorumluluğu Beklentisinin Yordayıcılarının İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan.
- Er, E., ve Özen, Y. (2018). Evlat Sorumluluğu Beklentisi Ölçeği Türkçe Uyarlaması, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Social Sciences Studies Journal*, 4(18), s.1865.1875.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Er, E., ve Özen, Y. (2019). Biz Babadan Böyle Gördük-Evlat Sorumluluğu. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), s.13.22.
- Eryılmaz, A. ve Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte Öznel İyi Oluş Ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(3), s.189.203. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59502/855340>
- Fuligni, A. J., ve Pedersen, S. (2002). Family Obligation And The Transition To Young Adulthood. *Developmental Psychology*, 38(5), s.856.868. doi:10.1037/0012-1649.38.5.856
- Fuligni, A. J., Tseng, V., ve Lam, M. (1999). Attitudes Toward Family Obligations Among American Adolescents With Asian, Latin American, and European Backgrounds. *Child Development*, 70(4), s.1030.1044. doi:10.1111/1467-8624.00075
- Gans, D.,ve Silverstein, M. (2006). Norms of Filial Responsibility for Aging Parents Across Time And Generations. *Journal of Marriage and Family*, 68(4), s. 961.976. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00307.x
- Gladding, S. T. (2012). Aile Terapisi, Tarihi, Kuram ve Uygulamaları (İ. Keklik, İ. Yıldırım Çev. Ed.). Ankara: Türk PDR Yayınları.
- Goldberg, L. R. (1993). The Structure of Phenotypic Personality Traits. *American Psychologist*, 48(1), s.26.34. doi:10.1037/0003-066X.48.1.26
- Gökalp, E. A. ve Yöndem, Z. D. (2021). Ergenlerde Psikolojik Dayanıklılığın Kişilik Özellikleri ve Algılanan Sosyal Desteğe Göre Yordanması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), s.759.768. <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.64908-877822>
- Güler, Y., ve Arı, E. (2019). Ergenlerde Öznel İyi Oluş, Kimlik Statüleri ve Aile Bütünlük Duygusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7 (18) , s. 185.212.
- Gürer, A., Küdür Çırpan, F. ve Atalan Özlen, N. (2019). Yaşlı Bakım Hizmetleri. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 3(1), s.1.6. doi: 10.35333/JOHSE.2019.44
- Hillcoat-Nallétamby, S. (2010). Exploring Intergenerational Relations in A Multi-Cultural Context: The Example of Filial Responsibility in Mauritius. *J Cross Cult Gerontol*, 25, s. 71.86. doi:10.1007/s10823-010-9110-1
- Hsiao, C. Y., ve Tsai, Y. F. (2014). Factors of Caregiver Burden and Family Functioning Among Taiwanese Family Caregivers Living With Schizophrenia. *Journal of Clinical Nursing*, 24(11-12), s.1546.1556. doi:10.1111/jocn.12745
- Hsiao, C. Y., Lu, H. L., ve Tsai, Y. F. (2017). Effect of Family Sense of Coherence on Internalized Stigma and Health-Related Quality of Life Among Individuals with Schizophrenia. *International journal of mental health nursing*, 27(1), s. 138.146. doi: 10.1111/inm.12302
- Hwang, W., ve Kim, I. (2016). Parental Financial Support and Filial Responsibility in Emerging Adulthood: A Comparative Study Between The United States and South Korea. *Journal of Youth Studies*, 19(10), s.1401.1418. doi:10.1080/13676261.2016.1171833
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996) Özerk- İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37), s. 36.43.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). Türkiye’de Aile Kültürü. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0(1), s.49.57. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/729/7874>
- Kalınkara, V. (2011). Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kaya, Z. (2020). “İnsan Gelişimini Açıklayan Kuramlar” (İçinde: Yaşam Dönemleri ve Uyum Sorunları., F. Savi Çakar Ed.), Ankara: Pegem Akademi.
- Keller, S. (2006). Four Theories of Filial Duty. *The Philosophical Quarterly*, 56(223), s.254.274. doi:10.1111/j.1467-9213.2006.00441.x
- Kılıç, M. (2016). Gerçek Yaşam Tadında Gelişim Dönemleri 2: Erinlik-Ergenlik. Ankara: Pegem Akademi.
- King, R. B., ve Ganotice, F. A. (2015). Does Family Obligation Matter for Students’ Motivation, Engagement, and Well-Being?: It Depends on Your Self-Construal. *Personality and Individual Differences*, 86, s.243.248.
- Kulaksızoğlu, A. (2011). Ergenlik Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Langius, A., Björvell, H., ve Antonovsky, A. (1992). The Sense of Coherence Concept and its Relation to Personality Traits in Swedish Samples. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 6(3), s. 165.171. doi:10.1111/j.1471-6712.1992.tb00146.x
- McCrae, R. R., ve Costa, P. T. (1983). Joint Factors in Self-Reports and Ratings: Neuroticism, Extraversion and Openness to Experience. *Personality and Individual Differences*, 4(3), s. 245.255. doi:10.1016/0191-8869(83)90146-0
- McCrae, R. R., ve Costa, P. T. (1989). Reinterpreting the Myers-Briggs Type Indicator From the Perspective of the Five-Factor Model of Personality. *Journal of Personality*, 57(1), s. 17.40. doi:10.1111/j.1467-6494.1989.tb00759.x
- Meydan, B. (2021). “Ergenlik Döneminin Doğası ve Psikososyal Uyum” (İçinde: Ergenlik ve Ergen Bireye Yaklaşım., R. Akdoğan, E. Çimşir Ed.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Minić, J. L. (2015). Family Sense of Coherence and Family and Partner Affective Attachment in Adolescents. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 45-1, s.251.276. <https://doi.org/10.5937/zrffp45-7938>
- Minić, J. L. (2016). Correlations of Sense of Family Coherence in Adolescents. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 46-1, s.359.373. <https://doi.org/10.5937/zrffp46-9912>
- Ngai, F.-W., ve Ngu, S.-F. (2016). Family Sense of Coherence and Family and Marital Functioning Across The Perinatal Period. *Sexual & Reproductive Healthcare*, 7, s.33.37. doi:10.1016/j.srhc.2015.11.001
- Önder Erol, P. & Aloğlu, E. (2017). Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye’den Otuz Yıllık Bir Portre. *Sosyoloji Dergisi*, (35), s.77.101.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Özdemir, S. G., Daşbaşı, S. ve Kesen, N. F. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Aile Aidiyeti ve Özgeci Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Konya İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), s.101.111. doi: 10.29249/selcuksbmyd.621842
- Özen, Y. (2015). Sorumluluk Eğitimi. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Özmete, E. (2017). Türkiye’de Kuşaklararası Dayanışmanın Değerlendirilmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sagy, S., ve Dotan, N. (2001). Coping Resources of Maltreated Children in the Family: A Salutogenic Approach. *Child Abuse & Neglect*, 25(11), s. 1463.1480. doi:10.1016/s0145-2134(01)00285-x
- Seelbach, W. C. (1978). Correlates of Aged Parents’ Filial Responsibility Expectations and Realizations. *the Family Coordinator*, 27(4), s. 341.350. doi:10.2307/583436
- Sezgin, E., Yağcı, F., ve Arıcı Doğan, D. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Empati Becerileri, Affetme Eğilimleri ve Aile Bütünlük Duygusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32 (4), s. 1305.1324.
- Söner, O. ve Gültekin, F. (2021). COVID-19 Salgınında Ergenlerin Umut, Psikolojik Sağlık ve Kişilik Özellikleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), s.329.349. doi: 10.17860/mersinefd.825260
- Steinberg, L.(2007).Ergenlik. Ankara: İmge Kitabevi.
- Stuifbergen, M. C., ve Van Delden, J. J. M. (2010). Filial obligations to elderly parents: a duty to care? *Medicine, Health Care and Philosophy*, 14(1), s.63.71. doi:10.1007/s11019-010-9290-z
- Temel, Z. F. ve Aksoy, A. B. (2005). Ergen ve Gelişimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Turhan, Ö., ve Tiftik, C. (2022). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetme Stratejilerine Etkisi. *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), s. 181.210. doi: 10.21733/ibad.955563
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İstatistiklerle Yaşlılar 2021. (2022, Mart).
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2021-45636> (Erişim Tarihi 20.05.2022).
- Welch, B. F. (2012). A Theory of Filial Obligations. *Social Theory and Practice*, 38(4), s.717.737.
<https://www.jstor.org/stable/23558768>
- Wickens, L., ve Greeff, A. P. (2005). Sense of Family Coherence and The Utilization of Resources by First-Year Students. *The American Journal of Family Therapy*, 33(5), s. 427.441. doi:10.1080/01926180490455303
- Wolff, A. C., ve Ratner, P. A. (1999). Stress, Social Support, and Sense of Coherence. *Western Journal of Nursing Research*, 21(2), s. 182.197. doi:10.1177/01939459922043820
- Yavuzer, H. (2017). Çocuk Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yazgan İnanç, B., ve Yerlikaya, E. E. (2020). Kişilik Kuramları. Ankara: Pegem Akademi.

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yazgan İnanç, B., Bilgin, M. ve Kılıç Atıcı, M. (2020). Gelişim Psikolojisi. Pegem Akademi, Ankara.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek kişi ya da finansal ilişki yoktur, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

DÖVİZ KURU İSTİKRARSIZLIĞININ KAYNAKLARI: TÜRKİYE İÇİN ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK YAKLAŞIMI**Burak SERTKAYA*****Demet YAMAN SONGUR******ÖZET**

Ülkeler açısından ulusal paranın değeri tek başına bir istikrarsızlık kaynağı görülebilmektedir. Çünkü döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar çok sayıda unsur üzerinde öngörülemeyen riskler yaratmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de döviz kuru üzerinde etkili olan ekonomik unsurları saptamaktır. Çalışmada, Ocak 2007 - Haziran 2022 dönemine ait dolar kuru ile para arzı, merkez bankası rezervleri, mevduat faiz oranları, brent petrol fiyatları, sanayi üretimi ve VIX korku endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Döviz kurunu belirleyen etmenler zamanla değişen nedensellik yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Nedensellik testlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde; para arzının, USD/TL kurunun hem simetrik hem de asimetrik olarak nedeni olduğu görülmektedir. Merkez bankası rezervleri ise simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Asimetrik analizde ise pozitif bileşenlerde merkez bankası rezervleri USD/TL kurunun nedenidir. Mevduat faiz oranı simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Diğer değişkenlerde nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Zamanla Değişen Nedensellik, Türkiye**Jel Kodları:** C22, E44, E50, F31**SOURCES OF EXCHANGE RATE INSTABILITY: A TIME-VARYING CAUSALITY APPROACH FOR TURKEY****ABSTRACT**

For countries, the value of the national currency can be seen as a source of instability on its own. This is because exchange rate fluctuations create unpredictable risks on many factors. The aim of this study is to determine the economic factors that affect the exchange rate in Turkey. In the study, the relationship between the dollar rate and money supply, central bank reserves, deposit interest rates, brent oil prices, industrial production and VIX fear index for the period January 2007 - June 2022 was investigated. The determinants of the exchange rate are analyzed using a time-varying causality approach. The findings from the causality tests reveal that money supply is both symmetrically and asymmetrically the cause of the USD/TL exchange rate. Central bank reserves are the reason for the USD/TL rate in symmetric analysis. In the asymmetric analysis, the central bank reserves are the cause of the USD/TL exchange rate in the positive components. Deposit interest rate is the cause of USD/TL exchange rate in symmetric analysis. A causal relationship could not be determined in other variables.

Keywords: Exchange Rate, Time-Varying Causality, Turkey**Jel Codes:** C22, E44, E50, F31

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, buraksertkaya@hitit.edu.tr ORCID: 0000-0001-9551-3439

** Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. demet.yaman@dicle.edu.tr ORCID: 0000-0002-9562-4320

1. GİRİŞ

Döviz kurları, finansal kurumların ve şirketlerin mali yapıları ve borçlanmasının yanında, ülkelerin makro düzeyde iç ve dış açık istikrarının bir kaynağı olarak temel ekonomik göstergelerden biri kabul edilmektedir. Ekonomiler için ulusal paranın değeri tek başına bir istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Çünkü döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar, döviz kurlarında öngörülmeleyen hareketlere ilişkin bir risk olarak görülmektedir. Döviz kurlarında meydana gelen düşüşler ve yükselişlerin nedenlerinin bilinmesi ekonomik birimlerin iktisadi davranış kalıplarını doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden döviz kuru oynaklığına sebep olabilecek unsurların tahmin edilmesi döviz kurlarına yerinde ve etkin müdahale edilebilmesi açısından önemlidir.

2000'li yılların başlarından itibaren çok sayıda gelişmekte olan ülke sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş yapmıştır. 2000-2001 krizinin ardından Türkiye'de serbest kur sistemini benimseyen ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye ekonomisinin küresel finansal sisteme bütünüyle entegre olması ve aynı zamanda sermaye hareketliliğinde serbestliği benimsemesi, küresel gelişmelerden doğrudan etkilenmesine neden olmuş ve bu da zaman zaman döviz kurlarını daha oynak hale getirmiştir. Türkiye dışa açık bir ülke olduğu için döviz kurlarında yaşanan ani değişimler ekonomi üzerinde ciddi etkilere neden olabilmektedir. Özellikle 2008-2009 küresel finans krizi ve Covid-19 pandemisi sonrası uygulamaya konulan küresel para politikaları, küresel likidite koşullarını önce genişletici sonra da daraltıcı biçimde değiştirmiştir. Küresel likidite koşullarındaki bu hızlı değişimler ise döviz kurlarında aşırı oynaklıklara neden olarak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik performansı üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

Türkiye için hangi ekonomik unsurların döviz kurlarını etkilediğinin ortaya konulması ve bununla birlikte geleceğe ilişkin birtakım öngörülerin elde edilmesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın hedefi, Türkiye için döviz kuruyla makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi 2007m1 - 2022m6 dönemi için zamanla değişen nedensellik analiz yaklaşımıyla sınamaktır. Bu amaçla çalışmanın giriş bölümünü takiben öncelikle döviz kurunun ekonomik faktörlerle ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra literatürde Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerine yapılan uygulamalı çalışmalara yer verilmiştir. Sonrasında ise, çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmış ve bu kapsamda uygulamaya ilişkin ampirik bulgular sunulmuştur. Son olarak çalışmanın sonuçlarına yönelik değerlendirmeler yapılmış ve sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılmıştır.

2. DÖVİZ KURUNUN EKONOMİK FAKTÖRLERLE İLİŞKİSİ

Her ülkenin farklı para birimi mevcuttur ve bu paraların diğer ülkelerin ulusal para birimlerine dönüştürülmesi ülke ekonomilerinin daha kolay izlenmesini sağlamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir ekonominin para biriminin başka bir ekonominin para birimi karşısındaki değerine döviz kuru denilmektedir. Döviz kurlarının birçok ekonomik unsurdan etkilendiğini ifade edebiliriz. Esnek kur sisteminin hâkim olduğu ekonomilerde birçok unsur döviz kurlarını etkileyebilmektedir. Özellikle para otoritelerinin davranışları, gerçekleşen büyüme oranları, emtia piyasalarında yaşanan şoklar, uluslararası belirsizlikler ve riskler döviz kurlarındaki istikrarı belirlemede önemli rol oynamaktadır.

Para politikasında genişletici bir uygulamaya gidildiğinde reel faiz oranları düşmektedir ve diğer koşulların değişmediği varsayımı altında bu durum ülkeden sermayenin çıkmasına neden olmaktadır. Sermaye çıkışı döviz arzını azaltıp kurları artıracığından ulusal para değer kaybedecektir (Erkişi, 2018: 56). Merkez bankası sıkı bir para politikası izlediğinde ise yurtiçi faiz oranları yurtdışı faiz oranlarına göre yükselecektir. Yurt içi faiz oranlarının yurt dışı faiz oranlarının üzerinde seyretmesi, sermayeyi ülke içine daha da çekerek yerel para biriminin değer kazanmasına neden olacaktır (Misati & Nyamongo, 2012: 457-458). Kısacası para arzında meydana gelen bir artışın faizleri düşürmesi ve ulusal paranın değer kaybetmesine yol açması beklenmektedir. Para arzında yaşanan bir şok, döviz kuru oynaklığı ile pozitif ilişkili olabilmektedir. Bunun nedeni ise devalüasyonlar veya fiyatlardaki artışlar olabilir (Grydaki & Fountas, 2011).

Ülkelerin döviz rezervleri de benzer sonuçlar doğurmaktadır. Buna göre merkez bankaları piyasalardan döviz olarak rezervlerini yükselttiğinde para piyasalarında döviz arzı azalmış olacaktır. Bu noktada kurlar yükselecektir. Ters durumda ise yani, merkez bankası piyasalara döviz arz edip rezervler azaldığında, piyasalardaki döviz miktarı çoğalacak ve neticede döviz kurları düşecektir (Şit & Karadağ, 2019: 153). Döviz kurlarıyla faiz oranları ilişkisi ise farklı yaklaşımlarla ortaya konulmaktadır. Birincisi, yurtiçi faizlerin yüksek olmasına bağlı olarak ulusal finansal varlıklara yönelik talebin artmasıdır. Bunun sonunda döviz arzının ve nihayetinde ulusal paranın değerinin artması beklenir. İkincisi ise, yüksek faizler şirketlerin ve bankaların faiz yüklerini çoğaltacak ve neticede söz konusu kurumların kârlarını düşürecektir. Aynı şekilde firmaların borç yükü artacağından kredilerin geri ödeme sorunları baş gösterecektir. Kredilerin geri ödenememesi ise bankaların bilançolarını bozacak ve bu da ekonomideki beklentileri kötüleştirecektir. Bu gelişmelerin bir sonu olarak ulusal para değer yitirecektir. Son olarak faiz oranlarının artması kamu maliyesinin faiz yükünü artıracaktır. Aynı zamanda bu durum enflasyonist beklentiler ile riskliliği yükseltecektir. En nihayetinde de ulusal paranın değeri düşecektir (Karakış, 2019:18-19; Şit & Karadağ, 2019:153).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Petrol fiyatlarındaki artışların makroekonomiyi gelirler, cari işlemler dengesi ve tasarruf noktasında etkilemesi mümkündür. Petrol fiyatlarındaki bir artışın OPEC gibi ülke grupları için bir cari fazla, petrol ithalatının yoğun olduğu ülkeler açısından ise cari açık yaratması muhtemeldir (Golup, 1983: 576-577). Petrol fiyatlarında yaşanan şokların döviz kurları üzerindeki etkisini daha detaylı olarak şu şekilde açıklayabiliriz: Petrol fiyatlarındaki artışlar enflasyonu artırma yönünde baskıları çoğaltmaktayken, hane halklarının reel gelirlerini dolayısıyla satın alma güçlerini düşürmektedir. Bu şekilde tüketim harcamaları baskı altında tutulmaktadır. Öte yandan petrol fiyatlarında meydana gelen bir yükseliş, petrol ithal eden bir ekonomiden petrol ihraç eden bir ekonomiye gelir transferinin yaşanmasına yol açacaktır. Bu da petrolde ithalatçı olan ülkelerin reel döviz kurlarının değerlenmesine neden olacaktır (Altıntaş, 2013: 5-6).

Döviz kurlarını etkileyen bir başka faktör ise ekonomilerin büyümesidir. Ülkelerin milli gelirlerinin büyümesiyle ithal girdiler artacağından döviz talebi yükselecektir. Döviz talebinin yükselmesiyle birlikte döviz kurları yükselecek, diğer bir deyişle ülkelerin ulusal parası değer kaybedecektir. Öte yandan iktisadi büyüme sürecinde ihracat ithalattan daha fazla yükselebilir. Bu durumda artan ihracat nedeniyle döviz kurlarında devamlılığının sağlanması döviz kurlarında daha istikrarlı bir seyir izlenmesini sağlayabilir. Büyümenin önemli bir öncü göstergesi olan sanayi üretimi artışında yaşanan değişimlerin döviz kurlarına etkisinin de benzer şekilde olacağı düşünülmektedir. Sanayi üretiminin önemli bir bölümünün ithalata bağlı olması, yaşanan kur şoklarıyla maliyetlere doğrudan yansımaktır. Bundan dolayı döviz kurlarında görülen sert hareketler dış ticareti etkilememin yanında, ülke içindeki ekonomik faaliyetlere de yön vermektedir. Ancak diğer taraftan cari açık veren ve ağırlıklı olarak dış borç kullanan ekonomiler uluslararası finansal piyasalarda meydana gelen oynaklıklardan doğrudan etkilenebilmektedir. Bu durum ekonomilerin hem ulusal finans piyasalarını hem de döviz kurlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

VIX (Volatility Index) endeksi, ABD borsalarının önemli endekslerinden biri olan S&P 500 endeksinden türetilen ve hisse senedi piyasalarının otuz günlük volatilité beklentisini ölçen bir endekstir (Whaley: 1993; Jiang & Tian, 2007: 35). Korku endeksi olarak da bilinen VIX endeksi finansal piyasalardaki endişenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir. TCMB'nin enflasyon raporlarında da VIX Endeksi'ne değinilmekte ve söz konusu endeks 2015 yılından itibaren para politikası kararlarında küresel finansal piyasalardaki belirsizliğin bir göstergesi olarak dikkate alınmaktadır (Öner vd. 2018: 112; Sarıtaş & Nazlıoğlu, 2019: 550). Entegre olmuş küresel piyasalarda meydana gelen oynaklıklar aynı anda başka piyasaları etkileyebilmektedir. Bu bakımdan, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler VIX endeksinden doğrudan etkilenebilmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Uluslararası piyasalarda riskin artması neticesinde döviz kurları da etkileneceğinden finansman gittikçe zorlaşabilir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde döviz kurunun belirleyicileri üzerine çok sayıda ülke için, farklı dönemlerde ve farklı modeller dâhilinde çok sayıda araştırma yer almaktadır. Ortaya konulan çalışmalar neticesinde belirtilen olguyu açıklamada farklı sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Bu kısımda literatür incelenirken başta Türkiye olmak üzere gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu kapsamda ilgili araştırmalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ampirik Literatür

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Ülke(ler)</i>	<i>Dönem</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Şimşek (2004)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>1975-2003</i>	<i>ARDL Yöntemi</i>	<i>Net yabancı sermaye girişinin, dış ticaret dengesinin, ticaret haddinin ve para arzının uzun dönemde reel döviz kuru üzerinde etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.</i>
<i>Englama vd. (2010)</i>	<i>Nijerya</i>	<i>1999m1-2009m2</i>	<i>VAR ve VECM Modeli</i>	<i>Bulgular dövizdeki oynaklığın hem kısa hem de uzun dönemde dış piyasadaki petrol fiyatındaki değişikliklerden güçlü bir şekilde etkilendiğini ortaya koymuştur.</i>
<i>Grydaki ve Fountas (2011)</i>	<i>Arjantin, Bolivya ve Şili</i>	<i>1979-2009</i>	<i>GARCH Modeli, Granger Nedensellik Testi</i>	<i>Ampirik bulgular finansal açıklık, para arzı oynaklığı ve enflasyon oynaklığının döviz kuru oynaklığını açıkladığını ortaya koymuştur.</i>
<i>Kubar vd. (2011)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>2003m1-2010m8</i>	<i>Johansen Eşbütünleşme</i>	<i>Döviz kurlarından M2 para arzına doğru, üretici fiyat endeksinden hem petrol fiyatlarına hem de M2 para arzına, M2 para arzından da petrol fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken; değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.</i>
<i>Saeed vd. (2012)</i>	<i>Pakistan</i>	<i>1982m1-2010m4</i>	<i>ARDL Yöntemi</i>	<i>Analiz sonuçlarına göre para stoku, borçlanma düzeyi ve döviz rezervi dengesinin döviz kurunun önemli belirleyicileri olduğu saptanmıştır.</i>
<i>Parveen vd. (2012)</i>	<i>Pakistan</i>	<i>2006-2013</i>	<i>En Küçük Karaler Yöntemi ve Basit Doğrusal Regresyon Analizi</i>	<i>Döviz kurunu etkileyen ana faktörün enflasyon olduğu ve sonrasında döviz kurunda daha fazla değişkenlik yaratan diğer önemli değişkenlerin ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat olduğu ortaya koyulmuştur.</i>
<i>Altıntaş (2013)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>1987-2010</i>	<i>ARDL Yöntemi</i>	<i>İhracat, yurtdışı gelir, reel döviz kuru, reel petrol fiyatı ve nispi ihracat değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit</i>

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
				edilmiştir. Öte yandan Granger nedensellik sonuçlarına göre petrol fiyatı ile nispi ihracat fiyatı, yurtdışı reel gelir ile ihracat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Kaplan ve Yapraklı (2014)	Kırılğan 12 Ülke	2000-2012	Panel Veri Analizi	Ampirik bulgular neticesinde, döviz kuru; cari açık, brüt kamu borcu, özel sektör yurt içi kredi borcu ve enflasyon oranından negatif olarak, döviz rezervi ve dış borç/ihracat değişkenlerinden ise pozitif olarak etkilenmektedir. Öte yandan döviz kurlarını en çok etkileyen değişkenin ise döviz rezervi olduğu saptanmıştır.
Urrutia vd. (2015)	Filipinler	2004Q1-2014Q4	Çoklu Doğrusal Regresyon, ARIMA, Nedensellik ve Eşbütünleşme Analizi	Faiz oranı ve işgücüne katılım oranının, döviz kuru etkileyen önemli unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, döviz kuru ve faiz oranının birbiriyle daha büyük bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu ortaya konulmuştur.
Adıgüzel vd. (2016)	Türkiye	2009m1-2015m12	Asimetrik Nedensellik Analizi	Bulgular petrol fiyatından döviz kurlarına doğru asimetrik nedensellik olduğunu göstermektedir.
Monica ve Santhiyavalli (2017)	Hindistan	2008-2014	Regresyon Analizi	Cari açık, döviz rezervleri ve faktör maliyetiyle GSYİH'nın, ABD doları karşısında Hindistan rupisi kuru etkileyen önemli değişkenler olduğu saptanmıştır.
Kılıçaslan (2018)	Türkiye	1974-2016	GARCH, Johansen Eşbütünleşme Analizi, FMOLS Analizi	Yurt içi yatırımlar, para arzı ve ticari açıklık döviz kuru oynaklığını artırırken; DYY, kamu harcamaları ve GSYİH büyümesi ise döviz kuru oynaklığını azaltmaktadır.
Kartal vd. (2018)	Türkiye	2006m1-2017m6	Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Eğrileri (MARS) Yöntemi	Ampirik bulgulara göre Dolar/TL tahmin modelinde önemli olan göstergelerin para arzı, bütçe açığı, yabancı yatırımlar, işsizlik, iç borç, ithalat, enflasyon ve cari açık olduğu tespit edilirken; Euro/TL tahmin modelinde ise önemli olan değişkenlerin para arzı, bütçe açığı, cari açık, yabancı yatırımlar, ham petrol ithalatı ve ihracat olduğu görülmüştür.
Şit ve Karadağ (2019)	Türkiye	2003m1-2018m6	ARDL Yöntemi	Hem kısa hem de uzun dönemde cari açık, dış ticaret açığı, merkez bankası döviz rezervi ve TÜFE değişkenlerinin kura etkisi pozitifdir. Faiz oranının ise kur üzerindeki etkisi negatiftir.
Aka (2020)	Türkiye	1988Q1-2019Q2	Nedensellik Testi	Bulgulara göre, döviz kuru cari işlemler dengesi, dış ticaret oranı ve dış ticaret dengesinin nedeni iken, döviz kuru ile petrol fiyatları arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz

<i>Bezgin ve Karaçayır (2021)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>2010-2020</i>	<i>NARDL Yöntemi</i>	<i>Bulgular uzun dönemde pozitif ve negatif bileşenlerde döviz kurununun BIST endeksini negatif yönde etkilediğini; faiz oranı, enflasyon ve M2 para arzını ise pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.</i>
<i>Turna ve Özcan (2021)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>2005Q1-2019Q2</i>	<i>ARDL Yöntemi</i>	<i>Analiz sonuçlarına göre döviz kurları ve faiz oranlarında kısa ve uzun vadeli değişkenlerin enflasyona neden olduğu sonucuna varılmıştır.</i>
<i>Karatepe ve Demirel (2021)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>2010m1-2020m6</i>	<i>NARDL Yöntemi</i>	<i>Uzun dönemde sadece FED'in para politikası ile reel döviz kuru oynaklığı arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Kısa dönemde ise reel döviz kuru oynaklığının gecikmeli değerleri, rezerv/borç oranı ve MB fonlama maliyeti reel döviz kuru oynaklığını etkilemektedir.</i>
<i>Makhdom (2021)</i>	<i>Türkiye</i>	<i>2005m1-2019m10</i>	<i>ARDL Yöntemi</i>	<i>Uzun dönemde döviz kuruyla hem faiz hem de enflasyon arasında pozitif bir ilişki saptanırken, döviz kuruyla işsizlik, para arzı (M1) ve dış ticaret arasında negatif ilişki söz konusudur.</i>

İlgili literatür incelendiğinde hem Türkiye hem diğer ülkeler için yapılmış birçok ekonometrik çalışmanın olduğu görülmektedir. Söz konusu araştırmaların bir kısmında tek ülke örnekleri ele alınırken diğerlerinde daha çok gelişmekte olan ülke ve ülke grupları ele alınmıştır. Döviz kurunun belirleyicileri konusunda yapılan çalışmalarda bazı ortak sonuçlar olmakla birlikte önemli farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Ampirik yazın incelendiğinde VIX endeksiyle döviz kurlarını ilişkilendiren çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise ele alınan dönem, seçilen değişkenler ve araştırma yöntemi literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

4. VERİ SETİ, EKONOMETRİK METODOLOJİ

4.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye'nin Ocak 2007 - Haziran 2022 dönemine ait dolar kuru (usd/tl) ile para arzı (m2), merkez bankası rezervleri (mbr), mevduat faiz oranları (mfo), brent petrol fiyatları (petrol), sanayi üretim endeksi (süe) ve VIX endeksi (vix) arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Zamanla değişen nedensellik yaklaşımının tercih edildiği çalışmada her bir serinin logaritması alınmıştır. Çalışmanın veri seti ve kaynakları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Veri Seti ve Kaynakları

Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
Dolar Kuru	usd/tl	TCMB
M2 Para Arzı	m2	TCMB
Merkez Bankası Rezervleri	mbr	TCMB
Mevduat Faiz Oranları	mfo	BDDK
Brent Petrol Fiyatları	petrol	www.investing.com
Sanayi Üretim Endeksi	süe	TCMB
VIX Korku Endeksi	vix	www.investing.com

4.2. Ekonometrik Metodoloji

Analizde USD/TL kurunun belirleyicileri araştırılırken simetrik ve asimetrik nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak serilerin durağanlık özellikleri araştırılmış olup, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra USD/TL kurunun belirleyicilerini tespit etmek amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi simetrik analiz için; Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi ise asimetrik analiz için çalışmada kullanılmıştır.

Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı durumlarda da serinin farkını almadan analizin gerçekleştirilmesine imkân vermektedir. Bu durum da değişkenlerde bilgi kaybının önüne geçmektedir. Toda-Yamamoto (1995) değişkenlerin gecikme değerleri ile genişletilmiş VAR modeli önermektedir. Bu $VAR(p)$ modeli (1) numaralı eşitlikte yer almaktadır.

$$Y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada, y_t , v ve ε_t n boyutlu vektörlerdir. A_r ise, $n \times n$ boyutlu r mertebesinde, gecikme uzunluğu bilgi kriterleri kullanılarak belirlenen parametre matrisidir. Seriler bütünlük olduğunda, Toda-Yamamoto (1995) aşağıdaki $VAR(p + d)$ modelini önermektedirler:

$$Y_t = \hat{v} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte d maksimum bütünlük derecelerini göstermektedir. Modeli aşağıdaki gibi kısaltmak mümkündür:

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta} \quad (3)$$

(3) numaralı modeli açtığımızda:

$$Y := (y_1, \dots, y_T), (n \times T) \text{ matrisi,} \quad (4)$$

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

$$\hat{D} := (\hat{v}, \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p, \dots, \hat{A}_{p+d}), (n \times (1 + n(p + d))) \text{ matrisi,} \quad (5)$$

$$Z_t := \begin{bmatrix} 1 \\ Y_t \\ Y_{t-1} \\ \vdots \\ Y_{t-p-d+1} \end{bmatrix}, ((1 + n(p + d)) \times 1) \text{ matrisi,} \quad (6)$$

$$Z := (Z_0, \dots, Z_{T-1}), \text{ bir } ((1 + n(p + d)) \times T) \text{ matrisi ve} \quad (7)$$

$$\hat{\delta} := (\hat{\varepsilon}_1, \dots, \hat{\varepsilon}_T), (n \times T) \text{ matrisi olarak tanımlanabilir.} \quad (8)$$

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinin yokluk hipotezi “Granger nedeni değildir” şeklindedir. Oluşturulan yokluk hipotezini sınamak amacıyla (9) numaralı eşitlikte verilen MWALD testi önerilmiştir:

$$\text{MWALD} = (C\hat{\beta})' [C((Z'Z)^{-1} \oplus S_U)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (9)$$

(9) numaralı eşitlikte \oplus ; kronecker çarpanını; S_U (3) numaralı eşitlikteki modelin hata teriminin varyans-kovaryans matrisini; C , $p \times n(1 + n(p + d))$ matrisini ifade etmektedir. MWALD test istatistiği asimptotik olarak χ^2 dağılımına sahip olup, hata terimlerinin normal dağıldığı varsayımına dayanmaktadır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) hata teriminin değişen varyansa sahip olduğu ve normal dağılmadığı durumlarda test istatistiğinin yokluk hipotezini reddetme yönünde yanlı olacağını Monte Carlo simülasyonları ile göstermişlerdir. Bu durumda bootstrap dağılımının kullanılmasının daha uygun sonuçlar vereceğini ifade etmişler ve MWALD testinin gerçek değerine yaklaşacağını belirtmişlerdir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde uygun gecikme uzunluğu tespiti önemlidir. Bu bağlamda, Hatemi-J (2003) VAR modellerinde gecikme uzunluğu tespiti için kullanılan yöntemlerin birbirinden farklı sonuçlar verdiğini ve bunun da bir kararsızlığa yol açacağını ifade etmiştir. Hatemi-J (2003), hem Schwartz hem de Hannan-Quinn Bilgi Kriterini kullanarak yeni bilgi bir kriteri önermiştir. Önerilen Hatemi-J Bilgi Kriteri (HJC) aşağıdaki şekilde sunulmuştur:

$$\text{HJC} = \ln(\text{Det}\hat{\Omega}_j) + J \left[\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right] \quad (10)$$

(10) numaralı eşitlikteki $\hat{\Omega}_j$, j gecikme sayısında varyans-kovaryans matrisinin en yüksek olabilirlik tahminini, T ise örneklem büyüklüğünü göstermektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Granger & Yoon (2002), pozitif ve negatif şoklar için değişkenler arasındaki ilişkinin incelenebileceğini ifade etmişlerdir. Pozitif ve negatif şoklar aşağıda yer alan denklemler aracılığı ile tanımlanabilir (Granger & Yoon, 2002: 6).

$$\varepsilon_i^+ = \max(\varepsilon_i, 0) \quad (11)$$

$$\varepsilon_i^- = \max(\varepsilon_i, 0) \quad (12)$$

$$\eta_i^+ = \max(\eta_i, 0) \quad (13)$$

$$\eta_i^- = \max(\eta_i, 0) \quad (14)$$

Elde edilen pozitif ve negatif şoklardan (11) ve (12) numaralı denklemlerde yer alan ε_i ve η_i (15) ve (16)'daki gibi tanımlanabilir.

$$\varepsilon_i^+ = \max(\varepsilon_i, 0) \quad (15)$$

$$\varepsilon_i^- = \max(\varepsilon_i, 0) \quad (16)$$

(15) ve (16) numaralı eşitlikleri (11) ve (12) numaralı denklemlerde yerine koyarsak (17) ve (18) numaralı eşitliği elde ederiz:

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^- \quad (17)$$

$$Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i^+ + \sum_{i=1}^t \eta_i^- \quad (18)$$

Granger & Yoon (2002), $X_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+$, $X_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-$, $Y_t^+ = \sum_{i=1}^t \eta_i^+$ ve $Y_t^- = \sum_{i=1}^t \eta_i^-$ olmak üzere, X_0 ve Y_0 'ın sabit olduğunu ve $X_t = X_0 + X_t^+ + X_t^-$ ile $Y_t = Y_0 + Y_t^+ + Y_t^-$ olduğunu varsaymışlardır. Bu durumda $\Delta X_t^+ = \varepsilon_t^+$, $\Delta X_t^- = \varepsilon_t^-$, $\Delta Y_t^+ = \eta_t^+$ ve $\Delta Y_t^- = \eta_t^-$ şeklinde ifade edilebilir.

Hatemi-J (2012) pozitif ve negatif şokların nedensellik ilişkilerinde de farklı bulguların elde edilmesini sağlayacağını belirterek asimetrik nedensellik testini önermiştir. Granger & Yoon (2002)'un sunduğu yöntemle elde edilen pozitif ve negatif bileşenlere Hatemi-J (2006) prosedürünü uygulamışlardır.

Tang (2008) ekonomik ve politik olaylar nedeniyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin zamanla değişebileceğini belirtmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin dönem boyunca seyri zamanla değişen nedensellik analizleri çerçevesinde araştırılmaktadır. İlk olarak analizin uygulanacağı alt örneklem boyutu belirlenmelidir. Bu çalışmada alt örneklem gözlem sayısı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

40 olarak belirlenmiş olup, zamanla değişen nedensellik analizinde ilk olarak seride yer alan ilk 40 gözlem için simetrik ve asimetrik nedensellik testleri uygulanmaktadır. Sonrasında ilk gözlem çıkartılarak gözlem sayısı sondan bir arttırılır. Kayan pencere olarak adlandırılan bu süreçle oluşturulan yeni 40 gözlemlilik aralığa yine ayrı ayrı simetrik ve asimetrik nedensellik testleri uygulanır. Bu süreç son 40 gözlemlilik aralığa kadar sürekli tekrarlanır. Test istatistiklerinin anlamlılığını sınamak için her gözlem zamanla değişen bootstrap kritik değerleri çerçevesinde normalleştirilir. Daha sonra analizden elde edilen WALD test istatistikleri grafiğe dönüştürülür. Bir değerinin üzerinde yer alan test istatistiklerinin olduğu dönemlerde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir.

5. BULGULAR

Zaman serisi analizlerinde öncelikle serilerin birim kök özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmada ele alınan değişkenler için birim kök özellikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testleri kullanılarak araştırılmıştır. ADF birim kök testi sonuçlarına göre, Inpetrol değişkeni sabitli modelde istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağandır. Insue değişkeni PP birim kök testinde sabit ve trendli modelde istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağandır. Diğer taraftan Invix değişkeni her iki testte ve modelde düzeyde durağandır. Diğer değişkenler birinci dereceden farkı alındığında durağan olmaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi – Sabitli		ADF Birim Kök Testi – Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
Inusdtl	2.465	0	-0.768	0
Inm2	4.095	0	3.110	0
Inmbr	-2.116	0	-1.733	0
Inmfo	-1.839	1	-1.752	1
Inpetrol	-2.645*	1	-2.831	1
Insue	0.018	12	-2.685	0
Invix	-4.674***	0	-4.763***	0
Δ Inusdtl	-11.809***	0	-12.220***	0
Δ Inm2	-11.195***	0	-11.818***	0
Δ Inmbr	-12.588***	0	-12.634***	0
Δ Inmfo	-8.977***	0	-9.019***	0
Δ Inpetrol	-10.659***	0	-10.629***	0
Δ Insue	-5.039***	11	-5.079***	11
Δ Invix	-16.866***	0	-16.821***	0
Değişkenler	PP Birim Kök Testi – Sabitli		PP Birim Kök Testi – Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Bandwidth	Test İstatistiği	Bandwidth
Inusdtl	3.083	10	-0.585	8

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
lnm2	3.723	3	3.474	6
lnmbr	-2.116	0	-1.733	0
lnmfo	-2.011	8	-1.857	7
lnpetrol	-1.966	0	-2.010	0
lnsüe	-2.546	9	-8.759***	5
lnvix	-4.443***	3	-4.541***	3
Δlnusdtl	-11.710***	6	-12.265***	11
Δlnm2	-11.394***	5	-13.546***	1
Δlnmbr	-12.656***	3	-12.698***	3
Δlnmfo	-9.259***	6	-9.288***	6
Δlnpetrol	-10.502***	6	-10.469***	6
Δlnsüe	-83.667***	112	-89.185***	115
Δlnvix	-20.302***	13	-20.223***	13

Not. ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwartz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. PP testi Bandwidth genişliği Bartlett-Kernel methodu ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Bu düzeyler için kritik değerler sabitli model için sırasıyla -3.466, -2.877 ve -2.575; sabitli ve trendli model için -4.008, -3.434 ve -3.141'dir.

Nedensellik testlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde, para arzı USD/TL kurunun hem simetrik hem de asimetrik olarak nedenidir. Merkez bankası rezervleri simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Asimetrik analizde ise, pozitif bileşenlerde merkez bankası rezervleri USD/TL kurunun nedenidir. Mevduat faiz oranı simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Diğer değişkenlerde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 4. Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	Test İstatistiği	Gecikme	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
lnm2 \nrightarrow lnusdtl	199.874***	2	10.379	6.279	4.725
lnm2 ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	85.196***	2	10.645	6.204	4.663
lnm2 ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	178.478***	2	11.916	6.507	4.737
lnmbr \nrightarrow lnusdtl	18.243***	2	10.070	6.317	4.812
lnmbr ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	1.828	1	7.051	3.942	2.723
lnmbr ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	5.252**	1	8.189	4.093	2.734
lnmfo \nrightarrow lnusdtl	5.461*	2	10.405	6.214	4.782
lnmfo ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	2.826	2	10.261	6.285	4.763
lnmfo ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	2.108	2	14.171	6.720	4.580
lnpetrol \nrightarrow lnusdtl	0.541	1	7.239	3.856	2.700
lnpetrol ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	0.637	2	10.219	6.143	4.549
lnpetrol ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	0.012	1	7.581	3.773	2.560
lnsüe \nrightarrow lnusdtl	2.404	2	9.733	6.258	4.792
lnsüe ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	1.127	1	9.615	6.144	4.585
lnsüe ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	0.789	2	10.351	6.243	4.627
lnvix \nrightarrow lnusdtl	0.002	1	6.739	3.793	2.746
lnvix ⁻ \nrightarrow lnusdtl ⁻	0.220	1	6.739	3.793	2.746
lnvix ⁺ \nrightarrow lnusdtl ⁺	1.540	1	7.716	3.967	2.692

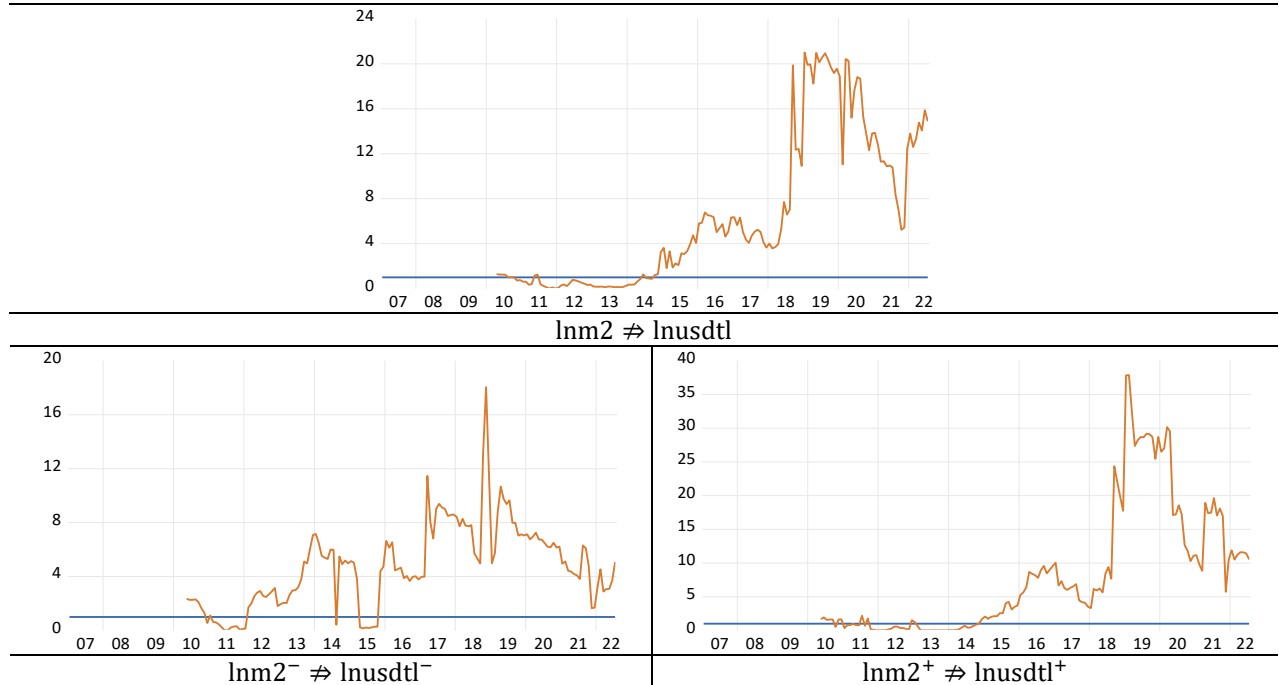
Şekil 1'de zamanla değişen nedensellik grafikleri detaylı olarak sunulmuştur. Buna göre para arzının hem simetrik hem de asimetrik sonuçlarda özellikle 2014 sonrasında nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Merkez bankası rezervleri ise döviz kurunun hem simetrik hem de

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

asimetrik nedensellik analizlerinde özellikle 2011-2015 döneminde nedeni olduğu görülmektedir. Mevduat faiz oranı ise simetrik analizde 2010-2011 ile 2015-2017 dönemlerinde döviz kurunun nedeni olduğu görülmektedir. Yine mevduat faiz oranı asimetrik analizde negatif şoklarda, 2014-2016 yılları ile pandemi döneminde, pozitif şoklarda ise, 2018-2019 döneminde döviz kurunun nedenidir. Küresel majör merkez bankaları tarafından 2008-2009 küresel finans krizi ve sonrasında ortaya koyulan genişletici para politikalarının 2015 yılında sona ermesi ve bu tarihten sonra en başta Amerikan Merkez Bankası FED'in faiz artırımlarına yönelmesi küresel likiditenin gittikçe daralmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişmeler ise Türkiye'deki merkez bankası faiz oranları, dolayısıyla da döviz kurları üzerinde dönem dönem daha baskın hale gelmiştir.

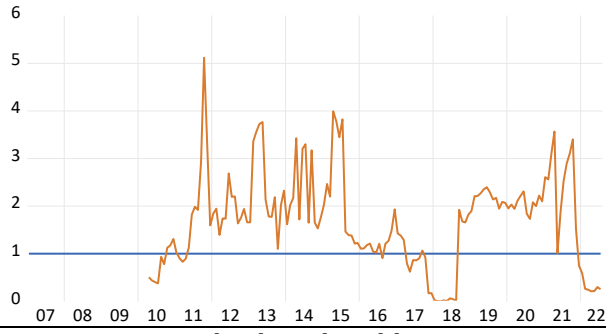
Petrol fiyatları, sanayi üretim endeksi ve VIX endeksinden döviz kuruna doğru bir nedensel ilişki simetrik ve asimetrik nedensellik analiz sonucunda tespit edilememiştir. Zamanla değişen nedensellik analizlerinde de benzer şekilde (dikkate alınmayacak derecede bazı dönemlerde nedensellik görülmüş olsa da) nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmadığı, diğer bir deyişle değişkenlerin birbirini açıklamak bakımından güvenilir bir bilgi meydana getirmediği söylenebilir. Öte yandan değişkenler arasında bir ilişkinin varlığının saptanamaması, ilgili değişkenler üzerinde başka unsurların etkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Zamanla Değişen Nedensellik

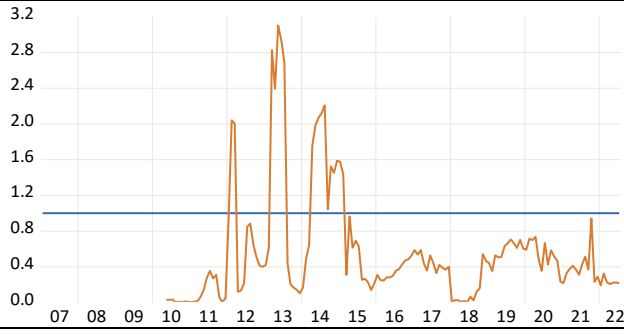

...

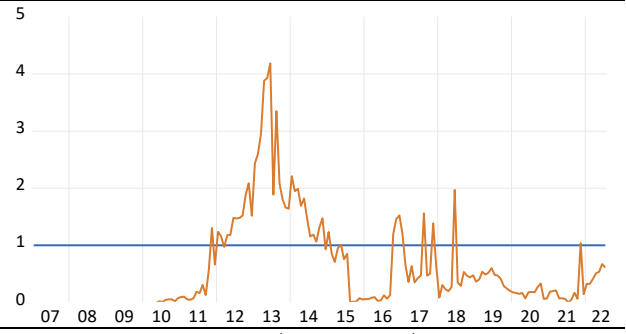
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

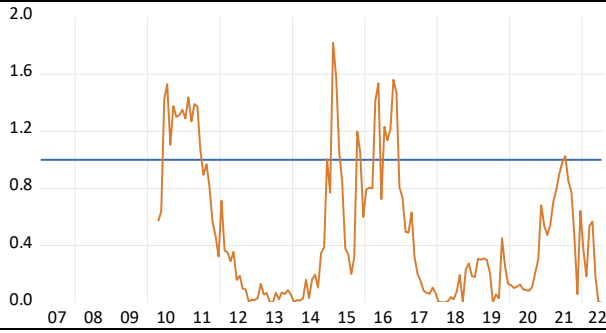
$Inmbr \neq Inusdtl$

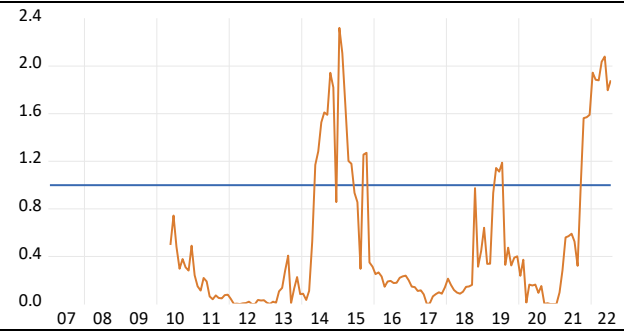
$Inmbr^- \neq Inusdtl^-$

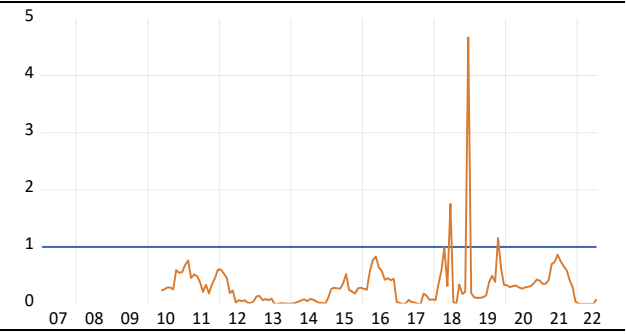
$Inmbr^+ \neq Inusdtl^+$

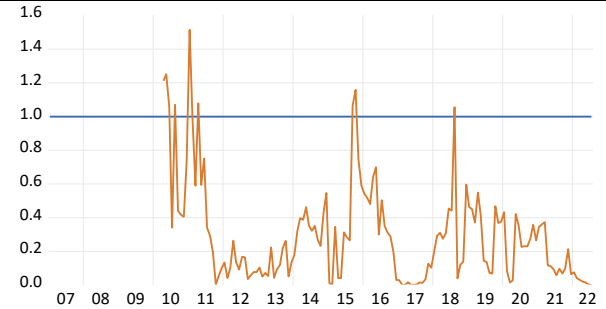
$Inmfo \neq Inusdtl$

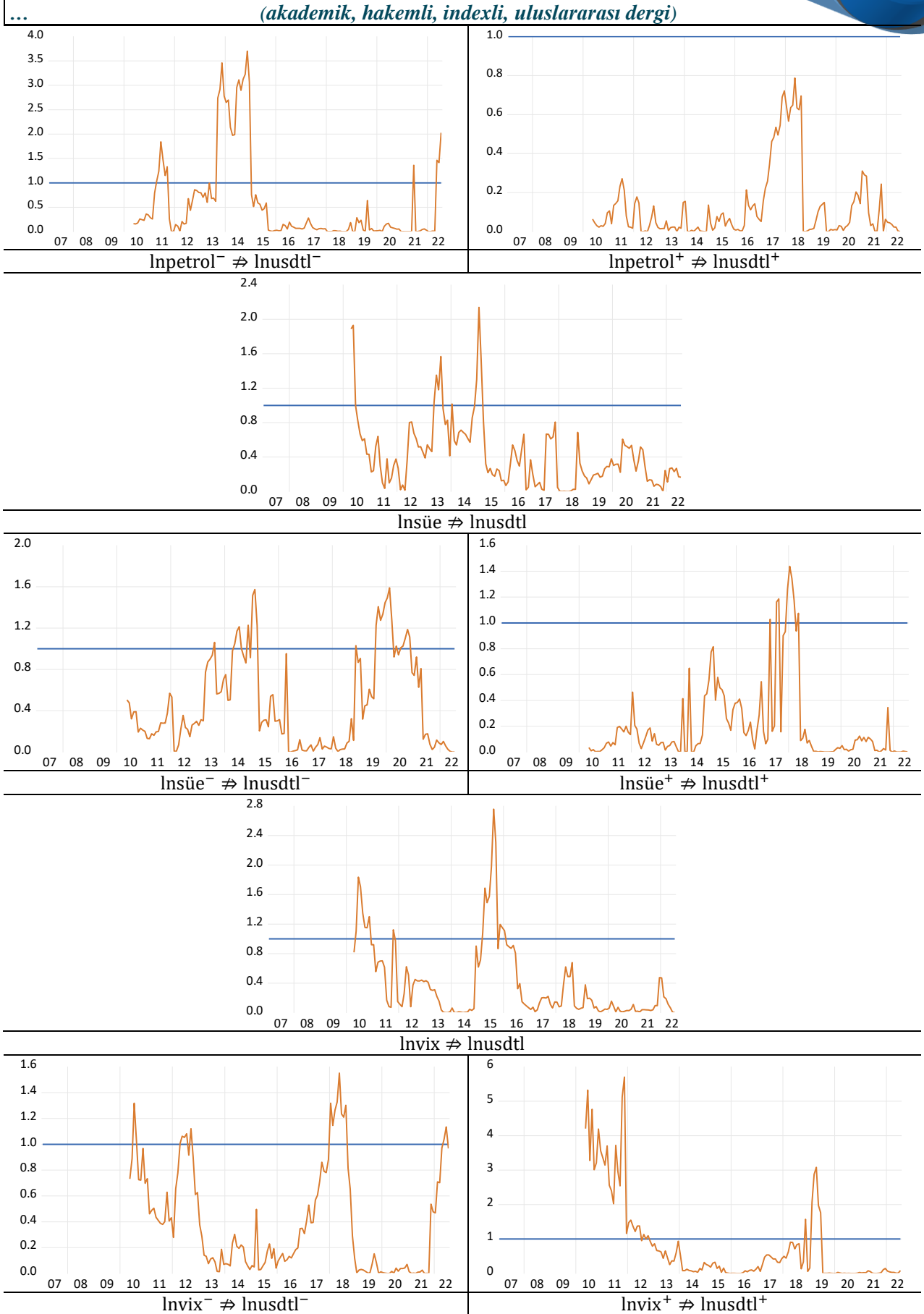
$Inmfo^- \neq Inusdtl^-$

$Inmfo^+ \neq Inusdtl^+$

$Inpetrol \neq Inusdtl$

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Diğer unsurları veri olarak kabul ettiğimizde döviz kurlarında meydana gelecek hızlı yükseliş ve düşüşler hem döviz kurlarını ortalamadan saptıracak hem de ekonominin reel ve finansal tarafında belirsizlikleri yükseltecektir. Örneğin döviz kurundaki bir yükseliş üretim esnasından ihtiyaç duyulan ithal malların fiyatının yükselmesine ve dolayısıyla da üretilen ürünlerin maliyetinin artmasına neden olacaktır. Bu noktada ulusal pazardaki üreticiler açısından rekabet düzeyi azalacaktır. Öte yandan döviz kurlarındaki bir artış ülke içinde üretilen malları dış piyasalara göre ucuzlatacağından ihracat artacak ve ithalat düşecektir. Böylesi bir durumun ise dış ticaret ya da cari işlemler üzerindeki etkisi olumlu olacaktır. Döviz kurlarının gelişmekte olan ülkeler açısından önemi ortadayken, söz konusu olguların bu ülkeler tarafından izlenmesi daha önemli hale gelmektedir.

Türkiye için hangi ekonomik unsurların döviz kurlarını etkilediğinin ortaya konulması ve bununla birlikte geleceğe ilişkin birtakım öngörülerin elde edilmesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur. Buna göre bu çalışmada Ocak 2007 - Haziran 2022 dönemine ait ABD Dolar/TL kuru (usd/tl) ile para arzı (m2), merkez bankası rezervleri (mbr), mevduat faiz oranları (mfo), brent petrol fiyatları (petrol), sanayi üretim endeksi (süe) ve VIX korku endeksi (vix) arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ekonomik değişkenlerin herhangi bir şok karşısında verdikleri tepkiler farklılaşabilmektedir. Döviz kurunu belirleyen etmenler nedensellik sonucuna bağlı olarak karşılaştırma imkânı sunması nedeniyle zamanla değişen nedensellik yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ise; Saeed vd. (2012), Grydaki & Fountas (2011), Kaplan & Yapraklı (2014), Şit & Karadağ (2019)'ın çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

Nedensellik testlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde, para arzı USD/TL kurunun hem simetrik hem de asimetrik olarak nedenidir. Merkez bankası rezervleri simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Özellikle kur oynaklıklarının arttığı dönemlerde merkez bankasının kura müdahalesi hem para arzı hem de rezervler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu nedenle para arzı ve rezervlerin kurun nedeni olması beklenen bir durumdur. Diğer taraftan, asimetrik analizde ise, pozitif bileşenlerde merkez bankası rezervleri USD/TL kurunun nedenidir. Mevduat faiz oranı simetrik analizde USD/TL kurunun nedenidir. Bu da özellikle para arzı ve rezervleri dikkate aldığımızda özellikle para politikası kararlarının USD/TL kuru üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. USD/TL kurunda yaşanan oynaklıklarda, söz konusu oynaklıkları azaltmada para politikası uygulayıcılarının bu durumu dikkate almaları büyük önem arz etmektedir.

Diğer değişkenlerde nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Zamanla değişen nedensellik analizlerine baktığımızda ise para arzının hem simetrik hem de asimetrik sonuçlarda, özellikle 2014

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sonrasında, nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Merkez bankası rezervleri ise döviz kurunun hem simetrik hem de asimetrik nedensellik analizlerinde özellikle 2011-2015 döneminde nedeni olduğu görülmektedir. Mevduat faiz oranı ise simetrik analizde 2010-2011 ile 2015-2017 dönemlerinde döviz kurunun nedeni olduğu görülmektedir. Diğer taraftan mevduat faiz oranı asimetrik analizde negatif şoklarda 2014-2016 yılları ile pandemi döneminde; pozitif şoklarda ise 2018-2019 döneminde döviz kurunun nedenidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U., Kayhan, S. & Bayat, T. (2016). Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Asimetrik nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 241-252.
- Aka, K. (2020). Seçilmiş makroekonomik göstergelerin döviz kuru üzerinde etkisi: Türkiye ekonomisi üzerine bir uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14(1), 99-117.
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de petrol fiyatları, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı ve dinamik nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 1-30.
- Bezgin, M. S. & Karaçayır, E. (2021). Döviz kuru ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin NARDL model yaklaşımıyla incelenmesi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 107-123.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Englama, A., Duke, O. O., Ogunleye, T. S. & Isma’il, F. U. (2010). Oil prices and exchange rate volatility in Nigeria: An empirical investigation. *Central Bank of Nigeria Economic and Financial Review*, 48(3), 31-48.
- Erkişi, K. (2018). Para politikasının döviz kuru üzerindeki etkileri: Türkiye için bir uzun dönem analizi. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(5), 54-64.
- Golub, S. S. (1983). Oil prices and exchange rates. *The Economic Journal*, 93(371), 576-593.
- Granger, C. W. J. & Yoon, G. (2002). *Hidden cointegration, San Diego: University of California, Department of Economics, Working Paper*.
- Grydaki, M. & Fountas, S. (2011). *What explains nominal exchange rate volatility? Evidence from the Latin American countries*. Discussion Paper Series, 2010_10.
- Hatemi-J, A. (2003). A new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economics Letters*, 10(3), 135-137.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Hacker, S. R. & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Jiang, G. J. & Tian, Y. S. (2007). Extracting model-free volatility from option prices: An examination of the VIX index. *The Journal of Derivatives*, 14(3), 35-60.
- Kaplan, F. & Yapraklı, S. (2014). Ekonomik kırılmalık endeksi göstergelerinin döviz kuru üzerindeki etkileri: Kırılmalık 12 ülke üzerine panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 111-121.
- Karakış, L. (2019). *Türkiye’de döviz kurları ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karatepe S. & Demirel, B. (2021). Türkiye’de reel döviz kuru oynaklığının belirleyicileri: Rezerv yeterliliğinin etkisi asimetrik mi?. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 787-804.
- Kartal, M., Depren, S. K. & Depren, Ö. (2018). Türkiye’de döviz kurlarını etkileyen makroekonomik göstergelerin belirlenmesi: MARS yöntemi ile bir inceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 209-229.
- Kılıçaslan, Z. (2018). Determinants of exchange rate volatility: empirical evidence for Turkey. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 5(2), 204-213.
- Kubar, Y., Peker, A. E. & Özcan, C. C. (2011). Türkiye’de döviz kurunun belirleyicileri: Bir eşbütünleşme yaklaşımı. *Uluslararası 9. Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, Saraybosna-Bosna Hersek
- Makhdom, M. A. (2021). Makroekonomik göstergeler ile döviz kuru arasındaki ilişkinin analizi: (2005:01-2019:10) Türkiye uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 772-789.
- Misati, R. N. & Nyamongo, E. M. (2012). Asset prices and monetary policy in Kenya. *Journal of Economic studies*, 39(4), 451-468.
- Monica, S. & Santhiyavalli, G. (2017). Determinants of exchange rate of Indian rupee against us dollar. *International Journal of Commerce and Management Research*, 3(1), 54-58.
- Öner, F. H., İçellioğlu, C. Ş. & Öner, S. (2018). Volatilite endeksi (VIX) ile gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki engel-granger eş-bütünleşme ve granger nedensellik analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Parveen, S., Khan, A. Q. & Ismail, M. (2012). Analysis of the factors affecting exchange rate variability in Pakistan. *Academic Research International*, 2(3), 670.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Saeed, A., Awan, R. U., Sial, M. H. & Sher, F. (2012). An econometric analysis of determinants of exchange rate in Pakistan. *International Journal of Business and Social Science*, 3(6), 184-196.
- Sarıtaş, H. & Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku endeksi, hisse senedi piyasası ve döviz kuru ilişkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.
- Şimşek, M. (2004). Türkiye’de reel döviz kurunu belirleyen uzun dönemli etkenler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-24.
- Şit, M. & Karadağ, H. (2019). Döviz kurunu belirleyen ekonomik faktörler: Türkiye ekonomisi için ARDL sınır testi uygulaması. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (23), 151-168.
- Tang, C. F. (2008). Wagner’s law versus Keynesian hypothesis: New evidence from recursive regression-based causality approaches. *ICFAI Journal of Public Finance*, 6(4), 29-38.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Turna, Y. & Özcan, A. (2021). The relationship between foreign exchange rate, interest rate and inflation in Turkey: ARDL approach. *Journal of Ekonomi*, 3(1), 19-23.
- Urrutia, J. D., Olfindo, M. L. T. & Tampis, R. (2015). Modelling and forecasting the exchange rate of the Philippines: A time series analysis. *American Research Thoughts*, 1(9): 1880-1937.
- Whaley, R. E. (1993). Derivatives on market volatility: Hedging tools long overdue. *Journal of Derivatives*, 1, 71–84.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

KÖRLÜK VE BİLGELİK***Yunus BUCUKA****

“Gerçek keşif yolculuğu yeni manzaralar görmekten değil,
yeni gözlere sahip olmaktan kaynaklanır”

Marcel Proust

ÖZET

Körlük, bir anlam arayışı ve varoluş biçimi olarak bilgelik gibi, kadim bir meseledir. Peygamberler, kâhinler, destan okuyucuları ve ozanlar arasında körler bulunmaktadır. Körlükle, bilgelik ve içten kavrayış arasında bir bağ kurulmaktadır. Birçok kültürde körlerin kalp (gönül) gözlerine dair önemli atıflar mevcuttur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, bilgelik ve körlük ilişkisinin, modern yansımasının nasıl olduğunu üç sinema filmi üzerinden anlamaya çalışmaktır. Üç farklı kültürden beslenen bu filmlerin ilki Hayallerin Ötesinde (Imagine); Bab'Aziz: Ruhu Üstüne Tefekkür Eden Prens; üçüncüsü ise “Zatôichi: Kör Kılıç Ustası” adlı filmidir. Söz konusu filmler, nitel yöntem çerçevesinde içerik analizi ile kritik edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda; filmlerde bilgelik ile körlük ilişkisine dair verilere ulaşılmıştır. Her üç filmde de ana karakterler hayatı görmek üstünden değil sezgiler üstünden temellendirmektedirler. Bunun özünde de asıl gerçeğin ‘görünenin’ arkasında olduğuna dair bir anlayış yatmaktadır. Dolayısıyla çağdaş sinemada da körlük ile bilgelik arasında ilişki kurulduğu ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Bilgelik, Körlük, Hayallerin Ötesinde, Bab'Aziz: Ruhu Üstüne Tefekkür Eden Prens, Zatôichi:Kör Kılıç Ustası.

BLINDNESS AND WISDOM**ABSTRACT**

Blindness is an ancient issue, as is wisdom as a search for meaning and a mode of existence. Among the blind there are also Prophets, soothsayers, reciters of epics and poets. A relationship is established between blindness and wisdom and insight. In many cultures, there are important references to the 'heart eyes' of the blind. In this direction, the aim of the study is to try to understand the modern reflection of the relationship between wisdom and blindness through three movies. The first of these films, fed by three different cultures, is Beyond Dreams (Imagine); Bab'Aziz: The Prince Contemplating His Spirit; the third is the movie "Zatôichi: The Blind Swordsman". The films at issue were criticized with content analysis within the framework of the qualitative method. As a result of the analysis carried out; data on the relationship between wisdom and blindness in movies have been reached. In all three films, the main characters base life on intuition, not on seeing. At the core of this lies an understanding that the real truth is behind the 'apparent'. Therefore, it can be argued that there is a relationship between blindness and wisdom in contemporary cinema.

Keywords: Wisdom, Blindness, Imagine, Bab'Aziz: The Prince Who Contemplated His Soul, The Blind Swordsman:Zatoichi.

* Bu çalışma, Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından 24-26 Eylül 2020 tarihlerinde düzenlenen II. Uluslararası Dil, Düşünce ve Din sempozyumunda sözlü bildiri şeklinde sunulan ve kitap bölümü olarak yayınlanmış metnin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü ybucuka@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3001-2646

1. GİRİŞ

Doğası gereği insan bilgelik peşinde olan bir varlıktır. Söz konusu durum birçok antik dinde, kültürde, mitolojide önemli bir husus olarak mevcuttur. Sümerlerde Enki, Antik Yunan mitolojisinde Athena, Hinduizm'de Ganeşa, Antik Mısır'da Thoth bilgelik tanrısıdır. Zerdüştlükte Ahura Mazda bilgelik anlamına da gelir. Mitolojik anlatılarda bilgeliğin sembolü karanlıkta da gören baykuştur. Bilgelik kültürel, felsefi ve dinî kaynaklarda da sıkça vurgulanmaktadır. İlahi kaynaklı üç dinin kutsal metinlerinde bilgelik, yol gösterici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bütün bunlar da bilgeliğin ezeli bir boyutu olduğunu vurgulamaktadır.

İnsan deneyimi olarak ortaya çıkan bilgelik, toplum ve evrene dair bilgi ile beraber sanat, bilim, felsefe ve dinin de içinde bulunduğu geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu süreçte hedeflenenler ise, özerklik, ruhsal sükûnet ve bağımsızlık (autarkeia, ataraxia ve autonomie) durumlarına erişmektir (Çilingir, 2012:9). Bilgelik; bilgi bakımından öncelikle beden değil zihnin veya ruhun bir özelliğidir. Bir tür beceri, duyu veya sezgidir. Eylem olarak bilgelik, hayatta alınan kararlardan bağımsız değildir. Bu da sadece kişinin aklında ne olduğu değil, aynı zamanda onu nasıl kullandığı meselesidir. Yargı olarak bilgelik, doğru kararlar vermek ile ilgilendir. Erdem olarak bilgelik ise, ahmaklığın zıttı olarak bilinir ve sadece düşünceli bir eylem değil, aynı zamanda ahlaki karaktere sahip eylemler anlamına gelir (Rising:2022).

Bilgece yaşamak öncelikle, hakikate dair bir anlayışa sahip olmayı zorunlu kılar. Gerçek, bilge kişiyi hem içten (fikirler ile) hem de dıştan (davranışlar ile) kuşatmaktadır. Ayrıca, bilge kişiler varoluş halleriyle hakikati anlaşılır kılabirler. Bilgelik kâinatta mevcut olan varlıkları, sıradan varlıklar değil, birer simge olarak kabul eder. Böylece her varlığın bütün içinde taşıdığı anlama vakıf olmayı sağlar. Anlaşılması gereken önemli ilke hiçbir varlığın sadece maddesel bir nitelik taşımadığıdır (Kuvancı, 2019:321). Bilgelik, kitabi ya da söylemsel, hazır bir içeriğe sahip değildir, bizatihi insanın kendisinde deruni olarak vardır ve onu keşfetmek kişinin kendi işidir. Bilgelik okuma ile erişilen bir hâsıla olarak değerlendirilemez bununla beraber bir öğrenme durumu değil bir deneyim sürecidir (Kuvancı, 2019:330-331).

Bigeliğin birçok özelliği mevcuttur. Farklı kültürler içinde vücut bulan bilgelik anlayışları da söz konusudur. Nitekim Güney Amerikalı bir kültürde kabul gören bir bilge ile Hintli veya Çinli bilgeler arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da olacaktır (Çilingir, 2012:20). Bilgelik hususunda düşünülen önemli noktalardan biri de, bilgeliğin bazı insanlara has olduğudur. Bu insanlar ya toplumdan uzakta bir hayat sürmekte (Herakleitos) ya da bilgelik gücü (Platon) ile topluma yön vermektedirler (Türkmen, 2019:270.).

Tomlin'e göre, bazı kültürlerde evren ilahi bir kanuna göre düzenlenmiştir. Her kültür bu ilahi kanunu kendi kavramlarıyla anlamlandırmaktadır. Bu kavramlar Hint'te Rita, Çin'de Tao, Antik Mısır'da ise Maat'tır. Bilgelik bu kanuna dair bilgiye sahip olmayı gerektirir. Bunun yanında Hinduizm, Budizm ve Taoizm'in ortaklaşa kabul ettikleri bir ilke de vardır: evren aynı zamanda ahlaki bir düzendir. Bu da, kozmosun hakiki anlamıdır. İnsan da, mikrokozmos bir varoluşla bu ahlaki düzenin bir parçasıdır (Tomlin, 1957:78).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bilgelik üstüne önemli tartışmalar yapan stoacı filozoflar varlıkta tanrısal nitelik ve mükemmel bir düzen bulunduğunu, dolayısı ile doğaya ve onun bu düzenine uygun hayat sürmenin erdemli olmayı sağladığını kabul etmişlerdir (Çelikkol, 2019:1225). Bu felsefeye göre evrende bulunan yerden göğe her varlık, bu ilahi düzenin bir parçasıdır. Bu varlıklar arasında uyum söz konusudur. Dolayısıyla insan ile diğer varlıklar arasında da bir uyum bulunmaktadır. Zira insan da bu tanrısal düzenin bir parçasıdır. Buradan hareketle bilgiler sürdürdükleri hayat ile doğa arasında bir uyum düşünmüşlerdir. Pratik olarak da evren ile kurulan bu derin bağdan erdem ve mutluluk doğmaktadır (Çelikkol, 2019:1241-1242).

Çin’de felsefe, önemli ölçüde, salt kavramsal bilgiden (theoria) uzak daha çok pragmatik ihtiyaçlara yönelik, insanın kendi kaderine yön verecek pratik hikmete kıymet verir. Bu nedenle Taoizm, Hinduizm ve Budizm gibi antik kültürlerin bilgelik anlayışlarını birer “felsefe” olarak nitelenmek doğru değildir. Zira felsefe, bilgeliğin arayışında ancak bir yoldur (Çilingir, 2012:21-22). Antik Yunan’da da bilgelik Aristoteles’in vurguladığı gibi insanın ‘evren karşısında duyulan hayranlığıyla’ ifade edilmektedir (Topakkaya, 2012:99). Aristoteles pratik bilgeliği, fiziksel ve ruhsal uyum içinde, insanın hayatla, toplumla ve devletle alakalı eylemlerde bilgiye dayalı mutluluk olarak değerlendirmektedir. Teorik bilgeliği (sophia) ise ezel ve ebedi varlıklara dair hakikat bilgisine sahip olmanın doğurduğu sürekli mutluluk olarak değerlendirmektedir (Çilingir, 2012:24). Descartes ve Berkeley için, bilgelik bir durum değil bir faaliyettir. Descartes için bu faaliyet, evreni daha iyi anlamak için çabalamaktır. Berkeley’e göre ise, Tanrı’ya ve O’nun bilgeliğini düşünme eylemidir. Kant’a göre, bilgelik doğru kurallara uyma isteğinde bulunur, bu da mutlaka eyleme yön veren bir tür fikirdir, ancak eylemin kendisi değildir (Rising, 2022:12-13).

İnsanın evren ile ilişkisinde önemli bir hususa dikkat çeken Aliye Çınar’a göre, günümüzde insan kendini insan-doğa ikileminde bir özne olarak konumlandırmıştır. İnsanın merkeze alınarak doğaya egemen olma girişimi onu hakikatten uzak tutmuştur. Bu düşünce modernist, determinist ve rasyonalist paradigmlar çerçevesinde, varlık ve değeri birbirinden ayırmıştır. Bu noktada modern düşüncenin eleştirilmesiyle beraber, Aristoteles’in yaşam ve anlam ile yoğrulduğu pratik hikmet (phronesis) anlayışının önemi yeniden değer bulmuştur (Çınar, 2007:173).

Bilgelik arayışı gibi körlüğün de hayatın kendisi kadar kadim olduğu bilinmektedir. Dünyanın birçok yerinde körler mevcut olmuştur. Eskimolarla temas eden insanlar, onların arasında da körlerin olduğunu belirtmişlerdir. Hesiodos körlerin sayısının çok olduğu ve kendilerine yönelik bilgi ve teknik birikimin yüksek olduğu Mısır’a “körler ülkesi” adını verir (Demirci, 2005:111). Kör insanlar, Antik Yunan mitlerinde çok saygın ve onurlu bir yere sahiptir. Şairler ve kâhinler olarak geleceği bilebilirler, hatta Afrika gibi ülkelerde hala görüldüğü gibi, bu meslekler onlara özgü özel alanlar olarak görülebilir (Letoublon:2022). Mitograf Apollodoros’a göre, Teiresias, tanrıların sırlarını açıkladığı için kör edilmiştir (Caldwell, 1989:37). O, Apollon’un ikonik kâhinedir. Kör olmasına rağmen, olup bitecek olanı herkesten daha iyi görebiliyordur (Web 6). Tanrı Dionysus şerefine yazılmış ilâhileri okuyan şair olarak tanınan Xenocritos da kördür. Ophioneus da kör bir kahindir (Buxton:1980). Yunan mitolojisinde Trakya bölgesinin kralı Phineus de kör bir kahindir (Web

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

4). Trakyalı şarkıcı Thamyris de kördür. Ayrıca, mitolojik karakterler dışında Antik Yunan da Demetrius, Antipatros, Asclepiades gibi kör filozoflar da bulunmaktadır (Demirci, 2005:124).

Körlük ve önsezi, Kelt ülkelerinde kehanet veya şiirsel bir bakışın göstergeleridir. Kelt ozan Ossian kördür ve güçlü bir önsezi yeteneğine sahiptir (Larrissy, 2007:36). Antik Çin'de körler arasında kâhinler, bilim adamları ve müzisyenler bulunmaktadır. Konfüçyüs'ün müzisyen Şihnien ve Şihkuang ile ilişkileri olduğu bilinmektedir. Yine Konfüçyüs'ün öğrencilerinden birinin de gözleri görmeyen düşünür ve edebiyatçı Tsoch olduğu kayıtlarda mevcuttur (Demirci, 2005:114).

Gabriel Farrell, Batıda teoloji sahasında da önemli kör kişilerin bulunduğunu belirtmektedir. En önemli örnek ise Didymus'tur. Didymus (doğumu M.S. 308) İskenderiye Kilisesi'nde bir Hıristiyan ilahiyatçı olarak yaklaşık yarım yüzyıl dersler vermiştir. Teolog Rufinus, Didymus için, "Bir şeyleri başkalarına aktarabilmek için kendini okumaya değil, duymaya verdi" ifadesini kullanır. Didymus'un öğrencisi Palladius da körlüğün onun için büyük bir nimet olduğu görüşünü dile getirir (Demirci, 2005:114).

Batı edebiyatında da körlük birçok önemli eserde işlenmiştir. Kral Oedipus, Kral Lear, Madam Bovary ve Kayıp Cennet gibi önemli metinlerde, körlük yüceltilir ve sıklıkla övülür. Sofokles, Kral Oedipus'ta körlük ve sezgiyi, Tiresias ve Oedipus karakterleri aracılığıyla doğrudan birbirine bağlar. Flaubert'in Madam Bovary'sindeki kör dilenci, kehanette bulunan gerçekçi bir karakterdir. Yirminci yüzyıl öyküleri "Kör Adam", "Körlerin Ülkesi" ve "Katedral" gibi kanonik metinler sezgi ve körlük arasında bağlar kurar. Her hikaye körlüğü romantikleştirse de her biri edebiyatta körlüğün tartışılmasına fayda katmaktadır. Edebiyatta, her ne kadar azalmaya başlasa da, körlüğe dair köklü bir övgü geleneği vardır. Kör bilge/kahin figürü Sofokles'ten yirminci yüzyıla kadar uzanır ve muhtemelen gelecekteki hikayeleri de etkilemeye devam edecektir (Camp:2014).

Müslüman toplumlarda da ilgili konuda önemli örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden biri olan, Abdu'l Ala al Ma'arri dört yaşında çiçek hastalığından dolayı görme yetisini kaybetmiştir. 1008'de Bağdat'ı ziyaret ederek muhteşem şehrin şairleri tarafından onurlandırılmıştır. Mistik ve metafizik konulara şüpheyle bakan Ma'arri için Will Durant şöyle demiştir; o, zamanının Arap şiiri alanında "zirveye damgasını vurmuştur." (Farrell, 1969:8). İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden biri olan Abdullah İbn Ümmü Mektûm Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen, Hz. Peygamber'e defalarca devlet başkanı ve imam olarak vekâlet eden görme engelli biridir (Aydınlı, 1999:434-435). Bu iki örneğe ek olarak İslam kültüründe sağlık ve hikmet konusunda oldukça önemli bir yeri olan Lokman Hekim'in de, bilgeliği körlerden öğrendiğini dile getirdiğine dair rivayetler mevcuttur (Akbulut:2015).

İslâmî Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan Edib Ahmed Bin Mahmut Yükneki de doğuştan görme engellidir. Atebetü'l-Hakâyık adlı eseri, alanında bir başyapıttır. "Hakikatlerin Eşiği" anlamına gelen bu eser hikmet üstünedir. Büyük tasavvuf şairi Yunus Emre'nin mürşidi Taptuk Emre'nin de kör olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Demirci, 2005:195-198). Gözleri görmeyen, ancak gönül gözü ile

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çok açık gören, sazı ve sözüyle gönüllere taht kurmuş (Şimşek:2016) Âşık Veysel de sonradan kör olmuştur. XX. yüzyılda Âşıklık geleneği bakımından hiç şüphesiz en mühim sanatçılarından (Tek:2016). Hala hayatta olan bir Türk ressam olan doğuştan görme engelli Eşref Armağan da körlük adına önemli bir semboldür. Armağan, "The Real Super Humans" ve "The Colors of Darkness" adlı iki ödüllü belgesele konu olmuştur (Boztepe ve Şahin:2017). Hayal gücünü kullanarak tamamen benzersiz, yaratıcı resimler yapmıştır. Görme duyusunu diğer duyularıyla destekleyerek, sürekli inceleme ve tartışma yoluyla yüksek bir renk anlayışı oluşturmuştur (Hayhoe, Cohen ve Carrizosa:2019).

Görüldüğü üzere insanın, her ne hal ve koşulda olursa olsun, bilgelik arayışı kendisi için yaşamsal değerdedir. Birren ve Svensson bilgeliğin, günümüz bilgi çağından kaynaklanan yeni bir kavram olmadığını belirtmektedir. Bilgelik bir kavram olmaktan ziyade, "eski"ye dair çağrışımlar barındırır ve zamanı, bilgiyi hatta kültürü aşar. İlkel ya da medeni tüm kültürler, antik mitler, hikâyeler, şarkılar hatta mağara resimleriyle bilgeliklerini gelecek nesillere aktarmaya çalışmıştır. Antik dinler ve felsefeler, bilgeliği zamanın kültürleri açısından bireylerin davranışlarıyla ilgili mevcut bilgi ve beklentilere dayanarak tanımlamıştır. Kültürler geliştikçe, bilgelik hakkındaki fikirler de değişmiştir. Eski çağlardan bu yana bilgelik kavramının altında örtülü veya açık birçok değer varlığı kabul edilir (Birren ve Svensson:2005).

Bu tarihsel birikimler, körlük ve bilgelik ilişkisinin özenle değerlendirilmesi gereken bir husus olduğunu göstermektedir. Bu nedenle körlük ve bilgelik ilişkisini temellendirirken belirtilen tarihsel, kültürel ve düşünsel birikimlerin kullanılmasına özen göstermek gerekmektedir. Dolayısıyla bilgelik ve körlük ilişkisinin modern literatür ve çalışmalara nasıl yansıdığını tespit etmek önem arz etmektedir. Birçok disiplin bağlamında söz konusu hususta özgün çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Bu çerçevede, mevcut çalışma bilgelik ve körlük ilişkisini analiz eden özgün bir niteliğe sahiptir. Zira literatür çalışmaları esnasında benzer bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu çalışmada bilgelik ve körlük ilişkisinin analizi üç film üstünden yapılmaktadır. Araştırmanın amacı, bilgelik ve körlük ilişkisinin, modern literatürdeki yansımalarını üç sinema filmi bağlamında anlamaya çalışmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, filmlerde körlüğün nasıl sunulduğu, hangi perspektiften yorumlandığı ve bunların yansımalarıyla ilgili bir analiz yapılmaktadır. Bu analiz sürecinde, körlük yerine görme engelliliği terimi bilerek kullanılmamıştır. Zira görme engelliliği belli bir duysal yetersizliği tanım olarak kendinde barındırmaktadır. Yani kısmen görenler de bu kapsamda kabul edilmektedir. Oysa çalışmanın kapsamına giren husus, görme yeteneğinden bütünüyle yoksun olma bakımından körlüktür. Bu kullanım her hangi bir ayrımcı ya da damgalayıcı bir amaç doğrultusunda kullanılmamakta aksine analizlerde görüldüğü gibi bilgelikle ilişkilendirilerek görme duyusunun bireyi sınırlayamadığının altı önemle çizilmektedir. Bu açıdan kör bireylerin sahip olduğu özellikleri geniş bir görüşle değerlendirmek, bu özelliklere farklı açılardan bakabilmek, körlerin yetenek ve becerilerinin farkına varmak önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, esas olarak tarihsel bağlamda körlük ve bilgelik arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu temellendirerek, görme engellilere yönelik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olumlu tutumların artırılmasına yönelik bir amaç bulunmaktadır. Çalışmada, ayrıca engellilerin konu edildiği filmlerle ilgili çalışmaların desteklenmesi ve engellilik alanına, sinema kültürü bağlamında katkı sunmak da amaçlanmaktadır. Bilindiği gibi film analizlerinde sosyolojik çözümleme de kullanılmaktadır. Bu doğrultuda kahramanların/karakterlerin statü ve rolleri, sahip oldukları değerler ve savundukları düşüncelerin toplumsal hayata nasıl yansıdığı, filmlerde sunulan toplumsal yapılarıyla ilişkilendirilerek, incelenmeye çalışılmaktadır.

Araştırmada, analize tabi tutulan farklı kültürlerden, üç film bulunmaktadır. Filmlerden; ilki, yönetmen ve senaristliğini Andrzej Jakimowski yaptığı, yapım yılı 2012 olan “Hayallerin Ötesinde” (Imagine), ikincisi, yönetmenliğini Nacer Khemir’in, senaristliğini Tonino Guerra ve Nacer Khemir’in üstlendiği, yapım yılı 2005 olan “Bab'Aziz:Ruhu Üstüne Tefekkür Eden Prens” (Bab'Aziz:The Prince Who Contemplated His Soul) ve üçüncüsü de yönetmen ve senaristliğini Takeshi Kitano'nun yaptığı, yapım yılı 2003 olan “Zatoichi: Kör Kılıç Ustası” (The Blind Swordsman: Zatoichi) adlı filmidir.

3. FİMLERDE KÖRLÜK ve BİLGELİK

3.1. Hayallerin Ötesinde Filminde Körlük ve Bilgelik

Filmin orijinal ismi *Imagine*'dir. Yapım yılı 2012 olan filmin yönetmenliğini ve senaristliğini Andrzej Jakimowski yapmıştır. Polonya, İngiltere, Portekiz ve Fransa ortak yapımı olan filmin başrol oyuncularında Edward Hogg, Alexandra Maria Lara ve Melchior Derouet bulunmaktadır.

Film, kör bir eğitimci olan Ian'ın İngiltere'den, görme engellilerin eğitim gördüğü Lizbon'daki bir enstitüye gelmesiyle başlar. Enstitü eskiden manastır olan bir mekânda eğitim vermektedir. Burada dünyanın farklı yerlerinden, farklı yaşlardan, cinsiyetlerden ve ırklardan olan öğrenciler bulunmaktadır. Bu enstitüde görme engelli öğrencilere klasik yöntemlerle eğitim verilmektedir. Ian kendine has kişiliği ve öğretme yöntemiyle öğrencilerin zihinlerinde ilkin bir karmaşa yaratsa da sonrasında onlarda bir umut doğurur. Ian öğrencilere seslerle görebilmeyi aşlamaya çalışırken çeşitli suçlamalara da muhatap olur (Web 7).

Dışarıdan (hayattan) yüksek duvarlarla korunan enstitüye gelen (Bell, 2012) Ian'ın temel felsefesi, görme engellilerin kendilerini çaresiz hissetmelerine engel olmaktır. Bunun yerine, eğitim sürecine ekolojasyon tekniğini (körlerin akustik yankılara dikkat ederek etrafındaki nesnelere algılamasını sağlayan bir teknik) dâhil ederek, görme yeteneği olmayanların da hissedebilmelerini ve rahat hareket edebilmelerini sağlar. Ancak bu anlayış enstitüdekiler tarafından hoş karşılanmaz (Grierson:2012).

Hiç görmediği halde baston kullanmayı reddeden Ian, çocuklara ses titreşimlerinin rezonansını ve tüm duyularını kullanarak mekânsal algılamayı öğretir. Kendine güvenen ve hatta biraz fazla agresif olan Ian, çocukları büyüler ve onlara umut verir. Ian dilini şaklatır ve yürürken kendi parmaklarını kıvrır, nesnelere yansıyan sesi kullanarak, öğrencilere sesleri kulaklarıyla nasıl görselleştireceklerini öğretir (Schumann, 2022). Ancak yine de öğrencilere, acı verici bir ötekiliğin sembolü olan baston güvenlik hissi verir ve en cüretkâr öğrenciler bile ondan vazgeçmek istediklerinden emin değildirlir (Luciani:2020).

Ünlü film eleştirmeni Mehmet Açar'ın belirttiği gibi Ian düşünceleri ve kişiliği ile öğrencilerin tutum ve anlayışlarını altüst eder. Öğrencilerin ona ve yeni yöntemlerine alışması ve kabullenmesi zor olsa da, o sabır ve tutkuyla bunu başarır, seslerden oluşan bir dünyanın kapılarını aralar (Açar, 2020). Ian öğrencilere ilham kaynağı olmakta ve hayattan soyutlanmanın karşısında durmaktadır (Taşçıyan:2022). O, enstitüde "durmak" ile engellenen ruhların özgürleşmesini ve öğrencilerinin dinamik olarak yaşama dâhil olmalarını sağlamaya çalışmaktadır (Özer:2022). Kişi dinlemeli ve hissetmeli, tüm sezgilerini ve sonuçlarını tutarlı bir bütün haline getirmeli, parmaklarımızı çırpığımızda veya dillerimizi şaklattığımızda yansıtacak sesin gücünü ölçmeyi öğrenmelidir (Widemann:2022).

Ian'ın kullandığı öğretim ve etik, dürüstlük ve aykırı yöntemler ile Imagine'de, "Dead Poets Society" (Ölü Ozanlar Derneği) filminin orijinal güçlü bir varyantını görebiliriz (Luciani, 2020). Ölü Ozanlar Derneği filminde, İngilizce öğretmeni John Keating'in atandığı Welton Akademisi oldukça ciddi, disiplinli ve akademik saygınlığı üst düzeyde olan bir okuldur. Okulun tutucu yönetim anlayışı öğrencileri üretken olmaktan alıkoymaktadır. Keating öğrencilerine okutulan kitapları yırtmalarını, kalıplaşmış düşüncelerden koparak yaşamlarını canlı kılmalarını tavsiye eder (Web 1). Ancak okulun statükocu tutumu ve ailelerinin isteği bu tasfiyelerle çelişmektedir. Yine de Keating öğrencilerine hayatı yeniden ve özgürce yorumlamayı ve dünyaya değişik açılardan bakabilmeyi öğretmeye çalışır (Tan:2014).

Enstitünün hâkim eğitim ve hayat paradigması, Ölü Ozanlar Derneği'ndeki Welton Akademisindeki anlayışa benzer nitelikte, görme engellilerin hayatın tehlikeli akışından kendilerini kısıtlamaları, hep dikkatli olmaları üstüne kuruludur. İster bir rehber, ister bir baston olsun görme engelliler sürekli olarak başkalarının denetiminde olmalıdır. Görme engellilerin bağımsız ve tek başına hayat sürdürmelerinin zorluğu her zaman için ön planda tutulmaktadır. Derslerin merkezinde bu anlayış bulunmakta ve sıra dışı herhangi bir yöntemin kullanılmasına izin verilmemektedir. Öğrenciler için hayat duvarlarla örülü bir mekânda sürmektedir.

Hatta bu anlayış, enstitünün çocuklar ve aileleri üstünde bir egemenlik kurmalarını sağlamakta ve bu doğrultuda görme engellilerin özellikle başka duyuşsal yeteneklerinin gelişimine engel olmaktadır. Bu doğrultuda ekolojasyon yönteminin barındırdığı riskler enstitünün "ortodoks" anlayışı açısından kabul görmemektedir. Öğrenciler için baston güvenilir bir yol göstericidir. Hâlbuki ekolojasyon görme engelli çocukların çocukluktan itibaren geliştirebileceği bir yöntem olabilmektedir (Açar, 2013). Bu durumda da görme engelliler muhtaç bir kişi olmaktan kurtulacak "normal" bir hayat sürmenin tadına da varacaktır (Özer:2022).

Filmde, engellilik alanına dair bazı teorik yaklaşımlar da bulunmaktadır. Zira gerek karakterler gerekse de sürdürülen yöntemler bakımından engellilik alanındaki kuramsal tartışmaların yansımalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla engellilik alanında yapılan teorik tartışmalara bakmak uygun olacaktır. Bu teorik tartışmalar, engelliliğin nedenlerin neler olduğu, sorumluluğu ve çözümünün kime ait olduğu konusundaki tartışmalardır. Bu doğrultuda ahlaki (moral) model, hayırseverlik modeli, tıbbi (medikal/bireyselleştirilmiş) model, biyopsikososyal model, kişisel trajedi modeli, atıf modeli, işlevselci/ekolojik model ve sosyal model

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

gibi çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Bu modellerden en önemlileri ise tıbbi (medikal) model ile sosyal modeldir. Enstitünün engellilere yaklaşımı tıbbi, Ian'ın karakter olarak taşıdığı roller ve misyon ise sosyal modeli temsil etmektedir. Bu iki model engellilik hususunda oldukça farklı kuramsal bir zemine sahiptir.

Tıbbi model engelliliği, tamamen engelli bireylere ve onların hastalıklarına odaklar. Modele göre, engellilik esasen fiziksel, duyuşal veya zihinsel yetersizliklerle ilgilidir (Zarb, 1995:24). Tıp, engelliliği hastalık ve patoloji ile ilişkilendirmiştir. Engelli insanlar ortalama insandan farklı olarak algılanırlar. Bu nedenle, onlar farklı muamele görmeli veya kontrol edilmelidir. Bu model, engellileri, trajik durumların acınası mağdurları olarak etiketleyen bir anlayış yaratmıştır. Sağlık, eğitim ve rehabilitasyon gibi kurumsal hizmetler engelli kişileri ailelerinden ve toplumdan uzaklaştırıp onları merak, korku ve bazen de nefret nesnelere haline getirmiştir. Bu durum engellilerin pasif, bağımlı, güçsüz ve yardıma muhtaç kişiler olarak algılanmasına neden olmuştur (Sullivan, 1991:258). Aslında, tıbbi model, engellileri toplumdan uzaklaştırmaya, özel kurumlara yerleştirmeye büyük ölçüde sebep olmuştur (Brisenden, 1986:177).

Tıbbi modele tepki olarak ortaya çıkan sosyal model Shakespeare'e göre sosyal bir inşadır. Sosyal model engellerin ortadan kaldırılmasını, ayrımcılıkla mücadele edilmesini ve sosyal baskının giderilmesini temele alır. Toplumsal koşullar engellileri, diğer insanlardan ayırmıştır. Engelli insanlar ezilen bir gruptur ve çoğunlukla engelli olmayan kişiler ve kuruluşlar bu baskıya sebep olur ya da katkıda bulunur. Sosyal model engelli insanların benlik saygısını artırma ve olumlu bir kolektif kimlik duygusu oluşturmada etkili olmuştur. Bu süreçte suçlanacak engelli birey değil, toplumdur (Shakespeare, 2017:193-194). Brisenden'e göre toplum, engellilerin kendileri için seçim yapma haklarını yok sayar. Tıp, sosyal hizmetler, akrabalar, vb. engellilerin hayatları konusunda söz sahibi olmasına izin vermez. Engellilerin, tüm seçenek ve risklerle, bir yaşam biçimi seçmelerine izin verilmelidir. Tüm engelli bireyler toplumda bağımsız olarak yaşama hakkına sahiptir. Bağımsız yaşam toplum tarafından verilen bir hediye ya da ayrıcalık değildir. "Bağımsız" terimi engellilerin, yaşamlarının kontrolünü ve onun nasıl yönetileceği hakkındaki tercihleri ifade etmektedir (Brisenden, 1986:177-178).

Bu iki model ekseninde değerlendirme yapıldığında şunlar ileri sürülebilir. Enstitüde hâkim olan anlayış tıbbi model üstüne kuruludur. Öğrenciler; engelli ve yetersiz bedenler, trajik bir hayatın acınası mağdurları, bağımlı ve güçsüz kişiler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, sürekli gözetim altında tutulmalı, onlar adına kararlar alınmalı ve hayata ne kadar dâhil olacağı başka kişiler tarafından belirlenmelidir. Öğrenciler üstünde tek hâkim unsur enstitünün kuralları ve yöntemleridir. Bunlar öğrenciler için neyin uygun ve yararlı olunacağını temel unsurlarıdır. Bu anlayışın karşısında Ian, öğrencilere kendilerine saygı duyan, hayatları konusunda kararlar verip risk alabilen, özgür bireyler olma yolunda rehber olmaktadır.

Bu iki farklı paradigmanın daha da anlaşılması bakımından, filme Platon'un "Mağara Alegorisi" üstünden de bir değerlendirme yapılabilir. Platon'un Devlet adlı kitabındaki alegori şöyle özetlenebilir: Bu mağarada doğuştan itibaren zincirlenmiş insanlar bulunmaktadır. Bu insanların yüzleri mağaranın duvarına dönüktür. Mağaranın girişinde bir ateş yanmakta ve bu sayede çeşitli nesnelere gölgeleri mağara duvarına

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yansımaktadır. Mağaradaki insanların kendi gölgelerinden ve yansıyan nesnelere gölgelerinden başka bir şey görmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla gölgeleri, gerçek olarak kabul etmektedirler. Mağaranın içinden biri zincirlerinden kurtulup zahmetli ve dik bir yokuştan yukarı çıkarak mağaranın dışındaki hayatla karşılaşır. Bu kişinin gördüğü mağaranın gerçek varlık alanıdır. Farkına vardığı hakikati arkadaşları ile paylaşmak ister, onları da tırmanmayı göze almaya, zincirlerinden kurtarmaya çalışır. Ancak kimse onun anlattıklarına inanmaz, hatta onunla alay ederler (Platon:2017).

Bu alegoriden hareketle Enstitünün bir mağara olduğu ileri sürülebilir. Zincire vurulmuş insanlar, görme engelli öğrencilerdir. Zincirler, öğrencilere dikte edilen eğitim için kullanılan yöntemler ve anlayışlar, onlar için konulmuş kurallar, kalıplar ve yasaklardır. Gölgeler, öğrenciler için tasarlanan hayat anlayışı, enstitüye hapsolünmüş kısır ve hakikatin bütünlüğünden koparılmış dünyadır. Zahmetli ve dik yokuştan yukarı "mağara"nın dışına çıkan, "sesler evrenini görebilen" ve idrak eden Ian'dır. O her akşam mağaranın "sesler evrenine" açılan kapısından çıkmakta ve mağaranın dışındaki hayatın mümkün olduğuna çocukları ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak öğrenciler direnir ve sesleri görebilmenin mümkün olmadığına inanmaktadırlar. Onlar için görünür olanlar ancak nesnelere ve bu nesnelere bastonlarıyla görmektedirler. Öğrenciler için seslerden oluşan bir evren erişilmez, muğlak bir alandır. Dolayısı ile Ian inanılacak şeyler dile getirmemektedir. Kaldı ki bu "mağara"nın dışındaki hayatın tehlikeli olduğu Ian'ın taşıdığı yara ve berelerden de anlaşılabilir. Zahmetli ve tehlikeli yokuştan yukarıya çıkma da ürkütücüdür. Öğrenciler mağaradadır, karanlıktadır. Onların sesle aydınlanmış dünyaya çıkmaları gerekmektedir. "Sesleri görmek" onları gerçek hayata dâhil edecektir.

Platon'un alegorisi bağlamında Ian mağaranın dışına çıkmaya cesaret eden, yol gösterici bir kişi olarak değerlendirilebilir. Bunu da ancak erdem ve bilgi sahibi olanlar gerçekleştirebilmektedirler. Dolayısı ile filmde mağara temsilleri bakımından Ian'ın, aydınlığa davet eden bir bilge olarak tarif edildiği ileri sürülebilir. Zira o, görülmeyeni (nesnelere) duyan ve bunu pratik hikmetle deneyimleyen biri olarak rol üstlenmektedir. Enstitüde sahip olduğu rollere bakıldığında Ian, katı bir toplumsal yapıda değişim yaratma hususunda sorumluluk üstlenmektedir. Sosyolojik bağlamda Ian var olan değerlerin ve paradigmanın aşılması gerektiğini vurgular. Sosyal modelin de belirttiği gibi engellilik olgusuna ilişkin tartışmada, değişmesi gereken toplumsal yapıdır.

Filmin yönetmeni Jakimowski'ye göre "biz görenler dünyayı görmeyenlerle benzer şekilde algılarız. Neyin önemli olduğunu görmüyoruz. Bir anlamda biz onlardan daha körüz. Dahası, onlar kendi yöntemleriyle, diğer duyularıyla görememeyi telafi ediyorlar". Her ne kadar Jakimowski, Ian'ı idealize ederek bir model olarak sunma ya da engellileri "aziz" olarak tasvir etme isteği taşımasa da, yine de, gelen yeni öğretmen, çocuklara "umut yanılması" verdiğinden endişe eden enstitü doktoru ve enstitünün başöğretmeni tarafından meydan okunduğunda da bunu tarafsız olarak sunar (Schumann:2014). Ancak izleyici, Ian'ın öğrencilere haklı bir davette bulunduğunu, "umudun" peşinden giden bir kaç öğrencinin olması üstünden de rahatlıkla anlayabilmektedir.

3.2. Bab'Aziz: Ruhunu Tefekkür Eden Prens Filminde Körlük ve Bilgelik

2005 yılı Fransa, Tunus ve İran ortak yapımı olan Bab'Aziz: Ruhunu Tefekkür Eden Prens filminin yönetmeni, Tunuslu yazar, şair ve ressam Nacer Khemir'dir (Nâsır Hamîr). Filmin İngilizce adı "Bab'Aziz:The Prince That Contemplated His Soul"dur, senaristler ise Tonino Guerra ve Nacer Khemir'dir. Önemli oyuncular arasında Parviz Shahinkhou, Maryam Hamid, Golshifteh Farahani bulunmaktadır.

Bab'Aziz filmi, yaşlı bir kör adam Bab'Aziz ve torunu İştâr'ın çölde bir sufi toplantısına katılmak için yola çıkmalarıyla başlar. Aynı toplantıya giden birkaç karakter de onlara katılır. Film, toplantıdan ziyade bir yolculuğa odaklanır ve bu yolculuk, manevi sufi yolculuğu için açık bir metaforudur. Filmdeki tüm unsurlar, insanı içsel gerçekliğine götüren bir yol olarak görünür. Büyük çöl, bu yolun öngörülemezliğini ve gizimini yansıtır. Karakterler buluşur, hikâyelerini paylaşır ve büyük bir yolculuğun farklı yüzleri olarak görünür:kendini tanıma yolculuğu. Bu hikâyeye, tüm insanları zamansız, sınırsız, dairesel hareketlerle birleştiren bağı temsil eder. Filmin açılış sahnesi bu dairesel hareketi yansıtır. İlk olarak, arka planda okunan Kur'ân ayetleriyle dönen bir derviş görünür ve daha sonra iyi bilinen bir tasavvuf söylemi dile getirilir:"Yeryüzünde ruhlar kadar Allah'a giden yollar var". Sonunda, geniş çölün dairesel döngüsünde filmin karakterleri çölden tek tek ortaya çıkar (Öztürk, 2019:57).

Bu büyük yolculukta altı hikâye anlatılmaktadır. İlk hikâyede, keyif ve sefa içinde bir prens vardır. İkinci hikâyede kum taşıyıcısı yer verilmiştir. Üçüncü hikâyede bir gencin bir kıza olan aşkı anlatılır. Dördüncü hikâyede biri sürekli camide olan diğeri hiç meyhaneden çıkmayan ikiz kardeşler ile alakalıdır. Beşinci hikâyede mecnun misali canından vazgeçen bir Kızıl Saçlı Derviş'in hikayesi anlatılmıştır. Son olarak altıncı hikâyeye, Bab'Aziz ile torunu İştâr'ın dervişlerin toplantısına katılma yolculuğudur. İştâr, dedesi Bab'Aziz'in gören gözü, dedesi ise torunun kalp gözüdür (Başarslan:2020).

Bab'Aziz filmi aslında bir şarkı masalıdır. Bu masalda, çölde aynı hedefe yürüyen yolcuların her birinin kendi yolundan yürüdüğü görülür." (Web 3). Bu yolda karakterlerin hiçbiri aynı nedenden dolayı aynı yolu izlemez. Bab'Aziz tüm yolcuların merkezindedir. Onun dışında hiç kimse yolculuk ve toplantı hakkındaki gerçeği bilmiyor ve sadece yolculuklarında kendilerini keşfedebiliyorlar. Bab'Aziz son toplantıda olmayacak tek kişi çünkü o kendi iç yolculuğunu çoktan tamamlamıştır (Öztürk, 2019:57). Elbette ki bu yolculuk bilgece yaşama ve kemale ermeyle nihayet bulmaktadır.

Her medeniyette olduğu gibi Arap, Türk ve Fars kültürlerinde de kadim bilgelik gelenekleri mevcuttur. Bu geleneklerde çöl önemli bir semboldür. Çöl edebi olmakla beraber içinde tecrit edilmeyi barındıran bir mekândır. Zira bir kum tanesiyle milyarlarca kum tanesinin bir olduğu bir mekândır (Web 2). Bilge kişi hem ne eylediğini, hem de kendinin ne olduğunu, evrendeki varoluşunun anlamını bilen ve tanrı ile olan bağının farkında olan kişidir (Kuvancı, 2019:345). Bab'Aziz hakikat yolculuğunu çölde sürdürmektedir. Hatta çölde bir kum tanesi olarak (bütün âlemde bir parça olarak) yolculuğunu sonlandırmaktadır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bilgelige dair literatürde Batı ve Doğu bilgelikleri hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Batı bilgelğinde, hakikate giden yolun doğru belirlenmesi ön plandadır. Bu belirlemede önemli olan akıl temelli özgürlüktür. Bu bilgelik tanrısal olanla değil kutsal olanla ilişkilendirilir. Bu kutsallık metafizik içerikten beslenir. Batıda bilgelik bir mühendislik yaklaşımıdır. Doğu bilgelğinde ise ana unsur yolu doğru yürümektir (Önkal:2022). Filmde Bab'Aziz bir Doğu bilgesidir. Onun için akıl tâli bir cevherdir. Yolda ona azık olan sabır ve kalp gözüdür. Khemir'e göre Batı ile Doğu bilgeligi arasındaki farkı en iyi betimleyen unsurdan biri de bahçelerdir. Batı'da bahçeler gözle görülür ve evleri çevreler. Doğu'daysa bahçeler aşk ile ilişkilidir, saklıdır, hikmet bahçeleridir. Mesela; Granada, Marakeş, Kahire ve Tunus'takiler gibi. Klasik Batı bahçeleri ise dünyaya ait bir manzaradır (Web 2). Bir anlamda Bab'Aziz'in bahçesinin çöl olduğu söylenebilir. Bu bahçe bir aşk ve hikmet bahçesidir. Bilgelğin, Batı'ya kıyasla, Doğu'da yaygın olmasında, hikmette ilhamın; felsefede ise rasyonel düşüncenin baskın olmasıdır. Doğunun evrene yaklaşımı sentetik iken Batının ise analitiktir (Emin, 2012:213-215). Bu nedenle her kişi için yolculuk öznedir. Yola çıkmak için tanımlayıcı ve rasyonel bir yaklaşım yoktur. Filmde yansıtıldığı gibi çölde yürüyenler seçkin değil, kendileri için yol seçenlerdir.

"İnsanın Yabancılaşmasına Yönelik Sûfi Perspektif" adlı çalışmada Özköse, insanın yaratıcısıyla sürekli bir bağ kurması ve evrendeki kozmik düzenin önemli bir unsuru olduğunu bilmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Böylece, kendini kozmik evrende bir mikro kozmos olarak görece ve evrendeki tüm var olanlarla bir bağ içinde olduğunu anlayacaktır (Özköse, 2016:11-12). Bu yolculukta iki yeteneğe sahip olmak önemlidir: Basiret ve firâset. Basiret, görme, algılama, olup bitenine vâkıf olma gibi sezgisel bir yetenek olarak anlamlandırılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bilhassa hakikati görebilme, doğruyu yanlıştan ayırabilme anlamında kullanılmıştır. Mutasavvıflar, bedeninin dış dünya için iki gözü olmasına karşın, kalbin de insanın iç dünyasına bakan gözünün oluşunu savunur. İnsan beden gözü ile evrendeki varlıkları algılar, kalp gözü ile de bu varlıkların ötesindeki hakikatleri idrak eder (Uludağ, 1992:103). Firâset ise, insanın varlıkların ötesindeki anlamlarını keşfetme ve ileriye dönük isabetli tahminlerde bulunabilme yeteneği anlamına gelmektedir. Söz konusu anlam akıl ve duyu alanını aşmayı ve ancak sezgi ile kavranılmayı gerektirir (Uludağ, 1996:116). Kalp gözü ile hakikate ulaşmaya çalışmak da yola çıkmayı zorunlu kılar. Bab'Aziz filminin de bir yol hikâyesi olduğunu ilk görüntülerden itibaren görmek mümkündür. Hatta ilk sahnesinde "Allah'a ulaşmak için yaratılmışlar adedince yollar vardır." sözü filme hâkim esas tasavvufi vurgudur (Çetin, 2020:114-115).

Bab'Aziz filmi, kendini bilmenin bir yol hikayesidir. Derviş sürekli olarak yüreğinde biriken dünya sevgisini süpürür. Başka bir deyişle, nefisini ehlileştirir (Öztürk, 2019:69). Bab'Aziz filmde bir sufi/derviş olarak sunulmaktadır. Dervişin bilgelik anlayışı teorik olmakla beraber pratik hayatla anlam bulur. Bab'Aziz derviş olarak kendi toplumunda bir yol göstericidir. Basiret ve firâset sahibidir. Ancak ironik olarak kördür. Bu çalışma için önem arz eden bir nokta da budur. Körlük, ne bilgelikte ne de yaşamda bir engel olarak tasavvur edilmektedir. Hatta göz ile görmek hakikat için zorunlu bir unsur olarak değerlendirilmez. O halde körlük ancak anlam kapıları kapandığında sorun olabilmektedir.

3.3. Zatoichi: Kör Kılıç Ustası Filminde Körlük ve Bilgelik

Orijinal ismi "The Blind Swordsman: Zatoichi" olan filmin yapım yılı 2003'tür. Filmin yönetmenliğini Takeshi Kitano yapmıştır. Japon yapımı olan filmin önemli oyuncularını arasında Takeshi Kitano, Tadanobu Asano, Yui Natsukawa bulunmaktadır. Filmin ana karakteri kör kılıç ustası Zatoichi, Japon sinemasında ikonik bir kahramandır. Zatoichi, 19. yüzyıl Japonya'sında masör olarak geçimini sağlayan, sürekli yer değiştiren ve geçmişi olmayan kör bir adamdır. O, kör oluşuna rağmen, samuraylar kadar yetenekli bir kılıç ustasıdır (Web 5). Kültürel bağlamda, Zatoichi, gittiği yere adalet götüren isimsiz kör bir kılıç ustasına dair bir Japon efsanesidir. O, sevgileri son derece gelişmiş ve gelenekçi biridir. Zatoichi sumo yapar, flüt çalar, çocuklar, yaşlılar, yoksullar tarafından sevilir. İşitmesine mani olduğu için yağmur ve rüzgârı sevmez, sevgilerini dinler ve daima inandığı yolu seçer (Tunç:2022).

Yönetmen Kitano 19. yy. Japonya'sını, izleyiciye bir kasabanın sokaklarını, ticarethanelerini, kumarhanelerini ve evlerini tasvir ederek sunmaktadır. Kör kılıç ustası ve aynı zamanda ermiş bir bilge kişi Zatoichi toplumda süre giden iyi-kötü çatışmasında bir semboldür (Tabak:2004). Filmde bu dönem saygın bir kimliği olan samurayın onurunun yok olmaya başladığı, organize suç çetelerinin çoğaldığı, köylü nüfusun büyük bir baskı altına alındığı ve sömürüldüğü, topraklarına el konulduğu bir zamandır. Bu karmaşa zamanında çaresizleri koruyan, adaletsizliğe savaş açan bir kahraman olarak ortaya çıkan kılıç ustasının kör oluşu bilgelik teması üstünden değerlendirilebilir. Kör ama gerçeği gören Zatoichi kötülükle mücadele eden mistik bir rol üstlenmekte ve dönemin samuray imajına karşı da savaşırken samurayların sahip olması gereken zihin, değer ve yetenekleri kendinde üst düzeyde barındırmaktadır.

Seçkin savaşçı bir sınıf olarak samuraylar Japonya'nın yönetimine yedi yüzyıldan fazla etki etmişlerdir. Bu süreçte kendilerine ait bir yaşam felsefesi ve kültürü oluşturarak Japon kültürel yaşamına da katkı sunmuşlardır (Alikoç Sargın, 2008:3). Kendine özgü bir yapı oluşturan bu düşünce literatürde Buşido olarak sonraki dönemlerde yerini almıştır. Bu düşünce, hem samuraylar hem de sıradan Japonlar için bir hayat anlayışına dönmüştür. Samuraylar, özellikle insanlara sosyal değerler ve manevi yaşantı konusunda örnek olmuşlardır (Alikoç Sargın, 2008:134). Bir felsefe olarak Buşido, sosyal hayattaki ahlaki değerler üstüne kuruludur. Bu değerler arasında, dürüstlük, adalet, cesaret, nezaket, onur ve sadakat ön plandadır. Samuraylar vasıtasıyla yüzyıllarca, Japon toplumu içinde bu değerler hakim olmuş ve bir gelenek oluşturarak kuşaktan kuşağa devam etmiştir. Ayrıca bu felsefe kişisel bir aydınlanma sürecidir (Akman, 2011:134). Ancak filmde samuraylık dâhil birçok unsurda yozlaşma söz konusudur. Zatoichi karakteri birçok dizi filmde samuray olarak rol edinmiştir. Ancak incelenen bu versiyonda Zatoichi bir samuray değil, zorbaların yanında yer alan samuraylara da karşı mücadele etmektedir. Bu durumda toplumsal yozlaşmanın ve çözülmenin düzeyini göstermektedir.

Uzakdoğu toplumlarının çoğunda olduğu gibi Budizm, Japon kültürünü etkileyen ve oluşumuna katkı sunan önemli faktörlerden biridir. Hatta Japonya'da yaygınlık göstererek Şintoizm ile beraber ikinci bir din olmuştur (Şenavcu:2016). Budizm'de kişilerin sahip oldukları statülerin bir göstergesi olarak çeşitli

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olağanüstülükler bulunmaktadır. Bunlardan biri Abhinna (tasavvufta keramet) olarak adlandırılan mucizevî durumlardır. Bunların bazıları, ilahi göz, ilahi kulak, zihin okuma, önceki hayatları hatırlama ve iddhiler (uçma, görünmez olma, suda yürüme, güneşe ve aya dokunma gibi güçler) gibi yoğunlaşma ile ulaşılabilecek dünyevi niteliklerdir (Derin, 2016:229). Bu bağlamda Zatoichi rakiplerinin tüm hareketlerini "işitme" yeteneği ile hissedebilmektedir. Sezgileri güçlü, yoğun dikkat toplama ve mekânsal farkındalık ile aynı anda birçok kılıç ustasını alt edebilmektedir. Bu durumu salt bir işitme yeteneği olarak değerlendirmek eksik olacaktır. Budizm ile ilgili olarak belirtilen "abhinna"nın mucizevi niteliğinin Zatoichi'de zuhur ettiği söylenebilir. Bu da kendisine mistik ve yüksek bir pratik bilgelik katmaktadır. Dolayısı ile o sadece kör bir kılıç ustası değil olağanüstü yetenekleri olan bir kahramandır. Kendisine atfedilen toplumsal roller dikkate alındığında, toplumsal yozlaşmaya karşı bir işlevde de bulunmaktadır.

4. SONUÇ

İncelenen filmlerdeki ana karakterler körlük ve bilgelik bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Karakterler için "görmek" sureti görmek değildir. Onlar anlama ulaşmak için suretin arkasına bakmaktadırlar. Her biri, her ne kadar kendi kültür ve zamanı açısından sunulsa da, bilge olma bakımından oldukça benzer özellik taşımaktadırlar. Ian karakterinde, stoa felsefesinde altı çizildiği gibi, insanın kozmik bütünü bir parçası olduğu ve bütüne dair bilginin de sadece bir duyuya indirgenemeyeceği anlayış bulunmaktadır. Böylelikle Ian görme duyumunu "seslerle" gerçekleştirerek dış dünya ile alternatif bir bağ kurabilmektedir. Ian öğrencileri "mağara"dan çıkarmayı amaç edinirken de pratik bir bilgelik örneği sunmaktadır. Bab'Aziz derviş olarak sunulan bir karakterdir. Kendi mistik penceresinden hakikati görmektedir. Onun gören göze değil "gören kalbe" ihtiyacı bulunmaktadır. Hayat bir yolculuktur. Bu yolculukta görmek için rehber de göz değildir. Zatoichi, karakter olarak ermiş bir Budist olarak değerlendirilebilir. Bu karakterde Budist kültürün ahlak ve anlayışının bulunduğu ileri sürülebilir.

Körlük gerçeği görmeye engel değil bilakis bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Her üç filmde de ana karakterler kördür ancak bu onların çevresinde bir kahraman olarak ortaya çıkmalarına engel değildir. Öyküler farklı olsa da çevreleri için yol gösteren, "karanlıktan" aydınlığa çıkaran nitelikleri oldukça belirgin bir şekilde sunulmuştur. Her biri kendi kültürel rengine bürünmüş bir bilgelik sembolü olarak yorumlanabilir. Batı bilgeliği ile doğu bilgeliği farklı olsa da, körlük ve bilgelik arasında ilişki her ikisinde de güçlüdür. İncelenen filmlerde ana karakterde, olup bitene vâkıf olmada, güçlü bir sezgisel yetenek olduğu aşikârdır. Bu sezgisel derinlik onları kendi varoluşlarının anlamlandırılmasında da etkindir. Bu noktadan hareketle, potansiyel olarak her kör bireyin kendi payına, bilgelik ve sezgisel bir derinlik taşıdığı ileri sürülebilir.

Filmler "bedenin" aşılması gerektiği temasını ön plana almaktadır. Beden fonksiyonel olmayabilir. Ancak bedene hapsolmek bu durumdan daha da sorunludur. Ana karakterler bu hapisten kurtulmanın birer reçetesi olarak sadece engellilere değil herkese bir model olarak sunulmaktadır. Kahramanlar ütöpik değildir, gerçek hayatta olması muhtemel kişilerdir. Sağlıklı ve kusursuz bedenin yüceltiği zamanımızda körlüğün karakterler üstünden sunulan yorumu, toplumda engellilere dair mevcut pejoratif vurgulara karşı koymada da

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

önem arz etmektedir. Filmlerde, ana karakterlerin zikredilen şekilde sunulması, özelde görme engellilere genelde ise engellilerin tümüne dair olumlu tutumların gelişmesine etki etme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, insanların engelli bireylere daha geniş bir perspektiften bakmalarını da sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Açar, M. (2013). Dünyayı Duyarak Görmek. (Erişim Tarihi: 14.09.2022). <https://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-acar/868445-dunyayi-duyarak-gormek>.
- Akman, K. (2011). Buşido:Japon Samuraylarının Felsefesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1), s. 132-150.
- Aydınlı, A. 1999. Abdullah İbn Ümmü Mektûm. *İslam Ansiklopedisi*, (20), s. 434-435. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Başarslan, S. N. "Bab'Aziz ve Nacer Khemir", <https://www.derindusunce.org/2011/02/22/bab-aziz-nacer-khemir/> (Erişim Tarihi: 24.09.2022).
- Bell, R. "Imagine". (2012). http://exclaim.ca/film/article/Imagine-directed_by_andrzej_jakimowski. (Erişim Tarihi: 14.09.2022).
- Birren, J. E. ve Svensson C. M. (2005). *Wisdom in History*. R. J. Sternberg and J. Jordan (Ed.), A Handbook of Wisdom:Psychological Perspectives (s. 3-31). London:Cambridge University Press.
- Boztepe, M. ve Şahin, B. (2017). Parmaklarıyla Gören Ressam. (Erişim Tarihi: 24.09.2022). <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/parmaklariyla-goren-ressam-devlet-sanatcisi-olmak-istiyor/899827>
- Brisenden S, (1986). Independent Living and the Medical Model of Disability, *Disability, Handicap & Society* 1(2), s. 173-178, (Erişim Tarihi: 27.09.2022). <https://doi.org/10.1080/02674648666780171>
- Buxton, R. G. A. (1980). Blindness and Limits:Sophokles and the Logic of Myth. *The Journal of Hellenic Studies*, 100, s. 22-37.
- Caldwell, R. (1989). *The Origin Of The Gods:A Psychoanalytic Study Of Greek Theogonic Myth*, New York :Oxford University Press.
- Camp, D. (2014). *Literary Treatments of Blindness from Sophocles to Saramago*. (Erişim Tarihi: 25.10.2022). https://ir.vanderbilt.edu/bitstream/handle/1803/6424/Camp_ThesisFinalDraft.pdf?sequence=1&isAllowed=y Submitted to the Department of English, Vanderbilt University, in partial fulfillment of the requirements for Honors in the Major, April 11.
- Çelikkol, S. (2019). Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname*, 37(1), s. 1225-1245 <https://doi.org/10.28949/bilimname.522162>
- Çınar, A. (2007). Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'inde Pratik Hikmet Kavramı ve Günümüz Açısından Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1) s. 171-192.
- Çilingir, L. (2012). Bilgelik Uğraşı Olarak Felsefe. *Felsefe Dünyası* 1(55), s. 7-38.
- Demirci, M. E. (2005). Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte Ve Toplum Yaşamında Körler:Bilgelik Mi, Çaresizlik Mi? İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Derin, S. (2016). *Tasavvuf Ve Budizm Klasiklerinin Kavramlar Üzerinden Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Ebert, R. Kitano Makes Venerable 'Zatoichi' His Own. (Erişim Tarihi: 05.09.2022). <https://www.rogerebert.com/reviews/the-blind-swordsman-zatoichi-2004>
- Emin, A. (2012). Arap Edebiyatında Hikmet. (Zeynep ARKAN, çev.), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(26), s. 213-217.
- Şimşek, E. (2016). Âşık Veysel'in Âşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4(9), s. 117-126.
- Farrell, G. (1969). *The Story Of Blindness*. London:Oxford University Press.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Grierson, T. (2012). Hayal Etmek. (Erişim Tarihi: 14.10.2022). <https://www.screendaily.com/Imagine/5046312.article>
- Hayhoe, S., Cohen, R. ve Carrizosa, H. G. (2019). Locke and Hume's Philosophical Theory Of Color is Investigated Through A Case Study Of Esref Armagan, An Artist Born Blind. *Journal of Blindness Innovation and Research* 9(1), <https://doi.org/10.5241/9-149>
- Kuvancı, C. (2019). Bilgece Hayat. *Bilimname*, 37(1), s. 321-351. <https://doi.org/10.28949/bilimname.460467>
- Larrissy, E. (2007). The Blind and Blindness in Literature of the Romantic Period, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Letoublon, F. To See or not to See Blind People and Blindness in Ancient Greek Myth, (Erişim Tarihi:10.06.2020). <https://www.researchgate.net/publication/330180151>
- Luciani, N. A Lesson in Balance in The Dark. (Erişim Tarihi: 14.10.2022).<http://Imaginthefilm.org/doc/LeMonde.jpg>.
- Osbeck, L. M. ve Robinson, D. N. (2005). Philosophical Theories of Wisdom. R.J. Sternberg and J. Jordan (Ed.), *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives* (s. 61-83). London: Cambridge University Press.
- Önkal, G. Bilgelik Üzerine. (Erişim Tarihi: 13.09.2022). https://www.academia.edu/22796397/Bilgelik_%C3%9Czerine
- Özer, M. Hayallerin Ötesinde Göz olmadan görebiliyor muyuz?. (Erişim Tarihi: 13.08.2022). <http://www.beyazperde.com/filmler/film-221357/elestiriler-beyazperde/>
- Özköse, K. (2016). İnsanın Yabancılaşmasına Yönelik Sûfi Perspektif. *İlahiyat Akademi* 3, s. 9-22.
- Öztürk, R. (2019). Sufism in Cinema:The Case of Bab'Aziz:The Prince Who Contemplated His Soul. *Film-Philosophy* 23(1), s. 55-71.
- Platon (2017). Devlet. (F. Akderin, çev). İstanbul:Say Yayınları.
- Rising, J. Modern Wisdom. (Erişim Tarihi: 14.09.2022). <http://web.mit.edu/jrising/classes/24.202/wisdom.pdf>
- Sargın, Alev Alikoç. Samuray Tarihi, Kültürü Ve Felsefesinin Anime Örneklerinde Yansıması:“Rurouni Kenshin” Anime Örneğinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı İstanbul, 2008.
- Schumann, H. "Movie Review:Imagine. (Erişim Tarihi: 14.10.2022). https://thecriticalcritics.com/reviews/movie_review-Imagine/.
- Shakespeare, T. (2017). The Social Model of Disability. Lennard J. D. (ed.) S. 190-199. *The Disability Studies Reader*. New York: Routledge
- Sullivan, M. (1991). From Personal Tragedy To Social Oppression:The Medical Model And Social Theories Of Disability", *New Zealand Journal Of Industrial Relations* 16, s. 255-272.
- Şenavcu, H. İ. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Japon Budizmi:Genel Bir Bakış. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1, s. 45-64.
- Tabak, Y. (2004). Haftanın Filmleri. (Erişim Tarihi: 14.10.2022). <http://www.radikal.com.tr/hayat/haftanin-filmleri-864728/>
- Tan, B. (2014). Farkındalık, Doluluk ve Özdeşim:Dead Poets Society. (Erişim Tarihi: 14.10.2022). <https://www.filmhafizasi.com/farkindalik-doluluk-ve-ozdesim-dead-poets-society/>
- Taşçıyan, A. Seslerle Görebilmek. (Erişim Tarihi: 14.09.2022). <https://www.star.com.tr/yazar/seslerle-gorebilmek-yazi-780081/>
- Tek, R. (2016). Edebiyat-Toplum İlişkisi Bağlamında Âşık Veysel'in Şiir Dünyası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40, s. 327-350.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Tomlin, E. W. (1957). Doğu ve Batı Hikmetleri. (H. G. Yurdaydın, çev.) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(1), s. 70-79.
- Topakkaya, A. (2012). 'Felsefi Bilgelik' ve 'Hayranlık Duyma' Kavramları Arasındaki İlişki Üzerine. *Kaygı Dergisi*, 18, s. 93-99.
- Torres, J. (2014). Teiresias, the Theban Seer. (F. M. A. Rengakos (Ed.), Trends in Classics. (s. 339–356), <https://doi.org/10.1515/tc-2014-0018>.
- Tunç, E. Kör Bir Kılıç Ustasının Kanlı Serüvenleri:Zatoichi Filmleri. (Erişim Tarihi:03.09.2022). <https://www.otekisinema.com/kor-bir-kilic-ustasinin-kanli-seruvenleri-zatoichi-filmleri/>
- Türkmen, S. (2019). Seneca'nın Erdem ve Bilgelik Anlayışının Ekolojik Etiğe Katkısı. *Kaygı Dergisi* 18(1), s. 257-275.
- Uludağ, S. (1992). "Basiret". *İslam Ansiklopedisi*, (5), 103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1996). "Firaset". *İslam Ansiklopedisi* (13), 116-117. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Web 1: <http://www.beyazperde.com/filmler/5280/>. (Erişim Tarihi: 14.09.2022).
- Web 2: <https://alihasar.blogspot.com/2014/03/nacer-khemir-babaziz-roportaji.html> Nacer Khemir İle Söyleşi çev:Ali Hasar, *Ayraç Dergisi* 52, (2014). (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Web 3: <https://justwerther.wordpress.com/2012/05/21/babaziz-herkesin-cenneti-digeri-ninkinden-farklidir> (Erişim Tarihi: 04.10.2022).
- Web 4: <https://www.greekmythology.com/Myths/Mortals/Phineus/phineus.tml>. (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Web 5: <https://www.cinemablend.com/reviews/Blind-Swordsman-Zatoichi-532.html> (Erişim Tarihi: 22.09.2022).
- Web 6:<https://www.researchgate.net/publication/340792633> The Role of Tiresias in Oedipus Rex). (Erişim Tarihi: 24.10.2022).
- Web 7:<https://www.themaggar.com/32-istanbul-film-festivalinden-gordukleri-mizin-otesinde-bir-film-imagine/> (Erişim Tarihi: 14.09.2022).
- Widemann, D. A Walk in The Dark Under The Sway Of The Senses. (Erişim Tarihi: 14.10.2022). <http://Imaginethefilm.org/doc/L'HumaniteENG.pdf>.
- Zarb, G. (1995). Modelling The Social Model Of Disability. *Critical Public Health* 6(2), s. 21-29. (Erişim Tarihi: 20.09.2022). <http://www.tandfonline.com/> <https://doi.org/10.1080/09581599508409049>.

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamaktadır, bu sebeple herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu çalışma, niteliği gereği, araştırma makalesi olmadığından etik kurul izninden muaftır.

RAMAZAN AYINDA TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA VE GIDA HARCAMALARI ALIŞKANLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: NİĞDE VE YÖRESİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI**Ruhan İRİ*****ÖZET**

Araştırma, Ramazan ayı süresince tüketicilerin satın alma davranışları ile gıda harcamaları alışkanlıklarının değerlendirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Ramazan ayının tüketici davranışlarında yaşanan değişikliklerin ortaya konulması ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir. Veriler 01-30 Nisan 2022 tarihleri arasında, Niğde ve yöresindeki genellikle oruç tutan toplam 338 tüketiciyle yapılan anketlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda elde edilmiştir. Gerçekleştirilen araştırma, keşifsel bir araştırma olup, çalışma mevcut durumu belirlemeye yönelik durum tespiti yapmak amaçındadır. Araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi tercih edilen çalışmada, hipotez ya da model kurma tercih edilmemiş olup, verilerin analizinde, bakış açısı, beklenti, düşünce düzeyleri ile algıları belirlemede bazı tanımlayıcı istatistikler ile Likert tipi derecelendirme teknikleri kullanılmıştır. Ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .760 olarak bulunmuştur. Literatürle uyumlu olarak araştırma sonucunda, Ramazan ayının tüketicilerin gıda ürünleri tüketimi ve harcamaları üzerinde etkisinin bulunduğu, Ramazan ayının gıda tüketim harcamalarını arttırdığı ve tüketicilerin Ramazan ayı boyunca fiyatların yükseldiğini gösterir bir algılarının varlığını ifade etmekte olduğu ortaya çıkmıştır. Ek olarak yine araştırma sonucunda, katılımcıların Ramazan ayı süresince en fazla Giyim-Konfeksiyon-Kıyafet harcamaları, hediyelik eşya ürün harcamaları ile unlu mamuller (pide, tahinli) ürünlerinde harcamalarının yükselişe geçtiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ramazan, Tüketici Davranışları, Gıda Harcamaları, Niğde.

EVALUATION OF CONSUMERS' PURCHASE AND FOOD EXPENDITURE HABITS IN THE MONTH OF RAMADAN: A FIELD RESEARCH IN NİĞDE AND ITS REGION**ABSTRACT**

The research was carried out for the evaluation of Ramadan expenditures along with the purchasing costs, and food expenditure habits during the month of Ramadan. It is crucial that the study reveals the changes in consumers' behavior during Ramadan and contributes to the literature. The data were obtained from the surveys conducted with a total of 338 fasting households in Niğde and its region from April 1 to April 30, 2022. The research carried out is an operational one and it aims to determine the current situation of the study by focusing on the case study. To carry out this study, the preferred scanning method, one of the research methods, is used without conducting any hypothesis or modeling method. In order to determine the point of view, expectation thought levels, and perceptions some descriptive statistics and Likert-type evaluation were used in the analysis of the data. The Cronbach's Alpha sensor coefficient for the entire scale was found to be .760. In accordance with the literature, the result of the research reveals that there is a perception that there are assets over the consumption and expenditures of food products at the end of Ramadan, that there is an increase in food consumption during the month of Ramadan, and that there is a perception that prices increase during the month of Ramadan. Finally, as a result of the research, it was determined that the most clothing-apparel-clothing expenditures, souvenir product expenditures, and bakery products (pita and tahini) expenditures of the participants increased during the month of Ramadan.

Keywords: Ramadan, Consumer Behavior, Food Expenditures, Niğde.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ruhaniri@ohu.edu.tr, Niğde, Türkiye. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5981-9673>.

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 111-122

Makale Geliş Tarihi: 23.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 26.02.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. GİRİŞ

Pazarlama ve tüketici davranışları alanında tüketici gelir düzeyi ile gerçekleştirdiği harcamalarının önemli bir yeri bulunmaktadır ve tüketiciler, satın alma karar sürecinde çok çeşitli faktörlerin etkisi altında kalabilmekte, bu etki nedeniyle satın alma eğilimleri çeşitlilik gösterebilmektedir (Uz, 2022: 456). İşletmeler tarafından zorunlu nedenlerle veya olağanüstü durumlarda ürünleri için yaptıkları fiyat artışları veya indirimleri, özellikle pazarlama iletişimde tüketicilerin karar verme sürecinde olumlu veya olumsuz algılar oluşabilmesine bağlı olarak tüketici davranışlarında değişikliklere neden olabilmektedir (Ayvaz ve Elmastaş, 2020: 86). Ürünlerde yaşanan aşırı fiyat artışlarının tetiklediği ve aniden ortaya çıkan enflasyon sonucu kredi ve faiz oranlarında yaşanan aşırı oynaklık veya yükselme nedeniyle tüketici davranışları ile ürün satın alma karar verme biçimleri etkilenmektedir (Cennet ve Çondur, 2021: 54). Tüketici davranışlarını şekillendiren birçok iç ve dış çevresel faktör arasında yer alan tüketici gelir düzeyi ile gerçekleştirdiği harcamaları birçok işletmeyi pazarlama faaliyetleri ile stratejilerinin uygulanması bakımından etkilemektedir. Araştırma Ramazan ayı ile tüketici davranışlarına bağlı tüketicilerin gelir ve harcama ilişkilerine göre gıda harcamaları üzerindeki etkisini pazarlama ve sosyo-ekonomik açıdan incelerken, aynı zamanda tüketicilerin psikolojik ve ürün satın alma karar verme eğilimi açısından da değerlendirmektedir. Araştırma probleminin merkezinde Ramazan ayı olarak seçilmesi ve şekillenmesinde, Ramazan ayı süresince gıda ürünleri başta olmak üzere genel olarak fiyatların yükselmesinin yanı sıra, tüketicilerin önemli bir bölümünün bu süreçte tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişikliklere paralel olarak işletme, pazarlama ve perakendecilik faaliyetlerinde de oluşan değişimlerdir. Tüketicilerin satın alma davranışlarında değişim ve bir etki olarak, Ramazan ayı süresince tüketici gıda harcamalarına ilişkin rolü araştırma sorusunun kapsam ve niteliğini ortaya koymaktadır. Ramazan ayının tüketici davranışlarının, harcamalarının ve gıda ürünleri tüketim alışkanlıklarının tüketiciler, işletmeler ile kamuoyu tarafından bilinmesi bakımından önemlidir. Araştırmada öncelikle tüketici geliri ve ürün fiyat artışları ile yaptıkları harcamalara paralel olarak tüketici davranışları teorik boyutlarıyla değerlendirilmiş olup, uygulama bölümünde Ramazan ayının tüketici davranışlarına bağlı gıda ve diğer tüm tüketim alışkanlıkları veya gerçekleştirdikleri harcamalar arasındaki ilişki Niğde ve yöresindeki tüketicilerle yapılan araştırmayla değerlendirilmektedir.

a. Ramazan Ayı ve Tüketici Davranışları

Ramazan ayı, üç aylar olarak kabul edilen hicri takvimde Recep ve Şaban ayından sonra gelen ve Müslüman olarak yaşayan insanların oruç tuttıkları ve gün boyu temel fizyolojik ihtiyaçlarından olan açlık, susuzluğun yanı sıra, beslenmeden mahrum kalması sonucu genellikle gıda ve beslenme ürünlerine olan talebin diğer zamanlara göre arttığı geçici bir dönemdir (Karabacak, 2011: 257). Halk arasında manevi açıdan çok önemli bir yere sahip olan bu zaman sürecinde insanların davranışlarında yaşanan değişime paralel olarak toplum genelinde bir Ramazan kültürü kendiliğinden oluşmuştur. Ramazan dönemiyle birlikte insanların önemli bir kısmının tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişikliklere bağlı olarak, özellikle perakendecilik ve gıda sektöründe pazarlama faaliyetlerinde meydana gelen değişimler yaşanmaktadır.

b. Ramazan Ayı ve Tüketicilerin Yaptıkları Gıda Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Tüketiciler verdikleri ürün satın alma kararları ile pazarı yönlendiren, şekillendiren hatta kontrol altında tutabilen proaktif durumda yer alan gruptur (Hüsnuoğlu ve Güler, 2010: 198). Ramazan ayı dönemsel sürecinde ise, tüketici davranışları ve özellikle perakende gıda ürünlerine yönelik harcamalarında diğer zamanlara göre yaşanan farklılıklar, değişimlerin odak noktasını da tüketiciler ile

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tüketicilerin inançları belirlemektedir. Her sene Ramazan ayında tüketicilerin yaptıkları gıda ürünleri harcamalarının diğer aylara göre artmasının nedenleri arasında, dönemsel çevresel yaşamdan etkilenme, temel fizyolojik ihtiyaçların daha önemli hale gelmesi ve bireysel tercih baskısı yer almaktadır. Ürün merkezli meydana gelen tüketici davranışları tercihleri ve değişimleri işletmelerin uygun pazarlama ve fiyat stratejileri geliştirmesinde etkili olabilmektedir. Ramazan ayında tüketiciler akşam saatlerine doğru acıklarının da verdiği dürtüyle daha fazla gıda ürünlerine yönelmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ramazan ayı ile ilgili yapılan çok sayıda araştırma mevcut olup, literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı Tablo 1’de özet olarak çıkarılmıştır.

Tablo 1: Literatürde Yer Alan Araştırmalar

Araştırmacı ve Yılı	Araştırma Sonuçları
Yaman ve Özgen (2006)	Ramazan ayında tüketicilerin en fazla yemeklerde çorabayı, yemek sonrası çay veya kahveyi, ramazan bayramında ise etli yemekleri, hamur tatlılarını, sütlü tatlıları tükettikleri tespit etmişlerdir.
Schneider ve Schneider, (2008)	Açlık hissinin Ramazan ayında perakende satış noktasında yer alan gıda ürünlerine yapılan harcama tutarı ve plan dışı gıda ürünü satın alma davranışı üzerinde istatistiksel anlamda olumlu bir etkisinin varlığına rastlanmadığı sonucuna ulaşmışlardır.
Kula ve Demir (2010)	Ramazan ayında tüketici davranışları, günlük faaliyetleri ile Ramazanla ilgili ilişkiler tüketici ideolojisi tarafından ticarileştirilmekte, tüketicilerin Ramazan ayında nasıl davranmaları gerektiği, neleri tüketmeleri gerektiğine ilişkin günlük yaşam uygulamaları reklam aracı kullanılarak yönlendirildikleri sonucuna varmıştır.
Aktaş ve Yılmaz (2012)	Tüketicilerin gıda ürünleri için gıda harcamalarının gelir esnekliğinin ramazan ayında değişip değişmediğini test etmişler, yapılan araştırma sonucunda, Ramazan ayında genel olarak gıda ürünleri tüketiminde bir artış olduğu ve tüketicilerin gıda harcamalarının yaklaşık %10 arttığı belirlemişlerdir.
Canbolat ve Özkısaç (2016)	Ramazan Ayı’nın değerlerini içeren görsel ve dilsel simgelerin sektör bazında kullanım sıklığı incelendiğinde gıda ve elektronik sektörlerinin öne çıkan sektörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Akçadağ, (2017)	Yıl içerisinde belirli ve özel günlerde bazı ürünlerin satışlarında artış olduğu, işletmelerin bu özel günler için ayrı bir departman oluşturmadığını ancak, özelliği olan bu günlerin perakende sektörü içerisinde yer alan süpermarketler için önemli olduğunu tespit etmiştir.
Zeren ve Elhan (2017)	Fiyat promosyonlarına yönelik tüketici tutumları üzerinde fiyat bilinci, indirim duyarlılığı, fiyat uzmanlığı ile faydacı alışveriş motivasyonunun istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir.
Toptaş (2018)	Ramazan ayında tüketicilerin gıda ürün tüketimlerinin artması mağaza sadakatinde artışa nede olmakla birlikte, ürün kalitesi, mağaza ortamı ferahlığı ve düzenliliği, tutundurma çabalarının fazla yoğun olmasına ilişkin olumsuz alışverişçi tutumu sonucunda mağaza genel

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
	kalite algısının en azından dönemsel olarak düştüğü sonucuna ulaşmıştır.
Girgin, (2018)	Ramazan ayında tüketicilerin televizyonda yer alan et ve et ürünleri, tatlılar ve su reklamlarından etkilendikleri belirlemiştir.
Zülfikar ve Özmen (2020)	Tüketicilerin izolasyondan çıkmış olmalarına rağmen, tedbirli davranmayı sürdürdüklerini, istedikleri birçok davranışı yapmadıklarını dolayısıyla tüketim harcamalarının buna paralel olarak düştüğünü belirtmişlerdir ve Ramazan Bayramı'nın izolasyon süreci yaşayan bireylerde yarattığı algı ve tüketim davranışlarına yönelik tahminler yaparak, Ramazan Bayramı'na ilgili akla gelen ve davranışa dönüşen hareketlerde bireylerin sevdikleriyle bir araya gelme, vakit geçirme, yüz yüze iletişim kurma isteklerinin ön planda olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde, Ramazan ayı tüketici davranışlarına yönelik olarak gerçekleştirilen farklı çalışmalar incelendiğinde, Ramazan ayında tüketici davranışlarının değiştiği, özellikle gıda ürünleri tüketim harcamalarının arttığı genellikle tüketici karar verme süreci, sosyal medya ve marka ürünlerin tüketici davranışlarında veya tüketici karar verme sürecindeki etkisine yönelik olduğu görülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırma, Ramazan ayı süresince tüketicilerin satın alma davranışları ile gıda harcamaları alışkanlıklarının değerlendirmek ve analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın odaklandığı sorular arasında:

- ✓ Ramazan Ayının tüketicilerin satın alma davranışları alışkanlıkları üzerinde bir etkisi var mıdır?
 - ✓ Ramazan Ayının tüketicilerin genel harcamaları alışkanlıkları üzerinde bir etkisi var mıdır?
 - ✓ Ramazan Ayının tüketicilerin gıda harcamaları alışkanlıkları üzerinde bir etkisi var mıdır?
 - ✓ Ramazan Ayının gıda fiyatlarının yükselmesi üzerinde bir etkisi var mıdır?
- yer almaktadır.

Araştırma, Ramazan ayının tüketici davranışlarının, harcamalarının ve gıda ürünleri tüketimleri üzerindeki etkisinin tüketiciler, işletmeler ile kamuoyu tarafından bilinmesinin yanı sıra, Ramazan ayının tüketici davranışlarında yaşanan değişikliğin ortaya konulması ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir. Günümüzde özellikle işletmeler açısından pazarlama faaliyetlerinde önemi oldukça artan ve pek çok araştırmaya konu olan tüketici davranışlarında dönemsellik etkisi ve enflasyonun etkisiyle gıda harcamalarında son zamanlarda yaşanan artış Ramazan ayı döneminde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

4. YÖNTEM

Araştırma, Ramazan ayının tüketici davranışlarının, harcamalarının ve gıda ürünleri tüketimleri üzerindeki etkisine yönelik tüketici algılarını ve değerlendirmelerine ilişkin durumlarını ortaya koymayı amaçladığından nicel araştırma yöntemlerinden tarama türünde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Ramazan ayı içerisinde tüketicilerin yaptığı gıda harcamaları düzeyini ölçmek ve belirlemek için Aktaş ve Yılmaz (2012) tarafından yapılan araştırmada kullanılan anket formundan ve literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanan "Ramazan ayı süresince tüketicilerin satın alma davranışları ile gıda harcamaları alışkanlıklarının değerlendirilmesi" isimli anket formu kullanılmıştır. 2022 yılı Ramazan ayı olan 1-30 Nisan ayı süresince Niğde ve yöresindeki tüketiciler ile hazırlanan ankete katılmaya istekli tüm gıda ürünleri tüketimi yapanlar araştırma evrenini oluşturmaktadır. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'ndan E-86837521-050.99-199263 Etik Kurul sayı numarasıyla gerekli izin alındıktan sonra

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

araştırmaya başlanmıştır. Çalışma, Niğde ve yöresinde Ramazan ayı süresince gıda harcaması yapan tüketicilere uygulanmış olup, demografik özelliklere ait 6 soru ifadesinden ve araştırmacı tarafından literatür taranarak hazırlanan katılımcıların Ramazan ayı gıda harcamaları üzerindeki etkisine yönelik tutum ve algılamalarına yönelik 9 likert derecelendirilmesi soru ifadesinden oluşan veri toplama aracı olarak hazırlanan bilgi ve anket formu anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın ana kütesini Niğde ve yöresinde Ramazan ayında özellikle gıda ürünleri olmak üzere çeşitli ürün tüketimi gerçekleştiren tüketiciler ile yüz yüze görüşmeyi ve hazırlanan ankete katılmaya istekli tüm tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Niğde ve yöresinde Ramazan ayında gıda ürünleri başta olmak üzere her türlü harcama yapan, genellikle oruç tutan tüketiciler arasından yargısal seçilen ve güvenilir bir bilgi edinme yöntemi olan yargısal örnekleme yöntemiyle toplam 338 tüketiciyle gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler sonucu uygulanan anketlerden elde edilen veriler SPSS 25.0 paket programında değerlendirilmiştir. Araştırma keşifsel tanımlayıcı bir araştırma olması sebebiyle hipotez ve model kurulmamış olup, çoktan seçmeli sorulara verilen cevaplar verilerin analizinde, ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach's Alpha (α) analizi, katılımcılara ait demografik değişkenlerin dağılımlarının belirlenmesi amacıyla frekans analizleri ile Ramazan ayı süresince tüketicilerin gerçekleştirdikleri ürün tüketim tercihleri durumlarını belirlemede bazı tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

Anketlerden elde edilen verilerle gerçekleştirilen analiz sonuçlarına yönelik bilgilere arasında yer alan demografik özelliklere ve gelir-harcama durumlarına göre değerlendirilmiştir. Katılımcıların, Ramazan ayının gıda harcamalarına etkisine ve gelir harcama ilişkilerine yönelik düşünce durumları tablo 3, 4, 5 6, 7, 8 ve 9'da yer almaktadır. Katılımcıların, Ramazan ayı süresince tüm ürünlerin genel tüketim durumlarına ilişkin bilgilere Tablo 10'da ve Ramazan ayının gıda harcamaları üzerindeki etkisine yönelik düşünce, bakış açısı, tutum ve algılamalarına ilişkin bilgilere ise Tablo 11'de yer verilmektedir.

a. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında Niğde ve yöresinde Ramazan ayı süresince gıda başta olmak üzere her türlü ürün tüketimi gerçekleştiren ve anket yapılan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2

Niğde ve Yöresi Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Yaş	f	%	Cinsiyet	f	%
18 Yaş ve Altı	17	5,1	Erkek	246	72,8
19–25 Yaş Arası	68	20,1	Kadın	92	27,2
26–36 Yaş Arası	74	21,9	Medeni Durum	f	%
37–47 Yaş Arası	104	30,7	Bekar	129	38,2
48–59 Yaş Arası	69	20,4	Evli	208	61,5
60 Yaş ve Üzeri	6	1,8	Diğer	1	,3
Eğitim	f	%	Mesleğiniz	f	%
İlköğretim	24	7,1	İşçi	36	10,7
Lise	83	24,6	Memur	135	39,9
Üniversite	222	65,7	Emekli	20	5,9
Lisansüstü ve Diğer	9	2,6	Öğrenci	68	20,1
Gelir	f	%	Serbest Meslek	29	8,6
5.000 TL' den az	66	19,5	İşsiz	11	3,3

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
5.001–7.500 Arası	122	36,1	Çiftçi	13	3,8	
7.501–10.000 Arası	64	18,9	Ev Hanımı	24	7,2	
10.001–20.000 Arası	69	20,4	Diğer	2	,5	
20.001 TL ve üzeri	17	5,1				
Toplam				338	100	

Tablo 2’de yer alan demografik özellikleri bilgilerine göre katılımcıların %30,7’si 37-47 yaş aralığında, %65,7’si üniversite mezunu, %36,1’i 5.001-7.500 TL arasında geliri bulunan ve %39,9’u memur olduğu görülmektedir.

b. Ampirik Bulgular

i. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3’te yer alan bilgilere göre, Niğde ve yöresi tüketicilerin, Ramazan ayı süresince yaptığı alışverişler sonucu satın aldıkları ürünleri göstermektedir.

Tablo 3: Ramazan Ayı Boyunca Tüketicilerin En Fazla Aldıkları Ürünlerin Dağılımı

<i>Tüketicilerin Satın Aldıkları Ürün Grupları</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Gıda Ürünleri (yiyecek- içecek)	317	93,8
Tekstil Ürünleri (Giyim-Konfeksiyon-Kıyafet)	44	13,1
Elektronik ve Teknolojik Ürünler	6	1,6
Yapı Market	7	2,1
Kitap Dergi Kırtasiye Ürünleri	25	7,3
Çiçek- Hediye Eşya Ürünleri	4	1,1
Kişisel Bakım Ürünleri	30	8,8
Temizlik Ürünleri	89	26,3
Tatil- Gezi ve Eğlence	2	,5
Sağlık ve Medikal Ürünleri	48	14,2
Uçak- Otobüs Bileti	12	3,6
Spor Ürünleri	9	2,6
İletişim ve Telefon	25	7,4
Hepsi	5	1,5
Diğer	3	,8
Toplam	338	100

Tüketiciler Ramazan ayı süresince en fazla gıda ürünü (%93,8), ikinci sırada temizlik ürünleri (%26,3), üçüncü sırada ise sağlık ve medikal ile ilgili ürünleri satın aldıklarını belirtmektedir.

Tablo 4: Tüketicilerin Ramazan Ayı Boyunca Toplam Yapılan Gıda Harcamaları Dağılımı Durumları

<i>Ramazan Ayı Süresince Yaptıkları Toplam Gıda Harcaması Durumları</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
5.000 TL’ den Az	187	55,3
5.001–7.500 Arası	110	32,5
7.501–10.000 Arası	30	8,9
10.001–20.000 Arası	9	2,7
20.001 TL ve Üzeri	2	,6
Toplam	338	100

Araştırmaya katılan Niğde ve yöresi tüketicilerin, Ramazan ayı süresince yaptığı gıda harcamalarına yönelik bilgilere Tablo 4’te yer verilmektedir. Katılımcıların %55,3’ü 5.000 TL’den az, %32,5’i 5.001-7.500 TL arasında, %8,9’u 7.501-10.000 TL arasında gıda ürünlerine harcama

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yaptıklarını belirtmektedir. Katılımcıların sadece %3,3'ü 10.001 TL ve üzeri gıda harcamaları yaptıklarını belirtmektedir. Tablo 4'teki verilere göre katılımcılar Ramazan ayı süresince genellikle bütçelerinin önemli bir bölümünü gıda harcamalarına ayırmaktadır.

Tablo 5: Tüketicilerin Ramazan Ayı Dışındaki Genel Aylık Toplam Gıda Harcamaları Dağılımı Durumları

<i>Ramazan Ayı Dışındaki Genel Aylık Toplam Gıda Harcamaları Durumları</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
5.000 TL' den Az	246	72,8
5.001-7.500 Arası	63	18,6
7.501-10.000 Arası	21	6,2
10.001-20.000 Arası	4	1,2
20.001 TL ve Üzeri	4	1,2
Toplam	338	100

Araştırmaya katılan Niğde ve yöresi tüketicilerin, Ramazan ayı dışındaki genel aylık toplam gıda harcamaları durumları ile ilgili bilgilere Tablo 5'te yer verilmektedir. Tüketicilerin %72,8'i 5.000 TL'den az, %18,6'sı 5.001-7.500 TL arası, %6,2'si ise 7.501-10.000 TL arasında Ramazan ayı dışında aylık toplam gıda harcaması yaptıklarını belirtmektedir. Tablo 4'te yer alan verilerle karşılaştırıldığında tüketiciler, Ramazan ayı dışındaki diğer aylarda 5.000 TL'den daha genel aylık az toplam gıda harcamaları gerçekleştirmektedir. Ramazan ayında ise gıda harcamalarına daha fazla bütçe ayırmaktadır.

Tablo 6: Ramazan Ayı Süresince Tüketicilerin Gıda Ürünleri Fiyatlarının Genellikle Arttığına Yönelik Düşünce Dağılımı Durumları

<i>Tüketiciler Açısından Ramazan Ayı Süresince Gıda Ürünleri Fiyatlarının Genellikle Arttığına Yönelik Düşünce Durumları</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	328	97
Hayır	10	3
Fikrim Yok	-	-
Toplam	338	100

Tablo 6'da yer alan bilgilere göre, Niğde ve yöresi tüketicilerinin %97'si gıda ürünleri fiyatlarının Ramazan ayı süresince genellikle arttığını, %3'ü ise artmadığını düşündüklerini belirtmektedir. Tablo 6'da yer alan verilere göre tüketiciler açısından Ramazan ayı süresince gıda ürünleri fiyatlarının genellikle arttığı veya yükseldiği söylenebilir.

Tablo 7: Ramazan Ayı Süresince Tüketicilerin İzledikleri Reklamların Gıda Ürünleri Satın Alma Kararı Üzerinde Etkili Olma Durumu Dağılımı

<i>Tüketicilerin İzledikleri Reklamların Gıda Ürünleri Satın Alma Kararı Üzerinde Etkili Olma Durumu</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	144	42,6
Hayır	194	57,4
Fikrim Yok	-	-
Toplam	338	100

Niğde ve yöresi tüketicilerinin %42,6'sı Ramazan ayı süresince izledikleri reklamların gıda ürünleri satın alma kararı üzerinde etkili olduğunu, %57,4'ü ise Ramazan ayı süresince izledikleri reklamların gıda ürünleri satın alma kararı üzerinde etkili olmadığını belirtmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 8: Ramazan Ayı Süresince Sosyal Medya Araçlarının Tüketicilerin Gıda Ürünleri Satın Alma Kararları Üzerinde Etkili Olma Durumu Dağılımı

<i>Sosyal Medya Araçlarının Tüketicilerin Gıda Ürünleri Satın Alma Kararları Üzerinde Etkili Olma Durumu</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	160	47,3
Hayır	178	52,7
Fikrim Yok	-	-
Toplam	338	100

Araştırmaya katılan tüketicilerin %47,3'ü sosyal medya araçlarının gıda ürünlerinin satın alma kararları sürecinde etkili olduklarını, % 52,7'si ise sosyal medya araçlarının gıda ürünlerinin satın alma kararları sürecinde etkili olmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 9: Ramazan Ayı Süresince Gıda Fiyatlarının Sürekli Artış Göstermesi Tüketicilerin Psikolojik Olarak Daha Fazla Alışveriş Yapmasına Neden Olma ve Satın Alma Kararları Üzerinde Etkili Olma Durumu

	<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	99	29,3
Hayır	235	69,6
Fikrim Yok	4	1,1
Toplam	338	100

Niğde ve yöresi tüketicilerin, %29,3'ü Ramazan ayı süresince gıda fiyatlarının sürekli artış göstermesinin psikolojik olarak daha fazla alışveriş yapmalarına neden olduğunu ve satın alma kararları üzerinde etkili olduğunu, %69,6'sı ise Ramazan ayı süresince gıda fiyatlarının sürekli artış göstermesinin psikolojik olarak daha fazla alışveriş yapmalarına neden olmadığını ve satın alma kararları üzerinde etkili olmadığını belirtmişlerdir.

ii. Ramazan Ayı Süresince Katılımcıların Ürün Tüketim Durumları

Tablo 10: Katılımcıların Ramazan Ayı Süresince Ürün Tüketimleri Durumu Dağılımı

<i>Ürün Tüketim Türleri</i>	<i>Arttı</i>	<i>%</i>	<i>Değişmedi</i>	<i>%</i>	<i>Azaldı</i>	<i>%</i>
Ramazan Ayında Sigara ve Tütün Mamulleri Ürünleri Tüketimi	43	12,7	236	69,8	59	17,5
Ramazan Ayında Alkollü İçecekler Ürünleri Tüketimi	22	6,5	287	84,9	29	8,6
Ramazan Ayında Süt ve Süt Ürünleri Tüketimi	83	24,6	224	66,3	31	9,2
Ramazan Ayında Kahvaltılık (Şarküteri, peynir, zeytin, yumurta, reçel, bal vb.) Ürünleri Tüketimi	148	43,8	164	48,5	26	7,7
Ramazan Ayında Alkolsüz İçecekler (Kola, Gazoz, Fanta) Ürünleri Tüketimi	137	40,5	149	44,1	52	15,4
Ramazan Ayında Kuruyemiş Tüketimi	40	11,8	202	59,8	96	28,4
Ramazan Ayında Makarna ve Bakliyat (Pirinç, Bulgur, Fasulye, Mercimek vb.) Ürünleri	96	28,4	219	64,8	23	6,8
Ramazan Ayında Çay Tüketimi	89	26,3	229	67,8	20	5,9
Ramazan Ayında Kahve Tüketimi	67	19,8	227	67,2	44	13
Ramazan Ayında Yağ (ayçiçek, zeytinyağı, margarin)	109	32,2	213	63	16	4,7
Ramazan Ayında Unlu mamuller (pide, tahinli) Ürünleri	217	64,2	104	30,8	17	5
Ramazan Ayında Kırmızı Et Ürünleri Tüketimi	161	47,6	151	44,7	26	7,7
Ramazan Ayında Beyaz Et Ürünleri (Tavuk) Tüketimi	148	43,8	171	50,6	19	5,6
Ramazan Ayında Balık Ürünleri Tüketimi	16	4,7	195	57,7	127	37,6
Ramazan Ayında Sebze Ürünleri Tüketimi	136	40,2	174	51,5	28	8,3
Ramazan Ayında Meyve Ürünleri Tüketimi	85	25,1	206	60,9	47	13,9

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
Ramazan Ayında Çikolata, Bisküvi, Cips, Şekerleme Ürünleri Tüketimi	87	25,7	166	49,1	85	25,1
Ramazan Ayında Fast- Food (Hamburger, Kebap, Döner, Çiğköfte vb.) Tarzı Ürünlerin Tüketimi	37	10,9	148	43,8	153	45,3
Elektronik ve Teknolojik Ürünler (Cep Telefonu, kontür, bilgisayar vb.) Harcamaları	174	51,5	136	40,2	28	8,3
Kişisel Bakım Ürünleri Harcamaları	84	24,8	208	61,5	46	13,6
Hediyelik Eşya Ürünleri Tüketimi	227	67,2	66	19,5	45	13,3
Giyim-Konfeksiyon-Kıyafet Tüketim Harcamaları	287	84,9	20	5,9	31	9,2
Ramazan Ayında İnternet Kullanımı	149	44,1	169	50	20	5,9
Ramazan Ayında Sosyal Medya Kullanımı	142	42	178	52,7	18	5,3
Ramazan Ayında İnternet Üzerinden Gıda Ürünleri Sipariş Etme ve E-Pazarlama Kullanımı	50	14,8	230	68	58	17,2

Tablo 10’da Niğde ve yöresi tüketicilerin, Ramazan ayı süresince tüm ürünlerin tüketiminin yanı sıra diğer harcamalara ve internet sosyal medya kullanımına yönelik bilgilere yer verilmektedir. Katılımcıların %84,9’u Giyim-Konfeksiyon-Kıyafet tüketim harcamalarının arttığını, %67,2’si hediyelik eşya ürün tüketimi ve harcamalarının arttığını ve %64,2’si ise unlu mamuller (pide, tahinli) ürünlerinin tüketim ve harcamalarının arttığını belirtmişlerdir. Yine katılımcıların % 45,3’ü fast- food (hamburger, kebab, döner, çiğköfte vb.) tarzı ürünlerin tüketimi ve harcamalarının azaldığını belirtmişlerdir.

iii. Ramazan Ayı Süresince Tüketicilerin Gıda Harcamalarına Yönelik Bakış Açıları, Değerlendirmeleri ve Düşünce Düzeyleri

Araştırmaya katılan tüketicilerin Ramazan ayı süresince gıda ürünleri ve harcamalarına yönelik bakış açılarının, değerlendirmelerinin ve düşünce düzeylerinin ortalama ve standart sapmaları dağılımını Tablo 11 açıklamaktadır.

Tablo 11: Katılımcıların Ramazan Ayının Gıda Harcamaları Üzerindeki Etkisine Yönelik Tutum ve Algılamaları

Katılımcı Görüşü	Algısal Faktörler	Ortalamalar*	Standart Sapma
KG1	Ramazan ayı boyunca gıda ürünleri alışveriş alışkanlıklarında değişiklik olur.	3,17	1,092
KG2	Ramazan ayının gıda ürünlerinin tüketim ve harcamalarını üzerinde etkisi vardır.	3,54	1,056
KG3	Ramazan ayında gıda ürünleri markasının alışveriş alışkanlıklarında etkisi pek fazla yoktur.	2,95	1,106
KG4	Ramazan ayı süresince yaptığım gıda tüketim ve harcamalar psikolojik olarak beni rahatlatır.	2,66	1,028
KG5	Ramazan ayı süresince planlı gıda ürünleri alışverişini yaparım.	3,31	,993
KG6	Ramazan ayı süresince rastgele gıda ürünleri alışverişini yaparım.	2,51	1,130
KG7	Ramazan ayında gıda ürün satış kampanyalarının satın alma kararım üzerinde etkisi vardır.	3,09	1,074
KG8	Ramazan ayında inancım gereği (zekat, fitre, sadaka, yardım, bağış) daha fazla harcama yaparım.	3,69	1,072
KG9	Ramazan ayında yaptığım toplam gıda harcamaları yılın diğer aylarında yaptığım gıda harcamalarına göre daha fazladır.	3,15	1,153

* 0-1,49 Arası Kesinlikle Katılmıyorum, 1,50-2,49 Arası Katılmıyorum, 2,50-3,49 Arası Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum, 3,50-4,49 Arası Katılıyorum ve 4,50-5 Arası Kesinlikle Katılıyorum.

Tablo 11’de Niğde ve yöresi tüketicilerinin, Ramazan ayı süresince yaptığı gıda ürünleri tüketimi ve diğer harcamalara ilişkin ifadeler incelendiğinde, “Ramazan ayında inancım gereği (zekat, fitre, sadaka, yardım, bağış) daha fazla harcama yaparım” düşüncesine katıldıklarını ($\bar{x}=3,69$) belirtmişlerdir. Yine katılımcılar, “Ramazan ayının gıda ürünleri tüketim ve harcamalarını üzerinde etkisi bulunmasının önemli bir faktör olduğunu olduğu” görüşüne/ ifadesine katıldıklarını ($\bar{x}=3,54$), diğer ifadelerde ise kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Tablo 11’de yer alan Ramazan ayının gıda harcamaları üzerindeki etkisine yönelik tutum ve algısal ifadeler yazar tarafından oluşturulmuş, tutum ve algısal ifade ölçeğin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

güvenilirliğine ilişkin bulgular için Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmış, .760 katsayısına ulaşılmıştır. Tezbaşaran (1997), Likert tipi bir derecelendirmede yeterli sayılabilecek bir güvenilirlik katsayısının mümkün olduğunca 1'e yakın olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sonuca göre Niğde ve yöresi tüketicilerin Ramazan ayının gıda harcamaları üzerindeki etkisine yönelik tutum ve algısal ifadelerine ilişkin likert tipi derecelendirme ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tüketici davranışlarının temelinde karar verme sürecine etki eden faktörler sonucu etkilenen satın alma davranışı ve alışkanlıkları bulunmaktadır. İşte tüketici satın alma kararların alınış aşaması, bireyin farklı birçok çevresel faktörlerinden proaktif olarak etkilendiği karmaşık bir süreçtir ve pazarlama biliminin en dinamik yönünü oluşturmakta olup, satın alma odaklı insan tepki, karar ve davranışları ile ilgilenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2018: 12). Tüketici satın alma karar süreci içerisinde etkin bir değerlendirme unsuru olan yüksek ya da düşük fiyata yönelik algılamaların ve tüketicinin fiyata karşı esnek düşünce ve bakış açısının bilinmesinin, işletmelerin stratejik pazarlama faaliyetleri için gerekli olmaktadır. Ayrıca ürün fiyat algılama boyutlarının konumlandırılması, fiyatın tüketicinin satın alma kararı üzerinde etkili olduğu ile ilişkilidir ve eğer tüketicilerin satın alma kararları ürün fiyatından olumlu yönde etkileniyorsa fiyatın pozitif rolünden, olumsuz etkileniyorsa fiyatın negatif rolünden söz etmek mümkündür. (Zeren ve Elhan, 2017: 145). Tüketici davranışlarının temel odak noktası, tüketicilerin ürünlere yönelik bakış açılarının, değerlendirmelerinin, düşünce düzeylerinin veya algılamalarının tüketicinin satın alma kararları ve eylemleri üzerindeki çift yönlü etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Tüketici davranışları, insan davranışlarının özel türleriyle ilgilenir ve satın alma kararının verilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi açısından işletmeler ve pazarlama yöneticileri tarafından oldukça önemlidir ve dikkatle takip edilmektedir. Türkiye'de faaliyette bulunan küresel ve yerel işletmeler, Ramazan ayı özellikleri dikkate alınarak oluşturulan dini, kültürel ve manevi boyutta pazarlama bileşenleri içinde ürünlerini geliştirmekte, ülke insanı tarafından Ramazan ayına özel yaşatılan değerlere, gelenek ve göreneklere uygun tutundurma karması geliştirerek özellikle reklam mesajlarında inanç, insanlık, yardımlaşma, aile ve bayram konuları vurgulanmaktadır.

Araştırmada yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre, tüketiciler Ramazan ayı süresince en fazla gıda ürünleri satın aldıklarını ve gıda harcaması yaptıklarını, genellikle Ramazan ayının gıda tüketim harcamalarını arttırdığı ve tüketicilerin Ramazan ayı boyunca fiyatların yükseldiğini gösterir bir algılarının varlığını ifade etmektedirler. Yine Ramazan ayı süresince tüketicilerin gıda ürünleri satın alma kararları sürecinde sosyal medya araçlarının ve izledikleri reklamların etkili olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüketicilerin, Ramazan ayı süresince Giyim-Konfeksiyon-Kıyafet harcamaları artmakla birlikte, hediyelik eşya harcamalarının yanı sıra, unlu mamuller (pide, tahinli) ürünlerinin harcamalarının arttığını belirtmişlerdir. Araştırmanın bir başka dikkat çekici bulgusu ise, tüketicilerin Ramazan ayı süresince fast- food (hamburger, kebab, döner, çiköfte vb.) tarzı ürünlerin tüketimi ve harcamaları ise azalmıştır. Ayrıca, tüketicilerin Ramazan ayında inançları gereği (zekat, fitre, sadaka, yardım, bağış) daha fazla harcama yapmaları ile Ramazan ayının gıda ürünleri tüketim ve harcamaları üzerinde etkisinin bulunmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre, ülke insanı tarafından dini, kültürel ve manevi iklim çerçevesinde toplum genelinde bir Ramazan kültürü ve yaşam tarzı oluşturmuş, halk arasında bu yaşam tarzı ve kültüre yönelik insanların davranışlarında yaşanan değişime paralel olarak bu zaman sürecinde gıda ürün tüketimi ve harcamalarına yönelik tüketici davranışları esneklik göstermektedir. Covid 19 pandemi süreci sonrası tüm dünyayı etkileyen ve genellikle ürün fiyat artışlarında önemli faktörler arasında yer alan enflasyon gibi diğer tetikleyici unsurların göz önünde

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bulundurulması, tüketicilerin satın alma ve gıda harcamaları alışkanlıklarının değişimi ve şekillenmesinde önemli olabilmektedir. Tüm bu bulgular, tüketicilerin Ramazan ayında gıda ürünlerine yönelik talebin artmasına paralel olarak gıda ürün fiyatlarının da yükselmesinin özellikle gıda sektöründeki işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde uygulayacakları fiyat stratejilerinde mevcut bakış açılarını, modelleri ve sistemleri gözden geçirmeleri konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır.

Araştırma sonuçları, Ramazan ayı süresince Türkiye genelindeki gıda üretimi yapan işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde uygulayacakları ve oluşturacakları fiyatlandırma stratejilerine yardımcı olmanın yanı sıra, Ramazan ayının tüketicilerinin gıda tüketimi ve harcamalarının üzerinde etkisinin ortaya konulması ve gelecek dönemlerde yapılacak araştırmalarda kullanılması bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, E. ve Yılmaz, İ. (2012). Mersin’de Ramazan ayının gıda tüketim harcamaları üzerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 177-194.
- Akçadağ, Mualla, (2017). Yılın özelliği olan günlerinde seçili ürünlerin satış tutarlarındaki değişimin pazarlama sistemi üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma, *Neşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Haziran 2017.
- Akmal, M. ve Abbasi, M. U. (2010) Ramadan effect on price movements:Evidence from Pakistan. *State Bank of Pakistan Working Paper Series*, No:32, I.I. Chundrigar Road, Karachi, Pakistan. <http://www.sbp.org.pk/publications/wpapers/2010/wp32.pdf> Erişim: 15.05.2022.
- Ayvaz, İ. ve Elmastaş, D. (2020). Fiyat indirimlerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisinde algılanan kurumsal itibarın rolü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 86-95.
- Canpolat, N. ve Özkısaç, A. (2016). Pazarlama aracı olarak reklam: ramazan ayı gazete reklamları üzerine bir inceleme. *Journal of International Social Research*, 9(43), 1758-1765.
- Cennet, S. M. ve Çondur, F. (2021). Makroekonomik göstergeler ve tüketici davranışları. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 52-67.
- Girgin, G. K. (2018). Tüketicilerin Ramazan ayında televizyonlardaki yiyecek-içecek reklamlarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 621-635.
- Hüsnüoğlu, N. ve Güler, A. (2010). Krizin tüketim harcamaları üzerine etkisi: Giresun ili uygulaması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 197-226.
- Karabacak, M. (2011). Recep ayının faziletine dair rivayetlerin değeri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), 257-276.
- Kula, N. ve Demir, U. (2010). Tv reklamlarında Ramazan ayına ait temsiller. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (5), 53-68.
- Sandıkcı, Ö. ve Omeraki, S. (2007). Globalization and rituals: does Ramadan turn into Christmas?. *Advances in Consumer Research*, 34, 610-615.
- Schneider, G. ve Schneider, H. (2008). Tüketici açlık hissini perakendeci satış noktasında gıda ürünleri satın alma davranışına etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tezbaşaran, A. A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. (İkinci Baskı). Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara.

Ticaret Bakanlığı (2018). Tüketici profili ve bilinç düzeyi araştırma raporu. *Türkiye Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü*, <https://ticaret.gov.tr/data/5cca9f5c13b8760c08096092/17-12-2018%20tuketici%20baski.pdf>, Erişim Tarihi: 201.12.2022.

Toptas, M. (2018). Ramazan ayının dönemsel bir etki olarak mağaza sadakati ve marka ederine ilişkin rolü. *PressAcademia Procedia*, 7(1), 81-92.

Uz, C. Y. (2022). Factors affecting consumers' perceived luxurious brand purchases. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(2), 455-470.

Varol, A. (2019). Türkiyede Ramazan ayının gıda tüketimine etkisi: Bingöl ili örneği (*Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü*).

Yaman, M. ve Özgen, L. (2006). Oruç tutan bireylerin Ramazan Ayı ve Ramazan Bayramı'nda besin tüketim durumlarındaki değişikliklerin saptanması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 13-22. 6.

Yumuşak, T., Tolon, M., Yılmaz, K. ve Gül İ. (2022). Fiyat İndirimlerinde Kırılma Noktası ve Tüketici Davranışlarına Etkisinin Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2499-2510.

Zeren, D. ve Elhan, M. (2017). Fiyat promosyonlarına yönelik tüketici tutumlarına etki eden faktörler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 145.

Zülfikar, H. ve Özmen, S. (2020). Covid 19 pandemisi sürecinde Ramazan Bayramı'nın bireylerde yarattığı tüketim algısı ve davranışları. *Intermedia International E-journal*, 7(13), 547-558.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Araştırmaya yönelik etik kurul onayı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 29.04.2022 tarih ve E-86837521-050.99-199263 Etik Kurul sayı numarasıyla gerekli izin verilmiştir. (Kurul Onay Tarihi: 29.04.2022 / Karar No: 2022/05-49).

Araştırmacı Katkısı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

EKONOMİK BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ: E7 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**Esra CEBECİ MAZLUM*****ÖZET**

Bu çalışmada E7 ülkelerinde (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye) 1992-2018 döneminde ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisi panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına düşen GSYH ve ekolojik ayak izi ölçütü olarak kişi başına küresel (ha) cinsinden ekolojik ayak izi değişkeni kullanılmış olup, kontrol değişkeni olarak birincil enerji tüketimi ele alınmıştır. Çalışmada eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Gengenbach vd. (2016) ikinci nesil eşbütünleşme testi ile araştırılmış olup, eşbütünleşme katsayıları AMG tahmincisiyle hesaplanmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, E7 ülkelerinde 1992-2018 döneminde değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu tespit edilmiştir. E7 ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi ile pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiye sahiptir. Bu ülkelerde enerji tüketimindeki %1'lik artış, ekolojik ayak izini ortalama % 0.78 oranında arttırmaktadır ve ekonomik büyümede %1'lik artış ekolojik ayak izini ortalama 0.12 oranında arttırmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken; ekolojik ayak izi ile enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, ekolojik ayak izi, panel veri analizi.

ECONOMIC GROWTH AND ECOLOGICAL FOOTPRINT RELATIONSHIP: THE CASE OF E7 COUNTRIES**ABSTRACT**

In this study, the relationship between economic growth and ecological footprint in E7 countries (Brazil, China, Indonesia, India, Mexico, Russia, and Turkey) in the period 1992 and 2018 was examined by using the panel data method. GDP per capita as an indicator of economic growth and ecological footprint in terms of global (ha) per capita variable were used to measure ecological footprint, and primary energy consumption was considered as a control variable. The existence of a cointegration relationship in the study by Gengenbach et al. (2016) was investigated with the second-generation cointegration test and the cointegration coefficients were calculated with the AMG estimator Dumitrescu and Hurlin's (2012) causality test was also used to determine the causality relationship between the variables. In light of the findings, it has been determined that there is a cointegrated relationship between the variables in the E7 countries during the 1992-2018 period. There is also a positive and statistically significant relationship between the ecological footprint of energy consumption and economic growth in E7 countries. In these countries, a 1% increase in energy consumption increases the ecological footprint by 0.78% on average, and a 1% increase in economic growth increases the ecological footprint by an average of 0.12. In addition to that, while there is a one-way causality relationship from economic growth to ecological footprint; a mutual causality relationship has been determined between ecological footprint and energy consumption.

Keywords: Economic growth, ecological footprint, panel data analysis.

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, dresracebeci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5563-0681

1. GİRİŞ

Ekolojik ayak izi 1990'ların başından itibaren önemli ölçüde akademik ve politik ilgi uyandırmıştır. Bu kavram Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından ifade edilmiştir (Collins ve Flynn, 2015: 1). Ekolojik ayak izi, her bir insanın yaşam kalitesi ve tüketim alışkanlıkları ya da ekolojik topluluğun ihtiyaç duyduğu kaynakların üretildiği ve ortaya çıkan atıkların zararsız hale getirildiği, gezegenimizin üretken alanının ne kadarının kullanıldığı, ekolojik açıdan üretken alanı ve karbon dioksitin emildiği alanı şeklinde ifade edilebilmektedir (Marin, 2004; Wackernagel ve Beyers, 2019: 4). Ekolojik ayak izi bileşenleri; karbon ayak izi, orman ayak izi, tarım ayak izi, yapılaşma ayak izi, otlak ayak izi ve balıkçılık ayak izi olarak sınıflandırılmıştır (WWF, 2012: 9).

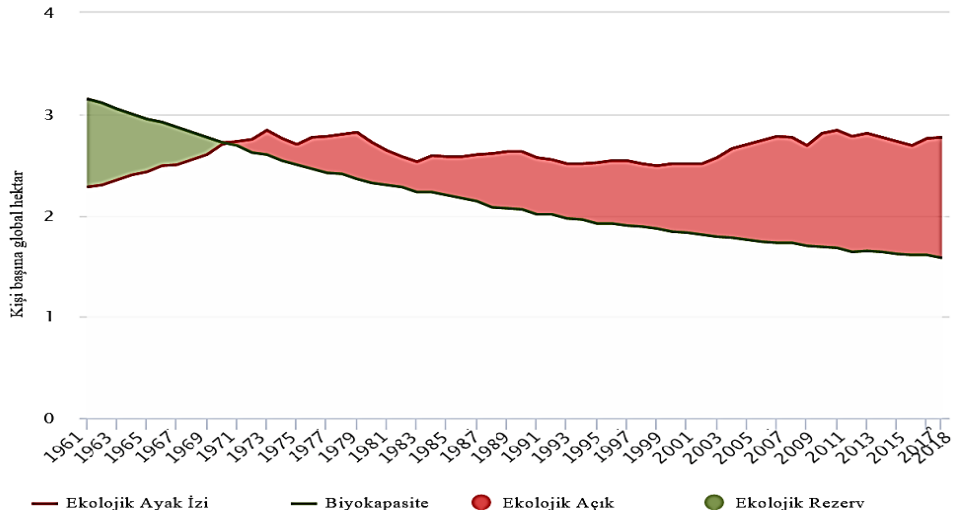
Ekolojik ayak izinin doğanın talebini ve arzını incelediği bilinmektedir. Tüketime ekolojik ayak izi, birey veya topluluk tarafından tüketilen ürünlerin üretimi için kullanılan yenilenebilir doğal kaynakları anlatmaktadır. Üretimin ekolojik ayak izi, bir ülkeden veya coğrafi bölgeden sağlanan biyolojik kapasitenin kullanımını açıklamaktadır. Ekolojik varlıklar (tarım alanları, otlatma alanları, balıkçılık alanları ve yerleşim alanları) hasat edilmeden bırakılırsa atıkların ve karbon salınımlarının büyük ölçüde emilimi gerçekleşecektir. Üretimin ekolojik ayak izini aynı alandaki biyolojik kapasite ile kolayca karşılaştırılmasıyla yerel/ ulusal/ küresel sürdürülebilirlik ölçüde elde edilebilmektedir (Güner, 2020: 37-38; Global Footprint Network, 2022).

Ekolojik ayak izi kavramı, ürünün yaşam döngüsü analizini içermektedir. Bir ürünün kullanım ömrü boyunca çevre üzerindeki etkisini değerlendiren nicel bir yaklaşımdır (Ruževićius, 2010: 712). Ekolojik ayak izi, mevcut teknoloji ve kaynak yönetimi neticesinde tüketilen kaynakların üretimi ve bunun sonucu oluşan atığın ortadan kaldırılması için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve su alanını küresel hektar (kha) cinsinden ifade etmektedir (Koru, 2012: 14). Diğer bir deyişle, ekolojik ayak izi tüm ihtiyaçların karşılanması için gerekli biyolojik alanı ölçmektedir (Borucke vd., 2013).

Ekolojik ayak izinin hesaplanmasında iki temel dayanak söz konusudur. Bunlardan ilki, tüketilen kaynakların ve üretilen atıkların izlenebilmesidir. İkincisi, gereksinimlerin üretimi ve atıkların ortadan kaldırılması için gerekli olan biyolojik üretken alanın ölçülebilmesidir. Bunların neticesinde elde edilen ekolojik ayak izleri, bireylerin üretim ve tüketim doğrultusunda ne kadar biyolojik üretken alan kullandığını göstermektedir (Akıllı, 2008: 6). Bir ülkede ekolojik ayak izi biyokapasiteden fazla ise, ekolojik rezerve sahip anlama gelmekte olup “çevresel kreditor” konumundadır; ekolojik ayak izi biyokapasiteden az ise ekolojik rezerv açığı ortaya çıkmakta olup “ekolojik borçlu” ülke biçiminde ifade edilmektedir (Ghita vd., 2018: 10).

Şekil 1’de Dünya’da 1961-2018 dönemi için ekolojik ayak izinin seyri yer almaktadır. Buna göre; 1961 yılında ekolojik ayak izi kişi başına global hektar (gha) olarak 2.28 büyüklüğünde tespit edilmiş olup, 2018 yılında 2.77 gha düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1961 yılında biyokapasite kişi başına 3.15 gha olarak ölçülürken, 2018 yılında kişi başına 1.58 seviyesine düşmüştür. Dolayısıyla, 1971-2018 döneminde biyokapasitenin ekolojik ayak izinden az olduğu gözlemlenmiş olup, bahsedilen tarih aralığında ekolojik açıktan bahsedilebilmektedir. Küresel nüfusun hızla artması biyolojik kapasitenin kullanımını giderek arttırmaktadır ve ekolojik açıktan gün geçtikçe yükseliş görülmektedir. Böylece dünya nüfusu arttıkça doğadaki kaynaklar giderek azalmaktadır.

Şekil 1: Dünya Ekolojik Ayak İzi

Bahsedilen hususlar kapsamında çalışmanın temel amacı E7 ülkelerinde (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye) ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Literatürde ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasında sınırlı çalışma bulunduğundan, literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür sunulmuştur. Üçüncü bölümde model belirleme ve veri seti ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ekonometrik yöntem ve analiz bulguları sunulmuş olup, beşinci ve son bölümde sonuç ve öneriler yer almıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde çevresel tahribatın ekonomik büyümeye etkisine dair öncü çalışmalar Grossman ve Krueger (1991)'in Çevresel Kuznets Eğrisini sınaması ile başlamıştır. Bu açıdan ekonomik büyüme ilişkisinde çevresel tahribat bakımından CO₂ emisyonunun analizlere sıklıkla dahil edildiği görülmektedir. Çevreye olan duyarlılığın artmasıyla birlikte, çevre ve ekonomik büyümeye dair araştırmalara olan ilgi artmıştır. Bu sebeple, karbon ayak izi, tarım ayak izi, yapılaşma ayak izi, otlak ayak izi ve balıkçılık ayak izi kavramlarını da içeren çevreye olan duyarlılığı ölçen değişkenlerden biri olan ve daha geniş bir tanım olan ekolojik ayak izi kavramı bu çalışmada dikkate alınmıştır.

Çevresel bozulmanın göstergesi olarak ekolojik ayak izini ele alan çalışmalarda; Acar ve Aşıcı (2015) 150 ülke için 2006 yılına ilişkin verilerini kullanarak ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yatay kesit analizi ile araştırmıştır. Benzer şekilde EKC hipotezini doğrulayan diğer çalışmalarda; Aşıcı ve Acar (2016) 116 ülke için 2004-2008 döneminde ekolojik ayak izi, biyokapasite, GSYH, ticari açıklık, nüfus yoğunluğu ve enerji tüketimi değişkenlerini kullanarak sabit etkiler yöntemi ile Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Charfeddine (2017) Katar ekonomisi için 1970-2015 yılları verilerini kullanarak QARDL, Granger nedensellik yöntemi ile ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkisini tespit etmiştir. Charfeddine ve Mrabet (2017) 15 MENA ülkesi için 1975-2007 dönemi için Panel Granger nedensellik, FMOLS ve panel DOLS tahmin yöntemleri ile ekolojik ayak izi ile GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Mrabet ve Alsamara (2017) Katar ekonomisi için 1980-2011 dönemi verilerini kullanarak ARDL yöntemi ile CO₂, ekolojik ayak izi, reel GSYH, enerji kullanımı, finansal gelişme

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve ticaret açıklığı değişkenlerini analiz etmiştir. Sarkodie ve Strezov (2018) 1971-2013 dönemi verilerini kullanarak Avustralya, Çin, Gana ve ABD üzerine gerçekleştirdiği çalışmada PMG ve ARDL yöntemlerini kullanmıştır. Ulucak ve Bilgili (2018) yüksek gelir, orta gelir ve alt gelir grubuna ait 15'er ülkeyi CUP-FM ve CUP-BC yöntemi ile 1961-2013 döneminde araştırmıştır. Destek ve Sarkodie (2019) 11 yeni sanayileşen ülke için 1977-2013 dönemine ait verileri kullanarak ekolojik ayak izi, GSYH, enerji tüketimi ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi arttırılmış grup tahmincisi yöntemi ve panel nedensellik testi ile incelemiştir. Ahmad vd. (2021) G7 ülkeleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada 1980-2016 verileriyle finansal küreselleşme, kentleşme, inovasyon ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi ile ilişkisi panel veri yöntemi ile araştırılmıştır.

Bagliani vd. (2008) 144 ülkeyi ele alarak 2001 yılı verileriyle yatay kesit, EKK ve ağırlıklandırılmış EKK testleri ile ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edememişlerdir. Wang vd. (2013) 2005 yılı için 150 ülkeyi ele aldığı çalışmasında GSYH, ekolojik ayak izi ve biyokapaste arasındaki ilişki mekânsal ekonometri ile araştırılmıştır ve Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Ulucak ve Koçak (2018) OECD ülkeleri için 1970-2014 dönemi için kişi başına gelir ile ekolojik ayak izine ilişkin eşbütünleşme katsayıları CUP-FM ve CUP-BC tahmincileri elde edilmiştir ve ekonomik büyümenin belli bir noktaya kadar kirliliği arttırdığı, teknolojik gelişmeyle kirliliğin azaldığı bulgusu elde edilmiştir. Bu çalışmada da Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi reddedilmiştir.

Caviglia-Harris vd. (2009) 146 ülke verisini kullanarak 1961-2000 döneminde panel sabit etkiler, 2 aşamalı EKK ve genelleştirilmiş momentler yöntemini kullanmış olup, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Al-Mulali vd. (2015) 93 ülke verisini kullanarak ekolojik ayak izi, büyüme, enerji tüketimi, kentleşme ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi GMM ve panel regresyon yöntemi ile araştırmıştır. Bu çalışmada Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi üst orta ve yüksek gelirli ülkelerde geçerli iken, düşük orta ve düşük gelirli ülkelerde geçersiz bulunmuştur. Uddin vd. (2017) 1991-2012 verileriyle en çok emisyonu açan 27 ülkeyi analiz etmiştir. Ekolojik ayak izi, reel gelir, finansal gelişme ve ticari açıklık verilerinin kullanıldığı çalışmada DOLS yöntemi ile ekolojik ayak izi ile reel gelir arasında olumlu ve önemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Chowdhury vd. (2021) 2001-2016 dönemi için 92 ülkeyi kapsayan analizinde panel kantil regresyon yöntemini kullanmıştır ve ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izinin negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gülmez vd. (2021) 1971-2015 dönemi verilerini kullanmış olup, G7 ülkeleri için GSYH, ticari açıklık, enerji tüketimi ve ekolojik ayak izi değişkenleri için Pedroni FMOLS ve DOLS yöntemini kullanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde G7 ülkelerinde GSYH'de %1'lik artışın ekolojik ayak izini %0.24 arttırdığı görülmüştür. Ikram vd. (2021) Japonya ekonomisi için 1965-2017 verileri için kantil ARDL, kantil Granger nedensellik yöntemlerini kullanmıştır ve neticesinde ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Özkan ve Çoban (2022) 1970-2018 yılları için KLRS yaklaşımı ile Türkiye için gerçekleştirdiği analizinde ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. MODEL BELİRLEME VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisi E7 ülkeleri (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye) çerçevesinde incelenmiştir. Veri seti 1992-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Tablo 1'de de ifade edildiği gibi, ekonomik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

büyüme yi temsil eden de ğ işken olarak kişi başına d uşen reel GSYH kullanılmıştır ve bu de ğ işken World Bank veri tabanından elde edilmiştir. Ekolojik ayak izi verisi Global Footprint Network veri tabanından elde edilmiştir. Kişi başına d uşen birincil enerji t uketimi veri seti ise BP Statistical Review of World Energy veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada veri setinin 2018 yılında sınırlandırılmasının sebebi ekolojik ayak izi verisinin 2018 yılına kadar olmasından kaynaklanmıştır. Analizlerde kullanılan modellerin tahmin edilmesinde Stata paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 1. De ğ işkenler ve Veri Kaynakları

De ğ işkenler	Sembol	Veri Kayna ğ ı
Kişi başına d uşen reel GSYH (2015 ABD \$, sabit fiyatlar)	GDP	World Bank
Ekolojik ayak izi (Kişi başına küresel hektar)	EF	Global Footprint Network
Kişi başına d uşen birincil enerji t uketimi (Gigajoule)	ENERGY	BP Statistical Review of World Energy

Çalışmada kullanılan model (1) nolu eşitlikteki gibidir:

$$\ln EF_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 \ln ENERGY_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Denklem 1’de α sabit de ğ eri, β e ğ im parametresini, i panelin birim boyutunu, t panelin zaman boyutunu ve u ise hata terimini ifade etmektedir. Ele alınan modelde GSYH ölçütü olarak, kişi başına d uşen GSYH (GDP); enerji t uketimi ölçütü olarak kişi başına birincil enerji t uketimi (ENERGY) ve ekolojik ayak izi ölçütü olarak ise kişi başına küresel (ha) cinsinden ekolojik ayak izi de ğ işkeni (EF) kullanılmıştır. Çalışmada birincil enerji t uketimi kontrol de ğ işkeni olarak analize dahil edilmiştir. De ğ işkenler do ğ al logaritmaları alınarak modelde yer almaktadır.

Çalışmada 1992-2018 döneminde E7 (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye) ülkelerinde de ğ işkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiki bilgileri içeren gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum de ğ erler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

De ğ işken Adı	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	189	8.0709	1.0587	5.7076	9.6787
EF	189	.8498	.5365	-.2484	1.9169
ENERGY	189	3.8644	.7938	2.3131	5.4479

Tablo 3’te de ğ işkenlere ilişkin korelasyon testi sonuçları yer almaktadır. Korelasyon katsayıları de ğ işkenler arasındaki ilişkinin yönü ile ilgili bilgi sunmaktadır. Korelasyon testi sonuçlarına göre de ğ işkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olması beklenmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Testi Sonuçları

De ğ işkenler	EF	GDP	ENERGY
EF	1.0000		
GDP	0.7660	1.0000	
ENERGY	0.9678	0.7171	1.0000

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE ANALİZ BULGULARI**4.1. Yatay Kesit Bağımsızlığının ve Homojenliğin Test Edilmesi**

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi amacıyla literatürde Breusch-Pagan (1980) $CDLM_1$ testi, Pesaran (2004) $CDLM_2$ testi, Pesaran (2004) $CDLM$ testi ve Pesaran vd. (2008) $CDLM_{adj}$ testleri yer almaktadır.

$CDLM_1$ ve $CDLM_2$ testleri $T > N$ olduğunda ve $CDLM$ testi $N > T$ durumunda ve $CDLM_{adj}$ testi ise $T > N$ ve $N > T$ olduğunda yatay kesit bağımlılığının varlığını test edebilmektedir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından delta testi ile eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Serilerde yatay kesitler arasında bağımlılığa ilişkin kurulan hipotezler şu şekilde ifade edilebilir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_a : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
LM_1 (Breusch Pagan 1980)	41.1	0.0055
LM_2 (Pesaran 2004)	7.753	0.0000
LM Bias Adj.	2.8	0.0051

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre olasılık değeri 0.05’ten küçük olduğu için H_0 : “Yatay kesit bağımsızlığı yoktur” şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir. Analizin sonraki aşamalarında birim kök testi yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler kullanılmalıdır.

Tablo 5’te delta testi, değişkenlerin homojenlik sonuçlarını göstermektedir. Olasılık değerleri incelendiğinde 0.05’ten küçük olduğu için H_0 : “Eğim katsayıları homojendir” şeklindeki temel hipotez reddedilmiştir. Tablo 5’te yer alan sonuçlara göre modelde yer alan değişkenler heterojendir.

Tablo 5. Modele Ait Homojenlik Testi Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Delta_tilde	13.286	0.000
Delta_tilde adj	14.395	0.000

4.2. Değişkenlerin Durağanlıklarının İncelenmesi

Çalışmamızda serilerin durağanlığını test etmek için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF (Crosssectional Augmented Dickey Fuller) testi ele alınmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Pesaran (2007) CADF testinde panel içerisinde yer alan birimlerin tamamı CADF test istatistiği ile hesaplanmaktadır. Hesaplanan CADF testlerinin aritmetik ortalamasıyla panel için CIPS (Cross Sectionally Augmented IPS) test istatistiğinin hesaplanması söz konusudur (Pesaran, 2007: 269-271). Pesaran (2007) tarafından önerilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) testi için temel eşitliği ve hata terimini denklem X ve Y yardımıyla gösterebiliriz ve u_{it} tek faktörlü bir yapıdadır:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (3)$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Hata teriminde yer alan f_t gözlenemeyen ortak faktör (etki) ve ε_{it} , bireysel hatayı göstermektedir. Böylece Denklem x ve y yi aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz ve $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ biçiminde ifade edilmektedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Pesaran (2007) CADF testinde H_0 hipotezi “her bir birim birim köke sahiptir” ve H_a hipotezi “yatay kesit birimlerinin bir kısmı birim köke sahip değildir”, şeklinde ifade edilmiştir ve bahsedilen hipotezleri aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

$$H_0: \beta_i = 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)} \quad (6)$$

$$H_a: \beta_i < 0, i=1,2, \dots, N_1, \beta_i = 0, i=N_1+1, N_1+2, \dots, N \quad (7)$$

CADF test istatistiklerinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla tüm panele ait istatistik (CIPS) hesaplanmaktadır. CADF veya CIPS istatistikleri mutlak değer olarak kritik tablo değerlerinden büyük olduğunda paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin ya da tüm panelin durağan bir yapıya sahip olduğu bulgusu elde edilmektedir (Pesaran, 2007: 265-303).

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N p_i \quad (8)$$

Tablo 6. CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey Değeri Test İstatistikleri	1. Farkında Test İstatistikleri
GDP	-2.706***	-3.876***
ENERGY	-1.647	-2.457**
EF	-2.455**	-3.468***

Not: *, **, *** sırasıyla yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Kritik değerler şunlardır: Yüzde 1; -2.570, yüzde 5; -2.330, yüzde 10; -2.210.

4.3. Eşbütünlüşme Testi ve Eşbütünlüşme Katsayısı Tahmini

Birimler arası korelasyon ve heterojenliğin olması durumunda ikinci nesil panel eşbütünlüşme testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada Gengenbach vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılan ikinci nesil eş bütünlüşme testi kullanılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Gengenbach vd. (2016) eş bütünlük testi için Denklemler 9'daki gibidir:

$$\Delta y_{i,t} = \delta'_{y,x} d_t + a_{y_i} y_{i,t-1} + y'_i w_{i,t-1} + B_{y,y_i}(L) \Delta y_{i,t-1} + A_{y,x,x_i}(L) \Delta x_{i,t} + A_{y,F,x_i}(L) \Delta F_t + \eta'_{y,x_i} f_{it} + \varepsilon_{y,x_i,t} \quad (9)$$

Her bir birim için hesaplanacak test istatistiği Denklem 10'daki gibidir:

$$\Delta y_i = d \delta_{y,x_i} + a_{y_i} y_{i,-1} + w_{i,-1} \gamma_i + v_i \pi_i + \varepsilon_{y,x_i} = a_{y_i} y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y,x_i} \quad (10)$$

Gengenbach vd. (2016) eşbütünlük testinin temel hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₀: p > 0.01 (Eşbütünlük ilişkisi yoktur)

H₁: p ≤ 0.01 (Eşbütünlük ilişkisi vardır)

Tablo 7. Gengenbach, Urbain ve Westerlund Testi Sonuçları

d.y	Katsayı	T-bar	P-Val*
y(t-1)	-0.815	-3.508	≤ 0.01

Tablo 7'de Gengenbach, Urbain ve Westerlund test sonuçları yer almaktadır. Analiz bulgularına göre p-val* ≤ 0.01 olduğundan H₀ hipotezi reddedilmiştir, alternatif hipotez olan H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada yer alan modelde yatay kesit bağımlılığı olduğundan ve değişkenler heterojen olduğundan; bunları dikkate alan genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincisi kullanılmıştır. Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından türetilen genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincisinde ilk aşamada hata düzeltme modeli T-1 adet zaman gölge değişkeni ilavesi ile birinci farklar yöntemi ile tahmin edilmekte olup, sonraki aşamada her bir birim için kurulan hata düzeltme modeline eklenmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 303).

Tablo 8'de panelin geneline ait ve paneli oluşturan ülkelere ilişkin eşbütünlük katsayıları sunulmuştur. Panel geneline ait tahmin sonuçları şu şekildedir: E7 ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi ile pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde enerji tüketimindeki %1'lik değişim, ekolojik ayak izini ortalama % 0.78 oranında arttırmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde ekonomik büyümede %1'lik değişim ekolojik ayak izini ortalama 0.12 oranında arttırmaktadır.

Tablo 8. Eşbütünlük Katsayılarının Tahmini (AMG Yöntemi)

Ülkeler	ENERGY		GDP	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
PANEL	.7802807	0.000***	.1290549	0.000***
Çin	.5883392	0.000***	.1192749	0.000***
Hindistan	.5102175	0.000***	.1724215	0.000***
Rusya	.9964097	0.000***	.0830018	0.000***
Brezilya	.6381959	0.000***	.0394642	0.162
Endonezya	.2017925	0.028**	.0959229	0.000***
Türkiye	.7104879	0.000***	.1288083	0.000***
Meksika	1.816522	0.033**	.2644905	0.098*

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağanlığı ifade etmektedirler.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tahmin sonuçları ülkeler açısından değerlendirildiğinde; Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ve Türkiye’de enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerinde % 1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Endonezya ve Meksika’da ise enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerinde % 5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, Çin, Hindistan, Rusya, Endonezya ve Türkiye’de ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde % 1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Meksika’da ise ekonomik büyüme ekolojik ayak izi üzerinde % 10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir. Buna karşılık Brezilya’da ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

4.4. Panel Nedensellik Testi

E7 ülkelerinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı heterojen paneller için geliştirilmiş olan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) yönteminde aşağıdaki hipotezler sınanmaktadır:

H₀: Tüm birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenseli değildir.

H₁: Bazı birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenselidir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bu test paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmaktadır. Zaman boyutu ile kesit boyutu arasındaki büyüklük farkına karşı duyarsız olup, zaman boyutu kesit boyutundan büyük ya da küçük olduğunda etkin sonuçlar sunmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$\begin{aligned} x_{i,t} &= \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^{(k)} x_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} y_{i,t-k} + e_{i,t} \\ y_{i,t} &= \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + e_{i,t} \end{aligned} \quad (11)$$

Tablo 9. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	W istatistiği	Z İstatistiği	Olasılık Değeri	Nedenselliğin Yönü
ef → gdp	9.2381	1.5826	0.1135	Ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
gdp → ef	11.2880	3.0321	0.0024***	
ef → energy	13.5225	4.6121	0.0000***	Ekolojik ayak izi ile enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi vardır.
energy → ef	20.1695	9.3122	0.0000***	

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında Granger nedenselliğinin olduğunu göstermektedir. → simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 9’da değişkenler arasında nedensellik ilişkisini inceleyen Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik sonuçları incelendiğinde E7 ülkelerinde ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken; ekolojik ayak izi ile enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki 1992-2018 yılları arasında E7 ülkeleri şeklinde ifade edilen Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye için araştırılmıştır. Çalışmada öncelikle ele alınan dönem ve verilerle paneli oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı sonucuna göre seriler arasında birim kök sınaması yapılmıştır. Bunun için ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Gengenbach vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılan ikinci nesil eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Bununla birlikte panelin geneline ait ve ülkeler özelinde eşbütünleşme katsayıları AMG tahminisiyle hesaplanmıştır. Çalışmada yer alan modelde yatay kesit bağımlılığı olduğundan ve değişkenler heterojen olduğundan; bunları dikkate alan nedensellik testlerinden, nedensellik ilişkisinin varlığı Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında; E7 ülkelerinde 1992-2018 döneminde değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu tespit edilmiştir. E7 ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir. Bu ülkelerde enerji tüketimindeki %1’lik artış, ekolojik ayak izini ortalama % 0.78 oranında arttırmaktadır ve ekonomik büyümede %1’lik artış ekolojik ayak izini ortalama 0.12 oranında arttırmaktadır. Çalışmanın sonuçları Gülmez vd. (2021) sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ve Türkiye’de enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerinde % 1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endonezya ve Meksika’da ise enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerinde % 5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, Çin, Hindistan, Rusya, Endonezya ve Türkiye’de ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde % 1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi vardır. Meksika’da ise ekonomik büyüme ekolojik ayak izi üzerinde % 10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir. Buna karşılık Brezilya’da ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. E7 ülkelerinde nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken; ekolojik ayak izi ile enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bu çalışma çevresel bozulmanın göstergelerinden olan CO₂ değişkeninden daha kapsamlı olan ekolojik ayak izi değişkenini ele almıştır. Ekolojik ayak izi değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisinin analizinde farklı ülke grupları ve açıklayıcı değişkenler kullanılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, S., and Aşıcı, A. A. (2015). Does income growth relocate ecological footprint. In *Economic Research Forum Working Papers* (No. 938).
- Ahmad, M., Jiang, P., Murshed, M., Shehzad, K., Akram, R., Cui, L., and Khan, Z. (2021). Modelling the dynamic linkages between eco-innovation, urbanization, economic growth and ecological footprints for G7 countries: does financial globalization matter?. *Sustainable Cities and Society*, 70, 102881.
- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, F. ve Polat, F. (2008). Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 1-25.
- Al-Mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L., and Mohammed, A. H. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological indicators*, 48, 315-323.
- Aşıcı, A. A., and Acar, S. (2016). Does income growth relocate ecological footprint?. *Ecological Indicators*, 61, 707-714.
- Bagliani, M., Bravo, G., and Dalmazzone, S. (2008). A consumption-based approach to environmental Kuznets curves using the ecological footprint indicator. *Ecological Economics*, 65(3), 650-661.
- Borucke, M., Moore, D., Cranston, G., Gracey, K., Iha, K. and Larson, J. E. (2013). Accounting for demand and supply of the biosphere's regenerative capacity: The national footprint accounts' underlying methodology and framework. *Ecological Indicators*, 24, 518-533. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.08.005>
- Caviglia-Harris, J. L., Chambers, D., & Kahn, J. R. (2009). Taking the “U” out of Kuznets: A comprehensive analysis of the EKC and environmental degradation. *Ecological Economics*, 68(4), 1149-1159.
- Charfeddine, L. (2017). The impact of energy consumption and economic development on ecological footprint and CO2 emissions: evidence from a Markov switching equilibrium correction model. *Energy Economics*, 65, 355-374.
- Charfeddine, L., and Mrabet, Z. (2017). The impact of economic development and social-political factors on ecological footprint: A panel data analysis for 15 MENA countries. *Renewable and sustainable energy reviews*, 76, 138-154.
- Chowdhury, M. A. F., Shanto, P. A., Ahmed, A., and Rumana, R. H. (2021). Does foreign direct investments impair the ecological footprint? New evidence from the panel quantile regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(12), 14372-14385.
- Collins, A., and Flynn, A. (2015). The ecological footprint: New developments in policy and practice. Edward Elgar Publishing.
- Destek, M. A., and Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development. *Science of the Total Environment*, 650, 2483-2489.
- Dumitrescu, E., Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460.
- Emirmahmutoglu, F. and Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels, *Economic Modelling*, 28, 870-876.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Gengenbach, C., Urbain, J-P. & Westerlund, J. (2016). Error Correction Testing in Panels with Common Stochastic Trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31 (6): 982-1004.
- Ghita, S. I., Saseanu, A. S., Gogonea, R. M., and Huidumac-Petrescu, C. E. (2018). Perspectives of ecological footprint in European context under the impact of information society and sustainable development. *Sustainability*, 10(9), 3224.
- Grossman, G. M. and Krueger, A.B (1991). Environmental impacts of North American free trade agreement, NBER Working Paper Series, No: 3914.
- Gülmez, A., Özdilek, E., ve Türkseven, D. N. (2021). Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık ve Enerji Tüketiminin Ekolojik Ayak İzine Etkileri: G7 Ülkeleri İçin Panel Eşbütünleşme Analizi. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 329-342.
- Güner, U. (2020). Çevresel Sürdürülebilirlik, https://books.google.com.tr/books?id=g9rNDwAAQBAJ&dq=%C3%87evresel+S%C3%BCr%C3%BCr%C3%BClebilirlik&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- Ikram, M., Xia, W., Fareed, Z., Shahzad, U., and Rafique, M. Z. (2021). Exploring the nexus between economic complexity, economic growth and ecological footprint: contextual evidences from Japan. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 47, 101460.
- Koru, A. T., (2012). Tüketimin Ayak İzleri: Dünyaya Bakış. *İktisat ve Toplum*, 24, 13-19.
- Marin, M. C. (2004). Sistem yaklaşımıyla ekosistemde enerji ve maddenin dönüşümü ve ekolojik sorunlar. Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar-Ekolojik, ekonomik, politik ve yönetsel perspektifler. Marin, M. C. & Yıldırım, U. (Ed). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Mrabet, Z., and Alsamara, M. (2017). Testing the Kuznets Curve hypothesis for Qatar: A comparison between carbon dioxide and ecological footprint. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 1366-1375.
- Özkan, O. ve Çoban, M. N. (2022). Türkiye’de Kirlilik hale hipotezi ve ekonomik büyüme, ekonomik küreselleşme ve ekolojik ayak izi bağlantısı: KRLS’den kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4), 1049-1068.
- Pesaran, Hashem M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.
- Ruževićius, J. (2010). Ecological footprint as an indicator of sustainable development. *Economics and Management*, 15(3), 711-718.
- Sarkodie, S. A., and Strezov, V. (2018). Empirical study of the environmental Kuznets curve and environmental sustainability curve hypothesis for Australia, China, Ghana and USA. *Journal of cleaner production*, 201, 98-110.
- Uddin, G.A., Salahuddin, M., Alam, K., and Gow, J. (2017). Ecological footprint and real income: Panel data evidence from the 27 highest emitting countries. *Ecological Indicators*, (77), 166-175.
- Ulucak, R., and Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of cleaner production*, 188, 144-157.
- Ulucak, R. ve Koçak, E. (2018). Economic growth and environment: Econometric analysis for OECD countries. Dünya Enerji Kongresi 2018. Amsterdam, Hollanda.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). Panel Zaman Serileri Analizi (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Wackernagel, M. and Beyers, B. (2019). Ecological Footprint Managing Our Biocapacity Budget, New Society Publishers.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Wang, Y., Kang, L., Wu, X., and Xiao, Y. (2013). Estimating the environmental Kuznets curve for ecological footprint at the global level: A spatial econometric approach. *Ecological Indicators*, 34, 15-21.

<https://www.footprintnetwork.org/>

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

THE DYNAMICS OF ECONOMIC STRUCTURE IN THE POLITICAL AND SOCIAL SYSTEMS OF THE OTTOMAN STATE: THE EXAMPLE OF *AHİLİK* (CONFRATERNITY) AND GUILDS**Oğuzhan GÖKSEL*****Müjdat AVCI******ABSTRACT**

The Ottoman political tradition is a system composed of Islam, old Turkish, Byzantine and Iranian traditions. At the center of the political arena is the sultan, who is to ensure social justice. The Ottoman society consisted of four elements that were expected to complement each other; military group, men of science and the pen, traders, manufacturers. The tax system is the basis of Ottoman social classification. The tax payer is called the flock (reaya).

Ahilik (Brotherhood) and guilds are located at the intersection of the social and economic system. Ahilik was established with the principles and understandings of futuwwa. The first ahi in Anatolia was Ahi Evran. Ahilik gradually lost its influence due to the conditions of the age and left its place to guilds. The guilds, operating within the framework of the Ottoman's economic and political understanding, succumbed to European capitalism with industrialization.

The aim of this study is to determine the emergence of the Ahilik and guilds, which used to be one of the important dynamics of the socio-economic structure of the Ottoman Empire, and reveal for what socio-economic and political reasons they lost their function.

Keywords: Ottoman State, Political Structure, Social Structure, Ahilik, Guilds

OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASAL VE TOPLUMSAL ANLAYIŞI İÇİNDE EKONOMİK YAPININ DİNAMİKLERİNİN İNCELENMESİ: AHİLİK VE LONCA TEŞKİLATI ÖRNEĞİ**ÖZ**

Osmanlı siyasal geleneği İslam dininden, eski Türk geleneklerinden, Bizans ve İran geleneklerinden oluşmuş bir sistemdir. Siyasi arenanın odağında toplumsal adaleti sağlaması gereken padişah yer almaktadır. Osmanlı toplumu birbirini tamamlaması beklenen dört unsurdan oluşurdu; askeri zümre, ilim ve kalem ehli, tüccarlar, üreticiler. Osmanlı toplumsal sınıflaşmasının temelinde vergi düzeni yer almaktadır. Vergi veren kesim reaya olarak ifade edilir.

Ahilik ve Lonca teşkilatları sosyal ve ekonomik sistemin kesişim noktasında yer alır. Ahilik fütüvvetçilikten gelen ilke ve anlayışlarla kurulmuştur. Anadolu'da ilk ahi Ahi Evran'dır. Ahilik zamanla çağın şartları gereği etkisini kaybederek yerini lonca teşkilatlarına bırakmıştır. Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi anlayışı çerçevesinde faaliyetlerde bulunan loncalar sanayileşmeyle birlikte Avrupa kapitalizmine yenik düşmüştür.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısının önemli dinamiklerinden olan ahilik ve lonca teşkilatlarının ortaya çıkışı ve hangi sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı işlevini yitirdiklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Siyasal Yapı, Sosyal Yapı, Ahilik, Lonca Teşkilatı

* PhD Student, Political Science and Public Administration, Osmaniye Korkut Ata University, ogoksel2802@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9175-1269

** Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, mujdatavci24@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4409-4523

Research article

Pp:136-150

Received Date: 02.01.2023

Accepted Date: 02.03.2023

Publication Date: 25.03.2023

1. INTRODUCTION

The Ottomans, who created a strong state in its own period, owes their success to the political and economic system they established while it was still a small border principality in the northwest of Anatolia until the end of the 13th century, in the 16th century it commenced to rule from North Africa to the gates of Vienna, from the Caspian Sea to the northern borders of the Black Sea and included people of various races, beliefs and sects. The Ottoman political and economic understanding was formed in general by blending the cultural heritage from the past, religious rules, existing traditions and practices in the conquered regions.

It is seen that the political, social and economic system behind the successes of the Ottoman Empire has been investigated by many researchers from different fields in the relevant literature. In this study, the basic understandings and principles in the political, social and economic life of the Ottoman Empire are examined. The classes in the Ottoman social order are introduced, and the formations at the core of the system established by the Ottoman Empire are profoundly evaluated.

At the same time, the economic structure of the Ottoman Empire is compared with the contemporary Western systems, and the reasons for the changes in institutions and understandings in the historical process are explored.

2. OTTOMAN POLITICAL NATURE AND SOCIAL STRUCTURE

2.1. Ottoman Political Nature

The political nature of the Ottoman Empire, which is seen as one of the most powerful states in history, is composed of a tradition that was formed by being influenced by the previous Turkish states, Ilkhanids, Islamic states and even Byzantium. The most important aspect of the political traditions of all these states is the exaltation of the ruler's place in the state. Likewise, Ottoman political thought emphasized the power of the sultan in the state. However, according to the Turkish political nature, it is seen that the sultans shared the political power with the members of the dynasty with the assignment of the princes to the sanjaks (Kunt, 1987: 130).

In the Ottomans, who belonged to the Kayı Tribe of the Oghuzes, the sultan was seen as the owner of the state according to the traditions. For this reason, the sultans had a right to dispose of the property and life of the people, and they used this right according to the Islamic laws and traditions. In the Ottoman Empire, which was an Islamic society, the social order and laws were shaped according to Islamic sources. However, the decisions to be made by the sultan in a way that would not contradict the rules of Shari'a were classified under the name of customs and consolidated the sultan's authority (Halaçoğlu, 1991: 1-2). The point here is that the Ottoman rulers enacted the rules that come from the tradition and have been applied for a long time. This concept is expressed as "*Kanun-u Kadim*" (*Eternal Law*) (Öz, 1999: 31). In the Ottoman state, the grand vizier and viziers were the assistants of the sultan in state affairs. State order was maintained within certain laws. The state administration, which continued to rule according to the traditions until the reign of Mehmet II, was forced to act according to a written law in this period. (Halaçoğlu, 1991: 7).

The idea of "Nizam-ı Alem" is another concept that should be taken into consideration in the Ottoman state. With this expression, the Ottomans meant public order. It is assumed that the universe has an unchanging order. Changes in the Ottoman state and society were seen as corruption and turmoil (Öz, 1999: 29-30). Another important concept in the political thought of the Ottoman Empire is the principle of "Rendering back the trusts to the owner". In accordance with the verse that Allah commands in the 58th verse of Chapter an-Nisa, "Surely Allah commands you to render back the trusts (i.e. the spirit, the physical body, the soul and the free will) to His Owner (to Allah) and that when you judge between people you judge with justice", the idea of justice and giving the trust to its owner has universal characteristics (Öz, 1999: 32).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

In Middle Eastern state traditions, society is basically divided into two classes. The first is the sultan and the sultan's assistants in the administration (vizier, governors), and the other is the people who pay taxes. That is the “protected flock” (reaya in Turkish). Nasireddin Tusi divides the assistants of the governing sultan into two as bureaucrats and soldiers, in accordance with ancient Iranian traditions. These classes do not pay taxes to the state. The flock, that is, taxpayers, are classified as merchants, farmers, nomads according to their production styles and financial activities. The Ottoman Empire also continued the legacy of this class understanding from the past, and divided the people in the conquered region into military class and flock, regardless of their religions. The state included the Christian or Muslim noble classes in the regions within its borders into the military class and ensured them to maintain their existing status, and also accepted the merchants, artisans and farmers in the newly conquered regions as the flock and subjected them to taxes (İnalçık, 2003: 74-75).

Based on such classification, it can be stated that society consists of four pillars, based on the opinion of Muslim thinkers. In response to the four pillars of the universe are (air, fire, earth, water) soldiers, scholars, merchants and farmers. Just as the order of the universe depends on the harmony of these four pillars, the social order also depends on the coexistence of these four groups of people in the society without conflict. Only the sultan can ensure its possibility. Justice is seen as the sultan's maintaining the balance by staying above these social classes. Justice requires the protection of the people. For this purpose, the sultans were glorified to protect the people and provide justice (Kunt, 1987: 131). The Ottoman social order within the framework of the concept of *Circle of Justice* is explained as follows:

“The monarch needs soldiers to establish and maintain his authority; it is the produce of the people who provided income needed to feed the soldiers; the monarch ensures the welfare of the people with justice; the state is the protector of society; The law, which is considered the pillar of the state, is set forth by the power of the monarch” (Özbaran, 2004: 38). “Finally, we return to the beginning of the order of justice, to the point that the monarch needs soldiers to deliver justice. The Circle of Justice is a concise statement that the ruler should be strong and that the ruler is the focal point of the society” (Kunt, 1987: 131).

2.2. Social Structure and Classes in the Ottoman State

It is seen that the ethnic and religious structure of the Ottoman society, which was composed of Turks during its establishment, took on a cosmopolitan identity, including Greek, Jewish, Armenian, Albanian and Serbian nations etc with the conquests. It can be said that different religious and sectarian communities took their place in the Ottoman *millet* system, but integration could not be achieved in the Ottoman society as a result of the addition of the centralized financial system to the centralized political system. In this centralist and patrimonial state structure, the sultan, who was the focal point of the society, took power and property with the authority he received from God, and the rest of the country was in the status of “*servant*”. Thanks to the strong army, “military and bureaucratic” qualities were also added to the centralist and patrimonial structure formed with the *Gaza* understanding (Günay, 2003: 31).

According to Günay, the cultural basis of the classical period Ottoman society was built on the model of personal relations. The socio-cultural structure of the society is built on a network of patrimonial, personal and charismatic relations such as “*the sultan-servant, father-son, teacher-student, sheikh-disciple*”. However, in the Ottoman State, which had an undifferentiated social structure and was not based on social stratification, social classes could not develop according to the examples in the west. There are mainly two social classes in society; “the military and the flock” (Günay, 2003: 31-32).

2.3. The Military Class-Administrators

In Ottoman society, the military refers to the class that is not subject to homage tax. This exemption separates the military class from the flock. The fact that this class does not pay taxes led

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

to sensitive attitude in the appointment of those to be included in the military. Salary (*Ulufe*) and *timar* holders, the people of the palace, state officials, princes (*umera*) and the members of the Muslim learned (*ulema*) represent the military class. The important title that distinguishes the military class from the flock is to be appointed to a state service by obtaining the sultan's confirmation. In the early days of the state, many people from the public were assigned to military institution and assigned to the military class. Examples of these are "yaya and müsellems" from farmers, and "yoruks" from nomads (İnalçık, 1959: 595-596).

Since the Ottoman Empire implemented a policy of war and conquest, the influence of the ulema and umera was high in the ruling class. The *Ümera* class, also known as the *seyfiye* class, is divided into "kapikulu soldiers and *timarlı sipahis (Cavalry)*". Kapikulu (Slaves of the Porte) army refers to the soldiers formed with the *devshirme* system in the center. The weight of the Ottoman army consisted of the soldiers of the provinces, which were founded on the *timar* system. The *ulema*, more commonly known as the the Scribal class, is composed of "chief of Islam, kazaskers, kadis, muderris and clergy" (Akyılmaz, 2008: 394). Another group of the Ottoman ruling class is the Scribal institution, whose foundations were laid in the time of Orhan Bey. Professionals such as "clerks and marksman, bookkeeper" were formed from the the *İlmiye institution* at first, and this situation prevented the clerk class from rising to an active position in the state like *ilmiye* and *seyfiye* for a certain period of time (Akyılmaz, 2004: 4).

As a requirement of the Islamic tradition, within the social understanding and stratification in the society mentioned above, the sultan planned "gaza and jihad" for the survival of the state, and the *seyfiye* class contributed to that ideal by fighting. As a requirement of the political understanding of the period, the state used the sources of the treasury in works such as supplying the needs of the soldiers, paying the war expenses, and building the castles. However, it has not been in the position of a direct investor in matters that will facilitate social life (Köç, 2016: 305).

In this context, is useful to examine the *timar* system in detail in order to understand the Ottoman socio-economic structure. The roots of the *timar* system were based on the Eastern Roman tradition seen in the Peloponnese and Arab-Iranian geography. What used to be done to public officials was a form of payment equivalent to that "the Cathedral subsidized to the priest." In order to reduce the pressure on the state treasury, land began to be distributed to the commanders during the reign of Murat I, and after a while it became widespread and institutionalized as the "Timar System" (Karpas, 2006: 226-227). In the *timar* system, the land owned by the state was called *dirlik* and *sipahi* were called landowners. The *sipahis* took the tithe and the land themselves. In return, they took part in military missions and participated in wars, either by themselves or with the soldiers named *cebeli*, whom they trained, depending on the size of their fief. The revenue of the *timarli sipahi* ranged from one thousand akçe to 19999 akçe. Those producing from 20,000 to 99,999 akces annually were called *zeamets* and those bringing more than 100,000 akces were the *hasses* (Uzunçarşılı, 1988: 454).

This land order had an important place in terms of the state's control of the society and the continuation of agricultural production. The changes seen in the Ottoman Empire after the 16th century came from the deterioration of the existing land structure. With the effect of firearms on the battlefields, the cavalymen, the protectors of the fief lands, began to lose their importance gradually. As a result, a new tax system was established and local feudal lords called "Ayan" began to be seen. The notables formed a new social layer with the right to collect taxes and open the land for private use and became the basis of the new social order connected to the land. (Karpas, 2006: 222-223). Empowered notables bought the lands of the flock and started to reveal private property by shelving the principle of state monopoly of the ownership of the land. As a result, the state could not resist this change, the feudal formations attached to the land, and signed the document known as Deed of Agreement in 1808 by making an agreement with the notables. It is seen that the notables took part in the assemblies after the *Tanzimat* and strengthened the gentry (Tabakoğlu, 2017: 32).

2.4. The flock (Reaya)

It refers to the mass of the people who pay taxes to the flock in the Ottoman Empire. Those who resided in villages and cities and nomads belonged to this class. If one of these groups was given a duty by the state to be included in the military group, the status of the reaya ended, and by the end of term, they were included in the class of reaya again (Halaçoğlu, 1991: 92).

In the multi-religious and multi-cultural Ottoman society, there is a distinction between the superiority of Muslims in tax practices, especially before the state. Non-Muslim Ottoman citizens were called dhimmis and lived under the auspices of the state, ensuring their safety. Dhimmis, who were evaluated together with Muslims in terms of fundamental rights, would pay *jizya* tax to the state. Legally, there is a "free-slave" distinction in society. With the understanding from the past, the state used slavery as an educational institution and an option besides its free labor and even placed this situation at the center of the administrative and political system with the "*devshirme* system" (Tabakoğlu, 2017: 30).

The nomads, who made up a part of the *reaya*, were taxed differently from other sedantary reaya due to their lifestyles. Taxes such as *Ağnam* tax (animal tax), pasture-winter tax, *yave akçası*, *bad-ı heva* were examples of taxes paid by nomads. Peasants referred to the settled subjects responsible for making agriculture on lands owned by the state and paying the tax on the product they earned from this work. The peasants did not pay the tithe and tax to the state treasury, but to the landlords to whom the state transferred the land in return for a service, or to the foundation if the land was the land of a foundation. City dwellers, on the other hand, were charged with different taxes by the state, since they were not interested in agriculture and animal husbandry, and also because the cities constituted an economic center in the society. Members of the city were engaged in activities such as merchants, small industrial enterprises and paid the tax of the goods they sold in the bazaar to the state. The merchants of these cities were organized within themselves by forming organizations called "*Guild*" (Halaçoğlu, 1991: 93-102).

3. DYNAMICS OF OTTOMAN ECONOMIC STRUCTURE - AHİLİK AND GUILDS

3.1. Outlines of economic thought in the Ottoman Empire

The geography of the Ottoman Empire is a difficult one. One of the main characteristics of the states that have been effective in this geography throughout history is that the political economy they pursued by determining their own priorities had a quality that was in harmony with the developments in the world in the relevant period and not in conflict with them. It can be said that there is a general parallelism between the effectiveness of the states that ruled in this geography in the world economy and the quality of the economic policies they pursued. It is observed that external dynamics as well as internal dynamics play an influential and sometimes even decisive role in the economic policies pursued. Policies that do not take into account the balances and developments in the world and prioritize flowing the river in reverse, due to circumstances or other reasons, have generally put the states in this geography in difficulty. In the Fertile Crescent (Diamond, 2003), which is historically regarded as the most important civilization basin, many societies belonging to different races and religions lived in the region, different states were established, and this basin surrounding the Mediterranean Sea played a central role in the world economy for a long time (Bulut, 2012: 65).

The Ottoman economic order, which was based on widespread statism and state ownership, and the nature and function of the Ottoman state were in perfect harmony. This is one of the fundamental balances that elevated the Ottomans: The state could only fulfill its duties thanks to the qualities of the economic order it established, and the economic order could survive as long as the state fulfilled its duties. Therefore, there is a mutual cause-and-effect relationship between them (Cem, 1999: 73). The Ottoman Empire, which was established as an agriculture-centered state during the formation and development of capitalism in Western Europe, did not hesitate to change and innovate the system when necessary. As a result, Western Europe, with the exception of England, was able to reach the

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

productivity in agriculture of the sixteenth century only in the nineteenth century. This productivity was realized within the framework of the fief system. However, later on, radical changes in the fief system came to the agenda and the Ottomans tried to maintain their claims in the agricultural and economic sphere, first with Farming contracts and later with manoring practices (Bulut, 2012: 75-76). On the other hand, Ottoman statesmen blamed all economic and financial problems on capitulations and complained about Western countries from the 1860s onwards. However, the adoption of a modern and secular legal system could have eliminated most of the drawbacks of capitulations. Far from preventing such an initiative, on the contrary, Westerners strongly suggested it. However, neither the ruling class was ready for this change intellectually, nor the systems of interests integrated with the existing order could allow this radicalism. Undoubtedly, the capitulations provided Western merchants with very free trade opportunities. However, the same capitulations did not prevent the Ottoman rulers from granting even more of these privileges to local merchants (Timur, 2000: 224).

The economic nature of the Ottoman state in the classical period was shaped around the needs of the state and the nation. Accordingly, three principles in the economy came to the fore (Genç, 2014: 11):

- The provisionism refers to the provision of food. The principle requires that the production of goods and services be sufficient, high quality and affordable. Producers should engage in production activities that will meet the needs of themselves first and then other social elements in order of importance. The Ottomans implemented this principle with the land system and production control they established.

- The fiscalism is to increase the revenues of the treasury as much as possible. This situation depends on the increase in production and the rate of monetary exchange. The increase in the treasury revenues in the Ottoman economy followed a stagnant course as it was difficult to achieve an increase in productivity. In fact, after the 16th century, it was turned to a policy of protecting the keeping rather than increasing it. In addition, in cases where it contradicted the principle of provisionism, which was based on social welfare, fiscalism was abandoned.

- The traditionalism refers to the use and consult to the conventions and traditions. The Ottoman economic institutions, which reached a state of equilibrium with the previous two principles, took with them the principle of traditionalism as the third principle. The aim was to preserve the balances in social and economic life, to prevent the currents of change and, if there were changes, to destroy them in a way that would make it possible to get back to the old balance again.

It can be said that the Ottoman Empire, which was born and developed at a time when agriculture was the most important sector in the economy worldwide, maintained complete control over all factors of production together with land. Miri land (state land) was indivisible and could not be subject to foundation, inheritance or sale. As long as the Ottoman peasants cultivated the land, they had lifelong ownership of its use. In addition to the state's aim of maximizing production in the agricultural field, it can also be considered as a desirable situation for the peasants (Bulut, 2012: 77). In the Ottoman economic order, which was based on land and land-based production, in the words of Kanuni, "the peasant flocks are the real benefactors of humanity". For this reason, it was an important issue to try to increase agricultural production in Ottoman economic and political thought. The Europeans, on the other hand, focused on industry and manufacture, and brought the merchant class and the idea of mercantilism to the fore in society (İnalçık, 2004: 82). The Ottomans took various measures to increase agricultural production within the framework of this thought. Taking the land from a person who didn't cultivate the land for three consecutive years and giving it to someone else,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

collecting the "çift bozan" tax* from the peasant who left the land, could be given as some of the examples. (Genç, 2014: 12).

Although it seemed to contradict its aims of being a power state, the Ottoman Empire, which was an Islamic State, was concerned about the welfare of its citizens and remained committed to the economy of abundance. Controlling the measure-weighting and prices by the state, preventing the shortage of necessities and creating an economy of abundance were among the duties of the Ottoman rulers (İnalçık, 2004: 83-84). For the Ottoman economic order to exist and function, the state had certain duties. These were to restrict the rampant behavior of individualism in order to ensure security, equality and justice in society; to protect the production order by retaining land ownership and prevent the emergence of overlords; to control manufacturing and craftsmanship; to organize artisans; to regulate domestic and foreign trade; to prevent famine and black market by securing the supply of large cities; to prevent the public from being deceived through price control, common warehouses and market controls; and to provide public services, social aid and solidarity to some extent by establishing a strong foundation system. In short, to prevent economic forces from destroying the existing social order and to protect society and the individual (Cem, 1999: 77-78).

The Ottoman state attached great importance to trade routes and constantly struggled with pirates in order to ensure the safety of the roads. This situation was essential for increasing the incomes, called the principle of fiscalism, and for meeting the need for food and raw materials in the domestic market. Regulatory interventions of the state towards the economy, regulations for guilds, setting upper limits on prices, inspection of product quality, quotas and controls in production and sales are different in content and purpose from the mercantilist state regulation. The basis of economic concern in the Ottomans was to increase the income of the state and to protect the citizens in the market. The state built the welfare in the economy not on increasing the income of agricultural and industrial products with the developing technology, but on the new tax resources in the lands joined to the borders of the state by wars (İnalçık, 2004: 87-89).

In short, while Europe was establishing a rich economy with an ever-expanding industry and market, the Ottomans were firmly attached to the ideal of expanding the country's territory by conquests and were attached to the guilds in the field of manufacture and it gave weight to the management of the land and state ownership in agriculture (İnalçık, 2004: 82).

3.2. Thought of Futuwwah and Ahi Brotherhood

Before moving on to the subject of the guilds, it is necessary to examine the "ahi guilds", which left its mark on the economic and social life and even on the political field in the early periods of the Anatolian Seljuks and the Ottoman Empire, considered as the predecessor of the guilds, and the phenomenon of "Futuwwah", which influenced the formation of the principles and thought of the *ahi*-guilds.

Futuwwah is a concept that has meanings such as generosity, full-heartedness, and bravery. As a term, it means being helpful, preventing injustice, not speaking bad words, not touching life and property. Futuwwah and its preceding organizations appeared as a civil organization formed against those who engaged in illegal activities in Islamic societies under the influence of mysticism (Anadol, 1991, p. 1-8). The fact that the formations we call *ahi* guilds are called "*the union of futuwwah*", the works that explained the rules and ceremonies related to *ahi*-guilds and "*futuwwahname*" revealed how important futuwwah was in understanding Ahi brotherhood (Güllülü, 1977: 29).

* Çiftbozan tax, also referred to as *levendiye* or *leventlik* currency, was a kind of tax levied on the peasants who did not cultivate the land for any reason, leave it empty or leave the land without any reason. (Op Cit. Çağatay, N. (1947): Karagöz, 2016: 498).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

In the years when the state was established, the sects, especially the "futuwwah rules", were influential on the guilds. "Perfect human being" in the morality of futuwwah was a person who had the qualities of being disciplined, respectful, hardworking and generous. Admission to futuwwah guilds was held with ceremonies and members were given the characteristics of being virtuous people. This movement was influential in Anatolian society in the early periods of the Ottoman Empire under the name of "ahilik" (İnalçık, 2003: 157-158). There is no doubt that *Ahilik* derives its ethical principles and qualifications from *futuwwahnames*. However, it cannot be fully expressed that *ahi* comes from futuwwah. The conditions for becoming an *Ahi* were different from futuwwah. In order to become an *Ahi*, it was necessary to have the qualifications of futuwwah as well as a profession and art. In short, ahi brotherhood referred to the merchant organizations that were established in the 13th century and worked with certain principles (Anadol, 1991: 61). We first come across the word *Ahi* in *Sühreverdi's "Risale'tül Fütüvve"*. The word means "my brother" in Turkish (Ortaylı, 2006: 95). *Ahis* aimed to teach people about morality and ethical values and to make them reasonable citizens. The teachers of the organization called 'muallim ahi' or 'pîr' would teach the members of the organization the principles of religion, reading and writing, human decency, cleanliness, the order and tradition of the organization (hearth), hymns, poems, raks, Sufi parables and sayings, and certain attitudes, thoughts and behaviors such as tying and untying the sash seven times (Akyüz, 2001: 48). It is seen that *Ahilik* was mentioned together with Ahi Evran in Anatolia. However, *Ahilik* did not emerge with the imagination of a person. It is the product of the common thought of the whole nation. Ahi Evran taught the people who made the philosophy of trade how to apply this thought (Anadol, 1991: 49-51).

The futuwwah guilds greatly influenced the structures of the Ahi guilds and in terms of clarifying the functions of these organizations, it was important how these guilds are organized. We see how this organization came into existence in the futuwwahnames. Units with futuwwah ideology are roughly divided into three groups. The main criterion in this grouping was occupation. Namely, the Kavli futuwwah group consisted of craftsmen, and the Seyfi futuwwah group consisted of swordsmen. The *Şurbi Futuwwah* group, on the other hand, was composed of other layers of the public other than artisans and soldiers (Güllülü, 1977: 36-37).

A person holding the title of *Ahi* was to have the ability to attach great importance to morality, reason and science in the futuwwah. *Ahis* were the people who knew their place and limits in society. The aim of the Ahi was to form the middle class by educating the person and making him productive, and to establish a balance between the classes in the society by establishing cooperation within the framework of understanding, trust and consent (Anadol, 1991: 64). It can be stated that the first ahi brotherhoods in Anatolia consisted of folk groups gathered around rich and powerful people with high moral values. These groups formed a common living space by gathering in *zawiyahs* established and financed by wealthy leaders. In these guilds, guests were hosted, musical entertainments were held, and feasts were given. With these aspects, it was necessary to emphasize the importance of ahi *zawiyas* in terms of the formation of national culture. Ahi guilds took on the task of moral school that influenced most of the people over time (Güllülü, 1977: 81). Along with its moral and cultural functions, it can be said that the *ahi* phenomenon had political and religious roles in Anatolia in the 13th century's political authority gap, and ahi leaders and ahi *zawiyas* filled the political authority gap. Likewise, in the following years, it was seen that the ahis made important contributions to the process in the establishment of the Ottoman Empire and the Ottomans' political unity in Anatolia.

According to Güllülü, it cannot be said that the ahi guilds were independent political power centers. These units generally played a supporting role for the dominant political forces in the cities. This situation, which first occurred in regions that were not under the influence of the central authority, became valid in all Anatolian cities over time. In most parts of Anatolia, security was largely left to the ahi brotherhoods. This period coincided with the periods when the political authority of the Anatolian Seljuk State lost power and feudal-looking principalities emerged. For this reason,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

during the establishment of the Ottoman state, the ahi guilds appeared as local political power centers and they supported feudal movements in a way that prevented the Seljuk authority from gaining power again. The conflict between the values that made up the ahi brotherhoods and the official Islamic values on which the Seljuk authority was based may be effective in the formation of this situation*. At this point, it is an understandable fact that the ahi guilds felt close to the *Karamanoğulları* and Ottomans in Anatolia (Güllülü, 1977: 88-89).

The relations between the apprentice, the specialized foreman, the master and the pir (head of an order) in the Ahis are parallel to the religious and Turkish national values. Just as it was not possible to reach God without being attached to the sheikh in Sufism, professional competence could not be reached in Ahi guilds without being attached to the Pir and the master. The masters of the Ahi brotherhoods would choose a leader called Pir, who could take care of his "hands, waist, tongue". These leaders enjoyed great respect among the Ahis (Anadol, 1991: 74-75).

The Ahis had great importance in the establishment of the Ottoman Empire. Until the 18th century, ahi organizations continued to develop and left their mark on social and economic life. The Ahis produced quality goods and, adhering to certain production techniques, ensured that the goods produced were sold at a certain price. Those who behaved outside professional ethics were punished (Bayram, 2012: 95-96). The ahi brotherhoods, which we can consider as professional organizations, had qualifications of a superior organization over the merchants and ensured that moral principles were kept at the forefront in trade. In this respect, it can be easily stated that ahi unions had very important social functions.

3.3. Transformation from Ahilik to Guild and Guild Institution

While there are those who state that the origin of guild comes from the Italian word "Lociyе, Loggiya" in Turkish, there are also those who say that it derives from the French word "Loj, Loge". It is generally accepted that it emerged after the Ottoman contact with the Italian trade centers. After the guilds were established, the Ottoman state administrators were supported by other state bureaucrats because they provided benefits in various aspects, and the military was supported by the guilds in the same way that the needs of the army were supplied from the guilds in times of war. For this reason, while the guilds grew stronger and stronger in the 15th and 16th centuries, the ahi unions weakened on the contrary, and after a while, only the name remained among the merchants (Özdemir, 2004: 160-161). Guilds are a form of the phenomenon of "Futuwwah and Ahi Guilds", which existed for a long time among the merchants belonging to the Islamic world, were transformed according to the requirements of the age. The difference between the guilds and the Ahi brotherhood can be expressed as the decrease in the importance of their religious side (Yazıcı, 1994: 155). As the cause of this metamorphosis, we can show that the principles and understanding of the Ahilik, which included the understanding and principles of futuwwah, gained a different dimension over time due to the conditions of the age. Because in the changing Ottoman society over time, the merchants had to renew and change themselves. Changing social, political and financial conditions led the ahi guilds to a different position in terms of their principles and thought. In this framework, these trades unions became a structure where not only Muslims but also members of different religions and faiths took place under the same professional umbrella (Güler, 2000: 127-128). As a natural consequence of the increase in the ratio and importance of non-Muslim subjects in society and commercial life due to the expansion of the territory of the state, non-Muslims began to be influential in many branches of art. This new social outlook weakened the ideology of the *Ahilik*. The strong religious and mystical

* For detailed information on the conflicts between the values of the Ahi brotherhood and the official Islamic values on which the Anatolian Seljuk State was based, see Güllülü, S. (1977). *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri* (1. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat., p. 28-88.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

dynamics in the *ahi* guilds lost their importance. However, the importance of moral principles and thoughts never decreased in the guilds.

It is seen that in almost every Islamic society, groups with common ideals and interests are organized and the most important person in these organizations is the person representing the organization outside the organization. The person who used to manage the group was *ahi* in 13th century Anatolia, sheikh in Arabs, and *Kethuda* (chief) in the Ottoman guilds. In the guilds, masters of the arts used to choose a member of the organization who would apply the rules of the guild and represent them against the state. *Kethuda* elections were of great importance in guilds, as a guild without a *kethuda* was not considered an independent guild. In the guild organization, when the artisans affiliated to a guild wanted to form a separate guild, they chose a *kethuda* among themselves, applied to the *kadi* and registered themselves as an independent guild. These unions of tradesmen sought a spiritual basis for themselves. For this reason, a sheikh representing religious and spiritual authority was found at the head of each guild. These guild sheikhs organized the ceremonies in the guild together with the *nakib* who was their assistant and applied the punishments given to the members (İnalçık, 2003: 158-159). Although the influence and importance of the sheikhs in the guilds continued until the 17th century, it is seen that the religious influence in the administration of the guilds was less observed. However, it is symbolic that the sheikhs took place as leaders in the guilds, especially in ceremonies, after this date, and it can be considered as a respect for tradition. (Bayram, 2012: 104).

At the head of the *kethudas* in Ottoman cities was a chief *kethuda*, which represented the city before the state and in front of whom the issues of the city guilds were discussed. Another guild member was the "*Yiğitbaşı*" (deputy chief), who could act as a substitute for the *kethuda* when he was not on duty, chosen from among the experienced masters who organized the internal activities of the guild. *Yiğitbaşı* was responsible for purchasing the raw materials that the guild needed, inspecting whether the productions were within the guild rules and distributing them to other guilds. If the rules were broken by a guild member, they were responsible for notifying the *sheikh*. The forwarding of promotion requests to the *kethuda* was another duty of the valiant chief. In addition, one or a few masters who knew their job well in the guilds were chosen as "*Ehl-i Hirbe*". This person or persons expressed an opinion on the quality of production, mediated price disputes and helped determine the market (İnalçık, 2003: 159).

Production and sales activities in the Ottoman Empire were carried out for the population consisting of the town and the surrounding villages. Guilds were not always able to increase production for the expanding market as in the liberal economy. Since the prices decreased in case of more production than necessary, and prices increased in case of underproduction, even the number of guild masters was determined and limited in proportion to the town population. There are provisions in the state registers for the prohibition of masters, also called seat-makers*, who opened surplus workplaces (İnalçık, 2008: 607-608).

The Ottoman State craftsmen guilds can be considered as completely autonomous institutions. The masters of the guilds chose the in-house responsables and managers themselves. There was no intervention of the state in this matter (İnalçık and Arı, 2005: 49-50). The state's intervention in the guilds was only by controlling the enforcement of "acquisition" laws regulating prices and taxes. *İhtisab* is a practice that comes from the Islamic tradition. Irregularities in matters such as the quality

* With the increase in the population of Istanbul after the conquest of Istanbul, the demand for products of lower quality increased, and some groups that were not included in the guild started to open shops. In the said period, the artisans who made such low quality production were called "seat-makers". These groups, which produced low quality products compared to the artisans affiliated with the guild, entered into competition with the artisans affiliated with the guild. The artisans affiliated to the guild stated that the seat-maker artisans produced low quality products and complained about these artisans to the state through *kethudas*. The state, on the other hand, abolished the seat-makers, taking into account the complaints of the artisans affiliated with the guild (İnalçık and Arı, 2005: 47).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

and prices of the products in the bazaars and markets, measuring-weighing were inspected in the practice of issuance, and those who violated the rules were punished. The "*Bac-ı Pazar*" tax, which was the sales tax paid by the shopkeepers, was meticulously focused on, and laws were put into force in this regard (İnalçık, 2003: 159-161). Controlling the quality of the goods constituted the most important part of the acquisition practices. With these regulations called "*Narh*", the state aimed to protect the citizens from price increases and thus to maintain social and political stability (İleri, 2019: 216).

The Ottomans aimed to protect their guilds and support their experienced guild masters. The guilds also wanted to increase their effectiveness in the affairs of the state. The aim here was that the guilds got state support against new understandings and orders that would harm financial interests. It is possible to say that the aim of the Ottomans in their efforts to preserve the guilds was the idea of the "order of the world" mentioned above, that the change would bring turmoil and unrest, and that this turmoil would negatively affect the state treasury. This thought persisted until the 19th century, when the liberal economic ideas of the West began to show their influence. It is this thought that prevented the economy from going beyond the limited rules of the guilds and forming a strong Ottoman bourgeoisie (İnalçık, 2003: 161). Afterwards, the European origin goods narrowed the movement area of the guilds, and the guilds, which were defeated by European capitalism during the *Tanzimat* period, could not survive (İnalçık, 2003: 160-161).

Capital movements due to mercantilism that emerged enabled the development of production and the implementation of new production techniques. With the mercantilist policies, which can be explained as buying more raw materials from abroad and selling more products abroad, the European industry did not disregard Anatolia while heading to different markets. Apart from taking precautions against this situation, the Ottoman state gave concessions under the name of capitulation and accelerated the disintegration of the craftsmen of the country and these guilds formed by the craftsmen. As a requirement of the capitulations, the Ottoman state became a large market, supplying only raw materials, and the domestic production of the country was adversely affected. When the raw materials, which were insufficient, were collected by merchants and sold to Europe, the prices of raw materials needed by domestic production increased and accordingly, domestic production was interrupted. As a result, the decreasing domestic production had no chance to compete with industrial products of European origin (Güllülü, 1977: 162-163). As a result, the goods imported from the industrialized Europe in the 19th century spread in the Ottoman market, and the traditional production of the guilds had difficulty resisting these industrial products. In some areas of production, products produced by the guilds were able to resist European industry, but in most areas they were destroyed. Due to the transportation conditions, Istanbul and the coastal port areas in the initial years, followed by the inner regions where the railways were located, were the places most affected by the competition of industrial products (İleri, 2019: 217).

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

For many years, and especially until the *Tanzimat*, the Ottoman economy had a few small-scale institutionalized economic practices. These economic institutions were mostly based on agriculture, manual labor and a spoils economy. Beginning with the first Muslim Turkic state, the Qarakhanids, economic revenues were tied to taxes collected, the *ikta* system* and the manual labor of guilds, and the circulation of these and agricultural production from hand to hand. This economic practice formed

* As a term, it is the administrative and military system applied by allocating the right of disposition of inherited land, which belongs to the state, to state officials under certain conditions. In various Muslim Turkic states, the Turkish equivalent of fief, which is also known as "*nânpâre*" (piece of bread), "*hubz/ahbâz*" (bread), "*suyurğal*" (donation), "*tuyûl/tyûl*" (donation), "*tîmar*" (maintenance), is "*dirlik*" and "*geçimlik* (subsistence)". Göksu, E. *İkta Sistemi*, (https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ikta_sistemi, Accessed: 25.12.2022, 22:04).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

the basis of Seljuk and Ottoman economic practices (Akyüz, 2008: 239). The economic structure in the Ottoman Empire developed within the framework of moral principles such as equality, solidarity, cooperation and tolerance. The state tried to protect the principle of equality by trying to distribute the factors of production equally among the artisans and also tried to avoid competition in the economy in order to maintain solidarity and cooperation (Akbaş, Bozkurt and Yazıcı, 2018: 191). From the early 19th century onwards, Ottoman institutions based on religious faith gradually lost their function and prestige. Military defeats, economic and financial collapse and internal unrest played a major role in this development (Timur, 2000: 221).

It can be said that the Ottoman approach, which envisaged the preservation of the balance established in the economic field within the borders of the empire, prevented the emergence of the capital accumulation process that developed in Western Europe during the same period in its own geography through control over all factors of production, export bans, narh practices and profit restrictions (Bulut, 2012: 78). The Ottoman understanding of the state is a synthesis composed of the states that were established before, sharing the same geography, and the rules of *shariat*. The Ottoman economy was also shaped on the institutions and understandings that existed in the past. The Ottomans divided the society into two parts as the rulers and the ruled, continuing the Middle Eastern tradition. The basis of this distinction was tax. The ruled was the reaya (the flock) who were taxed. In the Ottoman Empire, when a person was included in the military group with any duty, he was exempted from the citizenship tax, and at the end of the duty, he would be subject to citizenship again.

The *timar* system made the Ottomans strong militarily and economically for a long time, and as mentioned above, its centralized structure prevented the formation of a land-bound bourgeois. With the *timar* system, the Ottomans had an inexpensive army that was not a burden to the state treasury, and at the same time, the continuity of agricultural production was ensured. In the Ottomans, which was an agricultural society, production was encouraged due to the principle of provisionism and the sultan's political tradition on the welfare of the people, those who interrupted production were inspected and punished. However, the deterioration of the fief system and the capitular bureaucracy limited the Ottoman State's ability to maintain highly efficient methods of administration and public order and created a problem that would not be solved until the last moments of the empire: The financial crisis of the state. In this process, the *mültezim* gradually appropriated the main sources of revenue; farms (large units of agricultural production for world markets, either privately owned or in the form of *waqf*) and *mâlikânes* (life-long charters) flourished, while *mirî* (state-owned) lands declined. The expansion of the manoring system led to the transformation of agricultural lands into private property and the growing scale of agricultural production dependent on world markets, which affected the Ottoman social organization. As a result, the Ottoman Empire was unable to resolve the contradiction between the politically based rationality of the social organization and the development of commodity production, which weakened the state's influence and control over production, distribution and administration (Kazancıgil, 1986: 175-176).

Despite the wide freedom of movement of merchants in Ottoman society, the developments in Western Europe were not observed in the Ottoman Empire. The bourgeois class, the central force of the capitalist system, did not or could not emerge in Ottoman society. It can be said that the state's practices aimed at preventing the accumulation of personal wealth and consequently the formation of a capital class in the Western sense in this geography continued for a long period until the middle of the 19th century with a conscious approach. While the basic element of European capitalism was the 'bourgeoisie', this was the 'ahi organization', which played a central role in the Ottoman system and was the most important inheritance from the Seljuks (Bulut, 2012: 68-79).

The *Ahilik* (confraternity), which used to be an important constituent of the Ottoman city life, was a guild of craftsmen formed with the idea of mysticism. These guilds played an important role in the establishment of the state and undertook important duties in many points from the quality of the products to the sale in the bazaar and market. It can be said that the guild, one of the most important

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

actors in understanding the Ottoman political economy, originated from the understanding of brotherhood and sharing in Islamic society and this understanding deeply affected Ottoman society. It is clear that the ahi mentality, which created a difference between the Ottomans and Europeans in the individual, institutional and social spheres, had important consequences in many areas from the organization of the economy to labor relations, production to distribution (Bulut, 2012: 68). As the Ottoman State expanded and took on a multi-religious and multi-cultural structure to include non-Muslim subjects, Ahi unions also changed and were turned into guilds. Although there were signs of the principles and understandings of the ahi-order in the guilds, these institutions were no longer composed of only Muslim cfratsmen, as was the case with the ahi-order. The guild was supported by the Ottomans, and the administrators protected the guild members. The Ottomans controlled the production and price policies of the guilds within the framework of their understanding of economy, and prevented excess or unjustified earnings. However, it can be said that guilds were autonomous institutions because there was no intervention of the state in the elections within the guild.

As a result, Ahilik is an institution that passed to the Ottoman Empire from the Anatolian Seljuks, and after surviving in Ottoman society for a while, it was replaced by the guild organization due to the conditions of the period. In other words, with the conquest of Istanbul, we see that the guild organization emerged so that non-Muslim merchants could continue their commercial activities without any problems. Both of these organizations operated to ensure a certain order/balance in the socio-cultural and economic structure of the society. It can be said that these organizations, which carried certain social values within their structure, also contributed to the strong survival of the Ottoman state structure. The fact that the Ottoman Empire lagged behind the industrialization process in Europe, the cheap machine-made products of Europe took over the Ottoman markets, so to speak; the inability of the Guild tradesmen to compete with these products due to the reasons mentioned earlier and the loss of the function of the organization as a result of the abuses that occurred in this organization brought about the closure of these institutions. Confraternity and Guilds are institutions that were formed as a result of the socio-economic and political conditions of a certain period and disappeared after completing their mission, so to speak. Tradesmen or craftsmen associations have always existed in the life of societies since ancient times, according to the specific characteristics of the era and societies. These institutions will undoubtedly continue to exist in the life of societies in different forms and characteristics in the future, as they do today, according to the shape / functioning of socio-economic life. The main criterion that determines the existence of these institutions and some of their characteristics will undoubtedly always be the socio-economic needs of the society.

REFERENCES

- Akbaş, H. E., Bozkurt, S., Yazıcı, K. (2018). Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018 Özel Sayı, 165-202.
- Akyılmaz, G. (2004). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1/2), 221-271.
- Akyılmaz, S. G. (2008). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 389-420.
- Akyüz, H. (2008). Kurumlar Sosyolojisi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Akyüz, Y. (2001). Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi. Genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Anadol, C. (1991). Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 81-114.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Bulut, M. (2012). Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış. *Bilig*, (62), 63-96.
- Cem, İ. (1999). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. İstanbul: Can Yayınları.
- Diamond, J. (2003). Tüfek, Mikrop ve Çelik. (Ü. İnce, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yay.
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 9-18. (<http://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/2159/> (Accessed: 31.12.2022)).
- Göksu, E. İktisadi Sistemi, (https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ikta_sistemi/ (Erişim tarihi: 25.12.2022)).
- Güler, İ. (2000). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 121-158.
- Güllülü, S. (1977). Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Günay, Ü. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 21-47.
- Halaçoğlu, Y. (1991). 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İleri, Ü. (2019). Anadolu Selçuklu'dan Osmanlı'ya Esnaf Örgütlenmeleri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 201-220. doi:10.31199/hakisderg.570656
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılar 'da Raiyet Rüşumu. *Belleten*, 23(92), 575-610.
- İnalcık, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (2. Baskı., C. 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2008). Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar—I Klasik Dönem (1302-1606). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (6), 27-56.
- Karagöz, F. G. (2016). "Ahval-i Celâ-Yı Vatan Nicedir?" Osmanlı Hukukunda Köylünün Toprağı Terk Ettiği Haller. Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi 13-14 Mayıs 2016 – İstanbul. II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı. Edt.: F. Gedikli. Onikilevha Yayınları. Cilt: I, ss. 493-516.
- Karpat, K. H. (2006). Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma (1. Baskı.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Kazancıgil, A. (1986). Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* içinde (ss. 171-188). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Köç, A. (2016). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları Üzerine Bazı Düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35).
- Kunt, M. (1987). Siyasi Tarih (1300-1600). *Türkiye Tarihi-2 Osmanlı Devleti 1300-1600* içinde (ss. 15-144). Ankara: Cem Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2006). Son İmparatorluk Osmanlı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 27-33.
- Özbaran, S. (2004). Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özdemir, R. (2014). Ankara Esnaf Teşkilatı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 156-181..
- Tabakoğlu, A. (2017). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde (6. Baskı., ss. 19-40). Bursa: Dora Yayıncılık.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Timur, T. (2000). Osmanlı Kimliği. Ankara: İmge Kitabevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi (C. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yazıcı, N. (1994). Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1).

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

COVID-19 PANDEMİSİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMİNDE ÇOCUKLARIN UYKU ALIŞKANLIKLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER: BİR TÜRKİYE ÖRNEĞİ**Emel SARI***
Gökçe VOGT****ÖZET**

Amaç: Covid-19 pandemisini kontrol altına almak amacıyla uygulanan sosyal izolasyon önlemleri, günlük yaşamda erişkinlerle birlikte çocukları da olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı okulların kapanması, çevrimiçi eğitime geçiş ve diğer sosyal izolasyon önlemlerinin çocukların uyku alışkanlıklarında ne gibi değişikliklere neden olduğunun araştırılmasıdır.

Yöntem: Çevrimiçi yolla anne ve babalara ulaştırılan Sosyo-demografik Bilgi Formu ve Çocuk Uyku Alışkanlıkları Ölçeği ile 141 anne ya da babadan, çocuklarından biri ile ilgili veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS v.21 istatistik programı ile analize tabi tutulmuştur.

Bulgular: 4-12 yaş aralığında çocuğu olan anne ve babaların doldurdıkları ölçekler yardımıyla pandemi sürecinde, öncesine göre çocukların uyku alışkanlıklarında anlamlı değişiklikler görüldüğü saptanmıştır. Uykuya geçişte, uykudaki bölünmelerde, uyku anksiyetesinde, parasomnilerde, sabah uyanış şeklinde, başkalarıyla yatma ihtiyacında ve gün içinde uykululuk oranlarında anlamlı düzeylerde bozulmalar olduğu saptanmıştır. Pandemi sürecinde öncesine göre duygusal ve davranışsal sorunların alt boyutlarına bakıldığında; hareketlilik artışı, dikkatsizlik, sinirlilik, kavgacılık, kurallara uymama ve huzursuzluk ortalamaları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Pandemi öncesi döneme göre pandemi sürecinde çocukların uyku alışkanlıklarındaki değişiklikler anne-babalarının sağlık çalışanı olup olmamasına göre farklılık göstermemiştir.

Sonuç: Araştırmamıza göre pandemi döneminde, öncesine göre çocukların uyku ile ilişkili alışkanlıklarında ve duygusal-davranışsal sorunlarda anlamlı düzeyde bozulmalar görülmüştür. Bu değişikliklerin çocukların yaşamlarında uzun dönemdeki etkileri boylamsal araştırmalarla incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, pandemi, çocuk, uyku, duygusal sorunlar, davranışsal sorunlar

CHANGES IN CHILDREN'S SLEEPING HABITS AT THE BEGINNING OF THE COVID-19 PANDEMIC: A SAMPLE OF TURKEY**ABSTRACT**

Objective: Social isolation measures implemented to control the Covid-19 pandemic have negatively affected children as well as adults in daily life. The aim of this study is to investigate the changes in the sleep habits of children due to the closure of schools, the transition to online education and other social isolation measures.

Method: Data about one of their children were collected from 141 mothers or fathers with the Socio-demographic Information Form and Child Sleeping Habits Questionnaire, which were sent to the parents online. The obtained data were analyzed with SPSS v.21 statistical program.

Results: With the help of questionnaires filled out by mothers and fathers with children between the ages of 4-12, it was determined that there were significant changes in the sleep habits of children during the pandemic process compared to before. It was determined that there were significant deteriorations in transition to sleep, sleep interruptions, sleep anxiety, parasomnias, morning awakening, the need to sleep with others, and daytime sleepiness. Considering the sub-dimensions of emotional and behavioral problems in the pandemic process compared to before; increased mobility, inattention, irritability, belligerence, non-compliance with rules and restlessness were found to be significantly higher. Compared to the pre-pandemic period, the changes in children's sleep habits during the pandemic did not differ according to whether their parents were healthcare workers or not.

Conclusion: According to our research, there were significant deteriorations in sleep-related habits and emotional-behavioral problems of children during the pandemic period compared to before. The long-term effects of these changes on children's lives should be investigated with longitudinal studies.

Keywords: Covid-19, pandemic, child, sleep, emotional problems, behavioral problems

* Doç. Dr., Çocuk ve Genç Psikiyatrisi; Serbest Hekim, İstanbul, esgokten@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3734-7895

** Dr. Psk., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Npistanbul Beyin Hastanesi, gokcevogt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1342-5353

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 151-166

Makale Geliş Tarihi: 02.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 04.03.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. GİRİŞ

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de ilk Covid-19 pozitif vakanın sağlık bakanı tarafından açıklanmasından sonra tüm dünyada olduğu gibi, vaka sayılarında hızlı bir artış ortaya çıkmış ve tüm toplumun yaşamında belirgin değişiklikler meydana gelmiştir. Virüs dünya çapında yaygın hale geldikçe farklı ülkelerde, mevcut ulusal sağlık politikalarına bağlı olarak izolasyon süreçlerine ilişkin önlemler alınmaya başlanmıştır. Birçok ülkede sosyal mesafeyi koruma ve ev ortamında bireysel izolasyon gibi uygulamaların hayata geçirilmesi ile yayılımın olabildiğince önlenmesi hedeflenmiştir. Ne var ki, yapılan bu düzenlemeler bireysel ve toplumsal yaşamın mevcut akışında önemli değişikliklere yol açarak toplumun tüm kesimlerini farklı düzeylerde etkilemiştir (Akoğlu ve Karaaslan 2020: 99).

Sosyal mesafe ve karantina uygulamaları ile direkt insan teması oldukça sınırlanmış ve bu kısıtlamalar çocuk ve gençlerin çoğu aktivitesinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Eğitimin çevrimiçi yollarla evden devam etmeye başlaması, okul dışı etkinliklerde ve akran ilişkilerinde sınırlamalar, teknolojik aletlerle geçirilen sürenin değişmesi çocuk ve gençlerin gelişimi ve mental sağlığı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur (Golberstein, Wen, Miller 2020:819).

Uyku, çocuk ve gençlerin gelişiminde hayati öneme sahiptir ve yaşam boyu sağlıklı olmak için zorunludur. Uyku sadece fiziksel, davranışsal ve duygusal gelişimde değil, aynı zamanda öğrenme ve dikkati kapsayan bilişsel fonksiyonlarda da belirgin öneme sahiptir. Kültürel, genetik, çevresel ve sosyal faktörler uyku alışkanlıklarının gelişiminde etkilidir (Gregory ve Sadeh 2016: 296). Bugüne kadarki literatür Covid-19 pandemisinin çocuk ve gençlerde uyku üzerinde etkiye sahip olabileceğini göstermektedir (Becker ve Gregory 2020: 757). Bu etkilenmenin oluşumunda birçok faktörün katkısı farklı araştırmalarda değerlendirilmiştir. Çocuk ve gençlerin çoğunda Covid-19’a bağlı enfeksiyonun hafif geçirildiği bildirilmekle birlikte, birçok olguda enfeksiyonun seyri sırasında yüksek ateş ve solunum güçlüğü şiddetli seyredebilmektedir. Hastalık veya hastaneye yatış uyku üzerinde olumsuz etkiye neden olabilir (Besedovsky ve ark. 2019). Bir çalışmada, izolasyon ve korunma önlemlerinin sedanter davranışlar ve yiyecek tüketimini artırdığından, bunun da kiloyu etkileyip zaman içinde sağlık ve uyku üzerinde negatif etki oluşturduğundan bahsedilmektedir (Rundle ve ark. 2020: 1008). Ailenin maddi durumundaki değişiklikler, sağlıkla ilgili endişeler ve gelecekle ilişkili belirsizlik duyguları nedeniyle çocuk ve gençlerin stres seviyesinin yükseleceği ve zaman içinde bunun da uykudaki güçlüklerle zemin hazırlayacağı bildirilmektedir (Tsai ve ark. 2018: 1577).

Sosyal mesafe kuralları bireyleri evde kalmaya yönlendirmekte, bu da güneş ışığına maruz kalmayı azaltmakta, bunun sonucunda düzenli uyku rutinlerinin oluşması bozulmaktadır. Bir başka etken, uyku ve uyanıklık döngüsünün esnemesi, gündüz kestirmelerinin olma ihtimalinin artmasıdır. Çevrimiçi eğitim, yatak odası ve yatakta çalışma zamanını artırmakta, bu da yatak odasını uyanıklıkla eşleştirme problemini ortaya çıkarmaktadır. Çevrimiçi eğitim ve karşılıklı sosyal ilişkilerin yokluğu, gençlerin teknoloji kullanımını ve hatta uyku öncesi dönemdeki kullanımını artırmaktadır. Mavi ışığa fazlaca maruziyet melatonin üretimini bozmakta, böylece uykuya dalma sorunları ortaya çıkmaktadır (Dijk ve Cajochen 1997: 627). Düzenli ve yeterli uykunun immün sistemi destekleyici etkileri, Covid-19 enfeksiyonunun risklerinin yaşandığı bu dönemde ayrıca önem taşımaktadır (Besedovsky ve ark. 2019).

COVID-19 olgularının doğrudan klinik bakımına dâhil olan sağlık çalışanları ve çocukları için ise riskin daha fazla olduğu vurgulanmakta, sağlık çalışanlarının çocuklarının ayrılık, enfekte olma ve/veya anne-babalarını kaybetme korkusunu daha fazla taşıdıkları bildirilmektedir (Holmes ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ark. 2020: 547). İtalya'da COVID-19 olgularının klinik bakımında yer alan sağlık çalışanları ve çocukları ile yapılan bir araştırmanın sonuçları da, anne-babaları ile çocuklarının bildirimlerinin uyumlu olduğunu, çocukların yaklaşık üçte birinin travma sonrası stres bozukluğu açısından yüksek risk altında olduğunu göstermektedir (Davico ve ark. 2020: 239).

Covid-19 pandemisinin uykuyu hangi yollarla etkilediği henüz yeteri kadar bilinmemekle birlikte, uyku problemlerinin bu dönemde ortaya çıkması ve kötüleşmesi ihtimali yüksektir (Altena ve ark. 2020). Bu çalışmada, pandemi sürecinin ilk 7 ayı süresince çocukların uyku alışkanlıklarında, uykuya ilişkili duygusal ve davranışsal sorunlarında öncesine göre bir değişiklik olup olmadığı, değişiklikler varsa ne tür olduğu ve sağlık çalışanlarının çocuklarının bu açıdan daha fazla riske sahip olup olmadığı araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmacılar tarafından Google üzerinden çevrimiçi ölçek formu hazırlanarak oluşturulan link araştırmacıların öğrenci, akademisyen ve diğer çevrelerinden oluşan kişilere gönderilmiş ve onların da kendi çevrelerine formu iletmeleri istenmiştir (Kartopu örnekleme yöntemi). Bu linkin ulaştığı kişilere ilk sayfada çalışmanın amacı ve isim bilgisi vermeleri gerekmeyeceği açıklanmış, katılımcıların çevrimiçi olarak ölçekleri doldurmaları istenmiştir. Birden fazla çocuğu olan anne ve babaların her bir çocuk için formu yeniden doldurabilecekleri belirtilmiş, veriler 19 Mayıs-11 Ekim 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmada ilişkisel ve karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul'undan 2020/126 tarih ve sayılı karar ile etik kurul onayı ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü'ne yapılan başvuru aracılığıyla ise T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden 15.05.2020 tarihinde araştırma onayı alınmıştır.

2.1. Örneklem ve Uygulama

Araştırma için 4-12 yaş aralığında çocuğu olan anne ve babalardan, çevrimiçi yolla ulaştırılan Sosyo-demografik Bilgi Formunu ve Çocuk Uyku Alışkanlıkları Ölçeğini pandemi öncesi ve pandemi süreci olarak iki ayrı alana işaretleme yaparak doldurmaları istenmiştir.

Pandemi sürecinin çocukların uyku alışkanlıklarına etkisinin incelenmesi amacıyla yürütülen çalışmaya, yaşları 4-12 arasında değişen çocukların anne-babaları katılmıştır. Anne-babaların %86,5'i yaşları 28-50 arasında değişen 122 kadından (yaş ort=38,82; ss=4,468) ve %13,5'i yaşları 31-55 arasında değişen 19 erkekten (yaş ort=42,42; ss=5,786) oluşmaktadır. Araştırmaya katılan anne-babaların çocuklarının %49,6'sının cinsiyeti kız, %46,9'unun cinsiyeti erkektir. Geriye kalan %0,7 çocuğun cinsiyeti bildirilmemiştir. Çocukların yaş ortalaması 7,67 (ss=2,570) bulunmuştur.

Örneklem hesabı yapılırken, G Power programı kullanılmış ve Cohen'in (1988) bildirdiği etki düzeyi değerlerine göre örneklem gücü hesaplanmış ve katılımcı sayısı belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve pandemi sonrası ortalamaların karşılaştırılması için yürütülen eşleştirilmiş örneklem t testi için a priori güç analizinde, düşük etki düzeyi Cohen's $d=0,2$ ve %80-%99 örneklem gücü için 160-272 katılımcılı; orta etki düzeyi Cohen's $d=0,5$ için ve %80-%99 örneklem gücü için 35-95 katılımcılı örneklem önerilmiş olup çalışmanın örnekleme 141 katılımcıdan oluşmuştur. Pandemi öncesi ve pandemi sonrası ortalamaların karşılaştırılması için yürütülen eşleştirilmiş örneklem t testinde, en düşük etki düzeyindeki anlamlı fark ile en yüksek etki düzeyindeki anlamlı fark için Cohen's d değerleri 0,2 ile 0,6 arasında bulunmuş ve buna göre posthoc olarak yürütülen güç analizinde örneklemin gücünün %80 ile %99 arasında değiştiği bulunmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Sosyo-demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda çocuğun yaşı, cinsiyeti, anne ve babanın yaşları, meslekleri ve sağlık çalışanı olup olmadıkları sorgulanmaktadır.

Çocuk Uyku Alışkanlıkları Ölçeği: Okul öncesi ve okul çağı çocuklarında psikometrik özellikleri belirlenmiş, geçerliliği ve güvenilirliği saptanmış ölçeklerden biri olan “Çocuk Uyku Alışkanlıkları Ölçeği” 4-12 yaş çocukların uyku alışkanlıklarını ve uyku ile ilişkili zorluklarını araştırmaya yönelik tasarlanmış olup, 2000 yılında Owens ve ark. tarafından geliştirilmiştir (Owens, Spirito, McGuinn 2000). Spesifik bir tanı koymaktan çok, genel uyku sorunlarını gözden geçirerek ileri inceleme gereğini belirlemek için geliştirilmiştir. Türkçe’ye uyarlanması ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Fiş ve ark. (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek, anne veya baba tarafından doldurulmaktadır. Anne veya babadan, çocuğun uyku alışkanlıklarını bir önceki hafta üzerinden değerlendirmeleri istenmektedir. Toplamda elde edilen 41 puan, kesim noktası olarak belirlenmiş, üzerindeki değerler “klinik düzeyde anlamlı” kabul edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS v.21 istatistik programı ile istatistiksel analize tabi tutulmuştur. İstatistiksel analizlere geçilmeden önce katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların dağılımları, çarpıklık ve basıklık değerleri açısından incelenmiştir (**Tablo 1**). Çarpıklık ve basıklık değerleri için istatistikçilerin önerdiği çeşitli görüşler vardır. Örneğin, Tabaschnick ve Fidell (2013) çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında; George (2011) çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 2,0$ aralığında; Hair ve ark. (2010) ile Bryne (2010) çarpıklık (Skewness) değerinin ± 2 ve basıklık (Kurtosis) değerinin ± 7 aralığında olması durumunda verilerin normal dağıldığının kabul edilebileceğini bildirmişlerdir. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, uykunun bölünmesi ve uykuda solunumun bozulması alt ölçekleri dışında kalan tüm alt ölçeklerin ve ölçek toplam puanının (Pandemi Öncesi Çarpıklık: 0,395, Basıklık: -0,136; Pandemi Sonrası Çarpıklık: 0,824, Basıklık: 1,272) normal dağılım sergilediği belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve pandemi süreci alt ölçeklerinden alınan farkların belirlenmesi amacıyla eşleştirilmiş örneklem t testi yürütülmüştür. Normal dağılım göstermeyen alt ölçekler için ise non-parametrik eşleştirilmiş örneklem Wilcoxon testi yürütülmüştür. Anne-babaları sağlık çalışanı olan ve olmayan çocukların uyku alışkanlıklarının karşılaştırılması için bağımsız örneklem t testi ve normal dağılım göstermeyen alt ölçekler için Mann Whitney U testi yürütülmüştür.

Tablo 1. Normal Dağılım Varsayımının Karşılanması

N=141	Pandemi Öncesi				Pandemi Sonrası			
	ORT	SS	S	K	ORT	SS	S	K
Uyku Alışkanlıkları Toplam	45.04	7.787	.395	-.136	45.84	8.594	.824	1.272
Sabahları zor uyanma	5.96	2.413	1.157	.273	5.74	2.439	1.291	.477
Uykunun bölünmesi*	5.40	.893	2.723	8.107	5.78	1.415	2.378	6.411
Uyku anksiyetesi	5.36	2.047	.301	-1.205	5.85	2.077	.066	-1.258
Uykuda solunumun bozulması*	3.28	.873	3.858	17.283	3.26	.790	4.264	23.096
Parasomni	3.73	1.139	1.664	2.129	3.89	1.271	1.698	2.821
Sabahları uyanma şekli	3.72	1.614	.254	-1.489	3.06	1.351	.971	-.335
Uyku süresi	4.06	1.555	1.280	.386	4.13	1.530	1.299	.764
Uykuya geçiş	7.10	2.156	.252	-.822	7.45	2.065	-.010	-.954

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)								
Başkalarıyla yatma ihtiyacı	2.80	1.232	1.410	.821	3.21	1.417	.837	- .658	
Altını ıslatma	2.36	.668	1.612	1.168	2.41	.698	1.410	.523	
Gün içi uykululuk	1.26	1.058	.498	-.232	1.10	1.117	.769	-.080	
Davranışsal sorunlar	8.82	2.645	.698	-.194	11.40	3.749	.246	-1.052	
Artmış hareketlilik	1.67	.724	.603	-.879	1.94	.864	.124	-1.655	
Dikkatsizlik	1.49	.639	.955	-.155	1.89	.811	.211	-1.450	
Sinirlilik	1.50	.605	.771	-.368	1.99	.770	.012	-1.305	
Kavgacılık	1.33	.530	1.287	.692	1.77	.790	.443	-1.261	
Kurallara uymama	1.47	.604	.912	-.153	1.96	.814	.066	-1.488	
Huzursuzluk	1.35	.509	.941	-.387	1.85	.774	.265	-1.282	

* ND varsayımı kabul edilmedi;

S: Skewness

(Çarpıklık);

K: Kurtosis(Basıklık)

3. BULGULAR

Sosyodemografik Veriler

4-12 yaş arasındaki çocukların anne-babalarının demografik özelliklerine ilişkin dağılımlar

Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. 4-12 Yaşları Arasındaki Çocukların Anne-Babalarının Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar ve Yüzdeler

Anne-baba		Kadın		Erkek		Toplam	
		n	%	N	%	n	%
Eğitim Düzeyi	Lise	2	1,6	1	5,3	3	2,1
	Lisans	58	47,5	6	31,6	64	45,4
	Lisansüstü	62	50,8	12	63,2	74	52,5
Medeni Durum	Evli	115	94,3	19	100,0	134	95,0
	Ayrı yaşam	1	0,8	0	0,0	1	0,7
	Boşanmış	6	4,9	0	0,0	6	4,3
Çalışma Durumu	Çalışıyor	107	87,7	19	100,0	126	89,4
	Çalışmıyor	15	12,3	0	0,0	15	10,6
Meslek	Medikal doktor / dış hekimi	63	51,6	12	63,2	75	53,2
	Beyaz yaka / memur	21	17,2	1	5,3	22	15,6
	Psikolog	4	3,3	2	10,5	6	4,3
	Akademisyen	6	4,9	0	0,0	6	4,3
	Öğretmen	8	6,6	1	5,3	9	6,4
	Mimar / Mühendis	5	4,1	0	0,0	5	3,5
	Diyetisyen	3	2,5	0	0,0	3	2,1
	Diğer meslekler	7	5,7	3	15,8	10	7,1
	Ev hanımı	5	4,1	0	0,0	5	3,5
Pandemi süreci çalışma	Çalışma sürem azaldı	34	27,9	11	57,9	45	31,9
	Çalışma sürem arttı	12	9,8	2	10,5	14	9,9
	Evden çalışmaya başladım	36	29,5	2	10,5	38	27,0
	Değişiklik olmadı	40	32,8	4	21,1	44	31,2
Sağlık Çalışanı	Evet	82	67,2	14	73,7	96	68,1
	Hayır	40	32,8	5	26,3	45	31,9

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
Toplam	122	100,0	19	100,0	141	100,0

Anne-babaların %2,1'inin lise, %45,4'ünün lisans ve %52,5'inin lisansüstü mezunu olduğu; %95'inin evli, %0,7'sinin eşinden ayrı yaşadığı ve %4,3'ünün boşanmış olduğu; %89,4'ünün bir işte çalıştığı; %53,2'sinin tıp doktoru / diş hekimi, %15,6'sinin beyaz yakalı / memur; %4,3'ünün psikolog, %4,3'ünün akademisyen, %6,4'ünün öğretmen, %3,5'inin mimar / mühendis, %2,1'inin beslenme uzmanı, %7,1'inin diğer mesleklerden ve %3,5'inin ev hanımı olduğu belirlenmiştir.

Anne-babaların pandemi sürecindeki çalışma durumları incelendiğinde, %31,9'unun çalışma süresinin azaldığı, %9,9'unun çalışma süresinin arttığı, %27'sinin evden çalışmaya başladığı, %31,2'sinin çalışma yaşamında değişiklik olmadığı bulunmuştur. Anne-babaların %68,1'inin sağlık çalışanı olduğu belirlenmiştir.

Sağlık çalışanı anne-babaların pandemi dönemine ilişkin değişkenler bakımından dağılımları **Tablo 3**'de verilmiştir.

Tablo 3. Sağlık Çalışanı Anne-Babaların Pandemi Dönemine İlişkin Değişkenler Bakımından Dağılımları

Anne-baba		Kadın		Erkek		Toplam	
		n	%	n	%	n	%
Pandemi alanı çalışma durumu	Pandemi alanı dışında çalışmaya devam ediyorum	54	65,9	9	64,3	63	65,6
	Pandemi alanı içinde aktif çalışıyorum	28	34,1	5	35,7	33	34,4
	Hiç aktif çalışmam yok	28	34,1	5	35,7	33	34,4
Pandemi aktif çalışma süresi	Haftada 8 saatten az	10	12,2	2	14,3	12	12,5
	Haftada 8-16 saat	9	11,0	1	7,1	10	10,4
	Haftada 16 saatin üzerinde	35	42,7	6	42,9	41	42,7
Eş Sağlık Çalışanı	Hayır	41	50,0	6	42,9	47	49,0
	Evet, pandemi alanı dışında çalışıyor	27	32,9	5	35,7	32	33,3
	Evet, pandemi alanı içinde aktif çalışıyor	14	17,1	3	21,4	17	17,7
Pandemi sürecinde çocuklardan ayrı kalma	Evet	19	23,2	4	28,6	23	24,0
	Hayır	63	76,8	10	71,4	73	76,0
Toplam		82	100,0	14	100,0	96	100,0

Sağlık çalışanı anne-babaların pandemi alanında çalışma durumları incelendiğinde, %65,6'sının pandemi alanı dışında çalışmaya devam ettikleri, %34,4'ünün ise pandemi alanı içinde aktif çalışıyor oldukları; pandemi sürecinde aktif çalışma süreleri incelendiğinde, %34,4'ünün hiç aktif çalışmasının bulunmadığı, %12,5'inin haftada 8 saatten az çalıştığı, %10,4'inin haftada 8-16 saat çalıştığı, %42,7'sinin 16 saatin üzerinde çalıştığı belirlenmiştir.

Sağlık çalışanı anne-babaların %49'unun eşlerinin sağlık çalışanı olmadığı, %33,3'ünün eşlerinin sağlık çalışanı olduğu ancak pandemi alanı dışında çalıştıkları, %17,7'sinin eşlerinin sağlık çalışanı olduğu ve pandemi alanı içinde aktif çalışıyor oldukları belirlenmiştir. Sağlık çalışanı anne-babaların %24'ü pandemi sürecinde çocuklarından ayrı kaldıklarını bildirmişlerdir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Pandemi Öncesi ve Sürecinde Uyku Alışkanlıklarındaki Değişikliklere Ait Dağılım ve Yüzdeler

Tablo 4'te çocukların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde uyku alışkanlıklarındaki değişikliklere ilişkin dağılımlar ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 4. Çocukların Cinsiyetlerine Göre Pandemi Öncesi ve Pandemi Sürecinde Uyku Düzenindeki Değişimlere İlişkin Bulgular

Çocuk		Kız		Erkek		Toplam	
		n	%	n	%	n	%
Pandemi öncesi ve pandemi süreci çocuğun yatma saatinde değişiklik	Değişiklik yok	19	27,1	19	27,1	38	27,1
	Daha geç yatıyor	51	72,9	51	72,9	102	72,9
Pandemi öncesi ve pandemi süreci uykuda geçen sürede değişiklik	Daha az uyuyor	17	24,3	12	17,1	29	20,7
	Uyuma süresi aynı	38	54,3	37	52,9	75	53,6
	Daha çok uyuyor	15	21,4	21	30,0	36	25,7
Pandemi öncesi ve pandemi süreci gece uyanma sonrası uyanık kalma süresinde değişiklik	Daha az uyanık kalıyor	3	4,3	0	0,0	3	2,1
	Uyanık kalma süresi aynı	59	84,3	60	85,7	119	85,0
	Daha çok uyanık kalıyor	8	11,4	10	14,3	18	12,9
Toplam		70	100,0	70	100,0	140	100,0

Çocukların pandemi sürecinde, pandemi öncesine göre yatma saatlerindeki değişiklikler incelendiğinde, %27,1'inin yatma saatlerinin değişmediği, ancak geriye kalan %72,9'unun daha geç yatmaya başladığı bulunmuştur.

Çocukların pandemi sürecinde, pandemi öncesine göre uykuda geçen sürelerindeki değişiklikler incelendiğinde, %20,7'sinin pandemi öncesine göre daha az uyuduğu, %53,6'sının uyku süresinin aynı olduğu, %25,7'sinin daha çok uyuduğu belirlenmiştir.

Çocukların pandemi sürecinde, pandemi öncesine göre gece uyanma sonrası uyanık kalma sürelerindeki değişiklikler incelendiğinde, %2,1'inin daha az uyanık kaldığı, %85'inin uyanık kalma süresinde değişiklik olmadığı, %12,9'unun gece uyanması sonrası pandemi öncesine kıyasla daha çok uyanık kaldığı bulunmuştur.

Tablo 5'te çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku süreçlerindeki farklılıklara ilişkin ortalamalar, standart sapmalar ve minimum maksimum süreler verilmiştir.

Çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku süreçlerindeki farklılıklara ilişkin ortalamalar incelendiğinde, pandemi öncesi ve pandemi süreci yatma saati arasındaki farkın ortalamasının 86,79 dakika olduğu; pandemi öncesi ve pandemi süreci uykuda geçen saat farkının 0,14 saat olduğu; pandemi öncesi ve pandemi süreci gece uyanma sonrası uyanık kalınan süre fark ortalamasının 6,15 dakika olduğu belirlenmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 5. Çocukların Pandemi Öncesi ve Pandemi Süreci Uyku Süreçlerindeki Farklılıklara İlişkin Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Minimum-Maksimum Süreler

	Çocuğun cinsiyeti	N	ORT	SS	Fark aralığı
Pandemi öncesi ve pandemi süreci yatma saati farkı / dk	Kız	70	82,29	71,631	0-240
	Erkek	70	91,29	83,213	0-390
	Toplam	140	86,79	77,490	0-390
Pandemi öncesi ve pandemi süreci uykuda geçen süre farkı / saat	Kız	70	-,01	1,378	-4-4
	Erkek	70	,29	1,385	-4-4
	Toplam	140	,14	1,384	-4-4
Pandemi öncesi ve pandemi süreci gece uyanma sonrası uyanık kalınan sürede değişiklik farkı / dk	Kız	70	4,79	22,545	-30-120
	Erkek	70	7,51	33,998	0-240
	Toplam	140	6,15	28,774	-30-240

Tablo 6' da çocukların uyku alışkanlıkları ölçeğinden aldıkları toplam puanların kesme noktasına göre belirlenen uyku bozukluğunun pandemi öncesi ve pandemi süreci dağılımları ve yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 6. Çocukların Pandemi Öncesi ve Pandemi Süreci Uyku Bozukluğu Durumu

	Pandemi Öncesi Uykuda Bozulma Yok		Pandemi Öncesi Uykuda Bozulma Var		Toplam	
	n	%	N	%	n	%
Pandemi Süreci Uykuda Bozulma Yok	27	67,5	11	10,9	38	27,0
Pandemi Süreci Uykuda Bozulma Var	13	32,5	90	89,1	103	73,0
Toplam	40	100,0	101	100,0	141	100,0

Pandemi öncesi uykuda bozulma olmayan çocukların %32,5'inin pandemi sürecinde uykularında bozulma olduğu; pandemi öncesi uykuda bozulma olan çocukların %10,9'unun pandemi sürecinde uykusunda bozulma olmadığı belirlenmiştir. Diğer yandan pandemi öncesinde uykusunda bozulma olmayan çocukların %67,5'inin pandemi sürecinde de uykusunda bozulma olmadığı, pandemi öncesinde uykuda bozulma olan çocukların %89,1'inin pandemi sürecinde de uykularında bozulma olduğu belirlenmiştir.

Sağlık Çalışanı Olan ve Olmayan Anne-Babaların Çocuklarının Uyku Alışkanlıklarındaki Değişiklikler

Tablo 7' da sağlık çalışanı anne-babalarla sağlık çalışanı olmayan anne-babaların çocuklarının pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku alışkanlıkları ve duygusal-davranışsal sorunlarına ilişkin ortalamalar, standart sapmalar ve bağımsız örneklem t testi (**mann whitney u testi) bulguları verilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 7. Sağlık Çalışanı Anne-Babalar ile Sağlık Çalışanı Olmayan Anne-Babaların Pandemi Öncesi ve Pandemi Sonrası Uyku Alışkanlıkları ve Duygusal-Davranışsal Sorunlarının Karşılaştırılması

	Sağlık Çalışanı	N	ORT/SORT	SS/STOP	t/z	p
PÖ-Uyku	Evet	96	44,90	7,805		
Alışkanlıkları	Hayır	45	45,33	7,828	-,310	,757
Toplam						
PS-Uyku	Evet	96	45,94	8,970		
Alışkanlıkları	Hayır	45	45,62	7,823	,202	,840
Toplam						
PÖ-Sabahları uyanma	zor Evet	96	6,08	2,586		
	Hayır	45	5,71	1,996	,853	,395
PS-Sabahları uyanma	zor Evet	96	5,71	2,432		
	Hayır	45	5,82	2,480	-,258	,797
PÖ-Uykunun bölünmesi**	Evet	96	70,89	6805,00		
	Hayır	45	71,24	3206,00	-,067	,946
PS-Uykunun bölünmesi**	Evet	96	73,40	7046,50		
	Hayır	45	65,88	2964,50	-1,203	,229
PÖ-Uyku anksiyetesi	Evet	96	5,35	2,132		
	Hayır	45	5,38	1,874	-,064	,949
PS-Uyku anksiyetesi	Evet	96	5,92	2,146		
	Hayır	45	5,71	1,938	,546	,586
PÖ-Uykuda solunumun bozulması**	Evet	96	69,98	6718,00		
	Hayır	45	73,18	3293,00	-,748	,455
PS-Uykuda solunumun bozulması**	Evet	96	69,75	6696,00		
	Hayır	45	73,67	3315,00	-,875	,381
PÖ-Parasomni	Evet	96	3,72	1,194		
	Hayır	45	3,76	1,026	-,178	,859
PS-Parasomni	Evet	96	3,94	1,328		
	Hayır	45	3,78	1,146	,694	,489
PÖ-Sabahları uyanma şekli	Evet	96	3,72	1,614		
	Hayır	45	3,71	1,632	,026	,979
PS-Sabahları uyanma şekli	Evet	96	3,08	1,382		
	Hayır	45	3,00	1,297	,340	,734
PÖ-Uyku süresi	Evet	96	3,98	1,508		
	Hayır	45	4,24	1,654	-,944	,347
PS-Uyku süresi	Evet	96	4,16	1,578		
	Hayır	45	4,07	1,437	,323	,747
PÖ-Uykuya geçiş	Evet	96	6,95	2,154		
	Hayır	45	7,42	2,148	-1,220	,225
PS-Uykuya geçiş	Evet	96	7,26	2,043		
	Hayır	45	7,87	2,074	-1,635	,104
PÖ-Başkalarıyla yatma ihtiyacı	Evet	96	2,76	1,083		
	Hayır	45	2,89	1,511	-,512	,610
PS-Başkalarıyla yatma ihtiyacı	Evet	96	3,16	1,364		
	Hayır	45	3,31	1,535	-,604	,547

...		(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
PÖ-Altını ıslatma	Evet	96	2,42	,706	1,545	,125
	Hayır	45	2,24	,570		
PS-Altını ıslatma	Evet	96	2,44	,723	,649	,518
	Hayır	45	2,36	,645		
PÖ-Gün uykululuk içi	Evet	96	1,30	1,067	,765	,445
	Hayır	45	1,16	1,043		
PS-Gün uykululuk içi	Evet	96	1,21	1,114	1,705	,090
	Hayır	45	,87	1,100		
PÖ-Davranışsal sorunlar	Evet	96	8,99	2,693	1,142	,255
	Hayır	45	8,44	2,528		
PS-Davranışsal sorunlar	Evet	96	11,09	3,728	-1,409	,161
	Hayır	45	12,04	3,754		
PÖ-Artmış hareketlilik	Evet	96	1,63	,729	-,998	,320
	Hayır	45	1,76	,712		
PS-Artmış hareketlilik	Evet	96	1,86	,878	-1,443	,151
	Hayır	45	2,09	,821		
PÖ-Dikkatsizlik	Evet	96	1,54	,631	1,424	,157
	Hayır	45	1,38	,650		
PS-Dikkatsizlik	Evet	96	1,83	,804	-1,138	,257
	Hayır	45	2,00	,826		
PÖ-Sinirlilik	Evet	96	1,55	,630	1,396	,165
	Hayır	45	1,40	,539		
PS-Sinirlilik	Evet	96	1,94	,779	-1,251	,213
	Hayır	45	2,11	,745		
PÖ-Kavgacılık	Evet	96	1,38	,548	1,430	,156
	Hayır	45	1,24	,484		
PS-Kavgacılık	Evet	96	1,73	,774	-,807	,421
	Hayır	45	1,84	,824		
PÖ-Kurallara uymama	Evet	96	1,50	,616	,916	,361
	Hayır	45	1,40	,580		
PS-Kurallara uymama	Evet	96	1,90	,801	-1,469	,144
	Hayır	45	2,11	,832		
PÖ-Huzursuzluk	Evet	96	1,40	,513	1,427	,157
	Hayır	45	1,27	,495		
PS-Huzursuzluk	Evet	96	1,83	,777	-,396	,693
	Hayır	45	1,89	,775		

*p<,05

**Mann Whitney U

Çocukların anne-babalarının sağlık çalışanı olmasına göre pandemi öncesi uyku alışkanlıkları ve pandemi sonrası uyku alışkanlıkları arasında ve duygusal-davranışsal sorunları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Pandemi öncesi döneme göre pandemi sürecinde çocuğun uyku alışkanlıklarındaki değişiklikler anne-babalarının sağlık çalışanı olup olmamasına göre farklılık göstermemektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Pandemi Öncesi ve Sürecinde Uyku Alışkanlıklarında ve Duygusal-Davranışsal Sorunlardaki Değişiklikler

Tablo 8'de çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku alışkanlıkları ve duygusal-davranışsal sorunların karşılaştırıldığı eşleştirilmiş örneklem t testi (**Wilcoxon) bulguları verilmiştir.

Tablo 8. Çocukların Pandemi Öncesi ve Pandemi Süreci Uyku Alışkanlıklarının ve Duygusal-Davranışsal Sorunlarının Karşılaştırılması

	Pandemi Öncesi		Pandemi Süreci		t/w	p
	ORT/SORT	SS/STOP	ORT/SORT	SS/STOP		
Uyku Alışkanlıkları Toplam	45,04	7,787	45,84	8,594	-	,146
Sabahları zor uyanma	5,96	2,413	5,74	2,439	,978	,330
Uykunun bölünmesi**	10,00	40,00	16,89	456,00	-	,000*
Uyku anksiyetesi	5,36	2,047	5,85	2,077	-	,000*
Uykuda solunumun bozulması**	4,50	13,50	2,50	7,50	-,647	,518
Parasomni	3,73	1,139	3,89	1,271	-	,001*
Sabahları uyanma şekli	3,72	1,614	3,06	1,351	5,043	,000*
Uyku süresi	4,06	1,555	4,13	1,530	-,612	,541
Uykuya geçiş	7,10	2,156	7,45	2,065	-	,021*
Başkalarıyla yatma ihtiyacı	2,80	1,232	3,21	1,417	-	,000*
Altını ıslatma	2,36	,668	2,41	,698	-	,109
Gün içi uykululuk	1,26	1,058	1,10	1,117	3,442	,001*
Davranışsal sorunlar	8,82	2,645	11,40	3,749	-	,000*
Artmış hareketlilik	1,67	,724	1,94	,864	-	,000*
Dikkatsizlik	1,49	,639	1,89	,811	-	,000*
Sinirlilik	1,50	,605	1,99	,770	-	,000*
Kavgacılık	1,33	,530	1,77	,790	-	,000*
Kurallara uymama	1,47	,604	1,96	,814	-	,000*
Huzursuzluk	1,35	,509	1,85	,774	-	,000*

*p<,05 **Wilcoxon

4-12 yaş arasındaki çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku alışkanlıkları toplam puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Ancak uyku alışkanlıklarının alt boyutları incelendiğinde anlamlı farklar tespit edilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, ululararası dergi)

Pandemi öncesi ve pandemi süreci uykunun bölünme sıra ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($w=-4,194$; $p=,000$). Pandemi sürecinde uykunun bölünmesi sıra ortalamaları ($ort=16,89$) pandemi öncesi uykunun bölünmesi sıra ortalamalarından ($ort=10,00$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci uyku anksiyetesi ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-4,445$; $p=,000$). Pandemi sürecinde uyku anksiyetesi ortalamaları ($ort=5,85$) pandemi öncesi uyku anksiyetesi ortalamalarından ($ort=5,36$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Pandemi öncesi ve pandemi süreci parasomni ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-3,284$; $p=,001$). Pandemi sürecinde parasomni ortalamaları ($ort=3,89$) pandemi öncesi parasomni ortalamalarından ($ort=3,73$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci sabahları uyanma şekli ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=5,043$; $p=,001$). Pandemi sürecinde sabahları uyanma şekli ortalamaları ($ort=3,06$) pandemi öncesi sabahları uyanma şekli ortalamalarından ($ort=3,72$) anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci uykuya geçiş ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-2,343$; $p=,021$). Pandemi sürecinde uykuya geçiş ortalamaları ($ort=7,45$) pandemi öncesi uykuya geçiş ortalamalarından ($ort=7,10$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci başkalarıyla yatma ihtiyacı ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-4,767$; $p=,000$). Pandemi sürecinde başkalarıyla yatma ihtiyacı ortalamaları ($ort=3,21$) pandemi öncesi başkalarıyla yatma ihtiyacı ortalamalarından ($ort=2,80$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci gün içinde uykululuk ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=3,442$; $p=,001$). Pandemi sürecinde gün içinde uykululuk ortalamaları ($ort=1,10$) pandemi öncesi gün içinde uykululuk ortalamalarından ($ort=1,26$) anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci duygusal-davranışsal sorunlar toplam puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-9,230$; $p=,000$). Pandemi sürecinde duygusal-davranışsal sorunlar toplam puan ortalamaları ($ort=11,40$) pandemi öncesi duygusal-davranışsal sorun ortalamalarından ($ort=8,82$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci artmış hareketlilik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-5,071$; $p=,000$). Pandemi sürecinde artmış hareketlilik ortalamaları ($ort=1,94$) pandemi öncesi artmış hareketlilik ortalamalarından ($ort=1,67$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Pandemi öncesi ve pandemi süreci dikkatsizlik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-7,342$; $p=,000$). Pandemi sürecinde dikkatsizlik ortalamaları ($ort=1,89$) pandemi öncesi dikkatsizlik ortalamalarından ($ort=1,49$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci sinirlilik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-8,034$; $p=,000$). Pandemi sürecinde sinirlilik ortalamaları ($ort=1,99$) pandemi öncesi sinirlilik ortalamalarından ($ort=1,50$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci kavgacılık ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-7,448$; $p=,000$). Pandemi sürecinde kavgacılık ortalamaları ($ort=1,77$) pandemi öncesi kavgacılık ortalamalarından ($ort=1,33$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Pandemi öncesi ve pandemi süreci kurallara uymama ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-8,150$; $p=,000$). Pandemi sürecinde kurallara uymama ortalamaları ($ort=1,77$) pandemi öncesi kurallara uymama ortalamalarından ($ort=1,47$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Pandemi öncesi ve pandemi süreci artmış huzursuzluk ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($t=-8,041$; $p=,000$). Pandemi sürecinde huzursuzluk ortalamaları ($ort=1,85$) pandemi öncesi huzursuzluk ortalamalarından ($ort=1,35$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Tablo 9'de çocukların pandemi öncesi ve pandemi sonrası uyku sürelerinin karşılaştırıldığı eşleştirilmiş örneklem t testi (**Wilcoxon) bulguları verilmiştir.

Tablo 9. Çocukların Pandemi Öncesi ve Pandemi Süreci Uyku Sürelerinin Karşılaştırılması

	Pandemi Öncesi		Pandemi Süreci		t/w	p
	ORT/SO RT	SS/STOP	ORT/SO RT	SS/STOP		
Yatma saati**	27,00	1431,00	78,50	3925,00	-4,114	,000*
Uykuda geçen süre / saat	9,38	1,462	9,51	1,505	-1,160	,248
Gece uyanma sonrası uyanık kalınan süre / dk	3,30	9,385	9,40	30,591	-2,529	,013*

* $p<,05$ **Wilcoxon

Çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci yatma saatleri arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($w=-4,114$; $p=,000$). Pandemi sürecinde yatma saati sıra ortalamaları ($sort=78,50$) pandemi öncesi yatma saati sıra ortalamalarından ($sort=27,00$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci uykuda geçirdikleri süre ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Çocukların pandemi öncesi ve pandemi süreci gece uyanma sonrası uyanık kaldıkları süre ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=-2,529$; $p=,013$). Pandemi sürecinde gece uyanma sonrası uyanık kalma süresi ortalaması ($ort=9,40$) pandemi öncesinde uyanık kalma ortalamasından ($ort=3,30$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

4. TARTIŞMA

Çalışmamızda Türkiye'de Covid-19 pandemisi ve buna bağlı sosyal izolasyon amaçlı önlemler alınmasının ardından 4-12 yaş arası çocuklarda uyku alışkanlıklarındaki değişimler, uykuya ilişkili duygusal-davranışsal sorunlar ve sağlık çalışanlarının çocuklarında bu konuda anlamlı fark olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma çevrimiçi yolla anne ve babalara iletilen formların doldurulmasıyla uygulanmıştır. Toplam 141 anne ve baba araştırmaya katılmıştır. Katılımcıların %68,1'i sağlık çalışanıdır. Sağlık çalışanı anne ve babaların %42,7'si günde 16 saatten fazla çalışmaktadır. Çocukların %72,9'unun pandemi sonrasındaki dönemde önceye göre daha geç uykuya yattıkları saptanmıştır. Pandemi öncesi süreçte uykularında bozukluk olmayan çocukların %32,5'inde pandemi sürecinde bozulma olduğu, pandemi öncesi uykuda bozulmaları olan çocukların ise %89,1'inde pandemi sürecinde uykuda bozulmalar olduğu saptanmıştır. Pandemi öncesi ve sürecinde uyku alışkanlıkları ölçeği alt boyutlarına baktığımızda; uykuya geçişin, uykudaki bölünmelerin, uyku anksiyetesinin, parasomnilerin, sabah uyanış şeklinin, başkalarıyla yatma ihtiyacının, gün içinde uykululuk oranlarının anlamlı düzeyde bozulduğu saptanmıştır. Pandemi öncesi ve sürecinde uykuya ilişkili duygusal ve davranışsal sorunların alt boyutlarına bakıldığında ise; hareketlilik artışı, dikkatsizlik, sinirlilik, kavgacılık, kurallara uymama ve huzursuzluk ortalamaları anlamlı düzeyde bozulmuş olarak saptanmıştır. Pandemi öncesi döneme göre pandemi sürecinde çocukların uyku alışkanlıklarındaki değişiklikler anne-babalarının sağlık çalışanı olup olmamasına göre farklılık göstermemektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Zreik ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında pandemi sürecinde annelerin %23'ünün insomnia şikâyetinin olduğunu, oysa pandemi öncesinde sadece %11'inin insomnia yaşadıklarını bildirdiklerini bildirmişlerdir. Örneklemedeki annelerin %80'inin Covid-19'a bağlı anksiyete artışı bildirdikleri saptanmıştır. Anksiyete artışlarına rağmen bu annelerin çocuklarının uyku kalitesi, uykuyla ilgili rutinleri ve uyku sürelerinde bir değişiklik olmadığını, sadece %30'unun çocuklarının uyku kalitesinde bozulma ve uyku süresinde azalmadan bahsettiklerini, hatta bazı annelerin pandemiden sonra olumlu bir değişim bildirdiklerini saptamışlardır. Uykuyla ilgili değişikliklerden birçok faktörün sorumlu olduğu, bu nedenle spesifik olarak Covid-19 pandemisinin neden olduğu uyku paterni değişikliklerini saptamanın zor olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte diğer bazı araştırmacılar, karantina döneminde günlük yaşamdaki belirgin değişimlerin, anksiyete seviyelerindeki yükselmelerin, gün ışığına maruz kalmadaki azalmanın, dijital medya kullanımına bağlı mavi ışık maruz kalımındaki artışın ve azalmış fiziksel aktivitenin uyku kalitesindeki olumsuz etkilenmenin altında yatabileceğini bildirmişlerdir (Altena et al. 2020, Becker ve Gregory 2020: 757). İtalyan popülasyonunda yapılan bir başka çalışmada, karantina döneminde, geç uykuya dalma ve sabah geç kalkma, yatakta daha fazla zaman geçirme gibi uyku zamanlaması ile ilgili değişiklikler ve uyku kalitesinde azalma saptanmıştır. Özellikle depresyon ve anksiyete seviyesi yüksek olan olgularda uykuyla ilgili yaşanan zorlukların da daha fazla olduğu bildirilmiştir (Cellini et al. 2020). Wearick-Silva ve ark. (2021) tarafından Brezilya'da yapılan bir çalışmada, erişkinlerin %69,8'inin, 0-3 yaş arası çocukların %58,6'sının, 4-12 yaş aralığındakilerin %33,9'unun (en sık uykuya dalma ve sürdürme sorunları) ve ergenlerin %56,6'sının uykularında değişiklikler yaşadığı saptanmıştır. Anne-babalarda uyku problemi görülmesinin önemli belirleyicileri cinsiyet (kadın) ve uyku problemi olan bir çocuğa sahip olma olarak tespit edilmiştir.

Araştırmamızda uykuyla ilişkili duygusal ve davranışsal sorunların pandemi sürecinde, öncesinden anlamlı düzeyde bozulmalar gösterdiği saptanmıştır. Pandemi döneminde Çin'de yapılan bir ön çalışmada, 3-6 yaş arası çocuklarda pandemi nedeniyle korku ve yapışma davranışının, 6-18 yaş arasındaki çocuklarda ise dikkatsizlik ve sürekli bir sorgulama halinin daha fazla görüldüğü saptanmıştır (Jiao et al. 2020: 264).

Covid-19 pandemisi sürecinde erişkinlerdeki uyku problemlerini araştıran bir meta-analize göre, kadınlarda uyku problemlerinin prevalansı %24, erkeklerde %27 olarak saptanmıştır. Her iki cinsiyet grubunda da, Covid-19 hastaları, sağlık çalışanları ve genel popülasyon daha yüksek oranda uyku problemi yaşamamasına rağmen, bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Alimoradi et al. 2021). Araştırmamızda sağlık çalışanlarının mevcut iş yüklerinin artması ve Covid-19 ile yakın temas halinde çalışmanın getirdiği stresten daha fazla etkilenebileceği düşünülerek çocuklarının diğer ailelerin çocuklarına göre daha fazla etkilenmiş olabileceği düşünülmüş, ancak yapılan istatistiki değerlendirmede bir farklılık görülmediği saptanmıştır. Benzer şekilde, Zreik ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında da annelerdeki anksiyete artışı ve uyku kalitesinde algıladıkları azalmaya rağmen çocukların uyku paternlerinde anlamlı bir bozulma görülmemiştir. Buradan yola çıkılarak, pandemi sürecinin uyku paternleri üzerindeki etkilerinin birçok faktörden etkilenebileceği ve çok çeşitli olabileceği söylenebilir (Altena et al. 2020, Becker ve Gregory 2020: 757).

Pandemi sürecinin çocukların uyku alışkanlıklarına etkisini inceleyen, Türkiye'de yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde, Yeliz ve arkadaşlarının (2021) 123 anne-baba ve çocuğu Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği ve Çocuk Uyku Alışkanlıkları Ölçeği kullanarak değerlendirdikleri araştırma göze çarpmaktadır. Araştırmaya göre, çocukların %92'sinin dijital oyun bağımlılığı için riskli grupta oldukları ve tamamının uyku sorunu yaşadığı saptanmıştır. Evde bilgisayar/tablet

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
bulunması, çocukların bilgisayar/tablette geçirdikleri süre ve bilgisayar/tablette zaman geçirmelerine izin verilmesinin çocukların uykularını etkilediği belirlenmiştir. Çocukların akademik başarısıyla uyku süreleri arasında pozitif ilişki ve oyun bağımlılığı toplam puanı ve alt boyutları ile negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dijital oyun bağımlılığı ölçeği ve alt boyutlarının uyku kaygısı, gece uyanmaları, parasomni, gün içinde uykululuk ve uyku ölçeği toplam puanlarını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Pandemi sürecinin halen devam etmekte olduğu düşünüldüğünde, uzun dönem olumsuz sonuçlardan kaçınmak için, anne-babaların çocuklarının salgın sürecindeki tepkilerini dikkatle gözlemlenmeleri, uykuya geçişte yaşanan güçlükler ve sık sık kabus görme gibi tepkilerin farkında olmaları ve uyku hijyeni, rahatlama yolları, stresi azaltmaya yönelik olumlu psikolojik tutumlar sergileme ve dikkati daha üretken ve olumlu bir yöne odaklama konusunda çocuklarına model olmaları önerilmektedir (Jiao ve ark. 2020: 264).

Araştırmamızın sınırlılıklarından bazıları örneklemin 141 olgudan oluşması ve çevrimiçi yolla gönderilen formu, anne ya da babaların doldurmaları sonucu verilerin toplanmış olmasıdır. Pandeminin ilk aylarında, sosyal izolasyon önlemleri nedeniyle yüz yüze görüşmelerin mümkün olmaması nedeniyle araştırma için çevrimiçi seçenek kullanılmıştır. Yine de bu dönemde çocukların uyku alışkanlıklarındaki değişiklikler konusunda geçerlik ve güvenilirliği mevcut olan bir ölçek yardımıyla bilgi alınabilmektedir. Covid-19 pandemisinin halen devam ettiği ve farklı varyantların dönem dönem tabloya hâkim olduğu bugünlerde çocukların uyku paternlerinin değişimi ve bunun sonucunda yaşamları ve gelişimleri üzerine etkilerinin araştırıldığı daha geniş ölçekli araştırmalara ihtiyaç vardır.

5. SONUÇ

Covid-19 pandemisinin ilk aylarında hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla uygulanan sosyal izolasyon önlemleri, ailelerin yaşamlarında önemli değişikliklere yol açmış, bu değişikliklerin sonucunda 4-12 yaş aralığındaki çocukların uyku alışkanlıklarında ve uykuyla ilişkili duygusal ve davranışsal sorunlarında anlamlı düzeyde bozulmalar görülmüştür. Sağlık personeli olan anne-babaların çocuklarında bu değişiklikler açısından daha fazla bir risk bulunmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akoğlu, G., & Karaaslan, B. T. (2020). Covid-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2), 99-103.
- Altena, E., Baglioni, C., Espie, C. A., Ellis, J., Gavriloff, D., Holzinger, B., ... & Riemann, D. (2020). Dealing with sleep problems during home confinement due to the COVID-19 outbreak: Practical recommendations from a task force of the European CBT-I Academy. Journal of sleep research, 29(4), e13052.
- Becker, S. P., & Gregory, A. M. (2020). Editorial Perspective: Perils and promise for child and adolescent sleep and associated psychopathology during the COVID-19 pandemic. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 61(7), 757-759.
- Besedovsky, L., Lange, T., & Haack, M. (2019). The sleep-immune crosstalk in health and disease. Physiological reviews.
- Byrne, B. M. (2016). Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming. routledge.
- Cellini, N., Canale, N., Mioni, G., & Costa, S. (2020). Changes in sleep pattern, sense of time and digital media use during COVID-19 lockdown in Italy. Journal of sleep research, 29(4), e13074.
- Cohen, J. (1988). Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Davico, C., Ghiggia, A., Marcotulli, D., Ricci, F., Amianto, F., & Vitiello, B. (2021). Psychological impact of the COVID-19 pandemic on adults and their children in Italy. *Frontiers in psychiatry*, 12, 572997.
- Dijk, D. J., & Cajochen, C. (1997). Melatonin and the circadian regulation of sleep initiation, consolidation, structure, and the sleep EEG. *Journal of biological rhythms*, 12(6), 627-635.
- Fiş, N. P., Arman, A., Ay, P., Topuzoğlu, A., Güler, A. S., Gökçe İmren, S., ... & Berkem, M. (2010). Çocuk uyku alışkanlıkları anketinin Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(2), 151-60.
- George, D. (2011). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference*, 17.0 update, 10/e. Pearson Education India.
- Golberstein, E., Wen, H., & Miller, B. F. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and mental health for children and adolescents. *JAMA pediatrics*, 174(9), 819-820.
- Gregory, A. M., & Sadeh, A. (2016). Annual research review: sleep problems in childhood psychiatric disorders—a review of the latest science. *Journal of child psychology and psychiatry*, 57(3), 296-317.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis 6th Edition*.
- Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ... & Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547-560.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The journal of Pediatrics*, 221, 264-266.
- Owens, J. A., Spirito, A., & McGuinn, M. (2000). The Children's Sleep Habits Questionnaire (CSHQ): psychometric properties of a survey instrument for school-aged children. *Sleep-New York-*, 23(8), 1043-1052.
- Rundle, A. G., Park, Y., Herbstman, J. B., Kinsey, E. W., & Wang, Y. C. (2020). COVID-19 related school closings and risk of weight gain among children. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 28(6), 1008.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics: Pearson new international edition*. Pearson Higher Ed.
- Tsai, K. M., Dahl, R. E., Irwin, M. R., Bower, J. E., McCreath, H., Seeman, T. E., ... & Fuligni, A. J. (2018). The roles of parental support and family stress in adolescent sleep. *Child development*, 89(5), 1577-1588.
- Wearick-Silva, L. E., Richter, S. A., Viola, T. W., & Nunes, M. L. (2022). Sleep quality among parents and their children during COVID-19 pandemic. *Jornal de Pediatria*, 98, 248-255.
- Yeliz, S., Yayan, Y., & Yayan, E. H. (2021). COVID-19 Sürecinde Çocukların Oyun Bağımlılığı Düzeylerinin Uyku ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(4), 447-454.
- Zreik, G., Asraf, K., Haimov, I., & Tikotzky, L. (2021). Maternal perceptions of sleep problems among children and mothers during the coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic in Israel. *Journal of sleep research*, 30(1), e13201.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Araştırmaya yönelik etik kurul onayı, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul'undan 2020/126 tarih ve sayılı karar ile alınmıştır. Ayrıca İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü'ne yapılan başvuru aracılığıyla T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden 15.05.2020 tarihinde onay alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

SİVİL HAVACILIK ÖĞRENCİLERİNİN KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMSEL YETERLİLİĞİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR İNCELEME**Mustafa SOBA*****Hüsna YILMAZ******ÖZET**

Sivil havacılık sektörü, Türkiye’de hızlı gelişim gösteren sektörler arasında yer almaktadır. Sivil havacılık sektörü, farklı kültürlerden bireylerin sürekli olarak temas kurmasının mümkün olduğu bir alandır. Yapılan bu çalışmada “Sivil Havacılık” alanında eğitim gören öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliliği incelenmiştir. 86 katılımcıya anket yöntemi ile ulaşılmıştır. Sonuçlar, sivil havacılık alanında eğitim gören öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliliğinin pozitif bir seyir gösterdiği ve farklı kültürlerle karşı genel bir hoşgörülü tutumun olduğu yönünde çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası iletişim, kültür, iletişimsel yeterlilik, sivil havacılık.

AN INVESTIGATION TO MEASURE THE INTERCULTURAL COMMUNICATIONAL COMPETENCE OF CIVIL AVIATION STUDENTS**ABSTRACT**

The civil aviation sector is among the fastest-growing sectors in Turkey. It is an area where it is possible for individuals from different cultures to have constant contact. In this study, the intercultural communicative competence of the students studying in the field of “Civil Aviation” was examined. In total, 86 participant responses were recorded by the questionnaire method. The results showed that the intercultural communicative competence of the students studying civil aviation showed a positive course and a generally tolerant attitude toward different cultures.

Keywords: Intercultural communication, culture, communicative competence, civil aviation.

1. GİRİŞ

Yaşanılan çağ, çeşitli sebeplerden dolayı farklı kültürlerle sahip bireyleri iletişim kurmak durumunda bırakmaktadır. Bu sebepler arasında, kimi zaman göçler kimi zaman seyahatler, öğrenci hareketliliği ve uluslararası şirketlerde çalışmak sıralanabilir. Toplulukların bu kadar etkileşim ve iletişim halinde olması kültürlerarası iletişim yeterliliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Farklı kültürlerden gelen her bireyin benzersiz bir iletişim tarzı bulunmaktadır. Fiziksel anlamda bir yer değiştirme olmaksızın bireyler internet sayesinde farklı kültürlerle iletişim hali içerisinde olabilmektedirler. Olası yanlış anlamaların ve çatışmaların önlenmesi ve küresel sistem içerisinde sağlıklı bir kültürlerarası iletişim kurma bir gereklilik haline gelmiştir (Hofstede vd., 2005: 45).

İletişim, bireylerin uygun davranışları öğrendiği ve bu davranışları düzenlendiği araçtır. İletişim ve kültürün ayrılmaz olduğu söylenmektedir. Kültür öğrenilen ve paylaşılan bir koddur, öğrenme ve paylaşma ise iletişim gerektirmektedir. Bu sebeple ikisinin birlikte incelenmesi gerekmektedir. Kültür, iletişim çalışması yapılmadan bilinemez ve iletişim ancak desteklediği kültürün

* Doç. Dr. Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, mustafa.soba@usak.edu.tr, ORCID:0000-0001-9008-6474

** Doktora., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Bölümü, husnaxilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9335-4112

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 167-181

Makale Geliş Tarihi: 16.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 05.03.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

algılanmasıyla anlaşılabilir. Kültürlerin iletişimi farklı şekillerde tanımlamaları, iletişimin kültürün bir unsuru olduğunu göstermektedir. Kültürlerarası iletişim alanının kurucusu Hall'a göre iletişim kültürdür, kültür de iletişimdir. Kültürel bir bakış açısıyla, bireylerin kelimelerini düzenleme biçimleri, kullandıkları ses tonu, bir mesajın içeriğini nasıl seçtikleri ve mesajı kime ilettikleri dahil olmak üzere bireylerin iletişim kurma şekillerinde birçok farklılık bulunmaktadır (Ting-toomey ve Chung, 2005: 35-40).

Farklı kültürlere sahip birey veya topluluklarla etkili bir şekilde iletişim kurmaya kültürlerarası iletişim yeterliliği denmektedir. Kültürlerarası iletişim yeterliliği başkalarının kültürünü anlama ve hayata onların kültürel perspektifleriyle bakabilmedir. Çeşitli sebeplerle farklı ortamlarda kültürel anlamda farklı değerlere sahip olan bireylerle iletişim kurma günümüz dünyasında artmıştır. Bu durumda belli meslek grupları başta olmak üzere bireysel ve toplumsal anlamda farklı kültürlerle etkili iletişim kurabilen bireylere gereksinimin arttığı söylenebilir. Özellikle çağın baskın demografik eğilimi olan uluslararası göçlerle sürekli bir şekilde farklı kültürlerden bireylerle temasın yoğun olarak arttığı görülmektedir. Bu nedenle, iletişim kurmanın farklı yolları, tavırları ve yaklaşımları deneyimlenmektedir. Böylesi bir ortamda iletişim eylemini birey kendi kültürel merceği ile değerlendirirse büyük hayal kırıklıkları yaşayabilir (Jandt, 2018: 120).

Kültürlerarası iletişim yeterliliğinde bireysel özellikler, sürecin ilerleyişi üzerinde etkili olmaktadır. Bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim, düzeyi ve bireyin kültürü iletişim sürecine etki etmektedir. Birey içinde yetiştiği kültürün kodlarına göre iletişim sürecine dâhil olmaktadır. Farklı kültürlerden bireylerle iletişime geçildiğinde, tanımamanın verdiği bir belirsizlik ve kaygı duygusunun yaşanması olağandır. Kültürel olarak farklı olan başkalarıyla uyumlu bir şekilde iletişim kurmak için, kültürlerarası iletişim sürecini oluşturan temel özellikleri anlamak gerekir. Hem kültür hem de iletişim karşılıklı olarak birbirini etkilese de aralarındaki karmaşık ilişkiyi anlamak amacıyla iki kavramın özelliklerini ayırt etmek gerekir.

Sivil havacılık sektörü, Türkiye’de hızlı gelişim gösteren sektörler arasında yer almaktadır. Türkiye, sekiz farklı ülke ile sınırını paylaşan ve üç kıtada (Avrupa, Afrika ve Asya) stratejik olarak konumlanmış bir ülkedir. Türkiye’de faaliyet gösteren 6 havayolu şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin en büyüğü Türk Hava Yollarıdır. Toplamda 129 ülke, 335 şehir ve 340 havalimanı ile faaliyet gösteren Türk Hava Yolları düşünüldüğünde farklı kültürlerden bireylerle iletişim kurmanın bu alanda yetişmiş bireyler için bir gereklilik olduğu görülmektedir. Havacılık alanı kültürlerarası iletişim için bir fırsat alanıdır ve bu alan aracılığıyla diğer kültürlerle iletişim kurabilme durumu ülkelerin itibarı için önemlilik arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı da “Sivil Havacılık” alanında eğitim gören öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliliğini ölçmektir.

2. KÜLTÜR KAVRAMI

Dünya, farklı düşünen, hissedilen ve hareket eden insanlar, gruplar ve uluslarla doludur. Ekolojik, ekonomik, politik, askeri ve meteorolojik olaylar ulusal veya bölgesel sınırlarla kısıtlı kalmamaktadır. İletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler başta olmak üzere uluslararası göçler farklı kültürlerden bireyleri iletişim kurmak durumunda bırakmaktadır (Hofstede vd., 2005: 40). Her birey günlük hayatta nasıl yaşaması gerektiği noktasında temel bir donanıma sahiptir. Belli bir öğrenme kapasitesine sahip olan bireyler özellikle çocukluk döneminde belirli düşünme, hissetme ve eylem kalıpları edinir. Ve bu edinilen eylem kalıpları ömür boyu bireye kılavuzluk etmektedir (Gasiorek,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

2016: 27). Bu eylem kalıplarının temeli, bireyin içinde büyüdüğü ve yaşama dair tecrübelerini topladığı sosyal yapıdır. Bu eylem kalıpları, aile içinde başlar, mahallede, okulda, gençlik gruplarında, işyerinde ve medya aracılığıyla devam eder. Bu tür eylem kalıplarının karşılığı ise “kültürdür” (Barker, 2004: 66).

Kültür, toprağın işlenmesi anlamına gelen Latince kökenli bir tanım olmakla beraber çeşitli tanımları da bulunmaktadır. Çoğu Batı dilinde kültür, yaygın olarak “uygarlık” veya “zihnin artırılması” ve özellikle eğitim, sanat ve edebiyat gibi uygulamaların sonuçları anlamına gelmektedir. Bununla birlikte “zihinsel yazılım olarak kültür”, sosyologlar ve özellikle antropologlar arasında yaygın olan kelimenin çok daha geniş bir kullanımına karşılık gelir. Kültür, düşünme, hissetme ve hareket etme kalıpları için bir slogandır. Sadece zihni iyileştirmesi gereken faaliyetler değil aynı zamanda hayattaki sıradan gibi görünen eylemlerde de belirleyicidir (Hofstede vd., 2005: 44). Örneğin iletişim kurmak, selamlaşmak, yemek yeme, duyguları göstermek veya göstermemek, ötekilere karşı belirli bir fiziksel mesafeyi korumak gibi hayatın her alanında derin etkisi olduğu bilinmektedir. Kültür her zaman kolektif bir olgudur, öğrenildiği sosyal çevrede yaşayan veya yaşamış bireylerle paylaşılır. Kültür, yazılı olmayan kurallardan oluşur. “Bir grup veya insan kategorisinin üyelerini diğerlerinden ayıran, zihnin kolektif programlanmasıdır”. Kültür, bireyin genlerinden gelmez, sosyal çevresinden edinilir (Hofstede vd., 2005: 45).

Kültür toplumsaldır ve sonradan öğrenilir. Bireyin günlük hayatı anlamlandırması ve hayatını belli bir düzen içinde yönlendirmesini sağlayan değerler sistemidir. Kültürsüz bir birey ve toplum sözü konusu değildir (Gasiorek, 2016: 23). Her toplum üyelerine belli davranış kalıpları sunmaktadır. Kültür toplumdan topluma değişmekte hatta aynı toplumda dahi farklı bölgelerde çeşitli kültürel uygulamalar bulunmaktadır. Kültür bireye anlamsız görüneni anlamlı kılmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır (Ting-toomey ve Chung, 2005: 35-40). Kültür, bir grup insanın sorunları çözme ve ikilemleri uzlaştırma şeklidir. Her kültür, ikilem olarak ortaya çıkan belirli sorunlara seçtiği özel çözümlerle kendisini diğerlerinden ayırır (Minkov, 2011: 41). Kültür yerçekimi gibidir, her yerde bulunur fakat farkına varılabilmesi için havaya sıçramak gerekmektedir (Turner vd., 2020: 17). Kültürel farklılıklar kendilerini çeşitli şekillerde gösterir. Kültür çıktıları, semboller, kahramanlar, ayinler ve değerler aracılığıyla anlaşılır. Semboller, yalnızca kültürü paylaşanlar tarafından tanınan belirli bir anlam taşıyan kelimeler, jestler, resimler veya nesnelere sahiptir. Kahramanlar, canlı veya ölü, gerçek veya hayali, bir kültürde çok değer verilen özelliklere sahip olan ve bu nedenle davranış için model görevi gören kişilerdir (Zhang, 2008: 43). Ayinler, arzu edilen sonuçlara ulaşmak için teknik olarak gereksiz olan, ancak bir kültür içinde sosyal olarak kabul edilen kolektif faaliyetlerdir. Değerler, belirli durumları diğerlerine tercih etmeye yönelik geniş eğilimlerdir. Kültür kendini yeniden üretir, hiçbir grup kültürden kaçamaz zira kültürde süreklilik vardır (Hofstede vd., 2005: 45).

Her birey ve topluluk benzersizdir bu benzersizlik kültür kaynaklıdır. Fakat aynı zamanda küresel gelişmeler, birey ve toplulukları giderek birbirine benzetmektedir. Aynı markadan giyinilmekte, aynı yiyecekler tüketilmekte ve aynı iletişim ve ulaşım araçları tercih edilmektedir (Zhang, 2008: 85). Kültürlerin karşılaştırılması genellikle sosyal davranışlardaki farklılıkları vurgulayarak başlamaktadır. Japonlar tokalaşmayı sevmez, selam verirken eğilir ve toplum içinde oldukça kibardırlar (Barker, 2004: 69). Brezilyalılar, kahverengi ayakkabıları siyaha tercih etmekte ve kokteyl partilerine iki saat geç gelmektedirler. Yunanlılar karşı tarafın gözlerinin içine bakarlar, hayır demek istediklerinde başlarını sallarlar ve ara sıra restoranlarda tabakları duvarlara vururlar.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Fransızlar bir parça ekmekle tabaklarını siler, kahvelerine hamur işleri atar ve bistrolarda yabancılarla el sıkışırlar. İngilizler çorba kâselerini kendilerinden uzaklaştırır, bezelyeleri çatalı ters çevirerek yerler ve yağmurda golf oynarlar. Türkler ise sarılmayı sever, tokalaşır, sıcak ve samimi bir iletişimi tercih ederler (Lewis, 2010: 4).

Dünya hızla değişmektedir. Bireyler tarafından icat edilen teknoloji her bir topluluğu etkisi altına almaktadır. World Wide Web, dünyanın daha küçük görünmesini sağladı ve durum ise “küresel köy” kavramını doğrulamaktadır. Ticari şirketler dünya çapında faaliyet göstermekte ve hızla yenilik yapmaktadırlar (Carey, 2008: 44). Pek çoğu bugün gelecek yıl hangi ürünleri üretip satacaklarını ya da hangi yeni iş türlerini kullanacaklarını bilmektedirler. Bu şirketlerin her birinin gittiği yerdeki yereli yani kültürü bilmesi ve ona göre hareket etmesi bir gerekliliktir. Küresel düşünüp yerel davranmak ifadesi kültürün insan faaliyetlerinde ki hayatiliğini anlatan bir ifadedir (Minkov, 2011: 35). Yahut “Roma’da Romalılar gibi olun” ifadesini Japonlar Roma’da “Romalılardan daha iyi Romalı olun” şeklinde güncellemişlerdir. Kültür hayatın her anlamında belirleyicidir. Bir grubun düşünme, hissetme ve hareket etme biçimlerini özünde bir diğerininkinden üstün ya da aşağı olarak değerlendirmek için hiçbir bilimsel standart yoktur. Hiçbir kültür diğerinden üstün değildir yalnızca kültürler farklıdır (Hofstede vd., 2005: 45).

3. KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM

Farlı kültürlerden bireylerin bir araya gelip iletişim kurmasına kültürlerarası iletişim denmektedir. Bireyler arasındaki iletişim eylemi kültür tarafından şekillendirilmektedir. Yani ne zaman farklı bir kültürden bireyler bir araya gelip iletişim kurarsa, kültürel arka plan devreye girmekte ve kültürler iletişime kılavuzluk etmektedirler (Neuliep, 2020: 81). Yaşanılan çağ, çeşitli sebeplerden dolayı farklı kültürlerle sahip bireyleri iletişim kurmak durumunda bırakmaktadır. Bu sebepler arasında kimi zaman göçler kimi zaman seyahatler, öğrenci hareketliliği ve uluslararası şirketlerde çalışmak sıralanabilir (Zhang, 2008: 69). Toplulukların bu kadar etkileşim ve iletişim halinde olması kültürlerarası iletişimin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Farklı kültürlerden gelen her bireyin benzersiz bir iletişim tarzı bulunmaktadır. Fiziksel anlamda bir yer değiştirme olmaksızın bireyler internet sayesinde farklı kültürlerle iletişim hali içerisinde olabilmektedirler. Tüm sebepler olası yanlış anlamaların ve çatışmaların önlenmesi ve küresel sistem içerisinde sağlıklı bir kültürlerarası iletişim kurma gerekliliği göstermektedir (Ting-toomey ve Chung, 2005: 25).

1960'larda yeni bir eğitim alanı olan kültürlerarası iletişim doğdu. Öncelikli amacı, farklı kültürlerden bireylerin birbirleriyle daha iyi geçinmeleri için onları eğitmektir. Günümüzde kültürlerarası iletişim kavramının farkındalığı her zamankinden daha acildir. Dünya vatandaşları bundan hoşlansa da hoşlanmasa da çoğu diğer ülkelerden bireylerle her zamankinden daha sık etkileşim halindedirler. Turistlerle tanışılmakta ve kişi turist olarak başka ülkeye gidebilmektedir (Minkov, 2011: 57). Çok uluslu kuruluşlarda çalışılmakta ve ticari anlaşmalar yapılmaktadır. Ülkeler arası diplomatik ilişkiler söz konusudur. Dünyanın dört bir yanındaki bireylerin mal, para, bilgi, dini ideolojiler, silahlar, hastalıklar, spor takımları ve turist akışı yoluyla nasıl birbirine bağlı olduğu görülen bir gerçektir (Gasiorek, 2016: 21). Bu noktada kültürler arası iletişimi öğrenmek son derece zenginleştirici bir deneyimdir. Kültürlerarası iletişim, günlük ritüellerin ve sorgulanmayan varsayımların yeni bir ışık altında değerlendirilmesini sağlayabilir ve bireylerin hayatına eğlence, heyecan ve yeni arkadaşlar katabilir (Hofstede vd., 2002: 35).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Zakaria'a (2019) göre iletişim hayatın her alanı için hayattır. Ve her insanın farklı bir iletişim kurma tarzı bulunmaktadır. Kültürel perspektiften bakıldığında dışa dönük kültürler kendilerini açıkça ifade etmektedirler. Dışardan yönlendirilen kültürler ise iletişimi daha içselleştirmektedirler. Ve dış koşullar iletişim kurma istekliğini etkilemektedir. Kültürlerarası iletişimde karşı tarafı anlamak oldukça önemlidir (Zhang, 2008: 111). Anlamak anlatmaktan daha önemlidir. Kültürlerarası iletişim alanının kurucusu Hall'a göre iletişim kültürdür, kültür de iletişimdir. Kültürel bir bakış açısıyla, insanların kelimelerini düzenleme biçimleri, kullandıkları ses tonu, bir mesajın içeriğini nasıl seçtikleri ve mesajı kime ilettikleri dâhil olmak üzere bireylerin konuşma şekillerinde birçok farklılık bulunmaktadır (Goodwin, 2013: 117).

Tamamen farklı şekillerde yetiştirilmiş bireylerle etkili bir şekilde iletişim kurmak hem bireysel hem grup düzeyinde hem de işletmeler açısından çağın gerekliliğidir (Barker: 2004, 86). Konuyu detaylandırmadan önce bir hatırlatmada bulunmak gerekmektedir. Farklı ülkelerden bireyler arasındaki farklılıkların çoğu kültüre bağlıdır fakat bireyselliği unutmamak gerekir. Çünkü her birey bir dereceye kadar benzersizdir (Gasiorek, 2016: 20). Karakterleri ve kişisel geçmişten kaynaklı olarak iki insan tam olarak aynı şekilde davranmamaktadır. İkincisi, bireyler sosyal varlıklardır ve nasıl sosyal olacaklarını katıldıkları gruplar aracılığıyla öğrenmektedirler. Belirli bir sosyal ortamda belirli bir şekilde hareket etme olasılıkları, grup özelliklerine göre değişmektedir (Minkov, 2011: 65). Çoğu birey için doğdukları ülke sosyalleşmelerinin önemli bir göstergesidir. Ülkelerdeki göçmen veya etnik nüfus için bu, atalarının doğduğu ülke veya her ikisinin karışımı olabilir. Son olarak, bir dereceye kadar tüm insanlar aynıdır (Hofstede vd., 2002: 35).

Araştırmalar kültürün iletişimi etkilediğini göstermiştir. Edward Hall'un 1959 yılındaki kültürlerarası iletişim teorisi, iletişimsel davranışı açıklamanın bir yolu olarak "bağlam" adlı bir kavram ortaya koydu (Minkov, 2011: 115). Bu kavram, iletişimin bağlamından ve içerikten ne ölçüde etkilendiğini ifade etmektedir. Bağlam, yüksek ve düşük olmak üzere iki uç nokta içeren bir sürekliliktir. Yüksek bağlamlı bir toplumda iletişim, ne, kim, neden, ne zaman ve nasıl gibi temel faktörleri dikkate alır. Öte yandan, düşük bağlamlı bir toplumda iletişim, neredeyse tamamen neye, yani mesajın içeriğine dayanır (Goodwin, 2013: 78). Bu nedenle, düşük bağlamlı bir kültürde bireyler anlaşmazlıklarını doğrudan ifade ederken, yüksek bağlamlı bir kültürde bireyler birisini (örneğin patronlarını veya babalarını) gücendireceklerinden korkarlar ve konuşmaya isteksiz davranırlar. Bu anlamda, Edward Hall'un iddia ettiği gibi kültürün iletişim, iletişimin de kültür olduğu doğrudur (Zhang, 2008: 113). Yüksek bağlamlı kültürler; Japonya, Malezya, Tayland, Çin ve Hindistan, Brezilya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Mısır ve Orta Doğu ülkelerinin çoğudur. Öte yandan, düşük bağlamlı kültürler arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya, Avustralya, Hollanda, Norveç, Danimarka, Finlandiya, Birleşik Krallık, Kanada ve İsveç gibi Anglo Sakson kültürleri gibi ülkeleri yer almaktadır (Zakaria, 2019: 82).

İletişim, bireylerin uygun davranışları öğrendiği ve bu davranışlarını düzenlediği araçtır. Sık sık iletişim ve kültürün ayrılmaz olduğu söylenmektedir. Alfred G. Smith'in Communication and Culture'a önsözünde yazdığı gibi, kültür öğrenilen ve paylaşılan bir koddur ve öğrenme ve paylaşma iletişim gerektirir (Gasiorek, 2016: 18). Goodwin C. Chu, her kültürel kalıbın ve her bir sosyal davranış eyleminin iletişimi içerdiğini gözlemledi. Anlaşılması için ikisinin birlikte incelenmesi gerekmektedir. Kültür, iletişim çalışması yapılmadan bilinemez ve iletişim ancak desteklediği

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kültürün etkisi gözetilerek anlaşılabilir. Kültürlerin iletişimi farklı şekillerde tanımlamaları, iletişimin kültürün bir unsuru olduğunu göstermektedir (Jandt, 2018: 80).

Bu nedenle, farklı kültürlerden insanlarla iletişim kurarken, onların çeşitli iletişimsel davranışlarının farkında olmak gerekir, çünkü konuşmadaki herhangi bir gaf, yanlış iletişime, yanlış yorumlara veya kafa karışıklığına yol açacaktır ve bunların tümü performans olumsuz etkileyebilir. Özetle, "ne dedin?" sadece önemli değil, aynı zamanda "ne söylemedin?" eşit derecede önemlidir (Minkov, 2011: 117). Hall, araştırması sayesinde bazı kültürlerde, bireylerin sessiz dil denen bir şey kullandığını tespit etti. Sessiz dil, konuşulan dil kadar güçlüdür. Bir kişinin söylemediği mesaja çok farklı bir anlam verebilir (Goodwin, 2013: 53). Küresel işyerlerinde, özellikle küresel sanal ekiplerde, bireyler çevrimiçi iletişim kurmakta, sanal olarak çalışmakta ve birbirinden binlerce kilometre uzakta olan yabancılarla iş birliği yapmaktadırlar. Böyle bir ortamda bireyler farklı bir takım çalışması tonu ve iletişim tarzı belirlemektedirler. Bu nedenle, iletişim kurmanın farklı yolları, tavırları ve yaklaşımları deneyimlenmektedir. Ve böylesi bir ortamda iletişim eylemini birey kendi kültürel merceği ile değerlendirirse büyük hayal kırıklıkları yaşayabilir (Zakaria, 2019: 85).

3.1. Kültürlerarası İletişim Engelleri

Kültürlerarası iletişimin önünde çeşitli engel durumları söz konusudur. Bunlar, kaygı, farklılık yerine benzerlik varsayma, etnosantrizm, klişeler, önyargı, sözel olmayan yanlış yorumlamalar ve dil şeklinde sıralanabilir. Kaygı, bireyin ne yapması gerektiğini bilmediğinde hissedilmektedir. Her birey bir dereceye kadar bilinmezlikler karşısında kaygı yaşamakta önemli olan bu hissın geçici olduğunun bilmektir (Goodwin, 2013: 58). Bireyleri önceki deneyimlere dayanarak kalıplara sığdırmaya çalışmak hatalıdır. Kişinin kendi kültürüne göre iyi ya da kötü olarak bir yargıya varması yanıltıcı olur (Gasiorek, 2016: 17). Kültürel değerleri tanıyınca kadar bireyin stres yaşamaması olağandır. Stresi azaltmanın yolları ise (1) emin olunmayan kültürler arası durumların çokluğunu kabul etmektir. Farklılık yerine benzerlik varsaymak ise büyük yanlış anlamalara neden olacaktır. Farklılık yerine benzerlik varsaymak, bireyin herkesi kendi gibi görmesi ve olaylara kendi kültürünün penceresinden bakmasıdır (Carey, 2008: 120). Kültürlerarası iletişimin önündeki en büyük engellerden bir diğeri ise etnosantrizmdir (Zhang, 2008: 53). Etnosantrizm, bireyin kendi kültürünü diğer kültürlerden üstün görmesidir. Irkçılık ile benzerdir. Irkçılık ise kendi ırkını üstün görmektir. Stereotipler olumlu veya olumsuz olabilirken, önyargı, belirli bir grup, ırk, dine karşı gerçek dışı hoşlanmama, şüphelenme veya nefret anlamına gelmektedir. Stereotipler ve önyargı, kültürlerarası iletişim için ciddi bir tehlikedir (Jandt, 2018: 120).

İletişim, esasen bilgi alışverişidir. Bilgi ise anlamın taşıyıcısıdır. İletişim ancak bir dereceye kadar bir anlam sistemini paylaşan insanlar arasında mümkündür. Batı toplumu ağırlıklı olarak sözlü bir kültüre sahiptir (Carey, 2008: 124). Doğu dilleri için sessiz iletişim modeli batılıyı korkutmaktadır (Zhang, 2008: 73). Kültürler arası bir başka sorun da ses tonundan kaynaklanmaktadır (Goodwin, 2013: 58). Nijerya'ya gönderilen bir İngiliz yönetici, önemli konularda sesini yükseltmenin çok etkili olduğunu tespit etti. Nijeryalı astları, normalde kendi kendini kontrol eden bir yöneticinin bu beklenmedik patlamasını ekstra bir endişe işareti olarak gördü. Nijerya'daki başarının ardından Malezya'ya gönderildi. Fakat meslektaşları onu ciddiye almadı ve transfer edildi. Bazı tarafsız toplumlar için konuşmadaki iniş çıkışlar, konuşmacının ciddi olmadığını gösterir. Ancak çoğu Latin toplumunda bu "abartılı" iletişim şekli, bu konuda cesaretinizin olduğunu gösterir. Doğu toplumları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çok daha monoton bir tarza sahip olma eğilimindedir, kendini kontrol eder ve saygı gösterir. Sıklıkla, bir kişinin tuttuğu pozisyon ne kadar yüksekse, sesi o kadar alçak ve düzdür (Turner vd., 2020: 75).

Kültürlerarası farkındalığın özü, gözlemi yorumdan ayırmayı öğrenmektir. Bireyin kültürler arası farkındalığı varsa, karşı tarafın davranışını anlayana kadar anlam yüklemeyi askıya alır (Gasiorek, 2016: 14). Dil, yeni kelime ve gramer öğrenmekten çok daha fazlasıdır. Kültürel yetkinliği içermektedir. Bu engelleri aşmak için, diğer kültür hakkında yeterince bilgi sahibi oluncaya kadar yorumlamayı ertelemek gerekmektedir (Carey, 2008: 127). Dil engelini azaltmanın yolları (1) dili öğrenmek, (2) dili tercüman olarak konuşabilen birini bulmak ve (3) birinin ne söylediğinden emin olunmuyorsa açıklama istemektir. Kültür bireye, neredeyse hiç düşünmediği kadar otomatik olan, söylenmemiş mesajlar aracılığıyla iletişim kurmayı öğretmektedir. Jestler, duruş ve konuşmadan ne hissedildiği ve düşünüldüğünün görüldüğü sözsüz iletişim alanı bulunmaktadır (Goodwin, 2013: 58). Bir görüşmeci, el hareketine, yüz ifadelerine, duruşa, giyime, fiziksel yakınlığa veya mesafeye, göz temasına veya kişisel görünüme kendi kültürel yorumunu koyabilir ve bu atıf hiç de amaçladığı gibi olmayabilir. Sözsüz iletişim engelini aşmanın yolları şunlardır: (1) kültüre aşına olunmadığı sürece herhangi bir sözlü olmayan sinyalin veya davranışın anlaşıldığını varsaymamak, (2) bir yabancıнын sözsüz davranışı, bireyin kültüründe aşağılayıcı olsa bile kişisel olarak algılamamak ve (3) bireyin belirli kültürlerde aşağılayıcı olabilecek kendi sözsüz iletişim kalıpları hakkında bir farkındalık geliştirmesi gerekmektedir (Hofstede vd., 2002: 55).

4. KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMSEL YETERLİLİK

Kültür, çok yönlü bir sosyal yapıdır. Bu karmaşıklığı azaltmayı ve kültürün insanların yaşamlarını nasıl yönlendirdiğini ve şekillendirdiğini daha iyi anlamayı amaçlayan araştırmacılar, bir kültür içindeki baskın grubun sıklıkla paylaşılan inanç ve değerlerden türetilen benzer toplumsal özelliklere odaklanmaktadır (Carey, 2008: 17). Bazen değer yönelimleri olarak da adlandırılan kültürel kalıplar, bir kültür içindeki baskın grubu karakterize eden kültürel değerleri toplu olarak tanımlamak için kullanılan bir şemsiye terimdir. Burada kullanıldığı şekliyle bu terim, belirli bir kültürün üyeleri tarafından paylaşılan kültürel temelli inançlar, değerler, tutumlar ve davranışlara atıfta bulunmaktadır (Zhang, 2008: 61). Bu kalıplar, bir sosyal grubun dünyayı algılamasına ve o dünyada nasıl yaşadıklarına katkıda bulunan koşulları kapsamaktadır. Kültürlerarası iletişim araştırmalarında kültürel kalıpların uygulanması faydalıdır çünkü bu tür kalıplar, tekrar eden değerleri tanımlamaya ve incelemeye yardımcı olacak sistematik bir yapı sunmaktadır (Samovar, vd., 2016: 70).

Farklı kültürlerle sahip birey veya topluluklarla etkili bir şekilde iletişim kurmaya kültürlerarası iletişim yeterliliği denmektedir. Chen'e (1990) göre kültürlerarası iletişim yeterliliği uygun ve etkili iletişim kurma becerisidir. Kültürlerarası iletişim yeterliliği başkalarının kültürünü anlama ve hayata onların kültürel perspektifleriyle bakabilmedir. Çeşitli sebeplerle farklı ortamlarda kültürel anlamda farklı değerlere sahip olan bireylerle iletişim kurma günümüz dünyasında artmıştır (Minkov, 2011: 125). Hal böyle olunca belli meslek grupları başta olmak üzere bireysel ve toplumsal anlamda farklı kültürle etkili iletişim kurabilen bireylere gereksinimin arttığı söylenebilir. Özellikle çağın baskın demografik eğilimi olan uluslararası göçlerle sürekli bir şekilde farklı kültürlerden bireylerle temasın yoğun olarak arttığı görülmektedir (Abaslı ve Polat, 2018: 5-10).

Kültürel olarak farklı olan başkalarıyla uyumlu bir şekilde iletişim kurmak için, kültürlerarası iletişim sürecini oluşturan temel özellikleri anlamak gerekir. Hem kültür hem de iletişim karşılıklı olarak birbirini etkilese de aralarındaki karmaşık ilişkiyi anlamak amacıyla iki kavramın özelliklerini

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ayırt etmek esastır (Goodwin, 2013: 58). “Kültür” fikri çok yönlü anlamlar üstlenen esnek bir kavram olmasına rağmen, benzer şekilde “iletişim” kavramı da dinamik ve çok yönlü yorumlara tabidir. Kültürlerarası iletişim yetkinliği alanındaki çalışmaların (1) bireyin iletişime hazır olması gerektiğini (2) iletişim anında faydalanabilecek bir bilgi sahip olmayı ve (3) ve iletişimi başlatmak ve bitirmek noktasında beceriye sahip olmak gerektiğinden söz etmektedir. Bu üç faktör iletişimin pozitif bir şekilde gerçekleşmesinde etkilidir (Samovar, vd., 2016: 91).

Kültürlerarası iletişim yeterliliğinde bireysel özelliklerde sürecin ilerleyişi üzerine etkili olmaktadır. Bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim, düzeyi ve bireyin kültürü iletişim sürecine etki etmektedir. Birey içinde yetiştiği kültürün kodlarına göre iletişim sürecine dâhil olmaktadır. Farklı kültürlerden bireylerle iletişime geçildiğinde tanımamanın verdiği bir belirsizlik ve kaygı duygusunun yaşanması olağandır. Kültürlerarası iletişim esnasında bireyin kaygı yaşamasına sebebiyet veren bazı faktörler bulunmaktadır (Carey, 2008: 30). Bunlar; “toplumsal aidiyet, iletişim kuranlar arasındaki benzerlik, paylaşılan iletişim ağı ve iletişim kuran yabancılar arasındaki dikkat çekicilik” şeklinde sıralanabilir. Burada önemli olan nokta kaygının devam etme süreci ve yoğunluğudur (Gasiorek, 2016: 13). Her bireyin belirsizlik karşısında bir dereceye kadar kaygı yaşadığını tekrar hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Birey diğer kültürleri tanıyıp, kültürel değerlerini algılayıp ona göre iletişime geçiyorsa başka bir deyişle kültürel farkındalığı farklı kültürler noktasında da devreye girebiliyorsa iletişim sürecinde kaygı en aza indirilir (Bozkaya ve Aydın, 2010: 20).

Kültürel anlamda farklı olan bireyler birileri ile iletişim kurduğu esnada birey için karşı taraf ne kadar farklı ise bireyde karşı taraf için o kadar farklı görünmektedir. Farklılıklar zenginlik olarak kabul edildiğinde iletişimde daha az çekingenlik olur. Ayrıca bireyin kendine güvenmesi, iletişim kurmaya motive olması iletişimin kaliteli olmasını sağlamaktadır. Bilişsel, duyuşsal ve davranışsal noktada iletişim yeterliği bireyin iletişimi başlatma, sürdürme ve bitirme durumunu etkilemektedir (Carey, 2008: 54). Kültürlerarası iletişimde birey karşı tarafın kültürü hakkında ne kadar çok bilgiye sahip olursa süreç o kadar doğru ve uygun şekilde ilerler. Başarılı bir iletişimin gerçekleşebilmesi için gerekli olan duyuşsal yeterlilik, bireyin iletişim kurma konusundaki motivasyonu ile ilgilidir (Zhang, 2008: 67). Duyuşsal bileşen, karşı tarafı algılayabilme, seçici davranma ve karşılık verebilme durumunu ifade eder. Davranışsal bileşen ise bireyi iletişim kurduğu kişiye yönelik bir şeyler yapmaya yönelik olan eğilimdir. Selamlaşma, tokalaşma ve genel beden dili kullanımı buna örnek olarak gösterilebilir (Bozkaya ve Aydın, 2010: 21). Farklı kültürlerden bir araya gelen bireyler arasında gerçekleşen anlam üretimi, mesaj alışverişi zaman zaman yanlış anlamalar neden olabilmektedir. Kültür bireylerin iletişim kurma şekilleri üzerinde etkilidir. Fakat her bireyin kültürünü yaşaması ve aktarması aynı şekilde değildir. Kültürlerarası iletişim esnasında her bireyin benzersiz kişiliğinin olduğu ifade edilmişti. Çeşitli yanlış anlamaları ve çatışmaları en aza indirmek ve bireylere kültürlerarası yeterlilik kazandırmak ise kültürlerarası iletişim çalışmalarının temel amacıdır (Özdemir, 2011: 9).

Kültürel farkındalık, bireyin kendisi ve tanıştığı insanların zihin durumlarını anlamasıdır. Sonsuz sayıda potansiyel hata olduğundan bireylerin tam olarak bilgilendirilmesi zordur. Bireylerin çevrelerindeki dünyaya anlam atfetme yollarını analiz etmek için bireye bir referans çerçevesi sağlamaktadır (Barker, 2004: 128). Bu nedenle kültürler arası eğitimin hedeflerinden biri, insanları gözlemledikleri eylemlere ve nesnelere anlam yükleme sürecine sürekli olarak dâhil oldukları konusunda uyarmak olmalıdır. Kültürler arası eğitimin başarılı olması için, diğer ülkeler ve kültürler hakkında az ya da çok ayrıntılı bilgi vermekle sınırlı kalınmamalıdır. Kültürlerarası yetkinlik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

geliştirmeye çalışan kültürlerarası yönetimdeki profesyoneller, giderek artan bir şekilde, kendi modellerini savunmanın ötesine geçme ihtiyacını hissetmektedirler. Zihinsel bir modele sahip olmak meşrudur. Her birey kültürünün ürünüdür. Sorun, uzun süredir devam eden kesinliklerin yok olacağından korkmadan kendi sınırlarımızın ötesine geçmeyi öğrenmektir (Carey, 2008: 24). Birey başkalarına kendi bakış açısını kazandırma veya onların düşünce tarzlarının doğru olmadığını kanıtlama ihtiyacı, kendi güvensizliğinin ve kimliğinin gücüyle ilgili şüpheleri ortaya çıkarmaktadır. Gerçek öz-farkındalık, belirli bir zihinsel kültürel programın takip edildiğini ve diğer kültürlerin üyelerinin farklı programlara sahip olduğunu kabul etmektir (Zhang, 2008: 63). Bu farklılıkları keşfederek kişiler kendi hakkında daha fazla şey öğrenebilirler. Birey kendi zihinsel modelinin ve kültürel yatkınlığının farkında olduğunda ve diğer kültürlerle özgü farklılıkların meşru olduğunun bilincine varıp saygı duyduğunda farklılıkları uzlaştırmak mümkün hale gelir (Turner vd., 2020: 85).

5. YÖNTEM

Yapılan bu çalışmanın amacı “Sivil Havacılık” alanında eğitim gören öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliliğini ölçmektir. Türkiye havacılık sektöründe önemli bir konumda bulunmaktadır. Sivil havacılık alanında çeşitli iş kollarında yetişmiş bireylere gereksinim bulunmaktadır. Türkiye’de bu alanda eğitilmiş birey yetiştiren çeşitli kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır (Korul ve Küçükönel, 2003: 21). Türkiye, üç kıtada ki konumunun yanı sıra sekiz farklı ülkeye komşudur. Bulunduğu coğrafya da Rusya’dan sonraki en geniş yüzölçümüne sahip ülke konumundadır. Tüm bu sayılanlar hesaba katılınca iç ve dış yolcu taşıma kapasitesinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bundan dolayı, Türkiye’deki sivil havacılık sektörünün sürdürülebilir bir gelişim göstermesi oldukça önemli hale gelmiştir (Bakır vd., 2017: 7).

Türkiye’de faaliyet gösteren 6 havayolu şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin en büyüğü Türk Hava yollarıdır. İkinci sırada yer alan Pegasus Havayolları, devamında Onur Air, SunExpress Havayolları, Anadolujet, Atlasjet Havayolları gelmektedir (Utikad, <https://www.utikad.org.tr/>: 2022). Toplamda 129 ülke, 335 şehir ve 340 havalimanı ile faaliyet gösteren Türk Hava Yolları düşünüldüğünde farklı kültürlerden bireylerle iletişim kurmanın bu alanda yetişmiş bireyler için bir gereklilik olduğu görülmektedir (Turkishairlines, 27.05.2022). Havacılık alanı kültürlerarası iletişim için fırsat alanıdır ve bu alanda aracılığıyla diğer kültürlerle iletişim kurabilme ülkelerin itibarı için önemlilik arz etmektedir.

Çalışma da Mirzaei ve Forouzandeh tarafından 2013 yılında geliştirilen “Kültürlerarası İletişim Yetisi ölçeği” kullanılmaktadır. Ölçek 22 sorudan oluşan 5’li Likert tipi bir çalışmadır. Sorular; kültür, iletişim, kültürel saygı, kültürel farkındalık ve farklı kültürlerle karşı belirsizlik toleransı gibi boyutlarla katılımcıların bilgilerini ölçmeye yöneliktir. Orijinal çalışma da Cronbach alfa değeri kabul edilebilir bir güvenilirlik tahminine (= .71) sahiptir (Mirzaei, ve Forouzandeh, 2013: 5). Yapılan bu çalışmanın evreni Uşak Üniversitesi’dir. Örneklemi ise Uşak Üniversitesi Sivil Havacılık Meslek Yüksek Okulu öğrencileridir. Örneklemeye ulaşma noktasında çevrimiçi hazırlanan anket formu kullanılmıştır.

6. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	33	39,5
Erkek	52	60,5
Yaş		
18-25	83	97,7
26-35	2	2,3
36-45	0	0
46-55	0	0
56-65	0	0
65+	0	0
Medeni durum		
Evli	0	0
Bekâr	100	100
Eğitim durumu		
Ön lisans	58	67,4
Lisans	26	31,4
Lisansüstü	1	1,2

Ankete 85 kişi katılım göstermiştir. % 39,5'i kadın, %60,5 ise erkektir. Katılımcıların % 97,7'si 18-25 yaş arası gençlerden oluşmaktadır. Katılımcıların tamamının bekâr olduğu görülmektedir. % 67,4'ü ön lisans, %31,4'ü lisans ve % 1,2' si lisans üstü katılımcıdır.

Tercih edilen ölçeğin alpha katsayısı 787 olarak tespit edilmiştir. Çıkan sonuçtan anlaşıldığı üzere çalışmada tercih edilen 22 ifadenin güvenilir olduğu söylenebilir. KMO örneklem yeterlilik ölçütü: %735, Barlett Küresellik testi: 866.797, $p < 0.000$ sonuçlar yapılan faktör analizinde KMO değerleri anlamlı bulunmuştur. KMO Barlett sonuçları faktör analizi yapmak için uygun bir veri setinin olduğunu göstermektedir. Faktör analizi, birbiriyle ilişkili değişkenleri bir araya getirerek az sayıda alakasız ve ifadesel olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı amaç edinen çok değişkenli bir istatistiktir (Büyüköztürk, 2004: 87).

Faktör analizinde varimax yöntemi seçilerek değişkenlerin yapısı korunmuştur. Çalışmada 6 faktör belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla; kültür, iletişim, kültürel saygı, kültürel farkındalık ve farklı kültürlerle karşı belirsizlik toleransı, dil ve iletişimdir. Kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda belirlenen 6 faktörün varyansı 67.160'ından toplanmıştır. Aşağıda faktör analizi tablosu verilmektedir.

Tablo 2: Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Faktörleri

FAKTÖRLER	Faktör Yükleri	Varyans Yüzdeleri	Özdeğeri
Faktör 1: Kültür		26.237	5.772
Kültürlerarası deneyimlerin önceki bilgilerime yeni bilgiler ekleyebileceğine inanıyorum.	0,867		
Yabancı kültürler üzerine makaleler okumaya istekliyimdir.	0,537		

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
Kişinin geldiği sosyal düzenin karar verme sürecinde etkili olduğuna inanıyorum.	0,712		
Faktör 2: İletişim		14.630	3.219
Yabancı gençlerle karşılaştığımda kültürel olarak uygun bir biçimde muhabbet açamam.	0,167		
Farklı kültürlerden insanların konuşma ve beden dili ile kolayca başa çıkabilirim.	0,616		
Faktör 3: Kültürel Saygı		9.670	2.127
Diğer kültürlerden insanların benim kültürümden farklı değerlere sahip olma hakkı saygı değeridir.	0,160		
Farklı kültürler arasındaki evliliğin yanlış olduğuna inanıyorum.	0,101		
Başka bir kültürden müzik dinlerken zevk alırım.	0,041		
Diğer ülkelerdeki insanların farklı kıyafet geleneklerini iyi karşılamayı denerim.	0,667		
Farklı kültürlerdeki dini düzenlemeler benim için etkileyici değildir.	0,971		
Diğer ırklardaki insanlardan kendi insanlarımız gibi sorumlu olduğumuzu düşünüyorum.	0,667		
Faktör 4: Kültürel Farkındalık		5.902	1.298
Kültürel farklılıklar hakkında emin olmadığımda hoşgörülü bir tutum sergilerim.	0,237		
Başkaları tarafından algılandığı şekliyle kendi kültürüme yönelik bilgimi geliştirme merakıyla sıklıkla motive olurum.	0,113		
Televizyonda ulusal haberleri uluslararası haberlerden daha çok izlerim.	0,836		
Yabancı kültürlerin farklılarının her zaman farkında değilimdir.	0,365		
Faktör 5: Farklı Kültürlere Karşı Belirsizlik Toleransı		5.620	1.236
İkinci dildeki iletişim süresince anlam belirsizliği ile kolayca baş edemem.	0,438		
Faktör 6: Dil ve İletişim		5.102	1.122
İletişim kurduğum ikinci dil kültürünün standartlarını keşfetmek için çaba harcamam.	0,538		
İkinci dildeki iletişim süresince başkalarının değerlerini ve standartlarını nadiren kabul ederim.	0,520		
Günlük hayat konularıyla ilgili olan ikinci dilde herhangi bir konuşmaya katılabilirim.	0,470		
Çoğu zaman ikinci dilde iletişim kurarken halihazırdaki deneyim sırasında buluş aracılığıyla öğrenmeyi denerim.	0,996		
İkinci dilde iletişim kurarken etik sorunlarla nazik ve anlayışlı bir şekilde başa çıkabilirim	0,970		
İkinci dilde yazılmış bir hikâye kitabı okurken her zaman kavramları birbirleriyle analiz etmeye, yorumlamaya ve ilişkilendirmeye çalışırım.	0,504		

Birinci faktörde, üç değişken bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; kültürlerarası deneyimlerin önceki bilgilerime yeni bilgiler ekleyebileceğine inanıyorum. Yabancı kültürler üzerine makaleler okumaya istekliyimdir. Kişinin geldiği sosyal düzenin karar verme sürecinde etkili olduğuna inanıyorum. En yüksek faktör yüküne sahip olan birinci değişkenden anlaşılacağı üzere katılımcıların kültürlerarası deneyimlerin önceki bilgilerine yeni bilgiler sağlayacağına yüksek oranda katılım gösterdikleri görülmektedir. Sonrasında kişinin geldiği sosyal düzenin yani kültürün onların karar verme süreçlerine etki ettiğine inanıldığı görülmektedir. Devamında yabancı kültürlerle dair makaleler okuma konusunda isteğin diğer değişkenlere göre görece az olduğu görülmektedir.

İkinci faktörde, iki değişken bulunmaktadır. Farklı kültürlerden insanların konuşma ve beden dili ile kolayca başa çıkabilirim değişkenine katılımcıların yüksek oranda katıldığı görülmektedir. Sonrasında yabancı gençlerle karşılaştığımda kültürel olarak uygun bir biçimde muhabbet açamam

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değişkenine ise katılımın az olduğu görülmektedir. Buradan da katılımcıların farklı kültürlerden insanlarla rahatlıkla iletişime geçebildikleri sonucu çıkmaktadır.

Faktör üçte ise altı değişken bulunmaktadır. En yüksek faktör yükünün farklı kültürlerdeki dini düzenlemeler benim için etkileyici değildir değişkenine geldiği görülmektedir. Devamında ise katılımcıların diğer ülkelerde ki insanların farklı kıyafet geleneklerini iyi karşılamayı denerim ve diğer ırklardaki insanlardan kendi insanlarımız gibi sorumlu olduğumuzu düşünüyorum, değişkenlerine katılım gösterdikleri görülmektedir. Diğer kültürlerden insanların benim kültürümden farklı değerlere sahip olma hakkı saygı değerdir, farklı kültürler arasındaki evliliğin yanlış olduğuna inanıyorum. Başka bir kültürden müzik dinlerken zevk alırım değişkenleri gelmektedir.

Faktör dörtte ise, dört tane değişken bulunmaktadır. Katılımcıların televizyonda ulusal haberleri uluslararası haberlerden daha çok izlerim değişkenine katılımın fazla olduğu görülmektedir. Devamında yabancı kültürlerin farklılarının her zaman farkında değilimdir. Kültürel farklılıklar hakkında emin olmadığımında hoşgörülü bir tutum sergilerim ve başkaları tarafından algılandığı şekliyle kendi kültürüme yönelik bilgimi geliştirme merakıyla sıklıkla motive olurum değişkenleri gelmektedir.

Beşinci faktörde ise ikinci dildeki iletişim süresince anlam belirsizliği ile kolayca baş edemem değişkeni bulunmaktadır. Faktör altıda ise altı değişken bulunmaktadır. En yüksek faktör yükünün Çoğu zaman ikinci dilde iletişim kurarken hâlihazırda deneyim sırasında buluş aracılığıyla öğrenmeyi denerim değişkenine ait olduğu görülmektedir. Devamında ikinci dilde iletişim kurarken etik sorunlarla nazik ve anlayışlı bir şekilde başa çıkabilirim değişkeni gelmektedir. Sonrasında, iletişim kurduğum ikinci dil kültürünün standartlarını keşfetmek için çaba harcamam, ikinci dildeki iletişim süresince başkalarının değerlerini ve standartlarını nadiren kabul ederim, ikinci dilde yazılmış bir hikâye kitabı okurken her zaman kavramları birbirleriyle analiz etmeye, yorumlamaya ve ilişkilendirmeye çalışırım ve günlük hayat konularıyla ilgili olan ikinci dilde herhangi bir konuşmaya katılabilirim değişkenleri bulunmaktadır.

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yaşanılan çağ, çeşitli sebeplerden dolayı farklı kültürlerle sahip bireyleri iletişim kurmak durumunda bırakmaktadır. Farklı kültürlerden gelen her bireyin benzersiz bir iletişim tarzı bulunmaktadır. Fiziksel anlamda bir yer değiştirme olmaksızın bireyler internet sayesinde farklı kültürlerle sürekli bir iletişim hali içerisinde olabilmektedirler. Kültür öğrenilen ve paylaşılan bir koddur ve öğrenme ve paylaşma ise iletişim gerektirmektedir. Bu sebeple çalışmada ikisinin birlikte incelenmesi uygun görülmüştür. Farklı kültürlerle sahip birey veya topluluklarla etkili bir şekilde iletişim kurmaya kültürlerarası iletişim yeterliliği denmektedir. Bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim, düzeyi ve bireyin kültürü iletişim sürecine etki etmektedir. Birey içinde yetiştiği kültürün kodlarına göre iletişim sürecine dâhil olmaktadır. Birey diğer kültürleri tanıyıp, kültürel değerlerini algılayıp ona göre iletişime geçiyorsa başka bir deyişle kültürel farkındalığı farklı kültürler noktasında da devreye girebiliyorsa iletişim sürecinin olumlu geçmesi olağandır. Farklılıklar zenginlik olarak kabul edildiğinde iletişimde başarı daha fazla olur. Ayrıca bireyin kendine güvenmesi, iletişim kurmaya motive olması iletişimin kaliteli olmasını sağlamaktadır. Bilişsel, duyuşsal ve davranışsal noktada iletişim yeterliliği bireyin iletişimi başlatma, sürdürme ve bitirme durumunu etkilemektedir. Çeşitli sebeplerle özellikle belli çalışma alanlarında bireyler sürekli olarak farklı kültürlerden kişilerle iletişim kurmaktadır. Bilgi ve yeteneğin önemli görüldüğü bu durumda bireyler farklı kültürlerle karşı duyarlılıklarını ve farkındalıklarını geliştirmelidirler.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yapılan bu çalışmada “Sivil Havacılık” alanında eğitim gören öğrencilerin kültürlerarası iletişimsel yeterliliği incelenmiştir. Çıkan sonuçlar ise şu şekildedir; katılımcıların, kültürlerarası iletişim deneyimlerinde önceki bilgilerinin iletişim esnasında yeni bilgiler sağlayacağını düşündükleri, sonrasında kişinin geldiği sosyal düzenin yani kültürün onların karar verme süreçlerine etki ettiğine inanıldığı görülmüştür. Yabancı kültürler için makale okuma isteğinin az olduğu görülmekle beraber farklı kültürlerden insanlarla rahatlıkla iletişime geçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların farklı kültürlerdeki dini düzenlemeleri etkileyici bulmadıkları görülmüştür. Devamında ise farklı kültürlerden insanların kıyafetlerine gelenek ve göreneklerine saygılı olduğu ve farklı kültürlerden bireylerin esenliği noktasında sorumluluk bilincinin yüksek olduğu görülmüştür. Farklı kültürler için saygının esas alındığı ve farklı kültürler arasında evliliğe karşı pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların televizyonda ulusal haberleri uluslararası haberlerden daha çok izlediği görülmüştür. Ayrıca her zaman farklı kültürlerden insanların farklılıklarının bilincinde olunmadığı fakat farklı kültürler için genel bir hoşgörülü tutumun olduğu sonucu okunmuştur. Ayrıca katılımcıların kendi kültürlerine yönelik bilginin geliştirilmesi noktasında ise yüksek bir motivasyonun olmadığı da çıkan bir diğer sonuçtur. Kültürlerarası iletişimin sağlıklı ve etkili bir şekilde ilerlemesi noktasında dil bilmenin önemli bir noktadır. Dil, düşünce ve kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Çıkan sonuçlar dil bilgisinin eksikliğinin kişilerde anlam belirsizliğine yol açtığı fakat iletişim esnasında dil bilgisinin yarattığı eksiklikle başa çıkmak noktasında önceki deneyimlere başvurulduğu ve anlam belirsizliğine karşı hoşgörülü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kültürel olarak farklı olan başkalarıyla uyumlu bir şekilde iletişim kurmak için, kültürlerarası iletişim sürecini oluşturan temel özellikleri anlamak gerekir. Hem kültür hem de iletişim karşılıklı olarak birbirini etkilese de aralarındaki karmaşık ilişkiyi anlamak amacıyla iki kavramın özelliklerini ayırt etmek esastır. “Kültür” fikri çok yönlü anlamlar üstlenen esnek bir kavram olmasına rağmen, benzer şekilde “iletişim” kavramı da dinamiktir ve çok yönlü yorumlara tabidir. Birey diğer kültürleri tanıyıp, kültürel değerlerini algılayıp ona göre iletişime geçiyorsa başka bir deyişle kültürel farkındalığı farklı kültürler noktasında da devreye girebiliyorsa iletişim sürecinde kaygı en aza indirilir. Kültürel anlamda farklı olan bireyler birbirleri ile iletişim kurduğu esnada birey için karşı taraf ne kadar farklı ise kendisi de karşı taraf için o kadar farklı görünmektedir. Farklılıklar zenginlik olarak kabul edildiğinde iletişimde daha az çekingenlik olur. Bilgi ve yeteneğin önemli görüldüğü bu durumda bireyler farklı kültürler için duyarlılıklarını ve farkındalıklarını geliştirmelidirler. Bu nedenle bireylerin farklı kültürler için açık olma ve farklı kültürlerden kişilerle etkileşime geçmesi, 21. yüzyılda bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Yerkürenin sakinleri, karşılıklı farklılıklar, temel kültürel değişkenler hakkında bilgi, sınırlar arasında etkili iletişim kurma becerileri ve bunu yapma isteği konusunda bir farkındalık kazanmazsa dünya insanoğlu için daha kötü olacaktır. Tamamen farklı şekillerde yetiştirilmiş bireylerle etkili bir şekilde iletişim kurmak hem bireysel hem grup düzeyinde hem de işletmeler açısından çağın gerekliliğidir. İletişim ve ulaşım ağları zaman ve mekân kısıtını ortadan kaldırmaktadır. Bireyler rahat bir şekilde iletişim kurabilmekte ve seyahat edebilmektedirler. Farklı kültürlerle iletişim kurmanın yoğun olduğu sivil havacılık alanı gibi çeşitli sektörlerde kültürlerarası iletişim alanında yetişmiş bireylere gereksinim bulunmaktadır. Havacılık alanı kültürlerarası iletişim için fırsat alanıdır ve bu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

alanda aracılığıyla diğer kültürlerle iletişim kurabilme ülkelerin itibarı için önemlilik arz etmektedir. Sayılan tüm bu sebepler çalışmanın önemliliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abaslı, K., & Polat, Ş. (2019). Öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 193-202.
- Bakır, M., Bal, H. T., & Akan, Ş. (2017). Türk sivil havacılık sektörünün değerlendirilmesinde bütünleşik SWOT-AHS yaklaşımı. *Journal of Aviation*, 1(2), 154-169.
- Barker, C. (2004). *The Sage dictionary of cultural studies*. London. Sage.
- Bozkaya, M., & Aydın, İ. E. (2010). Kültürlerarası iletişim kaygısı: Anadolu üniversitesi erasmus öğrencileri değişim programı örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | istanbul University Faculty of Communication Journal*, 1(39), 29-42.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Carey, J. W. (2008). *Communication as culture, revised edition: Essays on media and society*. UK. Routledge.
- Gasiorek, J. (2016a). Theoretical Perspectives on Interpersonal Adjustments in Language and Communication. Giles, H. (Ed.). *Communication accommodation theory: Negotiating personal relationships and social identities across contexts* (13-36). UK. Cambridge University Press.
- Goodwin, R. (2013). *Personal relationships across cultures*. London and New York. Routledge.
- Hampden-Turner, C., Trompenaars, F., & Hampden-Turner, C. (2020). *Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business*. Hachette UK.
- Hofstede, G. J., & Pedersen, P. & Hofstede, G. (2002). *Exercises, stories and synthetic cultures*. U.S. www.interculturalpress.com.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2005). *Cultures and organizations: Software of the mind* (Vol. 2). New York: Mcgraw-hill.
- Jandt, F. E. (Ed.). (2018). *An Introduction to Intercultural Communication. Identities in a Global Community*. UK. SAGE Publications Ltd.
- Korul, V., & Küçükönal, H. (2003). Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi. *Ege Academic Review*, 3(1), 24-38.
- Lewis, R. (2010). *When cultures collide* (pp. 171-211). London: Nicholas Brealey Publishing.
- Minkov, M. (2011). *Cultural differences in a globalizing world*. USA. Emerald Group Publishing.
- Mirzaei, A., & Forouzandeh, F. (2013). Relationship between intercultural communicative competence and L2-learning motivation of Iranian EFL learners. *Journal of Intercultural Communication Research*, 42(3), 300-318.
- Neuliep, J. W. (2020). *Intercultural communication: A contextual approach*. UK. Sage Publications.
- Özdemir, İ. (2011). Kültürlerarası iletişimin önemi. *Folklor/edebiyat*, 17(66), 29-38.
- Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R., & Roy, C. S. (2016). *Communication between cultures*. Cengage Learning.
- Ting-Toomey, S., & Chung, L. C. (2005). *Understanding intercultural communication*. New York: Oxford University Press.
- Zakaria, N. (2019). *Making sense of culture: cross-cultural expeditions and management practices of self-initiated expatriates in the foreign workplace*. U.S. CRC Press.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Zhang, D. (2008). *Between two generations: Language maintenance and acculturation among Chinese immigrant families*. US. Lfb Scholarly Pub Llc.

<https://www.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/sayilarla-turk-hava-yollari/>.Erişim tarihi 11. 04.2022.

[**Çatışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.](https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/9095/turkiyedeki-havayolu-sirketleri-filo-zengini#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%20faaliyet%20g%C3%B6steren%206,d%C3%BCnya%20hava c%C4%B1k%C4%B1k%20sekt%C3%B6r%C3%BCndeki%20etkisini%20artt%C4%B1r%C4%B1y or. Erişim tarihi 11. 04.2022.</p></div><div data-bbox=)

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Çalışmaya katılan tüm öğrencilerimize teşekkür ederiz.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın anket verileri 2020'den önce toplandığı için, araştırma etik kurul izninden muaftır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ EĞİLİM DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**Hasan SÖZEN*****ÖZET**

Bu çalışma Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilim düzeylerini tespit etmek üzere yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 273 lisans öğrencisidir. Verilerin toplanmasında, yetişkin bireylerin dindarlık eğilimlerini belirlemek amacıyla Kaya, Erginsoy-Osmanoğlu ve Coşkun (2021) tarafından geliştirilen “Dini Eğilim Ölçeği” ve araştırmacı tarafından eklenen kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Dini Eğilim Ölçeği ve kişisel bilgi formu yardımıyla toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılarak “SPSS 24” istatistik paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, örneklem grubunun dini eğilim düzeyleri ile demografik değişkenlerden sınıf düzeyi faktörüyle anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Ancak öğrencilerin cinsiyet ve mezun oldukları lise türü değişkenleriyle dini eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dini Eğilim, Dindarlık, Din, İlahiyat

THE EXAMINATION OF THE RELIGIOUS TENDENCY LEVELS OF THE STUDENTS AT THE FACULTY OF THEOLOGY, BAYBURT UNIVERSITY IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES**ABSTRACT**

This study is carried out to determine the religious inclination levels of the students studying at the Faculty of Theology, Bayburt University. The study is based on the quantitative research method by using the correlational survey model and conducted on a sample of 273 undergraduate students. The “Religious Tendency Scale” developed by Kaya, Erginsoy-Osmanoğlu, and Coşkun (2021) and the personal information form added by the researcher were also used to collect the data. The data collected with the help of the Religious Tendency Scale and the personal information form were transferred to the computer environment and analyzed with the “SPSS 24” statistical package program. The results of this study suggest that there was a significant difference between the religious inclination levels of the sample group and the class level factor, one of the demographic variables. However, no significant gender differences were revealed between the variables of the student’s gender, the type of graduated high school, and their level of religious inclination.

Keywords: Religious Education, Religious Tendency, Religiosity, Religion, Theology

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, hasan.sozen@mail.com, ORCID: 0000-0002-3141-2994

Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı:182-195

Makale Geliş Tarihi: 13.12.2022 Makale Kabul Tarihi: 06.03.2023 Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. GİRİŞ

İnsan ile yaratıcısı arasındaki ilişki olarak tarif edilen din, ruhsal inançların, uygulamaların ve bunların her ikisinin bir arada olduğu sistemin adı olarak anlaşılmaktadır (Çubukçu, 1988). Din, insana bir dünya görüşü ve yaşam biçimi kazandırma, kendi fitratıyla barışık ve yaratılışına uygun bir hayat sürdürmesine yardımcı olma iddiası taşımaktadır (Kalaycı, 2013: 149-150). Dinin, insanların tutum ve davranışları, bunların birbirleriyle olan ilişkileri ve yaşam biçimleri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Köktaş, 1993).

Dinin, herkes tarafından kabul edilebilecek genel ve evrensel bir tanımını yapmak zordur. Din kavramının oldukça geniş bir içeriğe sahip olması, bir başka ifadeyle hem öznel hem de toplumsal yönleri bulunan karmaşık bir olgu olması tarifini zorlaştıran unsurların başında gelmektedir. Bu durum sosyal bilimler alanında çalışmalar yapan bilim insanları tarafından da kabul edilen bir gerçekliktir (Alatas, 1977; Yaparel, 1987; Pargament, 1997: 24).

Din üzerindeki farklı tanımlamalar, dini eğilim (dindarlık) kavramının da farklı şekillerde tarif edilmesine yol açmıştır. Kimi kaynaklarda dini eğilim (dindar) “din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin” (TDK, 2022) şeklinde tanımlanırken, kimi kaynaklarda “mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında sergileyen kişi” (Ayverdi, 2008: 726) olarak tarif edilmektedir. Dini yönelim, bir başka ifadeyle dindarlık genel anlamıyla evrende görülen varlıkların dışında bir düzen olduğuna inanmak ve bu görünmeyen, gizli olan düzene uyumlu olarak yaşamı sürdürmek anlamına gelmektedir (Tarhan, 2011: 20). Bu bağlamda dini yönelim, “bireyin dini değerlerini ve inançlarını yaşama biçimidir” (Allport ve Ross, 1967; Batson ve Ventis, 1982) şeklinde tanımlar da bulunmaktadır. Söz konusu tanımlara göre dini yönelim (dindarlık), kişinin/inananın inandığı dini anlaması, anlamlandırması ve hayatını buna göre şekillendirmesi olarak değerlendirilmektedir. Dini yönelimi bireylerin (mensubu oldukları) dine ilişkin görüşleri olarak değerlendiren tanımlar da bulunmaktadır. Bu tanımlarda dini yönelim, bireylerin herhangi bir dini, herhangi bir derecede benimsemesi veya benimsememesi şeklinde ele alınmaktadır (Onay, 2001: 443).

Din ve dindarlıkla ilgili çalışmalara baktığımızda, bunların, dinin insanların tutum ve davranışları ile sosyal hayata katılımlarını nasıl etkilediğini; dini eğilimlerle birlikte zihinsel süreçleri nasıl şekillendirdiğini kendisine araştırma konusu edindiğini görürüz (James, 1987). Bireyin dine yönelmesinde ve dini davranışlar geliştirmesinde motive edici kaynakların neler olduğu, bireyin din ile ilgili algı ve yaklaşımının nasıl olduğu dini yönelim biçimleriyle yakından ilgilidir. Dini eğilimin insanların tutum ve davranışlarına olan yansımaları/etkileri şeklinde ifade edebileceğimiz bu çalışmalar, din psikoloji ile din sosyolojisinin yanı sıra din eğitimi gibi disiplinlerin de çalışma alanlarını oluşturmaktadır (Altun, 2021).

Dinlerin insanlar ve bunların hayatları üzerindeki etkileri birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda dindarlık, dini yaşam, dini deneyim ve tecrübeler, dini eğilim gibi birçok olgu ve bunların bağımlı/bağımsız değişkenlerle olan ilişkileri çeşitli bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Örneğin Green ve Elliott'un (2010) dindarlığın fiziksel ve psikolojik sağlık ile iyi oluş düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği bir çalışmada, kendilerini daha dindar olarak ifade eden katılımcıların daha sağlıklı ve mutlu oldukları sonucuna ulaşmıştır. Lima ve Putnam (2010) tarafından yapılan bir çalışmada dini bağlılığın iyi oluş seviyesini ve yaşam doyumu düzeyini arttırmasında, dini kurum ve kuruluşlara bağlı aracı faktörlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Naghi ve diğerleri (2012)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ise dini inanç ve manevi bağlılığın sağladığı huzur ve derin anlamın, ölümcül seviyeye gelmiş kalp yetmezliği bulunan hastaların bile hayat kalitesini arttırdığını, depresif belirtileri azalttığını ve tedaviye uyumlarına olumlu katkı sağladığını bulmuşlardır. Yapılan çalışmalar, dini inanca sahip olmanın genel olarak insanın tutum ve davranışları, duygu ve düşünceleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuş; dini bağlılığın etik tutumu etkilediğini, akademik başarıya pozitif etkisi olduğunu, dini başa çıkma ile hayat memnuniyeti, psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri arasında pozitif yönde ilişki olduğunu göstermiştir (Kümbül-Güler ve Emeç, 2006; Özeyer ve Azizoğlu, 2010; Uysal vd., 2017). Buna göre insanlar dini, kendileri için güvenli bir liman olarak değerlendirmektedir. Dine olan eğilimin, özellikle zor ve sıkıntılı anlarda daha da arttığı söz konusu çalışmaların araştırma sonuçlarında da görülmektedir.

Bu araştırmayla Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilim düzeylerinin tespit edilmesi, bunların dini anlamlandırma ve yaşama düzeylerinin incelenmesi; cinsiyet, mezun olunan lise türü, sınıf düzeyi vb. değişkenlerine göre herhangi bir farklılaşma olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Buna göre araştırmanın temel problemi ise “Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilimleri hangi değişkenlere göre farklılaşmaktadır?” sorusudur. Bu temel problem çerçevesinde ele alınacak alt problemler ise şunlardır:

- Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi lisans öğrencilerinin dini eğilimlerinin genel durumu nasıldır?
- Araştırmanın bağımsız değişkenleri olarak kabul edilen “cinsiyet, mezun olunan lise türü ve sınıf düzeyi” Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi lisans öğrencilerinin dini eğilimleri üzerinde anlamlı bir etki yapmakta mıdır?

Bu çalışmayla birlikte ilahiyat fakültelerinde uygulanmakta olan öğretim programları ile benimsenen din öğretimi yaklaşımlarının öğrencilerin dini eğilimleri bağlamında yeniden değerlendirilmesi, mümkünse revize edilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nicel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama çalışmaları, geniş gruplar üzerinde yürütülen, katılımcıların bir olgu veya olguyla ilgili görüş ve tutumlarının alındığı, olgu ve olayların olduğu gibi betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Sönmez ve Alacapınar, 2011; Karakaya, 2012).

Çalışmada, yetişkin bireylerin dindarlık eğilimlerini belirlemek amacıyla, Kaya, Erginsoy-Osmanoğlu ve Coşkun (2021) tarafından geliştirilen “Dini Eğilim Ölçeği” ve araştırmacı tarafından eklenen kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Çalışmanın evreni 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde kayıtlı bulunan bütün öğrencilerdir. Araştırmanın örnekleme, ölçeğin uygulandığı günlerde devamlı durumda olan ve kolay ulaşılabilir örneklem yöntemiyle belirlenen 273 öğrencidir. Bunların 177’si (% 64,8) kadın, 96’sı (% 35,2) erkek öğrencilerdir.

2.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, yetişkin bireylerin dindarlık eğilimlerini belirlemek amacıyla, Kaya vd. (2021) tarafından geliştirilen “Dini Eğilim Ölçeği” ve araştırmacı tarafından eklenen kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çalışmada kullanılan “Dini Eğilim Ölçeği” dörtlü likert tipi bir ölçektir. Maddelerdeki yanıt seçenekleri “Beni Tanımlıyor, Kısmen, Nadiren, Beni Tanımlamıyor” seçeneklerinden oluşmaktadır. Ölçek, kişilerin dini eğilimlerinin duygu, düşünce ve davranış boyutunda güçlü olup olmadığını ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. “inanç, davranış/ibadet ve bilgi edinme/araştırma” olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. İnanç alt boyutu; “yaratıcının olduğuna inanıyorum, dini emir ve yasakların doğru olduğuna inanıyorum” gibi maddelerden oluşan toplam 25 maddeden meydana gelmektedir. Davranış/ibadet alt boyutunda; “insanlarla ilişkilerimi dini hükümlere göre yaşamaya çalışırım, dinin gerektirdiği ibadetleri tam olarak yapmaya çalışıyorum” vb. 13 maddeden oluşmaktadır. Bilgi edinme/araştırma alt boyutunda; “dini konular hakkında bilgi kaynaklarına başvururum, inancımı güçlendirmek için dini kaynakları okurum” vb. 10 maddeden oluşmaktadır. Bir öz bildirim ölçeği olan “Dini Eğilim Ölçeği” toplam 48 maddeden meydana gelmektedir (Kaya vd., 2021: 67). Kişisel bilgi formu ise cinsiyet, mezun olunan lise türü ve sınıf düzeyi gibi dini eğilim düzeyiyle ilişkili olabileceği düşünülen sorulardan oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan “Dini Eğilim Ölçeği” ve kişisel bilgi formu Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri tarafından gönüllülük esasına göre doldurulmuştur. Doldurulan ölçekler ve formlar araştırmacı tarafından toplanmış ve muhafaza edilmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Dini Eğilim Ölçeği ve kişisel bilgi formu ile toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılarak “SPSS 24” istatistik paket programı (standart sapma, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi ve Pearson korelasyon testi istatistik teknikleriyle) yardımı ile analiz edilmiştir. Veri toplama aracı yer alan sorulardan tamamı veya bir kısmı cevaplandırılmamış olanlar ile yanlış işaretlenenler araştırmanın dışında tutulmuştur.

2.3. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmaya katılan öğrencilerin, veri toplama aracı yer alan sorulara samimi cevaplar verdikleri, seçilen yöntemin araştırma konusu ve amacına uygun olduğu, ölçme aracının çalışmaya konu olan olguyu ölçmede yeterli olduğu varsayılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1’de çalışmaya katılan Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin demografik değişkenlere göre dağılımlarına yer verilmiştir. Cinsiyete göre dağılıma bakıldığında örneklemin 177’si (% 64,8) kadın, 96’sı (% 35,2) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımı 19 ile 50+ arasındadır. Katılımcıların çoğunluğu (% 77,7) 20 ile 25 yaş aralığındaki öğrencilerden meydana gelmektedir. Mezun olunan lise türü incelendiğinde, fakültede öğrenim gören öğrencilerin % 54,6’sının imam hatip liselerinden, % 45,4’ünün ise diğer lise türlerinden geldikleri anlaşılmaktadır. Sınıf düzeyi dağılımına bakıldığında ise katılımcıların 55’inin hazırlık sınıfına, 46’sının birinci sınıfa, 69’unun ikinci sınıfa, 56’sının üçüncü sınıfa ve 47’sinin dördüncü sınıfa devam ettiği görülmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Değişken Türü	Değişken Düzeyi	N	%
Cinsiyet	Kadın	177	64,8
	Erkek	96	35,2
	Toplam	273	100,0
Mezun Olunan Lise	İHL	149	54,6
	Diğer	124	45,4
	Toplam	273	100,0
Yaş	19 veya daha küçük	27	9,9
	20-25	212	77,7
	26-30	10	3,7
	31-40	17	6,2
	41-50	7	2,6 ^[WU1]
	Toplam	273	100,0
Sınıf Düzeyi	Hazırlık Sınıfı	55	20,1
	Birinci Sınıf	46	16,8
	İkinci Sınıf	69	25,3
	Üçüncü Sınıf	56	20,5
	Son Sınıf	47	17,2
	Toplam	273	100,0

3.2. Güvenirlilik İstatistikleri

Tablo 2. Ölçeğin Güvenirliği ve Tutarlılığına Dair Değerler

Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
İnanç	,847	,950	25
Davranış/İbadet	,941	,944	13
Bilgi/Araştırma	,885	,891	10
Ölçeğin Geneli	,934	,953	48

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Anketteki dereceli cevapların iç tutarlılığını test etmek için Cronbach's Alpha testi uygulanmıştır. Bu test sonucu dini yönelim ölçeğindeki dereceli cevapların Cronbach's Alpha değeri inanç alt boyutu için Cronbach's Alpha değeri ,847, davranış/ibadet alt boyutu için ,941, bilgi/araştırma alt boyutu için ,885 olarak; ölçeğin geneli için ise ,934 olarak saptanmıştır. Bu değerlere göre ölçeğin iç tutarlılığının sağlandığı ve oldukça güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli İçin Kolmogorov Smirnov Testi Sonuçları (Normallik Testi)

Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli	S.d.	K-S Test Değeri	P
İnanç	273	,334	,000
Davranış/İbadet	273	,219	,000
Bilgi/Araştırma	273	,327	,000
Ölçeğin Geneli	273	,222	,000

Yapılan Kolmogorov-Smirnov testine göre gerek alt boyutlarda gerekse ölçeğin genelinde mevcut verilerin dağılımı ile normal olasılık dağılımı arasında fark vardır ($p < ,05$). Buna göre verilerin normal dağılmadığı kabul edilir.

3.3. Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli İçin Betimsel İstatistikler

Tablo 4. Ölçeğin Genelinden ve Alt Boyutlarından Alınan Puanlar

Ölçeğin Boyutları ve Geneli	Alt ve N	Ortalama	Ortanca	Tepe Değer	Std. Sapma	En Küçük	En Büyük	Ölçek Der. Aralığı
İnanç	273	3,9432	4,0000	4,00	,13259	3,00	4,00	1-4 puan
Davranış/ İbadet	273	3,6295	3,8462	4,00	,47718	1,69	4,00	
Bilgi/ Araştırma	273	3,8447	4,0000	4,00	,29490	2,40	4,00	
Ölçeğin Geneli	273	3,8377	3,9167	4,00	,21248	2,96	4,00	

Ölçeğin genelinden ve her bir alt boyutundan alınan puanlara ait betimleyici istatistikler yukarıdaki tabloda sunulmuştur. Buna göre örneklem grubunun ölçeğin geneli için 3,83; inanç alt boyutu için 3,94; davranış alt boyutu için 3,62 ve bilgi alt boyutu için 3,84 şeklinde ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Ölçeğin 1-4 arası bir derecelendirmeye sahip olduğu dikkate alındığında örneklem grubunun hem ölçeğin genelinden hem de her bir alt boyutundan yüksek bir ortalama puan aldığı ortaya çıkmaktadır. Örneklem grubu ölçeğin geneli ya da her bir boyutu için yüksek bir ortalama puana sahip olmakla birlikte bunlar kendi arasında karşılaştırıldığında katılımcıların en yüksek puanı inanç boyutundan, en düşük puanı ise davranış/ibadet boyutundan aldığı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anlaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle katılımcıların inanç eğilimlerinin davranış/ibadet eğilimlerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

3.3.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Eğilim Düzeyi

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilim düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumlarını belirlemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Araştırmaya toplamda 177 kadın (% 64,8), 96 erkek (% 35,2) katılım sağlamıştır. Elde edilen bulgulara yönelik tablo ise şu şekildedir;

Tablo 5. Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
İnanç	Kadın	177	136,62	24181,50	8428,500	,905
	Erkek	96	137,70	13219,50		
Davranış/İbadet	Kadın	177	137,80	24390,50	8354,500	,816
	Erkek	96	135,53	13010,50		
Bilgi/Araştırma	Kadın	177	136,63	24183,50	8430,500	,904
	Erkek	96	137,68	13217,50		
Ölçeğin Geneli	Kadın	177	137,68	24369,00	8376,000	,846
	Erkek	96	135,75	13032,00		

Öğrencilerin dini eğilim düzeylerinin cinsiyet durumlarına göre değişip değişmediğini ortaya koymak üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına yukarıdaki tabloda yer verilmiştir. Buna göre öğrencilerin cinsiyet durumlarının ölçeğin hem inanç (U= 8428,500; p=,905), davranış/ibadet (U=8354,500; p=,816) bilgi/araştırma (U=8430,500; p=,904) şeklindeki alt boyutlarında ve hem de genelinde (U=8376,000; p=,846) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmadığı ortaya çıkmıştır.

3.3.2. Mezun Olunan Lise Türü Değişkenine Göre Dini Eğilim Düzeyi

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilim düzeylerinin mezun olunan lise türü değişkenine göre farklılaşma durumlarını belirlemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Araştırmaya toplamda 149 imam hatip lisesi (% 54,6) ve 124 diğer lise mezunu (% 45,4) öğrenci katılım sağlamıştır. Elde edilen bulgulara yönelik tablo ise şu şekildedir;

Tablo 6. Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Mezun Oldukları Lise Türü Değişkeni Açısından İncelenmesi

Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli	Okul Türü	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
İnanç	İHL	149	137,76	20526,50	9124,500	,847
	Diğer	124	136,08	16874,50		

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
Davranış/İbadet	İHL	149	135,48	20186,00	9011,000	,720
	Diğer	124	138,83	17215,00		
Bilgi/Araştırma	İHL	149	129,91	19357,00	8182,000	,061
	Diğer	124	145,52	18044,00		
Ölçeğin Geneli	İHL	149	133,55	19899,00	8724,000	,424
	Diğer	124	141,15	17502,00		

Öğrencilerin dini eğilim düzeylerinin mezun oldukları lise türüne göre değişip değişmediğini ortaya koymak üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına yukarıdaki tabloda yer verilmiştir. Analiz sonucuna göre, gerek alt boyutlar olan İnanç (U= 9124,500; p=,847), Davranış/İbadet (U=9011,000; p=,720) Bilgi/Araştırma (U=8182,000; p=,061) bakımından, gerekse ölçeğin geneli (U=8724,000; p=,424) bakımından öğrencilerin dini eğilim düzeyi açısından mezun oldukları lise türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır.

3.3.3. Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Dini Eğilim Düzeyi

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğilim düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşma durumlarını belirlemek için Kruskal-Wallis H ile Mann-Whitney U testleri uygulanmıştır. Her iki test de karşılaştırılan ortalamalar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak Kruskal-Wallis H ikiden fazla grubun ortalamaları arasındaki farkı tespit etmesine rağmen farkın hangi gruplar arasında olduğunu göstermez. Bu nedenle Kruskal-Wallis H testlerinden sonra gruplar arası ilişkiyi ikili karşılaştırmalarla netleştirebilmek için Mann-Whitney U testi de uygulanmıştır. Araştırmaya toplamda 55 hazırlık sınıfı, 46 birinci sınıf, 69 ikinci sınıf, 56 üçüncü sınıf ve 47 dördüncü sınıf öğrencisi katılım sağlamıştır. Elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Sınıf Düzeyi Değişkeni Açısından İncelenmesi

Ölçeğin Alt Boyutları ve Geneli	Değişken Düzeyi	n	Sıra Ort.	Gruplar Arası Fark
İnanç	a) Hazırlık Sınıfı	55	160,88	a ile c, e
	b) Birinci Sınıf	46	144,29	
	c) İkinci Sınıf	69	122,57	
	d) Üçüncü Sınıf	56	138,69	
	e) Son Sınıf	47	121,09	
H: 11,819 ; S.d:4; P: ,019				
Davranış/İbadet	a) Hazırlık Sınıfı	55	172,24	a ile c, d, e
	b) Birinci Sınıf	46	155,14	b ile e
	c) İkinci Sınıf	69	131,63	c ile e
	d) Üçüncü Sınıf	56	125,16	

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
	e) Son Sınıf	47	100,00
	H: 26,562; S.d:4; P: ,000		
Bilgi/Araştırma	a) Hazırlık Sınıfı	55	164,86
	b) Birinci Sınıf	46	150,33
	c) İkinci Sınıf	69	130,76
	d) Üçüncü Sınıf	56	134,37
	e) Son Sınıf	47	103,65
	H: 22,641; S.d:4; P: ,000		
Ölçeğin Geneli	a) Hazırlık Sınıfı	55	177,73
	b) Birinci Sınıf	46	154,87
	c) İkinci Sınıf	69	127,28
	d) Üçüncü Sınıf	56	128,34
	e) Son Sınıf	47	96,44
	H: 31,713; S.d:4; P: ,000		

Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre dini eğilim düzeyleri arasında fark olup olmadığını görmek için Kruskal-Wallis H testi yapılmıştır. Bu test ölçeğin alt boyutları için ayrı ayrı ve ölçeğin geneli için yapılmıştır.

Kruskal-Wallis H testine göre inanç alt boyutunda öğrencilerin sınıf düzeyi ile dini eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2(4, n=273) = 11,819; p=,019$). Mann-Whitney U testi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda ise hazırlık sınıfı ile ikinci sınıf ve son sınıf öğrencileri arasında fark olduğu belirlenmiştir.

Kruskal-Wallis H testine göre davranış/ibadet alt boyutunda öğrencilerin sınıf düzeyi ile dini eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2(4, n=273) = 26,562; p=,000$). Mann-Whitney U testi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda hazırlık sınıfı ile ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf öğrencileri arasında; birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında ve üçüncü sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında fark olduğu belirlenmiştir.

Kruskal-Wallis H testine göre, bilgi/araştırma alt boyutunda öğrencilerin sınıf düzeyi ile dini eğilim düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2(4, n=273) = 22,641; p=,000$). Mann-Whitney U testi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda hazırlık sınıfı ile ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve son sınıf öğrencileri arasında; birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında; ikinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında ve üçüncü sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında fark olduğu belirlenmiştir.

Kruskal-Wallis H testine göre, öğrencilerin dini eğilim düzeyi ile öğrencilerin sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2(4, n=273) = 31,713; p=,000$). Mann-Whitney

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

U testi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda hazırlık sınıfı ile ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve son sınıf öğrencileri arasında; birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında; ikinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında; üçüncü sınıf ile son sınıf öğrenciler arasında fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe dini eğilim düzey puanları düşmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi lisans öğrencilerinin dini eğilim düzeyleri ve bunların cinsiyet, mezun olunan lise türü ve sınıf düzeyi değişkenleriyle olan ilişkisi ele alınmıştır. Elde edilen bulgular; “Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi”, “Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Mezun Olunan Lise Türü Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi” ve “Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Sınıf Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi” olmak üzere üç başlık altında verilmiştir.

Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi:

Analiz sonucuna göre gerek alt boyutları olan inanç, davranış/ibadet, bilgi/araştırma bakımından, gerekse ölçeğin geneli bakımından öğrencilerin dini eğilim düzeyleri açısından kadın ve erkek grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır.

İlgili literatür incelendiğinde, kadınların dini eğilim düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar olduğu söylenebilir (Donahue, 1985). Bununla birlikte erkeklerin dini yönelimlerinin kadınlara oranla daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Kaya ve Aydın (2011) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada erkek öğrencilerin dini inanç düzeylerinin kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Elbette dindarlık eğiliminde cinsiyet farkı olmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Kıracı (2013) tarafından yapılan bir araştırmada dini eğilim düzeyi (dindarlık) ile cinsiyet arasında anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Özcan (2016) tarafından yapılan araştırmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Buna göre çalışmanın demografik değişkenlerinden cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yılmaz'da (2017) araştırmasında dindarlık eğiliminde cinsiyet farkı olmadığını rapor etmiştir. Bu araştırmaya göre de katılımcıların dini yönelimlerinin cinsiyete göre değişmediği belirlenmiştir. Dindarlık konusunda erkeklerle kadınlar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar bulunamayan bir diğer araştırma ise Bodur ve Korkmaz (2017) tarafından kaleme alınan “İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi” adlı çalışmadır.

Bu bağlamda, bizim araştırmamızdaki bulgular ve daha önce yapılan araştırmaların sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, cinsiyet ile dindarlık arasında genelleştirilebilecek bir farklılığının bulunmadığı ifade edilebilir. Buna göre kişilerin dindarlıkları üzerinde pek çok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dindarlığı sadece cinsiyet faktörüyle açıklamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Burada, söz konusu bulgular arasındaki farklılıkların kullanılan ölçme araçlarındaki farklılıklardan kaynaklandığını söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Dini yönelim düzeylerinin karşılaştırmalı olarak ele alındığı çalışmaların büyük bir bölümünde kesin bir sonuca ulaşıldığı iddia edilemez. Dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olması, araştırmalarda kimi zaman kadınların, kimi zaman da erkeklerin daha dindar olduğu sonucunu ortaya koyabilmektedir. Bizim araştırmamızda da dini yönelim puanlarında erkeklerle kadınlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Mezun Oldukları Lise Türü Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi:

Analiz sonucuna göre, gerek alt boyutlar olan inanç, davranış/ibadet, bilgi/araştırma bakımından, gerekse ölçeğin geneli bakımından öğrencilerin dini eğilim düzeyleri açısından mezun oldukları lise türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Aksan ve Altunsu-Sönmez (2019) tarafından yapılan çalışmada da mezun olunan lise türü ile dini yönelim arasında anlamlı istatistiki bulguya rastlanılamamıştır.

Bununla birlikte bizim çalışmamızın sonuçlarının aksine Öztürk (2017) tarafından kaleme alınan “Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık ve Dini Yönelim İlişkisi” adlı çalışmada, dindarlık ve dinî yönelim düzeylerinde imam-hatip lisesi mezunları ile diğer lise mezunları arasında imam hatip lisesi mezunları lehine istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. İmam hatip liseleri ağırlıklı olarak dini eğitim verilen liseler olduklarından bu farklılığın oluşması normal olarak değerlendirilebilir.

Turan ve İyibilgin (2018) tarafından yürütülen benzer bir çalışmada da mezun olunan ortaöğretim programının üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açtığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre gruplar (imam hatip lisesi, Anadolu lisesi, meslek lisesi, diğer eğitim kurumları) arasında dindarlık ölçeğinden en yüksek puanı imam hatip lisesinden mezun olanlar almıştır.

Bizim çalışmamızda dini eğilim düzeyi ile mezun olunan lise türü arasında anlamlı bir farklılığın bulunmaması, katılımcıların farklı liselerden gelmekle birlikte hazırlık sınıfından son sınıfa kadar aynı din eğitimini almalarıyla da açıklanabilir. Farklı sosyal ve kültürel çevrelerden gelerek ilahiyat fakültesine yerleşen öğrencilerin, ilerleyen zamanlarda aldıkları din eğitiminin de etkisiyle istatistiki açıdan oluşabilecek anlamlı farklılığı minimize ettiği, hatta ortadan kaldırdığı düşünülebilir. Söz konusu çalışmalar, bizlere dini eğilim düzeylerinin çeşitli değişken ve nedenlere bağlı olarak değişebileceğini, bu gerçekliğin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu noktada değişimin parametrelerini ortaya koyabilecek ve analitik verilere ulaşılmasını mümkün kılacak yeni çalışmalar, bu alanı/konuyu doğru anlamamıza yardımcı olacaktır.

Öğrencilerin Dini Eğilim Düzeylerinin Sınıf Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi:

Kruskal-Wallis H testine göre inanç, davranış/ibadet ve bilgi/araştırma alt boyutlarında öğrencilerin sınıf düzeyleri ile dini eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Mann-Whitney U testi ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda hazırlık sınıfı ile ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve son sınıf öğrencileri arasında; birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında; ikinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında; üçüncü sınıf ile son sınıf öğrenciler arasında fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe dini eğilim düzey puanları düşmektedir.

Kaya ve Aydın (2011) tarafından yapılan çalışmada, her bölümün 1.sınıf öğrencilerinin, üst sınıf öğrencilerine göre dini inanç ve ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Az ve Acar (2020) yapmış oldukları bir çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Söz konusu çalışmada hazırlık sınıfından 4. sınıfa doğru toplam puanlarda sürekli bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Bodur ve Korkmaz (2017) yaptıkları çalışmada sınıf düzeyi ile dindarlık arasında

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anlamli bir ilişki bulmuştur. Bodur ve Korkmaz, hazırlıktan dördüncü sınıfa doğru gidildikçe dindarlığın azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Sezen (2008) tarafından kaleme alınan “Üniversite Öğrencileri Örnekleminde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma” adlı doktora tezinde de sınıf değişkeni ile ilgili veriler yukarıdaki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Beyaz ve Kaldık (2018) tarafından yapılan çalışma da farklı sınıflarda okuyan öğrencilerin dindarlık algıları arasında anlamli farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmada birinci sınıfa giden öğrencilerin dindarlık algılarının 2. ve 3. sınıfa giden öğrencilerden daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görüldüğu üzere eğitim-dindarlık ilişkisini ele alan çalışmalar, eğitim düzeyi yükseldikçe dini tutum ve davranışlarda bir azalma görüldüğünü ortaya koymaktadır. Çeşitli veri tabanları (üniversite yerleştirme sonuçları vb.) Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin önemli bir bölümünün Anadolu’dan geldiklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, söz konusu öğrencilerin muhafazakâr çevre/aile mensupları olduklarını düşündürmektedir. Buna göre, elde edilen sonucun temel sebebi, bu öğrencilerin kendi geleneksel ve muhafazakâr çevrelerinden çıkıp farklı bir sosyal çevreyle tanışmaları, zamanla yeni çevreye uyum sağlamaları (üniversite yaşantısı), kendi muhafazakâr yapılarından uzaklaşmaları olabilir. Öğrencilerin hazırlık sınıfından 4. Sınıfa doğru dini eğilim düzeyi puanlarının sürekli düşmesinin bir başka nedeni, öğrencilerin almış oldukları üniversite eğitimi olabilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Y. ve Altunsu-Sönmez, Ö. (2019). Üniversite Gençliğinin Değerlerinin Farklılaşan Yönleri: Değerler ve Dindarlık İlişkisi Bugün Bizlere Ne Anlatıyor. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), s. 299-312, <http://doi.org/10.18506/anemon.552106>
- Alatas, S. H. (1977). Problems of Defining Religion. *International Social Science Journal*, 29(2), s. 213-234.
- Alker, H. A. ve Gawin, F. (1978). On the Intrapsychic Specificity of Happiness. *Journal of Personality*, 46, s. 311-322.
- Allport, G. ve Ross, M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), s. 432-443.
- Altun, V. K. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Algılarıyla Ahlaki Yargıları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Religion*, 16(4), s. 477-492, <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52473>
- Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. (2008). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Az, M. S. ve Acar, M. C. (2020). Dindarlık İle Özgecilik Arasındaki İlişki - Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), s. 742-773.
- Batson, C. D. ve Ventis, W. L. (1982). The Religious Experience: A Social Psychological Perspective. New York: Oxford University Press.
- Bodur, H. E. ve Korkmaz, S. (2017). İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, s. 329-351.
- Çubukçu, İ. A. (1988). Kültürümüzde Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), s. 131-141.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Donahue, J. M. (1985). Intrinsic And Extrinsic Religiousness: Review And Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, s. 400- 419.
- Green, M. ve Elliott, M. (2010). Religion, Health, And Psychological Well-Being. *Journal of Religion and Health*, 49(2), s. 149-163.
- James, W. (1987). Writings 1902-1910 The Varieties Of Religious Experience Pragmatism A Pluralistic Universe The Meaning Of Truth Some Problems Of Philosophy Essays. New York: Library of America.
- Kalaycı, M. (2013). Din. M. Selçuk. (Ed.), *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaya, M. ve Aydın, C. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, s. 15-42.
- Kaya, H. İ., Erginsoy-Osmanoğlu, D. ve Coşkun, M. (2021). Dini Eğilim Ölçeği. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), s. 60-74, <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.824690>
- Kıraç, F. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi ve Anlam Duygusu. *Mukaddime*, 7, s. 165-178.
- Köktaş, M. E. (1993). Türkiye’de Dini Hayat, İzmir Örneği. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kümbül, G. B. ve Emeç, H. (2016). Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), s. 129-149.
- Lima, C. ve Putnamb, D. R. (2010). Religion, Social Networks and Life Satisfaction. *American Sociological Review*, 75(6), s. 914-933.
- Naghi, J. J. vd. (2012). The effects of Spirituality and Religion on Outcomes in Patients With Chronic Heart Failure. *Journal of Religion and Health*, 51(4), s. 1124-1136.
- Onay, A. (2001). Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları. *İslami Araştırmalar Dergisi* 14(3-4), s. 439-449.
- Özcan, Z. (2016). Empati ve Dindarlık İlişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(8), s. 2758-2781.
- Özyer, K. ve Azizoğlu, Ö. (2010). Demografik Değişkenlerin Kişilerin Etik Tutumları Üzerindeki Etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), s. 59-84.
- Pargament, I. K. (1997). The psychology of religion and coping. London: The Guilford Press.
- Sezen, A. (2008). Üniversite Öğrencileri Örneğinde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G. F. (2011). Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tarhan, N. (2011). İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu. İstanbul: Timaş Yayınları.

Turan, Y. ve İyibilgin, O. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Kur'an'a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi Örneği). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(2), s. 409-420.

Uysal, V. vd. (2017). Dinî Başa Çıkma İle Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(52), s. 139-160.

Yaparel, R. (1987). Dinin Tanımı Mümkün Mü?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, s. 403-417.

Yılmaz, K. (2007). İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Değerlere Göre Yönetim İle İlgili Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 52(52), s. 639-664.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Bu çalışma Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Etik Kurul Kararı: Araştırmanın etik kurul onayı, Bayburt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'ndan 13.04.2022 tarih ve 79 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN OKULDA KARŞILAŞTIKLARI STRES KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: HATAY ÖRNEĞİ**Mehmet ÇOLAK*****Cuma Ali YÜKSELEN******Mehmet DOĞRU*******ÖZET**

Bu çalışmanın amacı; ortaokul öğretmenlerinin okulda karşılaştıkları stres kaynaklarını tespit etmek ve öğretmenlerin okul idarecilerinden beklentilerini ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, veriler mülakat tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Hatay Yayladağı Turfanda Ortaokulu, Atatürk Ortaokulu ve Çatbaşı Ortaokulu'nda görevli 6 kadın 6 erkek öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin hizmet verdiği okullar, eğitim kalitesi, bulunduğu yerin eğitim seviyesi, ekonomik gelir ve fiziki koşulları göz önünde bulundurularak düşük, orta ve yüksek seviye olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bulgular, öğretmenlerin birden fazla alanda strese maruz kaldıklarını, bu durumun performanslarına olumsuz etki ettiğini açık şekilde ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Stresi, Stres, Stresle Mücadele, Okulda Stres

A RESEARCH ON THE SOURCES OF STRESS ENCOUNTERED BY SECONDARY SCHOOL TEACHERS: THE CASE OF HATAY**ABSTRACT**

The aim of this study is to identify the sources of stress faced by secondary school teachers and to reveal the teachers' expectations from school administrators. In this study, the method of qualitative research was used and the data were obtained by conducting the interview. The study group of this research consists of 12 secondary school teachers, 6 male and 6 female teachers working in Hatay Yayladağı Turfanda Secondary School, Atatürk Secondary School, and Çatbaşı Secondary School. The teachers working at those schools were divided into three categories such as low, medium, and high levels regarding the quality of education, the education level of the place, economic income, and physical conditions. The results of this study showed that teachers are exposed to stress in more than one area, which negatively affected their performance.

Keywords: Teaching Stress, Stress, Coping with Stress, Stress at School

* Milli Eğitim Bakanlığı Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü Turfanda Ortaokulu, colakmehmet72@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3790-2740

** Milli Eğitim Bakanlığı Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü Turfanda Ortaokulu, yukselelnali@gmail.com, ORCID:0000-0002-3367-5464

*** Milli Eğitim Bakanlığı Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü Maşuklu Barış Arslan Ortaokulu, efsanememo82@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2905-4665

Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı: 196-209

Makale Geliş Tarihi: 06.01.2023 Makale Kabul Tarihi: 09.03.2023 Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. GİRİŞ

Stres, maruz kalınan bedensel veya ruhsal bir baskı sonrasında ortaya çıkan gergin ve bunaltıcı ruh durumuna denir. Stresin ortaya çıkma nedeni sorunu çözmek değil aksine problemle baş edememektir. Bu yönüyle de stres, ortaya çıkan gerginlik ve baskıya organizmanın verdiği yanıtıdır. Bu yanıt beynin hipotalamus bölgesinden gelir ve belirli hormonlarla doğrudan ilişki içindedir. Bu hormonlara stres hormonları denilmektedir. Stres hormonları, organizmanın algıladığı tehdide karşı savaş-kaç prensibinden biriyle yanıt vermektir. Algılanan tehlikeyle yüzleşmek ya da ondan kaçmak; yerine göre sağlıklı yerine göre sağlıksız sonuçlar verebilir. Sınavdan zayıf almaktan korktuğu için rapor alıp sınava girmemek sağlıksız iken, yüzme fobisi olan birinin yüzmeyi öğrenme çabası sağlıklı bir sonuçtur. Hafif stres bazı durumlarda yararlıyken aşırıya gittiğinde zararlı olabilmektedir. Örneğin üniversite sınavına hazırlanan bir öğrenci için hafif düzeyde stres yararlıyken aşırı düzeyde tamamen zararlı olmaktadır. Kuşku yok ki stresin süresi ve şiddeti arttıkça, sonuçları da o derece yorucu ve yıpratıcıdır. Strese maruz kalan organizmanın bünyesinde olumsuz fizyolojik tepkilerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Fizyolojik tepkiler, algılanan tehdit durumuyla baş edebilmek için vücudun ihtiyaç duyduğu reaksiyonlardır. Örneğin korku durumunda kalp atışının hızlanması daha fazla kan akışının olması içindir. Stres organizmada mental ve fiziksel sorunları tetikleyebilir. Stresle birlikte yaygın görülen cilt hastalıkları, mide ağrıları, kalp çarpıntıları fiziksel sorunlara örnektir. Kronik yorgunluk, anksiyete, depresyon ise mental problemlere örnektir. Stresin sonuçları kişiden kişiye değişiklik gösterebildiği gibi herkesin strese karşı yanıtı ve baş etme şekli de farklılık göstermektedir. Kimileri stresle daha kolay başa çıkabilirken kimileri zorlanmakta, profesyonel destek almadan rahatlayamamaktadır. Stres başlı başına bir hastalık değildir fakat sebep olduğu olumsuzluklarla pek çok hastalığa yol açabilir.

“Stres sözcüğü, Latince "estricia"dan gelmektedir. Stres, 17. yüzyılda felaket, bela, musibet, dert, keder, elem gibi anlamlarda kullanılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise, kavramın anlamı değişmiş ve güç, baskı, zor gibi anlamlarda objelere, kişiye, organlara ve ruhsal yapıya yönelik olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da stres, nesne ve kişinin bu tür güçlerin etkisi ile biçiminin bozulmasına, çarpıtılmasına karşı bir direnç anlamında kullanılmaya başlamıştır” (Güçlü, 2001: 92).

Çağımızın en önemli sorunlarından biri kuşku yok ki strestir. Sosyologlara göre bunun sebebi kentleşme, yabancılaşma, tüketim kültürü iken psikologlara göre bireyin karşı karşıya kaldığı önemli yaşam olayları ve günlük yaşamda meydana gelen ani değişiklikler (Izgar:2001) veya "bireyin fizik ve sosyal çevredeki uyumsuz koşullar nedeniyle bedensel ve psikolojik sınırlarının ötesinde harcadığı gayrettir" (Cüceloğlu, 1994: 321; Özdevecioğlu, 2003: 211). İster kentleşme kaynaklı olsun isterse günlük yaşamda meydana gelen ani değişikliklerin yol açtığı olumsuzluklardan kaynaklansın, stres, modern insanın yaşamında yer alan en önemli sorunlardan birisidir. Yapılan bir araştırmada dünya stres sıralamasında Türkiye'nin 11. sırada olduğunu göstermiştir (Web 1). Bir başka araştırmada Türk insanının %64'ünün stresten yakındığını ortaya koymuştur (Web 2). Avrupa ülkeleri içinde en stresli insanlar Türkiye'de yaşarken, en sakin insanların da Finlandiya'da olduğu saptanmıştır (Web 3).

Stres sadece bireylerde değil kurumlarda da görülen yıpratıcı ve yorucu bir süreçtir. Kurumlarda ortaya çıkan strese, işyeri stresi denilmektedir. İşyeri stresi; bireyi normal rutin fonksiyonlarından saptıran psikolojik ve/veya fiziksel davranışlarını değiştiren, temelinde işle ilgili etmenlerin yer aldığı olumsuz durumların toplamıdır (Cam, 2004:3). Günümüzde pek çok birey işyeri

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

stresinden yakınmaktadır. Aşırı kentleşme, kapitalist ekonomi modeli, bütçelerdeki hareketlilikler gibi nedenlerle bu yakınmaların azalmak bir yana giderek artış eğiliminde olduğu da söylenebilir. Hatta; uzayan insan ömrü ve artan nüfusa karşı, bozulan ekonomik dengeler ve istihdamın kısıtlanması dikotomosi nedeniyle ileride işyeri stresinin daha çok artacağı tahmin edilmektedir.

Uzmanlar, iş hayatındaki stresin kaynaklarını şu şekilde açıklamışlardır (Ertekin, 1993: 7; Akgemci, 2001: 306; Gençay, 2007: 772; Gümüştekin ve Öztemiz, 2004: 300; Okutan ve Tengilimoğlu, 2002: 22; Özmutaf, 2006: 77):

- İşyerinde stresin fiziksel çevre kaynakları: Çalışılan ortamın aydınlık olmaması, havalandırmanın olmaması ya da yetersiz oluşu, ısıtma-soğutma sorunları, gürültü problemi, işyerinin merkezden uzak olması, yetersiz çalışma araçları vb.
- İşyerinde stresin örgütsel kaynakları: Adaletsiz yaklaşımlar, aşırı çalıştırılma, rol belirsizliği, çalışma şekli, rol çatışması, sık pozisyon değişiklikleri, yönetim hataları, kurumsal mobing, düşük ücret vb.
- Bireysel özellikler; Kişilik özellikleri, çalışanların gruplaşması, yaşanan kişilerarası çatışmalar, olumsuz örgüt kültürü vb. özellikler iş stresini etkileyen önemli unsurlardır.

İşyeri denilince akla sadece özel sektöre bağlı kurumlar değil; SGK, Maliye, Emniyet gibi devlet kurumları da gelmelidir. Bu kurumlardan biri de, hatta en büyüğü, en çok istihdamın gerçekleştiği, Milli Eğitim Bakanlığı'dır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda 1 milyon 201 bin öğretmen, 19 milyonu aşan öğrenci ve 70.383 okul bulunmaktadır (MEB:2022). İşyerindeki insan popülasyonu ile stres arasındaki doğrudan ilişki hatırlandığında, Türkiye'de en stresli kurumları arasında MEB'in de bulunduğunu söylemek hatalı bir yorum olmayacaktır. Nitekim Çam, Deniz ve Kurnaz (2014) bunu okul tükenmişliği olarak ele almış ve bu görüşü destekleyen ampirik verilere ulaşmışlardır. Alim ve Sezgin'in (2017) yaptığı bir araştırmada ortaokul öğrencilerinin yalnızca %31'nin mutlu olduğu saptanmıştır. Arslan (2015); Batman ilinde başka bir araştırmacı tarafından 2013 yılında yapılmış olan *okulda şiddet* araştırmasının sonuçlarının üzerinden iki yıl geçtikten sonra kendi yaptığı *okulda şiddet* araştırmasının sonuçlarıyla karşılaştırmıştır. Arslan'ın (2015) araştırma sonuçlarındaki şaşırtıcı bulgulara göre örneğin 2013'te sözel şiddet %37.2 iken 2015'te %61.40'a çıkmıştır. Kavga olayları %74.3'ten %76.98'e yükselmiştir. Okul eşyasına zarar verme davranışı %60.9'dan %81.62'ye çıkmıştır. Arkadaşlarının eşyalarına zarar verme davranışı %49.7'den neredeyse iki kat artarak %82.79'a çıkmıştır. Tehlikeli ve yaralayıcı aletlerle kavga etme oranı %10.6'dan %41.62'ye yani yaklaşık dört kat artmıştır. Okulda hırsızlık olayları %17'den 4 kat artarak %70.46'ya çıkmıştır. Bu veriler okullarımızda, şiddet, öfke ve stresin hızlı bir yükselme içine girdiğini göstermiştir.

Öğretmenlere göre okullarda başlıca stres yapıcı etkenler Ünal'ın (1999:368) yaptığı çalışmaya dayanarak şu başlıklar altında gruplanabilir: "A) Öğrenciler - Disiplin sorunları yaşayanlara üst düzey yönetim tarafından yardım gelmemesi, - Öğretmenlerin rehberlik sorumluluklarını yerine getirmedeki yetersizlikler, - Sürekli değerlendirmeler, - Öğrenci sayısına uygun olmayan büyüklük ve genişlikte sınıflar, B) Çalışma Ortamı - Yetersiz ısıtma, ışıklandırma ve temizlik. - Kaynak yetersizliği (araç-gereç, malzeme, para, personel), - Yetersiz personel etkinlikleri ve yardımcı destek, C) Örgütsel Faktörler (yönetim ve yapılar) - Zamanın iyi yönetilmemesi - Fayda sağlamayan toplantılar - Bürokrasi sonucu, kırtasiyeciliğin artması - İş belirsizliği, rol çatışması D) Kişilerarası İlişkiler - İyi sosyal ilişkiler kurmak için zamanın olmaması - Meslektaşlar arasında desteğin sağlanamaması - Teşvik etme sistemindeki ayrıcalıklar E) Veliler ve toplumdaki dış baskılar - Çevreden gelen değişik talepleri karşılayacak sorumlulukları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

alamama - Durumu kızıştırıran bir medya - Kariyer gelişimi için fırsat yetersizliği F) Zaman - Kişi başına düşen aşın iş, bu sebeple evde ve hafta sonları çalışma zorunluluğu - Okulun çalışma saatleri dışında farklı etkinliklerde çalıştırma - Uzun ya da kısa süreli çalışma”

Okulun en önemli aktörlerinden olan öğretmenler öğrencilerden sonra okuldaki en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar. Bu nedenle öğretmenlerin karşı karşıya kaldıkları stres okulda başarıyı ve verimliliği olumsuz etkileyecektir. Onların performans kayıplarına uğramasını azaltmak için stresten uzak bir okul ortamı yaratmak elzemdir. Bu çalışmanın amacı; ortaokul öğretmenlerinin okulda karşılaştıkları stres kaynaklarını tespit etmek ve bu yöndeki beklentilerini ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Nitel araştırma, “insanın kendi potansiyelini anlaması, sırlarını çözmesi ve çabasıyla inşa ettiği sosyal yapı ve sistemlere ilişkin algı ve olayların, sosyal gerçeklikte ve doğal ortamında derinlemesine incelenmesinin esas olduğu bilgi üretme biçimlerindedir. Nitel yöntemle desenlenmiş araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma gayreti söz konusudur.” (Baltacı, 2019: 370). Nitel araştırmalarda veriler; genellikle gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinden elde edilir. Bu çalışmada da görüşme tekniği kullanılmıştır. Hazırlanan görüşme soruları 2 uzman tarafından görülmüş, bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra son şeklini almıştır. Görüşmeler yaklaşık 10 dakika sürerken veriler önceden hazırlanmış kategorilere uygun şekilde kodlanmış ve frekanslara işlenmiştir. Araştırma verileri çalışma grubunda yer alan öğretmenlerle sınırlı olup farklı şehir ve öğretmenler için genellemeye uygun olmayabilir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma evrenini Hatay ilindeki ortaokullarda görevli öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise Hatay ili Yayladağı Turfanda Ortaokulu (düşük seviyeli ortaokul), Çatbaşı Ortaokulu(orta seviyeli ortaokul) ve Atatürk Ortaokulu (yüksek seviyeli ortaokul) görevli 6 kadın 6 erkek öğretmen oluşturmaktadır. Her okuldan 2 kadın, 2 erkek olmak üzere toplam 12 öğretmenle görüşülmüştür. Okulların derecelendirilmesi merkezden uzaklık, sosyo-ekonomik gelir durumu, fiziki şartlar gibi kriterler gözetilerek hazırlanmıştır.

Katılımcı özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Özellikleri

Okulun Seviyesi	Okulun Adı	Öğretmenler	Kodlama	Cinsiyet	Kıdem Yılı
Düşük Seviyeli Ortaokul	Turfanda Ortaokulu	1. Öğretmen	DKÖ1	Kadın	10
		2. Öğretmen	DKÖ2	Kadın	2
		3. Öğretmen	DEÖ1	Erkek	7
		4. Öğretmen	DEÖ2	Erkek	3
		1. Öğretmen	OAÖ1	Kadın	4

...		(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
Orta Seviyeli Ortaokul	Çatbaşı Ortaokulu	2. Öğretmen	OAÖ2	Kadın	6
		3. Öğretmen	OAÖ1	Erkek	15
		4. Öğretmen	OAÖ2	Erkek	7
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Atatürk Ortaokulu	1. Öğretmen	YKÖ1	Kadın	8
		2. Öğretmen	YKÖ2	Kadın	3
		3. Öğretmen	YEÖ1	Erkek	11
		4. Öğretmen	YEÖ2	Erkek	3

Buna göre makalede geçen DKÖ1; Düşük Seviyeli Ortaokulda Görev Yapan 1 nolu Öğretmen, OAÖ1; Orta Seviyeli Ortaokulda Görev Yapan 1 nolu Öğretmen, YKÖ1; Yüksek Seviyeli Ortaokulda Görev Yapan 1 nolu Öğretmen anlamlarına gelmektedir.

3. BULGULAR

3.1. ÖĞRETMENLERİ EĞİTİM SÜRECİNDE ETKİLEYEN STRES KAYNAKLARININ SEBEPLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.4. Öğretmenleri Eğitim Sürecinde Etkileyen Stres Kaynakları Tablosu

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Okulun Fiziki Koşullarının Yetersiz Olması	2
	Velilerin İlgisiz Olması	2
Orta Seviyeli Ortaokul	Öğrencilerin Derse Hazırlıksız Gelmeleri	3
	Velilerin İlgisiz Olması	1
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Öğrencilerin Derse Hazırlıksız Gelmeleri	2
	Verilen Emegın Karşılığını Alamamak	2

Öğretmenleri etkileyen stres kaynakları birden fazlaysa da tabloya her öğretmenin en çok yakındığı kategorilerden yalnızca ikisi işlenmiştir. Buna göre tabloda katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında öğrencilerin derse hazırlıksız gelmelerinin ve veli ilgisizliğinin stres kaynağındaki en büyük sebep olduğu anlaşılmaktadır. Düşük seviyeli ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun (2 kişi) kendilerinde oluşan stres sebebinin okulun fiziki koşullarının yetersiz olduğunu belirterek okuldaki elektrik, su gibi kesintilerin eğitimi olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bu durumu DKÖ1 şöyle ifade etmektedir;

“Okulun kırsal kesimde olmasından dolayı ulaşım sıkıntısı yaşanmakta ve sürekli kesilen elektrik ve su eğitimi olumsuz etkilemekte” (DKÖ1)

... Düşük seviyedeki ortaokuldaki katılımcı öğretmenlerin Tablo 1 de dile getirdiği bir başka husus ise velilerin ilgisiz (2 kişi) olmasıdır. Velilerin eğitimin önemine ve çocuklarına yeterince önem vermeyerek özellikle ödev konusunda yardımcı olmamaları öğretmenlerin stres kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu durumu DKÖ2 şöyle ifade etmektedir;

“Veliler eğitimin gerekliliği ve önemi açısından yeterli bilince sahip değiller. Çocuğun okuyup okumaması onlar için çok önemli değil bu sebepten gereken ilgiyi ve takibi yapmıyorlar.” (DKÖ2)

Tablo 1’de bulunan mülakata katılan orta seviyedeki ortaokul öğretmenlerinin cevaplarına bakıldığında ise çoğunluğunun (3 kişi) stres sebebinin öğrencilerin derse hazırlıksız gelmeleri ve ödevlerini yapmamaları olduğu anlaşılmıştır. Bu durumu OAÖ2 ve OAÖ1 şöyle ifade etmektedir;

“Öğrenciler verilen ödevleri yapmıyorlar, aileleri de ödev konusunda ilgisiz.” (OAÖ2)

“Verdiğim çalışmalara ve araştırma ödevlerine ne yazık ki yeteri kadar özen gösterilmiyor.” (OAÖ1)

Orta seviyedeki ortaokul öğretmenlerinin cevaplarına bakıldığında bir diğer stres faktörünün de velilerin çocuklarının eğitimleri konusunda ilgisiz olmaları (1 kişi) görülmektedir. Velilerin yeterli ilgiyi göstermeyerek çocuklarının gelişim süreçlerini takip etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumu OAÖ2 şöyle ifade etmektedir;

“Yapılan toplantılara katılmayan velilerim çok fazla çağırdığım halde gelmeyen çok veli var.”

Yüksek seviyedeki ortaokul öğretmenlerinin cevaplarına bakıldığında ise çoğunluğunun (2 kişi) öğrencilerin derse hazırlıksız gelmeleri nedeniyle stres yaşadıkları anlaşılmaktadır. YKÖ2 bu durumu *“Ödevlere olan ilgi maalesef yetersiz”* şeklinde ifade etmektedir.

Yüksek seviyedeki ortaokul öğretmenlerinin cevaplarına bakıldığında bir diğer stres faktörünün de öğretmenlerin verdikleri emeklerine karşılık alamamaları (2 kişi) olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerle ilgilendiklerini ancak öğrenciler tarafından geri dönüşlerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumu YKÖ1 şöyle ifade etmektedir;

“Derslerimi değişik kaynaklarla zenginleştirerek anlatıyorum birkaç kez tekrar yapıyorum ancak öğrencilerimin hepsi tarafından yeteri kadar öğrenilmemesi beni olumsuz etkiliyor.”

Öğretmen yanıtları değerlendirildiğinde gerek fiziki koşullar gerek velilerin ilgisizliği gerek öğrencilerin derse hazırlıksız gelmeleri nedeniyle öğretmenlerin strese maruz kaldıklarını söylemek mümkündür.

3.2. EĞİTİM/ÖĞRETİM YAPILAN MEKÂNIN FİZİKİ KOŞULLARINA BAĞLI OLARAK ÖĞRETMENLERİN YAŞADIĞI STRESE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.5. Eğitim/Öğretim Yapılan Mekânın Fiziki Koşullarına Bağlı Olarak Öğretmenlerin Yaşadığı Strese İlişkin Tablo

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Okulun Binasının Çok Eski Olması	3
	Malzeme Yetersizliği ve Temizlik Sorunu Yaşanması	1
	Kütüphane ve Laboratuvar Olmaması	3

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
Orta Seviyeli Ortaokul	Akıllı Tahtanın Sürekli Arıza Üretmesi	1
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Laboratuvarda Yeterli Miktarda Malzemenin Olmaması	3
	Fiziki Koşullardan Dolayı Sıkıntı Yaşamıyorum	1

Düşük seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun okul binasının çok eski olmasından dolayı sorun yaşadıklarını, eğitimin aksadığını (3 kişi) belirtmişlerdir. Bu durumu DKÖ1 şu şekilde ifade etmiştir;

“Kapı pencerelerde güvenlik tedbirinin olmayışı, çevre duvarlarının yıkılmış olması, binaların lavabo ve musluklarının çalışmaması, sıraların bakımsız olması öğrencileri ve biz öğretmenleri olumsuz etkiliyor.”

Düşük seviyeli okulda diğer öğretmen ise (1 kişi) malzeme yetersizliği ve temizlik konusunda yaşadıkları sorundan dolayı stres yaşadığını ifade etmiştir. Özellikle okulda malzeme yetersizliği ve ders anlatımı sırasında materyal eksikliğinin de strese yol açtığını belirtmiştir. Bu durumu DKÖ2 şu şekilde ifade etmiştir;

“En başta teknolojik imkânlardan yoksun olması. Akıllı tahta, internet bağlantısının yeterli olmaması gibi sorunlar strese sebep olabiliyor. Okulun konumu olarak bazı sınıfların az güneş olması sebebiyle kış aylarında soğuk, bahar aylarından itibaren çok sıcak olması. Eğitim – öğretimin yapıldığı ortamların yeterince temiz olmaması gibi etkenler en temel stres kaynaklarını oluşturuyor.”

“ Tablo 2’de orta seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun (3 kişi) kütüphane ve laboratuvar olmayışından dolayı stres yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu durumu OAÖ1 şu şekilde ifade etmiştir;

“Son birkaç senedir okulumuzda yapılan fiziksel yenilemelere rağmen yetersizlikler mevcuttur. Kütüphane, laboratuvar ve bilişim sınıflarının olmaması öğretim faaliyetlerinde aksamalara yol açmaktadır.”

Orta seviyeli okulda diğer öğretmen ise (1 kişi) akıllı tahtanın olmayışı, olan tahtalarında sık sık bozulmasından dolayı stres yaşamakta olduğunu söylememiştir. Bu durumu OAÖ1 şu şekilde ifade etmiştir;

“Akıllı tahtaların yokluğu ve olanlarında ders arasında ara ara tıkanmaları strese sebebiyet veriyor.”

Yüksek seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun (3 kişi) laboratuvarda yeteri miktarda malzemenin olmayışından dolayı problem yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu durumu YKÖ2 şu şekilde ifade etmiştir;

“Laboratuvarımızda yeterli malzeme olmamasından dolayı deney yaparken sıkıntı yaşamaktayız.”

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yüksek seviyeli okuldaki diğer öğretmen ise (1 kişi) fiziki koşulların yeterli olduğunu herhangi bir olumsuzluk yaşamadığını ifade etmiştir. Bu durumu YKÖ2 şu şekilde açıklamıştır: “Okulumuzdaki fiziki imkânlar son derece yeterli”

Öğretmenlerin dile getirdiği diğer yanıtlar da şöyledir. DKÖ2: “Okulumuzdaki elektrik ve su kesintilerinin çok sık olması fiziki açıdan yaşadığım en büyük sorun.” OKÖ1: “Okulumuzda hizmetli personelin bulunmamasından temizlik vb. işlerin aksaması stres oluşturuyor.”

Sonuç olarak öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde çoğunluğunun mekânın fiziksel koşullarındaki eksiklikler nedeniyle zorluklar yaşadıkları bu nedenle strese maruz kaldıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

3.3.ÖĞRETMENLERİN MEVZUAT VE DÜZENLEMELERLE İLGİLİ STRES DURUMLARINA İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.6. Öğretmenlerin Mevzuat ve Düzenlemelerle İlgili Yaşadıkları Strese İlişkin Tablo

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Sınıf Geçme Mevzuatı	2
	Mevzuatın Sık Sık Değişmesi	2
Orta Seviyeli Ortaokul	Mevzuatın Sık Sık Değişmesi	3
	Herhangi Bir Sıkıntı Yaşamıyorum	1
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Mevzuatta Öğretmene Gereksiz İş Yüklenmesi	2
	Mevzuatın Sık Sık Değişmesi	2

Tablo 3’ de Düşük seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin yarısının (2 kişi) sınıf geçme mevzuatı konusunda stres yaşadı, diğer yarısında da sık yapılan mevzuat değişikliğinde şikâyetçi olduğu anlaşılmıştır. Bu durumu DKÖ2 şu şekilde ifade etmiştir:

“Sınıf geçme sisteminin getirdiği olumsuzluklar her öğrencinin bir şekilde üst sınıfa geçmesi ve bundan dolayı dersleri ciddiye almamaları, eğitim sisteminde sürekli değişiklikler yapılması”

DKÖ1; “Mevzuatın yoğun ve sık değiştirilmesi bize stres olarak geri dönmektedir” şeklinde açıklama yapmıştır.

Orta seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun (3 kişi) mevzuatın sık sık değişmesinden dolayı problem yaşadıkları görülmüştür. Bu durumu OAÖ2 şu şekilde ifade etmiştir;

“Öğretmenlerin genel sıkıntısı mevzuat ve düzenlemelere alışana kadar yenilerinin çıkması sıkıntı ve strese neden olmaktadır.”

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yüksek seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin bu soruya verdiği cevapta ise (2 kişi) mevzuatlarda yapılan düzenleme ile öğretmenlere gereksiz iş yüklemesinin yapılmasından dolayı problem yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu YKÖ1 şu şekilde ifade etmiştir:

“Mevzuat öğretmene gereksiz iş ve sorumluluklar yüklerken odaklanması gereken hedeflerden uzaklaştırıyor.”

Yüksek seviyeli okuldaki diğer öğretmen ise (1 kişi) mevzuat ve düzenlemelerle ilgili herhangi bir olumsuzluk yaşamadığını belirtmiştir. Bu durumu YKÖ2 şu şekilde ifade etmiştir; *“mevzuat ve düzenlemelerle ilgili herhangi bir sorun yaşamıyorum.”*

Sonuç olarak öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde çoğunluğunun sık sık değişen mevzuat nedeniyle stres yaşadıkları kesin olarak anlaşılmıştır.

3.4. ÖĞRETMENLERİN DERS SÜRESİNCE YAŞADIKLARI STRESE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.7. Öğretmenlerin Ders Süresince Yaşadıkları Strese İlişkin Tablo

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Öğrencinin Derse İlgisiz Olması	3
	Derste Disiplini Sağlayamadığım Zaman	1
Orta Seviyeli Ortaokul	Öğrencinin Derse İlgisiz Olması	2
	Stres Yaşamıyorum	2
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Öğrencinin Derse İlgisiz Olması	3
	Stres Yaşamıyorum	1

Düşük, Orta ve Yüksek Seviyeli okulların tamamında öğrencilerin derse olan ilgisizliklerinin öğretmenlerde stres yarattığı anlaşılmaktadır. Bu durumu DKÖ2;

“Çalıştığım okulda öğrencilerin bireysel farklılıklarının çok oluşu, öğrencilerin hazır bulunuşluluk seviyesinin çok düşük olması vb. birçok neden stres yaşamama sebep oluyor.” şeklinde, DKÖ2: *“Kalabalık sınıflarda bazen otorite kurmakta zorlanıyorum.”* şeklinde; OAÖ2: *“Evet, yaşıyorum. Öğrencilerin dikkati dağıldığında, hazır bulunuşlukları yetersiz olduğunda, dersi dinlemediklerinde stres yaşıyorum.”* şeklinde; YKÖ1 ise *“Derlerde kazandırılmaya çalışılan kazanım ve davranışlara ulaşamayınca haliyle stres yaşıyoruz.”* şeklinde bu gerçeği açıklamışlardır.

Öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğunun derse ilgisiz öğrenciler nedeniyle stres yaşadıklarını ifade etmek mümkündür.

3.5. ÖĞRETMENLERİN YÖNETİCİLERİNDEN KAYNAKLI YAŞADIKLARI STRESE İLİŞKİN BULGULAR**Tablo 3.5. Öğretmenlerin Yöneticilerinden Kaynaklı Yaşadıkları Strese İlişkin Tablo**

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Ara Sıra Yaşıyorum	2
	Herhangi Bir Sorun Yaşamıyorum	2
Orta Seviyeli Ortaokul	Ara Sıra Yaşıyorum	2
	Herhangi Bir Sorun Yaşamıyorum	2
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Herhangi Bir Sorun Yaşamıyorum	4

Düşük ve Orta Seviyeli okulların tamamında öğretmenlerin yönetici tutumlarından kaynaklı ara sıra sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumu DKÖ1 ve OAÖ2 şu şekilde ifade etmiştir;

“Ara sıra yaşıyorum. Öğretmenler arası problemlerle ilgili yanlış algılar olduğunu ve bunun sonucu olarak davranış değişiklikleri olduğunu düşünüyorum. Bunun dışında genel olarak uyumlu ve anlayışlı bir idare”. (DKÖ1)

“Zaman zaman yaşıyorum. Öğretmenlerin ürettikleri projeleri yeteri düzeyde desteklemedikleri için stres yaşıyorum.” (OKÖ2)

Diğer taraftan düşük, orta ve yüksek seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin (8 kişi) okullarındaki yöneticilerin tutum ve davranışlarından dolayı herhangi bir stres yaşamadıklarını da belirtmişlerdir. Bu durumu DKÖ2 ve YKÖ2 şu şekilde ifade etmiştir;

“Hayır, yaşamıyorum. Çok anlayışlı ve enerjisi yüksek bir idare kadrosu var. Her konuda yardımcı olup motivemi yüksek tutmamı sağlıyorlar.” (DKÖ2)

“Yaşamıyorum. Yöneticilerimiz demokratik ve insancıl yaklaşımları ile çalışma ortamındaki olumsuzlukları en aza indirmek adına gerekli olan desteklerini eksik etmiyorlar.” (YKÖ2)

Öğretmenlerin yukarıda vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde ortaokul öğretmenlerinin yöneticilerinin tutum ve davranışlarından dolayı çoğunluğunun herhangi bir sorun yaşamadığı görülmektedir. Bununla birlikte ara sırada olsa problem yaşayan öğretmenlerin olduğu da bir gerçektir.

3.6. ÖĞRETMENLERİN MESLEKTAŞLARINDAN KAYNAKLI YAŞADIKLARI STRESE İLİŞKİN BULGULAR

Yapılan mülakatta öğretmenlere, okullarında beraber çalıştıkları meslektaşları ile aralarında yaşanan olumsuz durumlardan dolayı stres yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Bu soruya her üç seviyedeki okullarda bulunan öğretmenlerin hepsi ‘hayır sorun yaşamıyorum’ şeklinde cevap

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

vermişlerdir. Okullarında meslektaşlarından dolayı stres yaşama durumları ile ilgili soruya öğretmenlerden DKÖ2, OAÖ1, OKÖ2 ve YKÖ1 durumu aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir;

“Hayır, yaşamıyorum. Uyumlu ve anlayışlı bir öğretmen kadrosu ile çalışıyorum.” (DKÖ2)

“Hayır, görev aldığım okuldaki meslektaşlarımla ilgili stres yaşadığım bir durumla karşılaşmadım. Çok fazla öğretmenin olmadığı bir okul olması ve yaş grubu olarak yakın yaş aralığında olunması da bu konuda stres yaşanmamasına etkili olabilir.” (OKÖ1)

“Yaşamıyorum. Okulumuzdaki hiçbir öğretmen arkadaşım ile sorun yaşamadım. Bir aile ortamında çalışma hayatıma devam ediyorum.” (OKÖ2)

“Meslektaşlarımdan kaynaklı stres yaşamadım. Birbirine destek olan, kafa karışıklığı durumunda ulaşabileceğim yardım alabileceğim bir meslek grubumuz var. (YKÖ1)

Öğretmenlerin vermiş olduğu cevaplardan anlaşıldığı üzere her üç okulda da öğretmenlerin uyum içinde çalıştıkları bu nedenle stresli bir durum oluşmadığı anlaşılmaktadır.

3.7. ÖĞRENCİLERDEN KAYNAKLANAN STRESE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.7. Öğrencilerden Kaynaklanan Strese İlişkin Tablo

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Ailelerin Yeterli Eğitim Vermemesi	3
	Öğrencilerin Anlatılan Konuyu Anlamaması	1
Orta Seviyeli Ortaokul	Öğrencilerin Geleceğe Dair Hedeflerinin Olmaması	3
	Ailelerin Yeterli Eğitim Vermemesi	1
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Ailelerin Yeterli Eğitim Vermemesi	2
	Öğrencilerin Anlatılan Konuyu Anlamaması	2

Tablo 3.7’de Düşük, Orta ve Yüksek seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin (6 kişi) ailelerin çocuklarına yeterli eğitim vermemesi, konuyu anlamayan öğrenciler nedeniyle stres yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumu DKÖ2:

“Evet, ailede yeterli düzeyde değerler eğitimi ve ahlaki kurallarla ilgili eğitim verilmediğinden okul içerisinde öğrencilerle ilgili problemler strese sebep olmaktadır.” Şeklinde; OAÖ1: *“Öğrencilerin taşkın davranışları, söz dinlemeyen tavırları, yapılan yaramazlıklar strese yol açmaktadır.”* Şeklinde; YKÖ1 ise: *“Evet. Öğrencilerin ahlaken kötü davranışları, kavga etmeleri, küfür etmeleri ve bu durumu engelleyememek çok sıkıntı oluşturuyor. Gerçekten başarılı olabilecek öğrencileri ilerletmede yetersiz kalmak stresimi arttırıyor.”* Şeklinde açıklamışlardır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 3.7 de Orta seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin (3 kişi) sınıfındaki öğrencilerin geleceğe dair hedeflerinin olmamasından dolayı derse ilgisiz olmaları sebebiyle stres yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu durumu OKÖ1 şu şekilde ifade etmiştir:

“Öğrencilerin geleceğe dair hedeflerinin olmaması, eğitim konusunda bilinçli olmamaları, derse ilgilerinin düşük olması ve ders esnasında düzeni bozan olumsuz davranışlar içerisinde olmaları sebebiyle stres yaşıyorum.”

Bunların dışında Yüksek seviyedeki okulda çalışan ortaokul öğretmenlerinin (2 kişi) sınıfındaki öğrencilerin anlattıkları konuları anlamamaları sebebi ile stres yaşadıklarını söylemiştir. Bu durumu YKÖ1 şu şekilde ifade etmiştir:

“Konuları defalarca anlatıp tekrar yapmama rağmen yapılan sınavlar sonucu öğrencilerin yeteri kadar konuları anlamamış olmasını görmek beni strese sokan sebeplerden.”

Sonuç olarak öğretmenlerin çoğunlukla ailelerin çocuklarına yeterli eğitim vermediklerinden dolayı stres ve sıkıntı yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin geleceğe dair bir hedeflerinin olmamasından dolayı derse olan ilgisizlikleri ve anlatılan konuları anlamamaları da diğer stres faktörleri arasında yer almıştır.

3.8. ÖĞRETMENLERİN STRESLE BAŞA ÇIKABİLMEK İÇİN OKUL YÖNETİCİLERİNDEN BEKLENTİLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 3.8. Öğretmenlerin Stresle Başa Çıkabilmek İçin Okul Yöneticilerinden Beklentilerine İlişkin Tablo

Seviye	Temalar	Frekans
Düşük Seviyeli Ortaokul	Stresli Durumlarda Empatik Yaklaşım Yapılması	3
	Sorunlar Karşısında Gereken Yardımın Yapılması	1
Orta Seviyeli Ortaokul	Sorunlar Karşısında Gereken Yardımın Yapılması	3
	Stresli Durumlarda Anlayışlı Yaklaşım	1
Yüksek Seviyeli Ortaokul	Stresli Durumlarda Anlayışlı Yaklaşım	4

Tablo 3.8 incelendiğinde tüm seviyelerdeki okullarda görev yapan öğretmenlerin idarecilerden destek, empati, anlayış bekledikleri söylenebilir. Bu durumu DKÖ2:

“Yönetmek ve idare etmek farklı şeylerdir. Bir okul müdürü ve yardımcısı olarak bu iki özelliği bünyenizde bulundurmak erdemdir. Okulda çalışan herkese karşı demokratik bir yaklaşım sergilemelidirler” şeklinde; OAÖ1: *“Hepimiz gün içerisinde birçok sorunla uğraşyoruz. Böyle zamanlarda yapıcı olmak anlayış göstermek lazım. Okul yöneticisi bunu yaparsa eminim ki öğretmende okul için elinden geleni yapacaktır. Huzurlu olunmayan yerde kim kalmak ister ki?”* şeklinde; YKÖ2: *“Stresle başa çıkabilmek için ilk başvuracağımız yer okul yöneticisi olduğu için anlayışlı bir şekilde yaklaşması ve çözüm odaklı olması en başta beklenen*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

davranışlardır. Bir sorunumuz olduğunda bunu çekinmeden iletebilmemiz için o güven duygusunun verilmesi de gayet önemli." şeklinde ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, öğretmen görüşleri bir bütün halinde değerlendirildiğinde öğretmenlerin tamamının stresli durumlarda okul yöneticilerinden destek, empati ve anlayış beklediklerini ifade etmek mümkündür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İş yaşamındaki sükûnet ya da stres, bireylerin yaşamında önemli bir yer kaplamakta, yaşamın bütün alanlarına yansiyarak ruhsal ve bedensel iyi oluşu etkilemektedir. Her insanın stressiz bir ortamda çalışma hakkı olduğu gibi öğretmenler de bu hakka sahiptir. Okul yöneticilerinden ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bu ortamı sağlayan koşulları oluşturmak için anlamlı çaba sergilemesi beklenmektedir. Öğretmenlerin, okul ortamında mutlu olmasının onlarca yolu vardır. Bunların en başına kendilerini rahat hissetmeleri, iş doyumunu ve stres yaratan uyarıcılardan uzak durmaları konulabilir. Öğretmenlerin mutluluğu ve doyumunu aile ve sosyal hayat ile ne kadar yakından ilgiliyse görev yaptığı okul ortamıyla da o kadar ilişkilidir. Öğretmenlerin genelinin, stresten uzak kalarak mutlu olmak, iyi bir eğitim vermek, öğrencilerine faydalı olmak istediklerine şüphe yoktur. Onları bu amaçları yerine getirmekten alıkoyan pek çok faktör mutlaka vardır. Bunların belki de ilk akla geleni stres olabilir. İş stresi, öğretmenlerin iş performansını düşürmekte ve işlevselliğini kesin olarak azaltmaktadır.

Toplumunu oluşturan insanlar ne kadar sağlıklı ise toplumlar da o kadar sağlıklı olur. Aynı şekilde kurumlarda görev yapan insanlar da ne kadar sağlıklı ise kurumları da o kadar sağlıklı olur. İnsanlarda meydana gelen fonksiyon kayıpları muhakkak ki görev yaptıkları kurumların işleyişine de olumsuz yansımakta, verimi düşürmektedir.

Öğretmenlerin genelinin eğitim ve öğretimin devamlılığı için ellerinden gelen gayreti gösterme amacı taşıdığına şüphe etmemek gerekir. Bu noktada onlara bu amaçlarını gerçekleştirebilecekleri uygun ortamı sağlamak sadece idarecilerin değil, veli ve öğrencilerinde sorumluluğundadır. Eğitim öğretimin taşıyıcı kolunu sayılan öğretmenler ne kadar huzurlu ve mutlu olurlar ise öğrencilerine olan sorumluluklarında da o kadar işlevsel ve yararlı olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Alim, K., & Sezgin, M. (2017). Ortaokul öğrencilerinin mutluluklarının eğitim stresi ve okul yaşam kalitesi tarafından yordanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 245-264.
- Akgemci, T. (2001). Örgütlerde stres ve yönetimi. *Konya Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 301-309.
- Aytaç, S. (2002). İş stresini azaltmada zaman yönetiminin önemi. İstanbul: Ekonomi Yayınları.
- Arslan, Y. (2015). Okullarda yaşanan şiddet olaylarının düzey ve dinamiklerini anlamak: Batman Merkez örneği/Türkiye. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 1-17.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baltaş, A. ve Baltas, Z. (2015). Stres ve başa çıkma yolları. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cam, E. (2004). Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranışı. Psikolojinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Çam, Z., Deniz, K. Z., & Kurnaz, A. (2014). Okul tükenmişliği: Algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres değişkenlerine dayalı bir yapısal eşitlik modeli sınaması. *Eğitim ve Bilim*, 39(173).
- Ertekin, Y. (1993). Stres ve yönetim. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Gençay, A.Ö. (2007). Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyumunu ve mesleki tükenmişliklerinin bazı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- değişkenler açısından incelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(2), 765-780.
- Gümüştekin, E. ve Öztemiz, A.B. (2004). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 271- 288.
- Güçlü, N. (2001). Stres Yönetimi . Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , 21 (1)
Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/6769/91096>
- Izgar, H. (2001). Okul yöneticilerinde tükenmişlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- MEB (2022). <https://www.meb.gov.tr/2021-2022-orgun-egitim-istatistikleri-aciklandi/haber/27552/tr>
Erişim Tarihi: 01.01.2023)
- Okutan, M. ve Tengilimoğlu, D. (2002). İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 4, 15-42.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 18(2), 113-130.
- Özmutaf, N.M. (2006). Örgütlerde insan kaynakları ve stres: ampirik bir yaklaşım. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 23(1-2), 75-81.
- Ünal, S. (1999). Okullardaki Stres Kaynakları Verimlilik İlişkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(11), 365-372.
- WEB 1: <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/turkiye-en-stresli-11-ulke-oldu-bu-haber-guldurmedi-5107189/> (Erişim Tarihi: 01.01.2023)
- WEB 2: <https://indigodergisi.com/2021/10/turkiye-stres-arastirmasi/> (Erişim Tarihi: 01.01.2023)
- WEB 3: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56464312> (Erişim Tarihi: 01.01.2023)

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Araştırma 2020 yılından önce yapıldığı için etik kurul onayından muafır.

Katkı Oranı: Katkı oranı eşittir.

INSTITUTIONAL ETHNOGRAPHY: THE MAIN ASPECTS AND THEORETICAL FOUNDATIONS*

Zeynep Tekin BABUÇ**

ABSTRACT

This paper demonstrates how institutional ethnography provides a way forward for social scientists to explore how social organization of work shape people's daily lives and transform their experiences into institutional knowledge. Institutional ethnography is a qualitative method of inquiry taking individual's experience and standpoint as a starting point and try to explore the textually mediated forms of coordination and control in institutional settings. According to this theory, institutional texts are tools that transform subjects' experiences into knowledge necessary for institutional functioning. Institutional ethnography claims that the transformation of knowledge leads the a bifurcation between the reality of the owner of the actual experience and the institutional reality. As a result, the individual whose experience is processed and transformed for the needs and priorities of the system is alienated from his/her own experience and becomes disadvantaged against the institutional system. Within this regard, institutional ethnography has a critical and activist perspective with its search for power relations and social inequalities within institutional organizations. In this paper, the theoretical and philosophical foundations of institutional ethnography, and its main concepts and principles as a research methodology are revealed by the systematic review of the relevant literature. In addition, the differences and common aspects of institutional ethnography from other sociological theories such as the feminist standpoint approach, Marxist theory, ethnomethodology and phenomenology have been tried to be revealed.

Keywords: Institutional ethnography, standpoint theory, ruling relations, bifurcation

KURUMSAL ETNOGRAFYA: TEMEL YÖNLERİ VE TEORİK TEMELLERİ

ÖZET

Bu makale, kurumsal etnografyanın, sosyal bilimciler için işin sosyal organizasyonunun insanların günlük yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini ve deneyimlerini kurumsal bilgiye nasıl dönüştürdüğünü keşfetmeleri için bir yol sağladığını göstermektedir. Kurumsal etnografya, bireyin deneyimini ve bakış açısını başlangıç noktası olarak alan ve kurumsal ortamlarda metinsel olarak düzenlenen koordinasyon ve kontrol biçimlerini keşfetmeye çalışan niteliksel bir araştırma yöntemidir. Bu teoriye göre kurumsal metinler, öznelerin deneyimlerini kurumsal işleyiş için gerekli olan bilgiye dönüştüren araçlardır. Kurumsal etnografya, bilginin dönüşümünün, deneyimin sahibinin gerçekliği ile kurumsal gerçeklik arasında bir çatallaşmaya yol açtığını iddia eder. Sonuç olarak, deneyimi sistemin ihtiyaç ve öncelikleri doğrultusunda işlenen ve dönüştürülen birey, kendi deneyimine yabancılaşır ve kurumsal sisteme karşı dezavantajlı konuma gelir. Bu bağlamda kurumsal etnografya, kurumsal örgütlerin içerisinde güç ilişkileri ve toplumsal eşitsizlikleri araması ile eleştirel ve aktivist bir bakış açısına sahiptir. Bu çalışmada, kurumsal etnografyanın kuramsal ve felsefi temelleri ile bir araştırma metodolojisi olarak temel kavram ve ilkeleri ilgili literatürün sistematik olarak incelenmesi yoluyla ortaya konulmaktadır. Ayrıca kurumsal etnografyanın feminist bakış açısı yaklaşımı, Marksist teori, etnometodoloji ve fenomenoloji gibi diğer sosyolojik teorilerden farklılıkları ve ortak yönlerinin tartışılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal etnografya, duruş kuramı, yönetim ilişkileri, çatallaşma

* This paper is a revised version of the theoretical parts of my doctoral dissertation prepared under the supervision of Prof. Dr. Nuray KARACA and submitted to Atatürk University on 07.02.2018.

**Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, zeynpektekinbabuc@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-2363-3236

Derleme Makale

Sayfa Sayısı: 210-221

Makale Geliş Tarihi: 21. 12. 2022

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. INTRODUCTION

Canadian sociologist Dorothy Smith (1987), the founder of the institutional ethnography, encourages individuals to reveal their own experiences with their own words in her theory, which she put forward as a critique of mainstream sociology (cited in Kearney et al., 2019). As a critical qualitative theory and methodology, institutional ethnography aims to inquire people's everyday experiences and tries to make the hidden visible by exploring the institutional settings organizing the everyday life (Smith, 2005). Smith, who initially revealed an understanding of sociology for women with the effect of standpoint theory, gradually expanded her theory to an understanding of sociology for people (Walby, 2013).

Smith (1974) sees the focus of the inquiry as the social organization and production of the knowledge. She also states that the social organization of knowledge mediates the relation of knower and known, which she names as ruling relations. In this context, institutional ethnography inquires work settings to explore how knowledge of everyday life and power relations are organized by using qualitative data coming from the real owners of the experience rather than expert knowledge (Smith, 2005).

Institutional ethnography is not only a qualitative research method but also a form of sociology (Smith, 2005:2). Its main focus is a research and discovery process based on people's experiences rather than theoretical interpretation and testing hypotheses (Smith, 2005:2). Institutional ethnography claims that everyday life and activities are organized trans-locally through texts, and the main aim of the research is to reveal the link between micro and macro by trying to understand how regulatory frameworks such as concepts, theories, policies, laws, plans, etc. transform the experience to the forms of knowledge (Öztaş, 2013:44). Its purpose is to investigate how people's actions and experiences in their daily lives are shaped with invisible ruling relations embedded in institutional settings, how they are controlled and coordinated by them, and how people participate in these ruling relations (Smith, 2005: 36).

Institutional ethnography aims to research the network of ruling relations embedded in the institutional systems, which puts the original owner of the experience at a disadvantage against the institutional functioning. Institutional ethnography takes the perspective and position of a subject as the starting point in this analysis process and starts with analyzing his/her daily activities for work. In this way, it tries to reveal how people and their experiences are processed through documents, protocols, records and categories in institutional processes and how their experiences are transformed into a text (Pence, 1997: 35). As a result of this processing process, the gap and difference between the work produced by the text-mediated network of relations and the real life experience can be enormous (Pence, 1997: 35).

According to this theory, institutional texts are tools that transform subjects' experiences into knowledge necessary for institutional functioning. The transformation of knowledge causes an alienation to one's own experience and a bifurcation between the reality of the individual and reality imposed by the institution (Smith, 2005). As a result, the individual who is the actual owner of the experience becomes disadvantaged against the institutional system. Institutional ethnography aims to analyze people's daily lives in institutional settings and social organization of work which can become a tool of social control and power (Smith, 2005).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

In this paper, it is aimed to reveal the theoretical and philosophical foundations of institutional ethnography, and its main concepts and principles as a research methodology in the light of the systematic review of the relevant literature. It is also aimed to discuss the differences and common aspects of institutional ethnography from other sociological theories such as the feminist standpoint approach, Marxist theory, ethnomethodology and phenomenology.

2. THEORETICAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF INSTITUTIONAL ETHNOGRAPHY

2.1. Standpoint Theory and Institutional Ethnography

Standpoint theory is first put forward by feminist thinkers in the 1980s to question the dominant, white, male hegemonic discourse that leaves women out, oppressed and silent (Abu-Saad, 2008:1906). According to them, actual relations between people are not visible from certain standpoints and the construction of reality and social relations is affected by power relations. The dominant and ruling group in the society accepts its point of view as real and ignores other perspectives. Standpoint theory was named for the first time by Nancy Hartsock in 1983 and many feminist theorists contributed to the development of the theory (as cited in Lenz, 2004:98). The theory argues that marginalized and disadvantaged groups, who have the least interest in preserving the current social situation, are able to see the society in a special way from their position and that these standpoints or experiences are important in understanding the society in a broader level (Lenz, 2004: 98).

Standpoint theory states that women's perception of the world creates a double vision or double consciousness due to their oppressed position in society, and therefore women's experiences will provide a strong point of view at the point of analyzing and changing society (Brooks, 2007:63). The disadvantaged and secondary positions of women make their daily life experiences and standpoints invisible, and the dominant worldview is imprisoned in the discourses and perspectives of men, who are the dominant group. However, women have many social roles inside and outside the home, such as a mother, a working woman, a worker, and they have to struggle with an active consciousness in these roles. For this reason, the visibility and prioritization of women's standpoints will provide rich and inclusive information for the evaluation of social reality.

Collins (1998:204-205) states that standpoint theory reveals shared stories of groups in common positions in unfair power relations and these shared positions and experiences make new perspectives on oppression visible. The stances and perspectives of marginalized groups provide a more complete understanding of reality and social relations than the dominant group because they are able to see both the hegemonic realities presented by the dominant group and the counter-reality they experience in their own lives. Dominant groups can only understand their own perspectives on social realities and social relations because other perspectives have been ignored, rejected, and silenced by those in power (Abu-Saad, 2008:1906).

In line with these thoughts of feminist researchers, the feminist perspective theory, which advocates the epistemological privilege of women, has emerged (Brooks, 2007:66). According to them, researches that take women's experiences as a starting point reveal a more accurate and realistic social knowledge that is necessary for social change. Feminist standpoint theory also states that there is not a single women's perspective, there are multiple realities and multiple perspectives and it is not correct to reduce women's experiences to a general (Brooks, 2007:70). Mainstream sociology is not a discipline accustomed to studying institutional relations and organization from the subjective

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

standpoint of people. The subjective point of view is a new approach to sociology discourse that is based on the notion of objectivity. Standpoint theory argues that the dominant social science discourse that claims to be neutral in the sense of not prioritizing any social position is impossible revealing that unrejecting our epistemological and political position will contribute more to the development of objectivity and understanding (Adler and Jermier, 2005:941).

According to Sandra Harding (2004:1-9), who is one of the pioneers of the theory, standpoint theory is not only a theory that explains the social, but also a method to reach social knowledge and to understand different, diverse and even conflicting perspectives. According to the theory, each suppressed group has different experiences of suppression. For this reason, they present different critical perspectives on the social order from the knowledge of dominant groups, and these different perspectives enrich social knowledge, reflecting reality better and making it holistic (Harding, 1993:65). The experience of social oppression and marginalization leads to the production of different and significant knowledge and experiences (Mosedale, 2014:1119).

The concept of standpoint has started to be used from the everyday language, especially as a result of Harding's creative thoughts and criticisms. Harding uses the concept of standpoint to describe the social position of the subject as the owner and creator of knowledge (Smith, 2005:9). Along with Harding, names such as Dorothy E. Smith, Nancy C. M. Hartsock, Patricia Hill Collins, and Donna Haraway also studied power relations and the production of knowledge, and revealing the importance of multiple perspectives as a result of these studies contributed to the questioning of dominant paradigms regarding knowledge production (Moreton -Robinson, 2014:332)

Standpoint theory has its origins in other important theoretical sources as well as feminist approaches that emphasize the importance of knowledge provided by other perspectives and experiences versus the dominant source of knowledge production. One of them is Foucault's views on the production of power and knowledge, that knowledge always includes power relations, and that having knowledge creates a power and violence relationship based on imposing its own discourse on other objects and people (Ward, 1997:778). Another approach that have common grounds with the standpoint theory is the approach advocated by literary and philosophical deconstructionists such as Derrida, that reality is governed and even created by language and linguistic hierarchies (Ward, 1997:778). All these approaches contain similar ideas with standpoint theory in the way that we need multiple perspectives and experiences of knowledge in order to understand social reality and to get rid of the dominance of one-sided and incomplete discourses (Korkmaz, 2012:31).

With the necessity of reflecting the experiences and perspectives of disadvantaged and marginalized groups other than women, standpoint theory has been expanded and started to be applied also for groups such as poor, elderly, black, disabled, LGBT individuals (Swigonski, 1994). With the understanding that it is not possible to pretend to know and understand their aspects and struggle, it has been aimed to reveal the hidden aspects of the social relations between marginalized groups and the institutions that shape their lives (Swigonski, 1994).

In this context, Dorothy Smith developed the concept of standpoint, which she adapted from Harding, taking a new direction different from feminist standpoint theory (Smith, 2005: 10). Smith (2005:10) stated her understanding of the theory as by changing it to "sociology for people" rather than a "sociology for women". In her point of view, concept of standpoint does not define a position, gender, class or racial category in society, and it expresses the position of a subject position open to

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

everyone who has experience and knowledge (Smith, 2005:10). Smith, unlike Harding, proposes to take the experience of the individual "not as a factual knowledge, but only as a starting point" (Öztaş, 2013:38). With this new approach she brought to standpoint theory, Smith introduced the institutional ethnography method, which is not monopolized by a particular subject position and where any standpoint can be the starting point and main source of information for research.

2.1.2. Other Theoretical and Philosophical Foundations of Institutional Ethnography

The institutional ethnography developed by Dorothy Smith for the analysis of people's daily lives in institutional settings reveals that the social organization of work can become a tool of social control (Pence, 1997:9). Institutional ethnography, which takes everyday life experiences as the starting point of research, tries to understand how the social processes and practices that people are involved in organize their experiences (Öztaş, 2013:37). Institutional ethnography seeks the source of knowledge not in the experts, but in the actual owners of the experience (Smith, 2005:1). Institutional ethnography creates a new entry point to explore the social, by not subjecting the source of knowledge (Smith, 2005:10). In institutional ethnography, every experience can be a subject and a starting point of inquiry. Relying on people's everyday experiences, institutional ethnography explores and maps the organization of the social in daily life (Smith, 2005:10).

Although it is an important feature of the theory to start the research from the standpoints of individuals, research is not limited to the experiences that make up this entry point. Institutional ethnography explores how and by which social forces and relations knowledge is organized (Selveraj, 2014). The theory also explores how socially organized ruling relations shape the daily lives of the individuals (DeVault, 2008: 5). Institutional ethnography differs from theory-dominated approaches, in which macrosociological debates shape microsociological findings, and rejects such a distinction (DeVault, 2008: 5). In another way, in institutional ethnography the theory and practice are intertwined,

Smith's institutional ethnography was influenced by her experiences in the feminist movement, the Marxist theory, the ethnomethodology approach based on the understanding that the experienced world is constantly produced and reproduced through human actions and the approaches of Foucault (Öztaş, 2013:37). The theory also has links with the work of George Herbert Mead and the Russian language thinkers, especially Mikhail Bakhtin, A. R. Luria, and Valentin Volosinov, with the importance it gives to language in the process of ethnographic exploration of how institutions are coordinated (Smith, 2005:2). In this context, the origins of institutional ethnography can be found on the feminist movement, Marx, ethnomethodology, and phenomenology (Grahame and Grahame, 2007). Institutional ethnography tries to establish a strong connection between micro and macro using a qualitative research strategy (Öztaş, 2013:44). It reveals an understanding of the social by investigating the ordinary actions of daily life, and unlike mainstream sociology, the social is not above the human, and the human experience is not simplified.

Institutional ethnography analyzes the social relationships that people constitute working together create while performing a job. These social relations express the connections between employees and work processes, as in the Marxist view (DeVault, 2008: 7). Institutional ethnography defines the institutional power created by textually mediated social relations as ruling relations (Smith, 2005: 277). The network of ruling relations, which is formed by academic, professional,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bureaucratic knowledge and practices, constantly textualizes and objectifies real-life experiences by transforming them into categories and concepts suitable for the use of institutional processes (DeVault, 2008: 8). Ruling relations create a power relationship where inequalities are produced between internal actors and external subjects through the objectification of experiences and their textualization in a language foreign to the actual owner of the experience. Similar to the alienation of the individual in the Marxist analysis of labor relations, the person become alienated to his/her experience.

Rather than aiming for the construction or confirmation of a theory as in mainstream sociological research, institutional ethnography tries to reveal how things work in everyday life (Devault, 2008:295). It is a new method of connecting everyday life with sociology and social sciences (Öztan, 2013:36). Institutional ethnography, like other post-positivist approaches, puts language and discourse at the center of social organization (Devault, 2008:295). The institutional ethnography's perspective on power is similar to Michel Foucault's (1980) analyzes of knowledge, power and governmentality (as cited in Devault, 2008:295). Governmentality can be regarded as the process of transformation of knowledge into a tool for providing social control (Özçağlar Eroğlu, 2016:39). In another words, the owner of the power produces knowledge and reinforces its own sovereignty by holding the power of knowledge (Özçağlar Eroğlu, 2016:47). Institutional systems are examples where the relationship between knowledge and power can be observed. An important part of Foucault's analyzes includes institutional systems such as educational institutions, nursing homes, prisons, hospitals, mental health hospitals, which are directly or indirectly regulated by the state (Özçağlar Eroğlu, 2016:47). In these institutions, discipline and treatment procedures, or in Foucault's words the functioning of disciplinary power, are carried out through various forms of institutional knowledge (Özçağlar Eroğlu, 2016: 47).

According to Brenner (1994:692), Foucault's disciplinary power becomes functional in modern institutional structures such as hospitals, prisons, courthouses in which space, time, categorization systems and employee behaviors are highly organized. According to Foucault (2013), one of the ways to achieve modern power is to organize and compartmentalize space and time so that individuals can control their actions and enable them to act like functional machines (Brenner, 1994:692). When the whole organization, including the actions of the employees, becomes harmonious and functional, the institutional structure works most effectively. The priority of disciplinary power is to optimize this institutional functioning, and fulfilling the desired institutional functionality by ignoring the spiritual world of the human being, which is seen as a machine in this operation (Brenner, 1994:692).

The concept of disciplinary power has some similarities with the concept of ruling relations of institutional ethnography which claims that textually mediated institutional relations exert an invisible control over people and shape their daily experiences (Devault, 2008:295). Institutional ethnography aims to make visible the ruling relations embedded in the work processes by investigating the discourses in institutional texts and the daily activities of the employees who use them.

Dorothy Smith's institutional ethnography deals with the connection between ruling relations and daily life, and points to a new form of social organization that is not visible and deeply embedded in our lives (Öztan, 2013:37). It provides a framework that guides the researcher to daily life in discovering the realities of institutions by focusing on the work done by the people involved in the institutional processes and how this work is done (Öztan, 2013:42). In this theory, the concept of

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

work can be very diverse, such as mothers getting their children ready for school, citizens' collecting signatures for a park to be built in their neighborhood, and healthcare professionals' prescribing drugs and treatments. The definition of work in institutional ethnography includes all kinds of efforts and knowledge related to the realization of daily activities and everyone is seen as an expert with the knowledge of their own work (Grahame and Grahame, 2009).

When thinking about power and authority, it is necessary to take into account the different dimensions of the use of force in the modern state rather than oppression and the legitimate use of armed force (Pence, 1997: 36). The power of processing one's real life experience and transforming it into a different piece of knowledge is also a kind of power relationship. The product that emerges by processing and classifying the real life experience generally includes an ideological perspective and discourse that is not neutral in terms of race, gender and/or class (Pence, 1997: 36).

In Foucault's theory, modern power is productive, not prohibitive, and it works like a capillary system to the most extreme areas of daily life activities (Fraser, 1989:18). According to this viewpoint, power and authority in the modern state permeates people's lives through social practices (Fraser, 1989:18). In this context, institutions produce a hegemonic job based on knowledge and expertise, and one should understand how the power is created through the institutional language, network, structures and practices to be able to change the influences and forces that direct people's lives (Pence, 1997:36). Although these analyzes alone are not sufficient for change, creative and innovative steps can be taken to reshape institutional practices with the cooperation of actors involved in institutional processes, academics and activists (Devault, 2008:298).

3. THE MAIN CONCEPTS AND PRINCIPLES OF INSTITUTIONAL ETHNOGRAPHY

Institutional ethnography explores how everyday experiences are textually mediated and organized in work settings and organizations by relying on interviews, observations, and analysis of documents (Walby, 2013). The prominent aspect of institutional ethnography that differs from other qualitative research methods of social sciences is its emphasis on how organisational processes which are coordinated by texts organize everyday experiences. Institutional ethnography is used in a variety of academic fields such as sociology, health research, education, mental health and management (Walby, 2013).

The inquiry process starts with the investigation of people's everyday lives and their bodily experiences by exploring their standpoints (Walby, 2013). The standpoint of people in institutional ethnography is the experience of the embodied knower and to understand the standpoint of the individuals, one should try to see actualities of an individual that is situated in an actual context at a point in time (Walby, 2013).

Smith uses the concept of problematic to express that exploring the discourse and ruling relations of the institution, which is the subject of a research, is broader than a research question or problem (Smith, 2005:39). What is different in terms of institutional ethnography is that it presents a problematic regarding the realities of people's daily lives, not based on the propositions and imperatives put forward by the mainstream academy or those who dominate knowledge and power.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Therefore, the starting point of research is not theories, abstract concepts and policies, but activities and actions embedded in daily life.

In institutional ethnographic research, questions and problems are addressed, but they do not determine the direction of the research. The main problems of the research are not finalized at the beginning, but can be understood and formed during the exploration of the field (Bisaillon, 2012: 45). In this sense, the researcher's questions are embedded in the realities experienced by the subjects. The concept of problematic also includes investigating the network of relations which shape and organize the everyday lives and which are partially visible to people. As a matter of fact, institutional ethnography sees everyday life as an unlimited field of exploration with the social networks behind it (Smith, 2005:40).

The institutional ethnographic problematic is not an obvious question. It is a field of discovery, and this field of discovery involves the exploration of the ways in which power permeates everyday life, through the study of institutions and the ruling relations within them. The starting point of the exploration of the social organization of the institution is the experiences of individuals. Investigation of what happens and how the work is done in the institutional process reveals the institutional order and organization (Smith, 2005:41).

The starting point of the problematic in institutional ethnography is the concrete human experiences lived anywhere in daily life. People's experiences are not the end but the beginning of a journey in which social networks are mapped (Grahame and Grahame, 2009: 298). It is possible to enter these social networks in different ways, and no entry way has a privilege over the other (Grahame and Grahame, 2009: 298). The starting point is a particular pattern of experience; this may be the researcher's own experience or the experience of a service recipient, worker, activist, citizen or another person (Grahame and Grahame, 2009: 298).

Institutional ethnography has two main purposes. The first is to try to understand how social organization shapes the knowledge and experience of the individuals, and the second is to reveal the power mechanisms embedded in institutional networks controlling and coordinating the work, which Smith defines as ruling relations (Selveraj, 2014). According to Bisaillon (2012: 618), the concept of ruling relations is an effort to go beyond concepts related to power and the state. Ruling relations arise from specialized systems formed by concepts, theories, categories and technical language and shape our way of perceiving the world (Smith, 1996:47). Ruling relations can also be named as a textually mediated social network that shapes the daily practices of institutional actors (Selveraj, 2014).

The concept of institution in institutional ethnography does not only mean specific institutions with a spatial domain and human resources. What is meant by the institution is the coordinated and intersecting work processes operating in many fields and places (DeVault & McCoy, 2006: 17). Institutional ethnography begins with identifying a standpoint within an institutional setting that provides a guiding point of view to begin investigating this institutional setting. In general, some of the concerns and problems that people actually experience in an institutional order determine the direction of this research (Smith, 2005:32).

Institutions play a hidden but widespread role in shaping and coordinating everyday life (Selveraj, 2014). Institutional ethnography provides awareness of how things really work and the unintentional consequences of what people do (Selveraj, 2014). The institutional ethnography

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

introduces a new approach to the invisible and repressive aspects of ruling relations. Institutional ethnography approaches these ruling relations from a critical and activist perspective, examining social justice and social change and their intersections with the state, private companies, and professional forms of power (Grahame and Grahame, 2007).

The local fields in which institutional works carried out are shaped by broad social relations, and although these social relations have an institutional appearance, they contain the existing administrative, professional, academic and media-related power relations in society. Smith calls this wide and regulatory network of social relations as ruling relations (Grahame and Grahame, 2009:299). How ruling relations regulate and shape social relations is completely invisible on the local plane, and this deeply embedded network of ruling relations creates a decoupling between what is visible and what is actually experienced (Grahame and Grahame, 2009:299). In this context, institutional ethnography states that there is a “bifurcation” between the knowledge that coordinates everyday activities and the local knowledge of everyday life, which is shaped by ruling relations embedded in work processes (Smith, 2005).

In order to make a detailed analysis of an institutional process, it is very important to reveal the function of the texts in that process and to make textual analyzes. The texts are the main element that coordinates the people who perform the work in an institutional setting (Bisaillon, 2012: 43). Texts are active tools that define, prioritize, guide, program and shape the real life experiences (Pence, 1997: 91). Investigation of the language and concepts used in these texts and their circulation within the work process can help to understand how the daily experience is transformed into institutional knowledge.

The texts may include official documents, brochures, advertisements, films, official correspondence, legislative documents, job descriptions, application forms, medical records, layouts, appeals, documents relating to payments and judicial records. All documents used in the execution of a work process can be part of a text-mediated network of relations. In traditional field studies, insufficient attention is paid to institutional processes governed by texts. But when the focus is on making the ruling relationships explicit, it becomes imperative to pay attention to these texts.

Institutional texts move from one point to another through the so-called “processing interchanges” between the work steps performed by institutional actors and this transaction of texts takes place with a highly specialized division of labor that also reflects the work ideology of the institution (Pence 1997: 60). Nearly all processing interchanges are structured by various forms, administrative procedures, regulations or laws, and they are necessary for an employee to prioritize, shape, filter and store the information needed to produce files, reports or documents related to the work (Pence, 1997:55). Written or electronic texts and applications enable the organization of work and the compilation and collection of documents for processing interchanges (Daniel, 2008: 256). Textually-mediated social organization connects the actions of employees working in different places and times by creating an institutional language and network (Daniel, 2008: 254). Darville (1995) defines textually-mediated work processes as “organizational literacy” and states that the purpose of this work is to increase the efficiency of organizational processes (as cited in Daniel, 2008:252).

4. CONCLUSION

In this study, it is aimed to reveal the general characteristics and concepts of the institutional ethnography, which aims to make visible the textually mediated ruling relations embedded in social

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

relations. Institutional ethnography begins with a starting point for research which is the experience or standpoint of the primary source of knowledge, and a problematic of a real institutional setting in which people work together (Smith, 2005). In the institutional ethnographic method, the purpose of the research is to explore personal experiences of the individuals, as well as to understand how the textually mediated processes and other procedures related to the work are activated (Daniel, 2008:255). The institutional ethnography, as a qualitative method of inquiry offers a comprehensive understanding of the organizational processes that shape the experiences of the individuals and the knowledge of the everyday life by mapping out the social relations that are often unrecognized even by those who performs it (DeVault, 2008).

Institutional texts are tools that transform subjects' experiences into knowledge necessary for institutional functioning and connect everyday practices within the institutional organization. Nowadays, texts such as statistical tables, reports, strategic plans, regulations are used as common tools for social control (DeVault, 2008: 6). This textual coordination connects institutional work processes. Institutional texts present a typical textualized view of the complex actions of everyday life (DeVault, 2008: 6). The information that people submit to the system is filtered by institutional actors, converted into institutional language, classified and transferred to other work steps as institutional texts. In other words, a real experience is transformed into information that is made useful for the effective running of work processes. This textualized experience may no longer be familiar to the actual owner of the experience, but it becomes useful for institutional system and the actors. This transformed knowledge leads to a bifurcation between the reality of the subject owner and the institutional reality. As a result, the individual whose experience is processed and transformed for the priorities of the system becomes alienated from his/her own experience and becomes disadvantaged against the institutional system.

With all these mentioned aspects, institutional ethnography can be a useful tool for exploring the embedded ruling relations in institutional settings for social scientists. It also offers a critical way of looking to the social organization of knowledge which puts the individual disadvantaged against the institutional system. Institutional ethnography does not only points out the textually-mediated power relations but also stands at an activist point that aims to bring a new perspective and awareness on social change to both micro and macro the actors of the institutional systems and policy makers. In this context, it is evaluated that institutional ethnography will have an increasing use and impact in the field of social sciences.

REFERENCES

- Abu-Saad, I. (2008). Where Inquiry Ends: The Peer Review Process and Indigenous Standpoints, *American Behavioral Scientist*, 51(12), 1902-1918.
- Adler, P. & Jermier, J. (2005). "Developing a Field with More Soul: Standpoint Theory and Public Policy Research for Management Scholars", *Academy of Management Journal*, 48(6), 941-944.
- Bisaillon, L. (2012). *Cordon sanitaire or healthy policy? How prospective immigrants with HIV are organized by Canada's mandatory HIV screening policy* (Doctoral dissertation, Université d'Ottawa/University of Ottawa).
- Brenner, N. (1994). Foucault's new functionalism. *Theory and Society*, 23 (5), 679-709.
- Brooks, A. (2007). "Feminist Standpoint Epistemology: Building Knowledge and Empowerment Through Women's Lived Experiences". In Hesse-Biber, S.N. & Leavy, P.L. (Eds.), *Feminist Research Practice* (s. 53-82). CA: Sage Publications.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Collins, P.H. (1998). *Fighting Words: Black Women and the Search for Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Daniel, Y. (2008). The Textualized Student: An Institutional Ethnography of a Funding Policy for Students With Special Needs in Ontario. In M. Devault (Ed.), *People at Work: Life, Power and Social Inclusion in the New Economy* (pp. 248-266). New York: New York University Press.
- De Vault, M.L (2008). *The Textualized Student: An Institutional Ethnography of a Funding Policy For Students With Special Needs in Ontario. People at Work: Life, Power and Social Inclusion in the New Economy*, New York: New York University Press.
- Fraser, N. (1989). *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender In Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Grahame, P. R., & Grahame, K. M. (2007). Institutional Ethnography. In Ritzer, G. (Ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Blackwell Publishing. http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781405124331_yr2012_chunk_g978140512433115_ss1-86
- Grahame, P. R., & Grahame, K. M. (2009). "Points of Departure: Insiders, Outsiders, and Social Relations in Caribbean Field Research". *Human Studies*, 32(3), 291-312. doi:10.1007/s10746-009-9121-5
- Harding, Sandra. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: What is "Strong Objectivity?," In L. Alcoff & E. Potter (Eds.), *Feminist Epistemologies* (pp. 49-82). New York: Routledge.
- Harding, Sandra. (2004). Introduction: Standpoint Theory as a site of Political, Philosophic, and Scientific Debate. In Sandra Harding (Ed.), *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* (pp. 1-15). New York
- Kearney, G. P., Corman, M. K., Hart, N. D., Johnston, J. L., & Gormley, G. J. (2019). Why institutional ethnography? Why now? Institutional ethnography in health professions education. *Perspectives on medical education*, 8(1), 17-24.
- Korkmaz, M. (2012). *A Feminist Standpoint Analysis of Women's Shelters: A Case in Turkey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı
- Lenz, B. (2004). Postcolonial Fiction and the Outsider Within: Toward a Literary Practice of Feminist Standpoint Theory. *NWSA Journal: National Women's Studies Association Journal*. 16(2), 98-120.
- Moreton-Robinson, A.M (2014) Towards an Australian Indigenous Women's Standpoint Theory: a Methodological Tool. *Australian Feminist Studies*, 28(78), 331-347.
- Mosedale, S. (2014) Women's Empowerment As A Development Goal: Taking A Feminist Standpoint, *Journal of International Development*, 26, 1115-1125.
- Özçağlar Eroğlu, H. (2016). "Foucault'nun İktidarları", *Amme İdaresi Dergisi*, 49(2), 39-54.
- Öztan, E. (2013). Dorothy Smith'in Sosyal Bilim Yaklaşımı ve Kurumsal Etnografya, *Sosyoloji Konferansları*, 48 (2013-2), 35-56.
- Pence, E. (1997). *Safety for Battered Women in a Textually-Mediated Legal System*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Toronto: Toronto Üniversitesi.
- Selvaraj, S. A. (2014). Institutional Ethnography, Adult Education and Program Planning: A Contribution to Critical Research, *Adult Education Research Conference*. <http://newprairiepress.org/aerc/2014/papers/80>
- Smith, D. E. (2005) *Institutional Ethnography. A Sociology for People*. NY: Altamira.
- Swigonski, M. E. (1994). The Logic of Feminist Standpoint Theory for Social Work Research. *Social Work*, 39(4), July 1994, 387-393.
- Walby, K. (2013). Institutional ethnography and data analysis: Making sense of data dialogues. *International journal of social research methodology*, 16(2), 141-154.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Ward, S. (1997). Being Objective About Objectivity: The Ironies of Standpoint Epistemological Critiques of Science. *Sociology*, 31(4), 773-791

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

**SINAV KAYGISI OLAN ERGENLERDE FLASH TEKNİĞİNİN TEK SEANSLIK
ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BİR GRUP UYGULAMASI****Mahsum AVCI*****ÖZET**

Flash Tekniği yöntemi, özel olarak geliştirilmiş bir EMDR (Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme) protokolüdür. Bu çalışmada EMDR Flash Tekniği grup uygulamasının sınav kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Model, ön test, işlem, son test ve izleme testi karşılaştırmalı gruplu deneysel desen kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada, Çocuklarda Depresyon Ölçeği, Çocuk ve Gençlerde Travma Sonrası Tepki Ölçeği ve Sınav Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, Flash Tekniğinin ergenlerin sınav kaygısı düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(1.65-64.52)} = 185.56; p < .05; \eta^2 = .826$). Buna göre ergenlerin sınav kaygısı düzeylerindeki değişimin %83'ü Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Diğer yandan Flash Tekniğinin ergenlerin depresyon düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(1.35-52.47)} = 48.57; p < .05; \eta^2 = .555$). Buna göre ergenlerin depresyon düzeylerindeki değişimin %56'sı Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Son olarak, Flash Tekniğinin ergenlerin travma sonrası tepki düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(2-78)} = 83.26; p < .05; \eta^2 = .681$). Buna göre ergenlerin travma sonrası tepki düzeylerindeki değişimin %68'i Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Flash Tekniğinin ergenlerin sınav kaygısı düzeylerini, travma sonrası stres tepkilerini ve depresyon düzeylerini azaltmada etkili bir teknik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Flash Tekniği, Sınav Kaygısı, Grup Uygulaması**INVESTIGATION OF THE SINGLE SESSION EFFECT OF FLASH TECHNIQUE ON
ADOLESCENTS WITH EXAM ANXIETY: A GROUP PRACTICE****ABSTRACT**

The Flash Technique method is an EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) protocol specifically developed. The purpose of the study was to examine the effect of the EMDR Flash Technique group application on test anxiety. In this study, the quantitative research method was used. The model was created by applying a comparative group experimental design of pre-test, procedure, post-test, and follow-up test. In this study, Child Depression Scale, Child and Adolescent Post Traumatic Response Scale, and Exam Anxiety Scale were also used. Based on the data, it was observed that the Flash Technique has a statistically significant effect on the test anxiety levels of adolescents ($F_{(1.65-64.52)} = 185.56; p < .05; \eta^2 = .826$). Accordingly, 83% of the change in adolescents' test anxiety levels was explained by the Flash Technique. On the other hand, it was seen that the Flash Technique has a statistically significant effect on the depression levels of adolescents ($F_{(1.35-52.47)} = 48.57; p < .05; \eta^2 = .555$). Accordingly, 56% of the change in the depression levels of adolescents is explained by the Flash Technique. Finally, support the claim that the Flash Technique has a statistically significant effect on the post-traumatic reaction levels of adolescents ($F_{(2-78)} = 83.26; p < .05; \eta^2 = .681$). Accordingly, 68% of the change in the post-traumatic reaction levels of adolescents is explained by the Flash Technique. The Flash Technique was found to be an effective technique in reducing the test anxiety levels, post-traumatic stress reactions, and depression levels of adolescents.

Keywords: Flash Technique, Exam Anxiety, Group Practice

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, mavci@bingol.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9264-8079

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 222-231

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 18.03.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. GİRİŞ

Akademik başarının resmi olarak daha fazla ölçüldüğü bir iklimde yaşıyoruz ve bu yoğun performans gerektiren durumla baş etmede zorlanan öğrenciler gittikçe daha fazla stres yaşamaktadırlar. Stresin öğrenciler üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte sınav kaygısı oluşmaya başladı. Sınav kaygısı, bir bireyin değerlendirme veya sonuç deneyiminden bir uyarıcı duruma karşı aşırı endişe, depresyon, fizyolojik, sinirlilik ve otomatik düşünmeyi içeren bir dizi tepki olarak tanımlanmıştır (Rasor ve Rasor, 1998:19; Roos vd., 2021). Bu durum özellikle akademik ortamda sınav öncesi, sırası ve sınav sonrasında düşük performansla ilgili derin bir korku ve endişe düzeyine işaret etmektedir (Herzer vd., 2014). Sınav kaygısının en etkili olduğu yaş dönemlerinin 11-14 yaşlar olduğu vurgulanmaktadır. Genç nüfusta %40 olarak rapor edilen sınav kaygısının, tüm üniversite öğrencilerinde bu oranın %20 ila %35 arasında değiştiği belirtilmektedir (McDonald, 2001; Trigueros vd., 2020). Sınav kaygısını arttıran temel faktörler; başarısızlık korkusu, akademik başarıya bağlı genel baskılar ve öğrencilerin ebeveynlerini hayal kırıklığına uğratma endişesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu stres faktörleriyle karşılaşan öğrencilerin zamanla daha ciddi psikopatolojik sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Uyku bozuklukları, panik atak, depresyon, yeme bozuklukları, intihar bu psikopatolojik sorunların başında gelmektedir (Rodway vd., 2016; Yousefi vd., 2010). Bu nedenle sınav kaygısı problemi yaşayan öğrencilere psikolojik destek sağlanması ve ruh sağlığının korunması önem taşımaktadır (Torres-Ortuño vd., 2017). Terapötik bir müdahaleler, çocuk ve ergenlerin bir ruhsal hastalıkla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olabilir, genel sıkıntı ve kaygı belirtilerinde önemli azalmalara ve bu bireylerin yaşam kalitesinde iyileşmeyi sağlayabilir (Shoshani vd., 2016).

Sınava hazırlanan öğrencilerin (ortaokul) buldukları yaş dönemi ve yaş döneminin genel özellikleri dikkate alındığında, bu bireylerin hem ruhsal problemlerini iyileştirebilmek hem de kısa zaman içinde sınav kaygısının yarattığı olumsuzluktan azaltılması için uygulanabilecek en iyi yöntemlerden biri de psikoterapi teknikleri arasına yeni giren Flash EMDR Tekniğidir. Tedavi maliyetlerinin yüksek olması (Mavranezouli vd., 2020), klinisyen ve araştırmacıları, sınav kaygısı tedavilerinin etkinliğini uygun maliyetli bir şekilde iyileştirmenin yollarını keşfetmeye teşvik etmektedir. Bu tedavilerin etkinliğini artırmaya yönelik bu dürtü (motivasyon), çeşitli yeni teknikler ve terapötik müdahaleler ortaya çıkarmaktadır. Yeni tedavilerin tanıtılması bir alanın sürekli gelişimini teşvik etse de, bu müdahaleler klinik uygulamada kullanılmadan önce bilimsel incelemenin konusu olmalıdır. Bu nedenle şimdiye kadar üzerinde birçok çalışma yapılan ve ruhsal problemlerin tedavisinde kullanılan Flash Teknik, rahatsız edici bir hafızanın sıkıntısını hızla ve etkili bir şekilde hafifletmeyi amaçlayan, kısa bir terapötik müdahale tekniğidir (Manfield vd., 2017).

Flash Tekniğinin temel özelliği, danışanların hedeflenen travmatik anıya maruz bırakmadan ve anıyı yeniden canlandırmadan, olumlu imgeleme (örneğin, keyifli bir aktivite, hoş giden bir olumlu anı, sevilen bir kişi veya danışanın en sevdiği müzik) ile meşgul olmaktır. Daha spesifik olarak, hedef seçimi üzerine, danışanlara sadece kısa bir süre hafızaya 'dokunmaları' ve rahatsızlığını derecelendirmeleri talimatı verilir. Daha sonra, danışanlardan belli periyotlarda hafızayı hafifçe kontrol etmeleri ve travmatik anının depolandığı hafızada anıyla ilgili bir değişiklik olup olmadığı fark etmeleri sağlanır. Olumlu imgeleme, terapistin yönlendirmesiyle tekrarlayan göz kırpması ve bacak vuruşları ile birleştirilir. Ortalama 20 dakika süren müdahale süreci, bazen 20 dakikadan daha az sürebilmektedir. Bu tekniğin orijinali, Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) terapisinden önce bir tür "titrasyon tekniği" olarak geliştirilmiştir (Manfield vd., 2017). Şu anda, Flash

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tekniği bağımsız bir travma terapisine dönüşmüştür (Manfield vd., 2021). Bu açıdan sınav kaygısının da temelinde travmatik yaşantılar olduğu düşünüldüğünde Flash Tekniğinin sınav kaygısını iyileştirmede etkili olabileceği düşünülmektedir.

Flash Tekniğinin klinik etkinliği ve güvenilirliği ile ilgili olarak, birkaç bilimsel, hakemli çalışma yayınlanmıştır. İlk bilimsel çalışma, EMDR terapisine hazırlık olarak kullanıldığı dört vaka çalışmasından oluşmaktadır (Manfield vd., 2017). Bu çalışmada, travma sonrası stres bozukluğu tanı kriterlerini karşılayan ve terapistin kendi danışanlarına dört farklı terapist tarafından uygulanmıştır. Tekniğin uygulanma sürecinde, hem ulaşılmaması hedeflenen caydırıcı hafızanın bozulmasında hem de travmatik anıdan kaçınmada bir azalma ile sonuçlandığı bildirilmektedir. Avcı ve Karakış (2022) tarafından, Travmatik yası ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu olan bir olgu üzerinde yapılan bir çalışmada, Flash Tekniğinin psikolojik iyi oluşu artırmada, travmatik yas ve çocuk ve gençlerde Travma Sonrası Stres Tepkilerini azaltmada etkili olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan Yaşar ve arkadaşları (2019) tarafından gerçekleştirilen bir grup çalışmasında, uygulama yapılmadan önce ön test Olayların Etkileri Ölçeği ve DSM-5 için TSSB Kontrol Listesi-5, uygulama bittikten sonra son test ve bir ay sonra uygulanan izleme testi arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Bu durum Flash Tekniğinin hem gurup uygulamasında hem de TSSB belirtilerinin giderilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. TSSB ve dissosiyatif semptomları olduğu belirlenen ve evsizler barınağında kalan çocuklar üzerinde yapılan bir grup terapisi çalışmasında Flash Tekniğinin hafızanın hatırlanması ve rahatsız edici anıların iyileştirilmesi üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Wong, 2019). Terapi, 50 dakikalık ve sekiz grup seansından oluşmuştur. Sonuçlar, kişinin bildirdiği TSSB semptomlarında, subjektif sıkıntıda, depresyon ve disosiyasyon semptomlarında büyük bir azalma olduğunu göstermiştir. Tüm bu çalışmalar dikkate alındığında Flash Tekniğinin etkili bir müdahale yöntemi olduğu görülmektedir. Ancak şu ana kadar yapılan çalışmaların çoğu yetişkin bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışmanın ön ergenlik döneminde olan çocuklar üzerinden yapılması ve aynı zamanda henüz Flash Tekniğinin sınav kaygısının tedavisinde nasıl bir sonuç ortaya çıkardığının bilinmemesi yönünden alana ve literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, sınav kaygısı olan ergenlerin Flash Tekniğinin tek seanslık etkisinin bir gurup uygulaması ile incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Model, ön test, işlem, son test ve izleme testi karşılaştırmalı gruplu deneysel desen kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada, sınav kaygısı olan ergenlerde Flash tekniğinin tek seanslık etkisinin incelenmesi amaçlandığından yarı deneysel desenlerden tek gruplu ön test son test kontrol gruplu desen ile yürütülmüştür. Burada katılımcı gruba önce ön test ölçümü, sonrasında deneysel işlem uygulanır ve en sonunda son test yapılmaktadır (Creswell & Poth, 2016). Son testten bir ay sonra ise izleme testi uygulanmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, Bingöl İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bir kolejde okuyan 8. Sınıf öğrencilerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Ölçüt, örnekleme yöntemi, önceden belirlenmiş bir dizi kriteri karşılayan tüm durumların çalışılmasıdır. Psikotrop ilaç (antidepresanlar, antipsikotikler, anksiyolitikler, duygudurum düzenleyicileri, sedatif-hipnotikler ve benzeri ilaçlar) kullanmak ve araştırmaya katılmaya gönüllü olmamak ve sınav kaygısı ölçeğinde 34'ten aşağı puan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

almak, araştırma tarafından oluşturulan dışlama kriterleri olarak belirlenmiştir. Ölçüt araştırma tarafından oluşturulur ya da daha önceden hazırlanmış ölçütler listesi kullanılabilir (Marshall & Rossman, 2014). Sınav kaygısı olan ve aynı zamanda travmatik yaşantıları da olan bu gönüllü grup toplam 40 kişiden oluşmaktadır. Sonuç olarak çalışmaya iki psikolojik danışman tarafından 4 farklı grupta tedavi gören 40 katılımcı ile tamamlanmıştır. Bingöl Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çocuklarda Depresyon Ölçeği: Kovacs (1981) tarafından geliştirilen ölçek, çocuklarda depresyon belirtilerinin düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. 6-17 yaş dönemindeki çocuklar uygulanabilen ölçek, kültüre uyarlamasını ise Öy (1991) tarafından yapılmıştır. 27 maddeden oluşan ölçek, 0, 1,2 şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekte alınabilecek en yüksek puan 54 ve kesim noktası ise 19'dur. Araştırma kapsamında yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında toplam madde puan korelasyonları .14 ve .52 arasında hesaplanmıştır. Toplam puan için Cronbach Alfa değer .77 ve test yarılama tekniğiyle hesaplanan iç tutarlılık katsayısı .81 olarak bulunmuştur.

Çocuk ve Gençlerde Travma Sonrası Tepki Ölçeği: Ölçek travması sonrası stres bozukluğu belirtilerinin şiddetini ölçmek için Pynoos ve arkadaşları (1987) tarafından geliştirilmiştir. 20 maddelik likert tipi ve yarı yapılandırılmış bir ölçektir. 0-11 arası TSSB belirtilerinin olmadığı, 12 ve üstü puanlar TSSB belirtilerinin olduğu göstermektedir. Diğer yandan 40 ve üstü puanların klinik TSSB tanısı olduğunu göstermektedir. Kültüre uyarlamasını (geçerlik-güvenirlik) çalışması ise Erden ve arkadaşları (1999) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin "test tekrar test" güvenilirliği .86, içtutarlılık katsayısı .75 ve değerlendiriciler arası tutarlılık katsayısı (K = .87) olarak bulunmuştur. Bu çalışmada 243 öğrenciyle uygulanan ÇTSSTÖ'nin 20 maddesi için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .77 olarak bulunmuştur.

Sınav Kaygısı Ölçeği: Baltaş (1999) tarafından geliştirilen ölçek, 50 adet kaygı cümlesinden oluşmaktaydı. Daha sonra Bahçeci ve Kuru (2008) tarafından faktör analizi yapılmış ve madde sayısı 34'e düşürülmüştür. Ölçeğin iç güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha (α)=0,87 olarak hesaplanmış, aşağıda alt boyutlar ilgili maddeler ve güvenilirlik düzeyleri sunulmuştur. 5 alt boyuttan oluşan ölçeğin alt boyutların Güvenirlik katsayıları ise şu şekildedir:

- 1.Alt boyut: Başkalarının Görüşü (0,83)
- 2.Alt boyut: Kendi Görüşünüz (0,69)
- 3.Alt boyut: Gelecek ile İlgili Endişeler (0,84)
- 4.Alt boyut Hazırlanmak ile ilgili Endişeler ve Genel Sınav Kaygısı (0,89)
- 5.Alt boyut Zihinsel ve Bedensel Tepkiler (0,87)

İşlem

Öncelikle 8. Sınıfta eğitimine devam eden öğrencilere sınav kaygısı ölçeği uygulanmış ve kesme noktasının (ölçekten alınacak en düşük puan 34 en yüksek puan ise 170'dir. Dolayısıyla bu ölçeğin kesme puanı 34 olarak ele alınmıştır) üzerinde puan alan öğrencilere Çocuk ve Gençlerde Travma Sonrası Tepki Ölçeği ve çocuklarda depresyon ölçeği uygulanmıştır. Daha sonra sınav kaygısı olduğu belirlenen 40 kişilik gruptaki her bir katılımcı ile bireysel görüşmeler yapılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Görüşmede, hem katılımcılar hakkında kısa bilgi sahibi olmak hem de yapılacak çalışmanın uygulanması ile ilgili bilgi vermek ile ilgili onlara bilgi vermek amaçlandı. Görüşmelerin ardından her grupta 20-30 dakikalık bir tanışma sürecinden sonra 90 dakikalık Flash Tekniği uygulaması aşağıda anlatıldığı şekilde yapılmıştır:

1. Uygulamanın kısaca tanıtılması ve öğretimine ilişkin bileşenler
 - a. Katılımcılarda ‘flash’ denildiğinde gözlerini üç kez kırpmaları istenir
 - b. Başlama talimatı verildiğinde, sırasıyla sağ ve sol dizlere vuruşlar yapılacaktır
 - c. Uygulama sırasında, yalnızca olumlu anıyı (PEF) düşünmeleri, ancak uygulama sırasında zihinlerine olumsuz bir anı gelirse, bu anının bir kelebek gibi olduğunu ve uçup pencereden dışarı çıktığını bilmeleri istenir.
2. Olumlu anıyı bulmak (herkesin seçtiği anıları kontrol edip, olumlu bir anı olup olmadığından emin olmak; olumlu anıyı hatırlamayanlar için ekranda sakinleştirici bir resim gösterilebilir) Katılımcıların olumlu anıyı bulmaları için; “*Şimdi hoşunuza giden ve sizin güvenli olduğunu düşündüğünüz bir yer hayal edin. Bu olumlu anı, sevdiğiniz bir kişi, evcil bir hayvan, bir yer, hoşunuza giden olumlu bir müzik sesi olabilir. Uygulama sırasında sizden buraya sık sık gitmenizi ve olumlu anı ile temas halinde olmanızı isteyeceğiz. Uygulama sırasında isterseniz olumlu anınızı değiştirebilirsiniz.*” şeklinde yönerge verildi.
3. Herkesten çalışmak isteği olumsuz anıyı seçmesi istenir. Bu olumsuz anının katılımcılarda ne kadar rahatsızlık yarattığı sorulur. Yani SUD (Öznel Rahatsızlık Düzeyi Ölçeği) puanı sorulur. SUD puanı için, sizi rahatsız eden anınızı kısa süreliğine düşünün ve bu olumsuz anıya 0-10 arasında puan veriniz. (0 hiç rahatsız etmiyor, 10 ise çok rahatsız ediyor demek). Herkesin bu olumsuz anıya verdiği puanı yanındaki kâğıda not etmesi istenir.
4. Toplam altı setin her birinde ‘flash’ denilir, her seferinde üç kez göz kırpmaları istenir. Her altı setten sonra katılımcıların kısa süreliğine duraklayıp, travmatik hafızaya geri dönmeleri istenir. Daha sonra travmatik hafızasında bir değişiklik olup olmadığı sorulur ve hafızaya baktıklarında 0 ile 10 arasında ne kadar rahatsızlık verdiği sorulur. Sıfıra ulaşana kadar bu işleme devam edilir. SUD skoru 0 olana kadar işleme aynı travmatik hafıza devam edilir. SUD puanı 0 olduktan sonra başka bir travmatik hafızaya geçmeleri istenir. Seans sırasında, prosedürün ardışık dört setinde SUD puanlarında düşüş olan katılımcılardan başka bir olumlu anı bulmaları istendi.
5. Seansın sonunda herkese tekrar SUD puanları soruldu. Puanlar istendiğinde her seferinde puanları bir kâğıda not etmeleri istendi. Son adım olarak, herkesin seansın önce ve sonra SUD puanlarını okuması istenir.

İstatistiksel Analiz

Araştırmanın amacı doğrultusunda ilk olarak katılımcılarda uygulanan ölçme araçlarının ön test, son test ve izleme testinden elde edilen dağılımların normalliğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçme Araçlarının Normallik Testlerine İlişkin Sonuçlar

Ölçme Araçları	Ölçüm	K-S Testi		S-W testi	
		İstatistik	p	İstatistik	p
Travma Sonrası Tepki Ölçeği	Ön test	.089	.200*	.973	.442*
	Son test	.079	.200*	.974	.484*
	İzleme testi	.092	.200*	.981	.717*
Çocuklarda Depresyon Ölçeği	Ön test	.077	.200*	.980	.701*
	Son test	.108	.200*	.933	.020
	İzleme testi	.075	.200*	.977	.585*
Sınav Kaygısı Ölçeği	Ön test	.074	.200*	.949	.071*
	Son test	.185	.001	.841	.000
	İzleme testi	.092	.200*	.960	.170*

Not. * $p > .05$; K-S testi = Kolmogorov-Smirnov testi, S-W = Shaphiro-Wilk testi

Tablo 1 incelendiğinde, sınav kaygısı ölçeğinin son testinden elde edilen ölçümler dışında diğer ölçümlerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmadaki tüm ölçme araçlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiş ve veri analizinde parametrik tekniklerin kullanılması tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında aynı bireylerden ikiden fazla ölçüm alındığından tekrarlı ölçümler tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlılık için .05 düzeyi dikkate alınmış ve analizler SPSS (versiyon 25) paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın amacı doğrultusunda ergenlerin depresyon, travma sonrası tepki ve sınav kaygıları üzerinde Flash Tekniğinin tek seanslık etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir. İlk olarak Flash Tekniğinin ergenlerin travma sonrası tepki düzeyleri üzerinde etkisi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Flash Tekniğinin Ergenlerin Travma Sonrası Tepkileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

Ölçme aracı	Ölçüm	N	$\bar{X} \pm SD$	F	sd	Mauchly's W (p)	η^2	Fark (Bonferroni)
Travma Sonrası Tepki	Ön test	40	37.57±18.76	83.26*	2-78	.928	.681	1 > 2
	Son test	40	32.55±18.17					1 > 3
	İzleme	40	16.28±11.23					2 > 3

Not: * $p < .05$; 1 = Ön test, 2 = Son test, 3 = İzleme testi.

Tablo 2 incelendiğinde, Flash Tekniğinin ergenlerin travma sonrası tepki düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(2-78)} = 83.26$; $p < .05$; $\eta^2 = .681$). Buna göre ergenlerin travma sonrası tepki düzeylerindeki değişimin %68’i Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Elde edilen farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için Bonferroni testi yapılmış ve ön test sonuçlarının son test ve izleme testinden, son test de izleme testinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde, ergenlerin travma sonrası tepki düzeylerinin ön test sonuçlarının ($\bar{X} \pm SD = 37.57 \pm 18.76$) en yüksek olduğu ve izleme testinin ise ($\bar{X} \pm SD = 16.28 \pm 11.23$) en düşük olduğu görülmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Flash Tekniğinin ergenlerin travma sonrası tepki düzeyleri üzerindeki etkisi incelendikten sonra, depresyon düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Flash Tekniğinin Ergenlerin Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

Ölçme aracı	Ölçüm	N	$\bar{X} \pm SD$	F	sd	Mauchly's W (p)	η^2	Fark (Bonferroni)
Depresyon	Ön test	40	19.65±8.89	48.57*	1.35-52.47	.000	.555	1 > 2
	Son test	40	15.70±8.65					1 > 3
	İzleme	40	8.03±7.27					2 > 3

Not: *p < .05; 1 = Ön test, 2 = Son test, 3 = İzleme testi.

Tablo 3 incelendiğinde, Flash Tekniğinin ergenlerin depresyon düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(1.35-52.47)} = 48.57$; $p < .05$; $\eta^2 = .555$). Buna göre ergenlerin depresyon düzeylerindeki değişimin %56'sı Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Elde edilen farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için Bonferroni testi yapılmış ve ön test sonuçlarının son test ve izleme testinden, son testin de izleme testinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde, ergenlerin depresyon düzeylerinin ön test sonuçlarının ($\bar{X} \pm SD = 19.65 \pm 8.89$) en yüksek olduğu ve izleme testinin ise ($\bar{X} \pm SD = 8.03 \pm 7.27$) en düşük olduğu görülmektedir. Buna göre Flash Tekniğinin ergenlerin depresyon düzeylerini azaltmada etkili bir teknik olduğu tespit edilmiştir.

Flash Tekniğinin ergenlerin depresyon düzeyleri üzerindeki etkisi incelendikten sonra, sınav kaygısı düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Flash Tekniğinin Ergenlerin Sınav Kaygısı Düzeyleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

Ölçme aracı	Ölçüm	N	$\bar{X} \pm SD$	F	sd	Mauchly's W (p)	η^2	Fark (Bonferroni)
Sınav kaygısı	Ön test	40	108.95±24.81	185.56*	1.65-64.52	.012	.826	1 > 2
	Son test	40	87.25±27.57					1 > 3
	İzleme	40	51.58±23.86					2 > 3

Not: *p < .05; 1 = Ön test, 2 = Son test, 3 = İzleme testi.

Tablo 4 incelendiğinde, Flash Tekniğinin ergenlerin sınav kaygısı düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir ($F_{(1.65-64.52)} = 185.56$; $p < .05$; $\eta^2 = .826$). Buna göre ergenlerin sınav kaygısı düzeylerindeki değişimin %83'ü Flash Tekniği ile açıklanmaktadır. Elde edilen farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için Bonferroni testi yapılmış ve ön test sonuçlarının son test ve izleme testinden, son testin de izleme testinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde, ergenlerin sınav kaygısı düzeylerinin ön test sonuçlarının ($\bar{X} \pm SD = 108.95 \pm 24.81$) en yüksek olduğu ve izleme testinin ise ($\bar{X} \pm SD = 51.58 \pm 23.86$) en düşük olduğu görülmektedir. Buna göre Flash Tekniğinin ergenlerin sınav kaygısı düzeylerini azaltmada etkili bir teknik olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, sınav kaygısı olan ergenlerin Flash Tekniğinin tek seanslık etkisinin bir grup uygulaması ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre, uyarlanabilir bilgi işleme modeli kullanılarak travmatik stres belirtilerinin etkin bir şekilde yeniden işlenerek belirli bir rahatsızlığın azaltılabileceği varsayımına dayanan Flash Tekniği grup uygulamasının sınav kaygısının giderilmesinde ve azaltılmasında etkili olduğu belirlenmiştir. Elde edilen mevcut sonuçlar, sınav kaygısı olan bireylerde Flash Tekniği uygulamasının, bireylerin kaygı, depresyon, travma sonrası stres belirtilerinin iyileştirilmesinde etkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre, Flash Tekniğinin sınav kaygısını azaltmada etkili olduğu söylenebilir. Yapılan analizlerde katılımcıların tedavi öncesi puanları, tedavi sonrası puanları ve izlem testi puanları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Yaşar ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada, Flash Tekniğinin uygulamasının kaygıyı azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgu doğrudan sınav kaygısına yönelik bir bulgu olmasa da, tekniğin kaygıyı azaltmada etkili olması mevcut araştırmanın bulgusu ile paralellik göstermektedir. Diğer yandan çalışma Flash Tekniğinin, travmatik anının öznel rahatsızlığını azaltmada büyük bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmalarla da uyumludur (Manfield vd., 2017; Manfield vd., 2021; Wong, 2019). Benzer şekilde, Flash Tekniğinin travmatik yaşantıları iyileştirme konusunda yapılan araştırmaların çoğu bir grup protokolüne dayandığı görülmektedir (Manfield vd., 2021; Wong, 2019). Literatürde sınav kaygısının Flash Teknikle çalışılmasına ilişkin bir veri olmadığından, konunun farklı örneklemeler üzerinde çalışılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın bir diğer sonucu da, Flash Tekniğinin Travma sonrası stres belirtilerini azaltmada ve iyileştirmede etkili olduğu bulgudur. Yapılan analizde, katılımcıların tedavi öncesi, sonrası ve izleme testleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, Flash Tekniğinin travmatik stres belirtilerini azalttığını belirten çalışmaların sonuçlarını doğrulamaktadır (Shebini, 2019; Yaşar vd., 2021; Yaşar vd., 2022; Wong, 2021).

Mevcut çalışmanın son bulgusu ise, Flash Tekniğinin depresyon belirtilerini azaltmada etkili olduğu ve yapılan analizlerde katılımcıların tedavi öncesi, sonrası ve izleme testleri arasında anlamlı bir farkın ortaya çıkmasıdır. Wong (2021) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların tedavi öncesi 32 olan depresyon puanlarının, tedavi sonrası 13 puana düştüğü belirtildi. Diğer yandan Yaşar ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan araştırmada, Flash Tekniği uygulamasının depresyon düzeyini azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, Flash Tekniğinin etkinlik açısından önemli bir müdahale aracı olduğu görülmektedir. Müdahale sürecinde hem bireyi travmatik anıya uzun süre maruz bırakmadan ve acısız bir şekilde iyileşmesine yardımcı olması hem de diğer psikoterapi tekniklerine göre seans süresinin kısa olması (yaklaşık 15-20 dakika) önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, bu teknikte tekrarlanan hafıza aktivasyonunun olmaması ve olumlu etkileşim odağının (pozitif görüntüler) kullanılması, tüm travmatik anıların işlenmesi sürecine yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, elde edilen veriler, Flash Tekniğini sınav kaygısı, depresyon ve TSSB'nin iyileştirilmesi üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan tekniğin hem uygulanabilirliği hem de kısa zaman içinde nevroitik rahatsızlığı olan bir danışana yarar sağlayabildiği görülmektedir. Bu açıdan çalışmanın literatüre ve ruh sağlığı çalışanlarına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Benzer şekilde çalışmanın grup içi deneysel bir çalışma olması açısından da önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Avcı, M. ve Karakış, M. (2022). 'Psikolojik İyi Olmayı Arttırmada Flash EMDR Tekniğinin Hızlı Etkinliği: Travmatik Yas Olgusu', Üsküdar Üniversitesi 4. Uluslararası Pozitif Psikoloji Kongresi, İstanbul, s. 97-98
- Bahçeci, D. ve Kuru, M. (2008). Portfolyo Değerlendirmenin Üniversite Öğrencilerinin Öz-Yeterlik Algısı ve Yaşam becerileri Üzerine Etkisi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*. 9(1), 97-111.
- Baltaş, A. (1999). *Stres Altında Ezilmeden Öğrenmede ve Sınavlarda, Üstün Başarı* (17.Basım). İstanbul: 1999;161-167.
- Creswell, J.W. & Poth, C.N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Erden, G., Kılıc, E.Z., Uslu, R.I vd,. (1999). Çocuklar için travma sonrası stres tepki ölçeği: Türkçe geçerlik, güvenirlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 6(3):143-149.
- Herzer, F., Wendt, J. ve Hamm, A.O. (2014). Discriminating clinical from nonclinical manifestations of test anxiety: a validation study. *Behav Ther*. 45:222–231.
- Kovacs, M. (1981). Rating scale to assess depression in school aged children. *Acta Paedopsychiatria Psychiatrica*, 46: 305-315.
- McDonald, A.S. (2001). The prevalence and effects of test anxiety in school children. *Educ Psychol*. 21:89–101.
- Manfield, P., Lovett, J., Engel, L., & Manfield, D. (2017). Use of the flash technique in EMDR therapy: Four case examples. *Journal of EMDR Practice and Research*, 11(4), 195-205.
- Manfield, P., Engel, L., Greenwald, R. & Bullard, D. (2021). The flash technique in a low-intensity group trauma intervention for Healthcare providers impacted by COVID-19 patients. *Journal of EMDR Practice and Research*.15 (2).
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.
- Mavranezouli, I., Megnin-Viggars, O., Daly, C., Dias, S., Stockton, S., Meiser-Stedman, R. & Pilling, S. (2020). Research Review: Psychological and psychosocial treatments for children and young people with post-traumatic stress disorder: a network meta-analysis. *Journal of child psychology and psychiatry*, 61(1), 18-29.
- Öy, B. (1991). Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2: 132-136.
- Pynoos, R.S., Frederick, C., Nader, K. and et all. (1987). Life threat and posttraumatic stres in school age children. *Arch Gen Psychiatry*. 44, 1057-1063.
- Rasor, L.T, & Rasor, R.A. (1998). Test Anxiety and Study Behavior of Community College Students in Relation to Ethnicity, Gender, and Age. Retrieved on November 19, 2023.
- Rodway, C., Tham, S.G., Ibrahim, S., Turnbull, P., Windfuhr, K., Shaw, J. & Appleby, L. (2016). Suicide in children and young people in England: A consecutive case series. *The Lancet*. 3(8), 751–759.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Roos, A. L., Goetz, T., Voracek, M., Krannich, M., Bieg, M., Jarrell, A., & Pekrun, R. (2021). Test anxiety and physiological arousal: A systematic review and meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 33, 579-618.
- Shebini, N. (2019). Flash technique for safe desensitization of memories and fusion of parts in DID: modifications and resourcing strategies. *Front. Psychotherapy Trauma Dis.* 3, 151–164.
- Shoshani, A., Mifano, K. & Czamanski-Cohen, J. (2016). The effects of the Make a Wish intervention on psychiatric symptoms and health-related quality of life of children with cancer: a randomised controlled trial. *Quality of Life Research*, 25(5), 1209-1218.
- Trigueros, R., Padilla, A. M., Aguilar-Parra, J. M., Rocamora, P., Morales-Gázquez, M. J., & López-Liria, R. (2020). The influence of emotional intelligence on resilience, test anxiety, academic stress and the Mediterranean diet. A study with university students. *International journal of environmental research and public health*, 17(6), 2071.
- Torres-Ortuño, A., Cid-Sabatel, R., Barbero, J. & García-Dasí, M. (2017). Life experience of the adult and ageing patient with haemophilia. *Practical aspects for psychological support. Vox Sanguinis*.
- Yaşar, A.B., Gündoğmuş, İ., Gündüz, A. & Konuk, E. (2019). Investigation of the effect single session of "Flash Technique" at a group. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*. 29, 73-73.
- Yaşar, A.B., Konuk, E., Kavakçı, Ö., Uygun, E., Gündoğmuş, İ., Taygar, A.S. & Uludağ E.A. (2022). Randomized-controlled trial of EMDR flash technique on traumatic symptoms, depression, anxiety, stress, and life of quality with individuals who have experienced a traffic accident. *Frontiers in psychology*.
- Yaşar, A.B., Gündoğmuş, İ. & Gündüz, A. (2021). The effects of single session EMDR flash technique group application on traumatic symptoms. *J. Psychiatry*. 58, 41–46
- Yousefi, F., Talib, M.A., Mansor, M.B., Juhari, R.B. & Redzuan, M. (2010). The relationship between test-anxiety and academic achievement among Iranian adolescents. *Asian Soc. Sci*.
- Wong, S. (2016). Flash technique group protocol for highly dissociative clients in a homeless shelter: A clinical report. *Journal of EMDR Practice and Research*, 13(1), 20–31.
- Wong, S.L. (2021). A model for the flash technique based on working memory and neuroscience research. *J. EMDR Prac. Res.* 15, 174–184.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Bingöl Üniversitesi 04.07.2022 tarihli oturumunda alınan 33117789/044/67498 sayılı karar ile alınmıştır.

GEBE EĞİTİMİNE GENEL BİR BAKIŞ: WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION
TEMELLİ BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ*

Esra ERGİN**
Büşra ERGİN***
Oğuzhan GÜNENC****
Mehmet Ali ERYILMAZ*****

ÖZET

Bu araştırmada, WoSCC veri tabanında taranan, “Gebe eğitimi” konusunda yapılmış çalışmaların, bibliyometrik analizle nicelik ve nitelik açısından değerlendirmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, yıl, dil ve atıf indeksi kısıtı olmadan yapılan filtrelemede, 1980-2022 yılları arasında yapılmış, 483 araştırmaya ulaşılmıştır. İlgili alanda yapılan çalışmalara ait bulgular doğrultusunda, en üretken yazarın Hyun Kyoung Kim olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu alanda en çok yayının “Kadın Hastalıkları ve Doğum” alanında olduğu belirlenirken, en çok yayın sahibi kurumun “Iran University of Medical Sciences” olduğu saptanmıştır. Ortak kelime analizinde, en sık “doğum öncesi eğitim, gebelik, emzirme, doğum öncesi bakım” kelimelerine yer verildiği görülürken, ortak atıf analizinde, en fazla atıf yapılan yazarın Anita J. Gagnon olduğu belirlenmiştir. Ortak alıntı analizinde, en fazla atıf yapılan üç yayın arasında bağlantı bulunmamıştır. Ortak yazar analizinde ise, birlikte yayın yapan yazarların tek bir grup etrafında toplandığı görülmüştür. Sonuç olarak; bireylerin, gebelik, çocuk bakımı ve gelişimi hakkında bilinçlendirilme talepleri doğrultusunda, gebe eğitimlerinin daha kapsamlı ve kalıcı hale gelmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik analiz, aile, aile eğitim programları, gestasyonel eğitim, gebe eğitimi.

**AN OVERVIEW OF PREGNANCY EDUCATION: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED
ON WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION****ABSTRACT**

This study aims to evaluate the studies on “pregnant education” searched in the WoSCC database in terms of quantity and quality with bibliometric analysis. In this context, 483 studies conducted between 1980-2022 were reached in the filtering made without year, language and citation index constraints. It was determined that the studies in the related field were between 1980-2022 and the most prolific author was Hyun Kyoung Kim. In addition, it was found that the most publications in this field were in the field of "Gynecology and Obstetrics" and the institution with the most publications was "Iran University of Medical Sciences". In the common word analysis, it was seen that the words "prenatal education, pregnancy, breastfeeding, prenatal care" were used most frequently, while in the co-citation analysis, it was determined that the most cited author was Anita J. Gagnon. In the co-citation analysis, no link was found between the three most cited publications. In the co-authorship analysis, it was seen that the authors who published together were gathered around a single group. As a result; it was concluded that pregnancy education should be more comprehensive and permanent in line with the demands of individuals to raise awareness about pregnancy, child care and development.

Keywords: Bibliometric analysis, family, family education programs, gestational education, pregnant education.

* This research was presented as an oral presentation at the VI-International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research held on 26-27 August 2022, Bucharest, Romania.

** Res. Asst., KTO Karatay University, School of Health Sciences, Department of Child Development, Konya, Turkey. ORCID: 0000-0002-3810-4142, esraergin.42@gmail.com

*** Assist. Prof. Dr., Selcuk University, Faculty of Education, Department of Preschool Education, Konya, Turkey. ORCID: 0000-0001-5177-7096, aergin42@hotmail.com

**** Assist. Prof. Dr., University of Health Sciences, Hamidiye Faculty of Medicine, Department of Obstetrics and Gynecology, University of Health Sciences Konya City Hospital Chief Physician, Konya, Turkey. ORCID: 0000-0003-4373-5245, oguzhangunenc@hotmail.com

***** Prof. Dr., University of Health Sciences, Hamidiye Faculty of Medicine, Department of General Surgery, Konya Provincial Health Directorate, Head of Public Hospitals Services, Konya, Turkey. ORCID: 0000-0002-5280-3943, mali_eryilmaz@hotmail.com

1. INTRODUCTION

Basic structures are needed in the construction of the concept of "society", which means more than the coexistence of individuals. These basic structures are universal in that they are found in all eras and societies (Demir, 2021). The most deep-rooted of the mentioned structures is the family. The findings of anthropological research indicate that family unity, which regulates the sexual relations of individuals and ensures the raising of children, exists in every society (Can, 2016). The family, which contains the projections of the functions of the structures that make up the social life, is a miniaturized social life with all these aspects (Çamur Duyan, 2018; Demir, 2021; Dikeçligil, 2012). The developmental responsibilities of the individuals who make up the family, which is characterized as a dynamic structure, and the turning points in their lives are included in the process called the family life cycle (Keleş, 2019). In this process, family members are expected to adapt to changing and developing conditions (Macit, 2021; Nichols, 2013). There are countless roles, conditions and behavioral patterns that individuals try to adapt throughout their lives (Bush et al., 2017). All these processes, which are seen as a source of stress for the individual at first glance, are actually developmental experiences (Erikson, 1968). The transition to parenthood, which is a period in which married adults, in a way, restructure their lives, is hectic and time-consuming due to the presence of a baby in need of care (Miller & Sollie, 1986; Rossi, 1968). The acquired parenting role, on the other hand, provides individuals with self-sufficiency, satisfaction, socially acquired maturity and a sense of continuity (Feldman vd., 2004; Peterson, 2017; Sun et al., 2019; Sönmez, 2021; Yavorsky et al., 2015).

The pregnancy period, which includes both psychosocial and physiological changes, is an important stage in a woman's life (Mermer et al., 2010). Pregnancy is also a process of change that includes the crises that the expectant mother must overcome together with her family members (Littleton et al., 2002). Especially the first pregnancy experience is full of fear as it includes the unknowns due to the inexperience of the expectant mother (Altıparmak, 2014). Fears can be overcome when expectant mothers obtain information through various channels. Health institutions, books, childbirth preparation education given by experts are just some of the ways for expectant mothers to get information (Littleton et al., 2002; Tok & Sakalhoğlu, 2021). There are statements in the "Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn" that expectant mothers can receive information and education on reproduction, pregnancy, childbirth and newborn (Atasay & Arslan, 2001; Tok & Sakalhoğlu, 2021). The main purpose of the education is to identify and treat the health problems of the expectant mother and newborn, and to improve their parenting skills (Turan et al., 2008). The first dimension of the pregnant education, which is discussed in three basic dimensions, focuses on pregnancy, normal birth and assistive techniques, while the second dimension focuses on what needs to be done at home and in health institutions during the birth process. The third dimension, on the other hand, covers the postpartum processes (Şeref & Gözütok, 2018).

Programs that aim to improve parents' ways of coping with the problems they have experienced in infant care and development and to improve their learning experiences are defined as family education programs. These programs not only provide individuals with the responsibility of being parents, but also enable parents to be sensitive to their children's development and needs (Bogenschneider & Johnson, 2004; Tezel Şahin & Özbey, 2007). Studies on the developmental areas of children show that the educational programs benefited by parents, who are the first teachers of children, have a direct and indirect effect on children (Chow, 2004). These programs not only provide

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

social support to parents, but also enable them to establish a wide information network. Thanks to these programs, parents get to know about child development and care, determine the needs of their families, fulfill family functions, contribute positively to their children's developmental indicators in the long run, and are equipped to support their children's future school success (Staton et al., 1991). In this sense, educational interventions applied during pregnancy, which is the first stage of parenting, are considered necessary for expectant mothers to have positive experiences and to prepare for childbirth with rational expectations (Gökçe İşbir et al., 2016).

Studies in this field in Turkey and in the world show that education programs increase the knowledge level of expectant mothers, highlighting the insufficient number of these programs (Akbaş et al., 2008; Can et al., 2008; Karabulutlu, 2012; Lee & Holrody, 2009; Malata et al., 2007). Prenatal education programs date back to the 1930s in the world, and the first practices in our country were initiated with the "Health Promotion and Development Program" within the scope of the "Health Transformation Program". In the next stage, trainer trainings were organized for health personnel to provide training in "Pregnant Information Classes". In order to ensure the dissemination and continuity of these practices, it was planned that the health personnel participating in the program will carry out these trainings in their own regions. In this way, significant developments were achieved in terms of ensuring common standards in pregnant education programs implemented in our country (Dinç et al., 2014). This was also supported by the "Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn" declared in 2001. In this declaration, it was mentioned that it is necessary to encourage the participation of the expectant mother and father in the education and that the education should be considered as an integral part of the development of the baby. In addition to the declaration stating that all expectant mothers deserve protective measures in this process, insurance companies in developed countries protect these rights of mothers (Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn, 2001; Fabian et al., 2004). Many practices with different qualities concerning this issue exist in the world (Artieta-Pinedo et al., 2010; Firouzbakht et al., 2013; Toker & Aktaş, 2010). However, the common point of all of them is to prevent the physical and mental problems experienced by expectant mothers during pregnancy (Dinç et al., 2014; Hildingsson et al., 2013).

When the literature on the subject is examined, it is seen that the studies are generally related to pregnancy (Bostan & Kabukcuoglu, 2022; Castillo et al., 2022; Shimpuku et al., 2022), prenatal care (Das et al., 2022; Iwanowicz-Palus et al., 2022; Zbiri et al., 2021), depression (Shimpuku et al., 2022; Wu & Wang, 2022; Zhang et al., 2021), social support (McCormack et al., 2021; Rayburn & Coatsworth, 2021), self-sufficiency (Bostan & Kabukcuoglu, 2022; Diotaiuti et al., 2022; Eidouzaei et al., 2022), fear of childbirth (Buran & Aksu, 2022; Eidouzaei et al., 2022; Gökçe İşbir et al., 2022), anxiety (Diotaiuti et al., 2022; Gargari et al., 2021; Iwanowicz-Palus et al., 2022), obesity (Hurst et al., 2021; Ortiz-Felix et al., 2021), breastfeeding (Bookhart et al., 2021; Oggero & Wardell, 2022; Taha et al., 2022), parenting (Abbass-Dick et al., 2017), postpartum care (Gagnon & Sandall, 2007; Hunter et al., 2009), quality improvement (Hurst et al., 2021; Louis-Jacques et al., 2020; Takako, 2020).

During the pregnancy period, when expectant mothers experience fear, anxiety and inability to cope with various difficulties and encounter traumatic situations, systematic and practical education given on the issues they need in order to feel adequate and strong gain importance (Agrati & Lonstein, 2016; Doğan et al., 2017; Hamama-Raz et al., 2017; O'Hara & Wisner, 2014; Ouzounian & Elkayam, 2012). It is known that thanks to this education, the self-confidence of expectant mothers increases

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

and they adapt to the process more quickly. In addition, it has been determined that the false information that expectant mothers have acquired from traditional, non-functional practices has changed thanks to this education (Barimani et al., 2018; Turgut et al., 2017). In this context, it is very valuable to receive the needed support and manage the process correctly during the pregnancy process, which is of vital importance (Agrati & Lonstein, 2016; Kadioğlu et al., 2019; Mete et al., 2017). The issue of "pregnant education", about which practices and studies are based on ancient times, has again become the focus of different disciplines today. For this reason, it has been determined that there are many studies on the related subject in the literature. In this direction, it is important to examine the studies on "pregnant education" with the bibliometric analysis method, which enables the determination of intact subjects by examining large masses and revealing the transformation of the subject. As a result, the main purpose of this study is to evaluate the studies on "pregnant education" searched in the WoSCC database in terms of quantity and quality with bibliometric analysis. For this purpose, answers to the following sub-objectives have been sought;

1. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by years?
2. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by the most prolific authors and the total number of citations?
3. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC, by subject areas?
4. What are the results of the bibliometric analysis of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by institutions?
5. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by common keywords?
6. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by the co-cited authors?
7. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by the citation analysis?
8. What is the distribution of the studies searched with the keyword "Pregnant education" in WoSCC by the co-publishing authors?

2. METHOD

In the study, the publications searched in the WoSCC database and discussing the keyword "pregnant education" were examined with the bibliometric analysis method. Bibliometric analysis enables us to create visual maps by considering the studies in the literature from a multidimensional perspective. Today, the basic quality of studies is determined by its effect on knowledge production and scientific research. Bibliometric analysis, which is valuable in this respect, contributes to grounding new studies by revealing the discovered shortcomings of existing research. In addition, this method, whose importance is increasing day by day, is valuable as it visualizes research with mathematical and statistical analyzes (Rialti et al., 2019). In addition, bibliographic information allows researchers working in the field to examine the author and publication context in the relevant field. The fact that it does not contain subjective evaluations and has measurable qualities makes this analysis reliable. In this context, WoSCC is a reliable database that is frequently used in bibliometric studies (Muritala et al., 2020).

2.1.Process

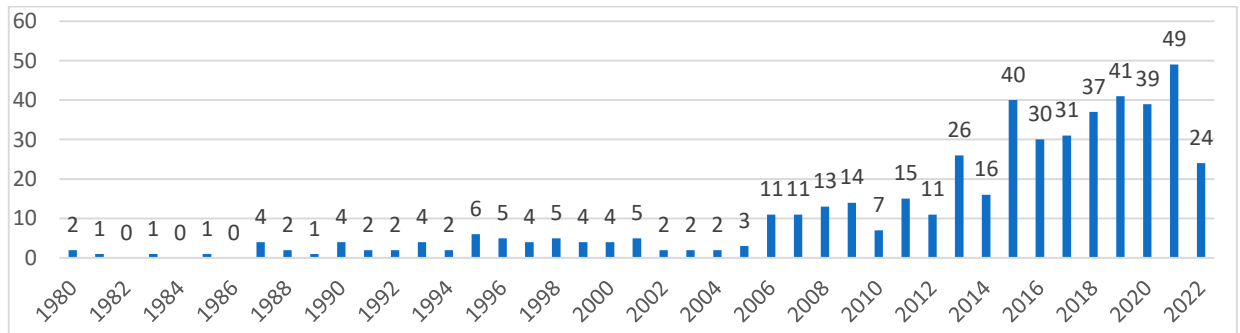
In the study, the data obtained as a result of searching the terms "Gestational education", "Prenatal education", "Pregnant education" and "Pregnancy education" in the WoSCC database were reached in August 2022. With its scope and high impact quality, WoSCC provides authors with metadata about the main qualities of the studies (Brito-Ochoa et al., 2020; Wang et al., 2016). It was searched in the WoSCC database with the code TS=("Gestational education" OR "Prenatal education" OR "Pregnant education" OR "Pregnancy education"). 483 studies were obtained by filtering without year, language and citation index restrictions. The relevant studies were searched in seven citation indexes as of 1980 [Social Sciences Citation Index (SSCI), Emerging Search Citation Index (ESCI), Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), Conference Proceedings Citation Index-Science (CPCI-S), Conference Proceedings Citation Index-Social Science & Humanities (CPCI-SSH), Book Citation Index-Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH), Book Citation Index-Science (BKCI-S)].

2.2.Data Analysis

The "tab limited file" and "excel" files of the information obtained from 483 studies on "pregnant education" in WoSCC were recorded. Descriptive analyzes were made using the information on WoSCC's own system, and co-word, co-citation, citation and co-authorship analysis were made with the help of VOS-viewer 1.6.15 program. The VOS-viewer software tool enables to create maps based on data. The program designed to examine bibliometric networks can also be used in studies based on various network data (Tuncer et al., 2022; Van Eck & Waltman, 2021; Yu et al., 2020).

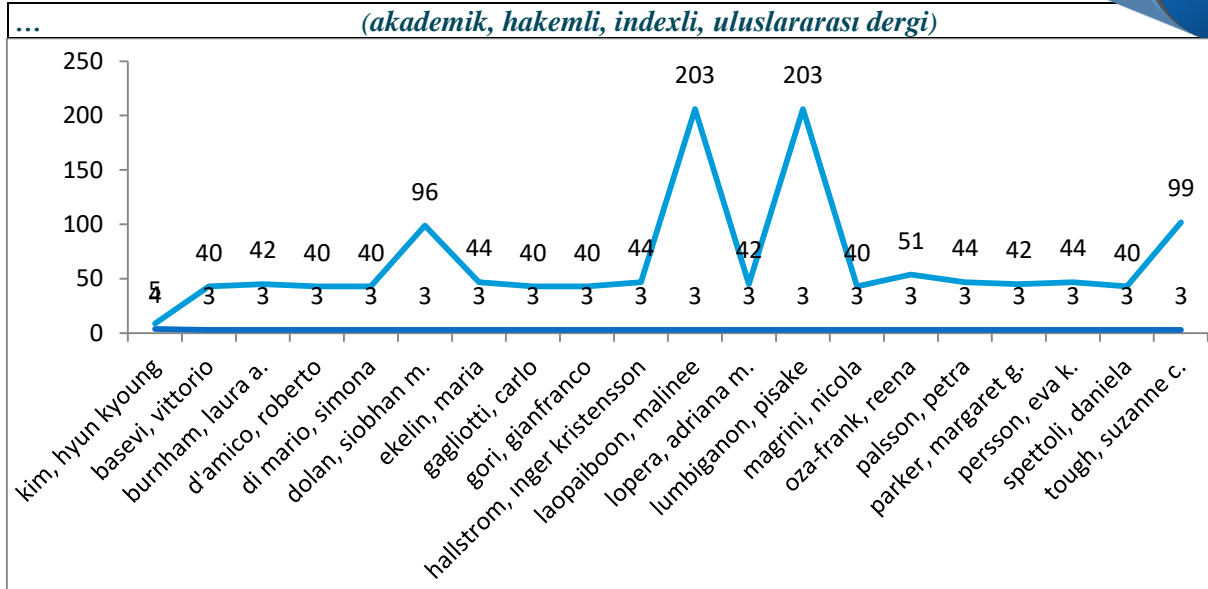
3. RESULTS

The distribution of studies on "pregnant education" in the WoSCC database by years is shown in Graph 1. When Graph 1 is examined, it is seen that the studies on the subject were carried out between 1980-2022 and had a significant upward trend as of 2006.

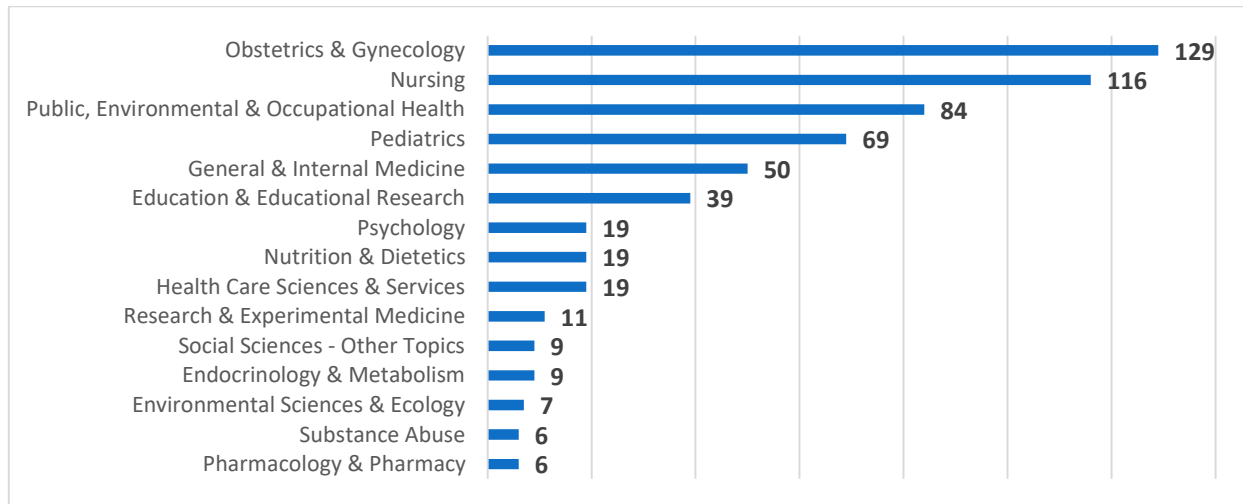
Graph 1. Distribution of Studies on Pregnant Education by Years

In the WoSCC database, the most prolific authors on "pregnant education" and the distribution of the total number of citations to their studies are shown in Graph 2. Hyun Kyoung Kim (f=5) ranks first among the authors who have published the most on the subject. Among these authors, the most cited authors are Malinee Laopaiboon (f=203) and Pisake Lumbiganon (f=203).

Graph 2. The Most Prolific Authors on Pregnancy Education and The Distribution of The Total Number of Citations to Their Studies

When the distribution of studies on "pregnant education" in the WoSCC database by subject areas is examined in Graph 3, it is observed that the most studies were conducted in the field of Gynecology and Obstetrics (f=129), followed by the fields of Nursing (f=116), Public, Environmental and Occupational Health (f=84), Pediatrics (f=69), Internal Medicine (f=50) and Education and Educational Research (f=39), respectively.

Graph 3. Distribution of Studies on Pregnant Education by Subject Areas

When the bibliometric analysis results of the studies on "pregnant education" by institutions in the WoSCC database are examined in Figure 1, it is seen that two related clusters are formed. The relationship between the institutions that make up the clusters is shown in red and green in the figure. In the red cluster, the university with the highest number of connections is Calgary University with 45 connection strength, while in the green cluster, the university with the highest number of connections is Iran University of Medical Sciences with the highest number of studies on the related subject and 114 connection strength. The connection strengths of the other universities in the red

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

cluster are University of Ottawa (41), University of British Columbia (30), University of Michigan (22), Carolina University (22), Emory University (18), University of Wisconsin (16), University of Manitoba (11), respectively. In addition, although its connection strength is lower than other universities, University of Ottawa was determined to be the most productive university in pregnancy education research with 192 citations (Figure 1).

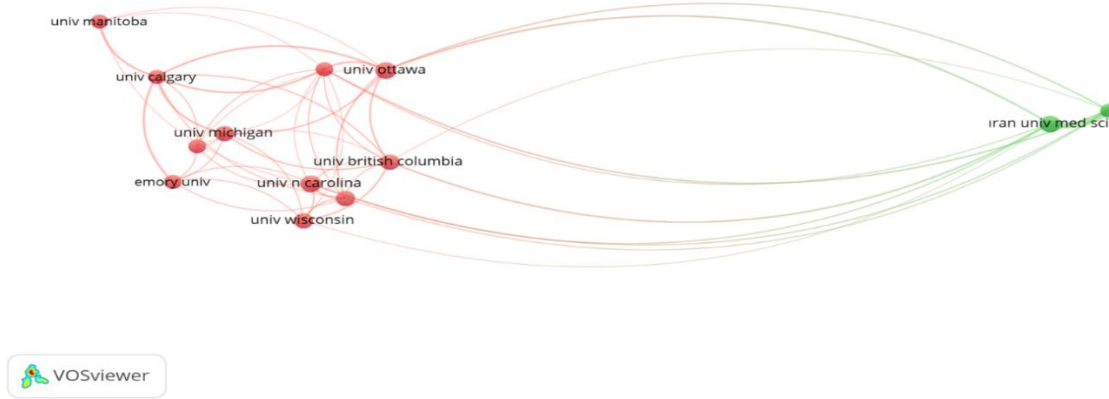

Figure 1. Bibliometric Analysis Results of Studies on Pregnant Education by Institutions

In co-word analysis with bibliometric analysis, the unit of analysis focused on while analyzing the publications is "words". Unlike co-authorship, and co-citation analyses, co-word analysis is a technique that reflects the scope of the publication (Donthu et al., 2021). In co-word analysis, words are mostly produced from titles, abstracts, and keywords (Baker et al., 2020; Burton et al., 2020; Donthu et al., 2020). In bibliometric analysis, the size of the circles and the frequency of use of words are directly proportional, and the circles get larger as the frequency of use increases. When the co-word analysis results of the studies on "pregnant education" in the WoSCC database are examined in Figure 2, the frequencies of the first five most frequently used words are prenatal education (f=130), pregnancy (f=80), breastfeeding (f=38), prenatal care (f=28), pregnant women (f=18), respectively. It is seen that the image (Figure 2) obtained based on the keywords of the research consists of five clusters. In the figure, the concept of pregnancy education is also associated with concepts such as depression, anxiety, obesity, social support, health education, self-sufficiency, fear of childbirth, newborn education, parenting.

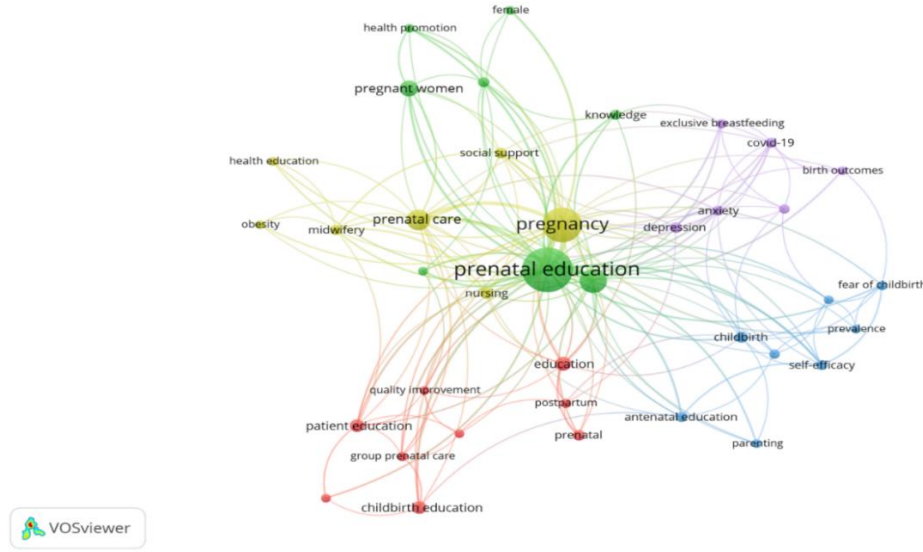

Figure 2. Co-word Analysis

Co-citation analysis is a scientific mapping technique that assumes that publications that are often cited together are thematically similar (Hjørland, 2013). This analysis can also be used to reveal the intellectual structure of the research area (Rossetto et al., 2018). Two publications are linked when they appear together in a common citation network, in another publication's reference list. The most important benefit of co-citation analysis, besides revealing the most influential publication, is the thematic clustering of scholars. In co-citation analysis, thematic clustering is formed depending on the cited publications. In addition, in co-citation analysis, only highly cited publications are focused on, and new or less cited publications are excluded from thematic clusters (Donthu et al., 2021). When the results of the common citation analysis of the studies on "pregnant education" in the WoSCC database are examined in Figure 3, it is seen that there are clusters that interact with each other. The relationship between cited authors is indicated by colors. It is observed that, the most cited author with 212 citations on pregnancy education is Anita J. Gagnon with her article titled "Individual or group antenatal education for childbirth or parenthood, or both", followed by Razurel et al. (2011) with 101 citations, Noel-Weiss et al. (2006) with 92 citations, Kistin et al. (1990) with 90 citations, Massey et al. (2006) with 85 citations, Khunpradit et al. (2011) with 81 citations, Robertson et al. (2009) with 64 citations and Ferguson (Sferruzzi-Perri, 2013) with 59 citations.

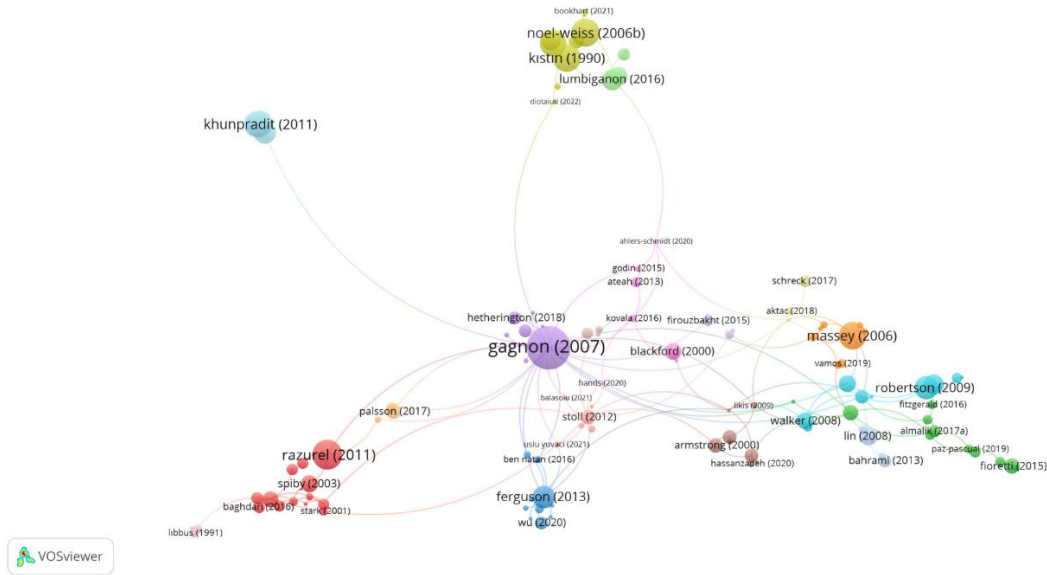

Figure 3. Co-citation Analysis

In the density maps, it can be said that the red circle has more connections and relationships with other studies. Red is followed by yellow, green and blue, respectively. If the circles on the map are close to or touching each other, these publications are described as having high connection strength. However, if the circles are far from each other, there is no connection relationship between the publications. When the results of the citation analysis of the studies on "pregnant education" in the WoSCC database are examined in Figure 4, it is seen that the most cited references are Gagnon and Sandall's publication (2007) titled "Individual or group antenatal education for childbirth or parenthood, or both" (f=25), Cox et al.'s publication (1987) titled "Detection of postnatal depression: Development of the 10-item Edinburgh Postnatal Depression Scale" (f=18) and Ickovics et al.'s publication (2007) titled "Group prenatal care and perinatal outcomes: A randomized controlled trial" (f=15). In addition, the fact that the circles in the density map (Figure 4), where the three publications are located, are far from each other, indicates that there is no connection between the publications.

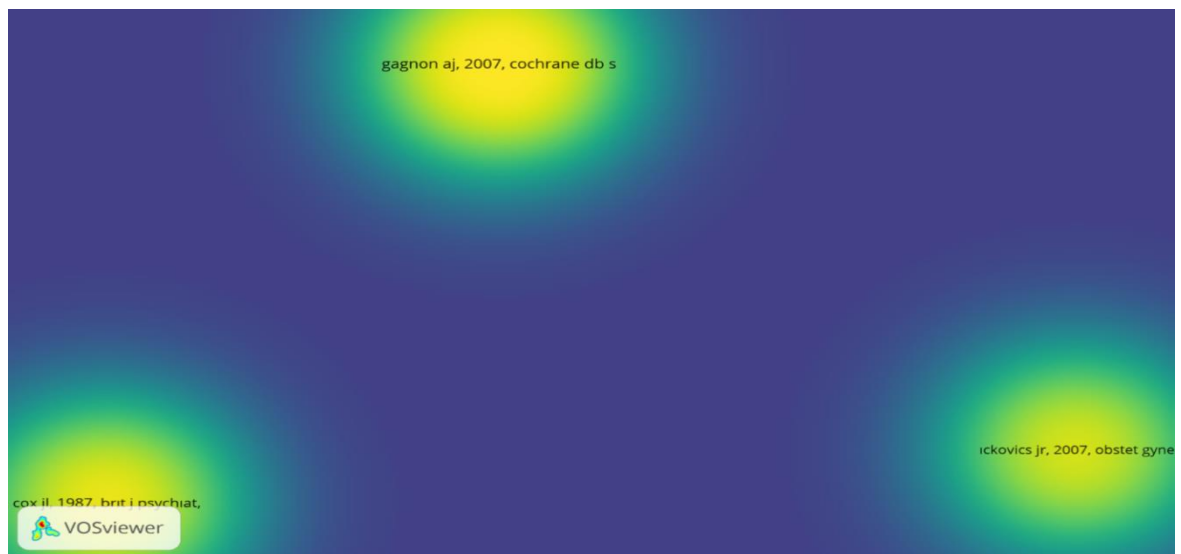

Figure 4. Citation Analysis

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

As an indicator of intellectual collaboration, co-authorship analysis reveals links between academics in a research field (Acedo et al., 2006; Donthu et al., 2021). When the results of the co-authorship analysis of the studies on "pregnant education" in the WoSCC database are examined in Figure 5, it is seen that the co-publishing authors are gathered around a single group. Regarding the co-authorship analysis, it was concluded that the publication of the authors in the figure received 40 citations and had the same connection strength (18).

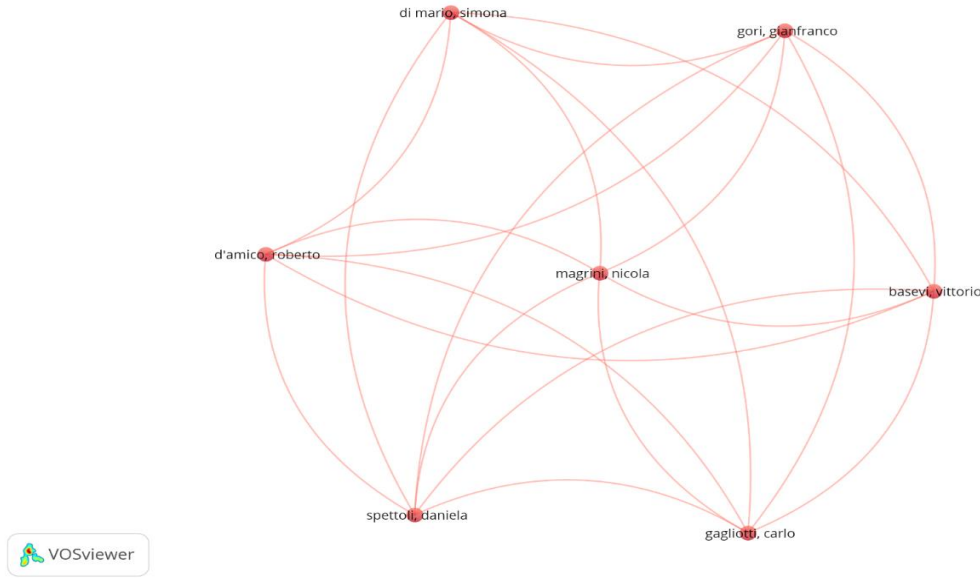

Figure 5. Co-authorship Analysis

4. CONCLUSION and DISCUSSION

Pregnancy is a process in which women go through physical and mental changes. Couples who are going to be parents for the first time experience anxiety both before and after childbirth due to the fear of baby care and childbirth (Callister, 2004). Until the end of the 1900s, couples were supported by the family and social environment by providing childbirth preparation education (Eriksson et al., 2006). Structured pregnancy education started in the 1930s, and its content and scope have been expanded and its importance has increased even more today (Charlotte et al., 2007; Waldenström et al., 2006). While perinatal education was previously perceived as a complete course that prepares couples for birth and parenthood, today it includes education classes from the prenatal period to the first months of parenthood, as well as early and late birth education (Humenic, 2004). In this study, 483 studies conducted on "pregnant education", which has a cumulative history, and searched in the WoSCC database, were examined by bibliometric analysis method. When the descriptive data of the distribution of the studies by years are examined, it is observed that there has been an increase in the studies since 2006. This is explained by the fact that the health personnel working in the field provide more guidance to the patients about the information on pregnancy education given through various channels. In addition, as a result of the transformation of the family structure from a large family to a nuclear family, the fact that expectant mothers need a person or institution to guide them in this regard is considered as a reason for the increase in pregnant education. The fact that the most research on pregnant education is in 2021 is explained by the existence of the article "Pregnant women and their relatives should be educated about the pregnancy process and childbirth" included in the

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

"Quality Standards in Health (Hospital)" published by the Ministry of Health of the Republic of Türkiye in June 2020. In his study, Hyun Kyoung Kim, who was determined as the most prolific author on the relevant subject, developed an environmentally friendly care program during pregnancy due to the increase in environmental pollution worldwide (Jeong & Kim, 2020). In his other studies, he focused on the effect of internet-based prenatal interventions (Chae & Kim, 2021), and the effectiveness of the training program using comics to raise awareness about protection from the negative effects of environmental pollution during pregnancy (Kim et al., 2021). Among the most prolific authors, the studies co-published by Malinee Laopaiboon and Pisake Lumbiganon received the most citations. In their study, the authors focused on the effect of prenatal breastfeeding education on increasing the duration of breastfeeding (Lumbiganon et al., 2016). In another study on interventions to reduce cesarean delivery except in obligatory cases (Chen et al., 2018), they examined the effect of childbirth education workshops that were given to mothers before birth and encouraged vaginal birth. In another similar study aimed at reducing cesarean delivery, it was concluded that the education given to reduce the fear and anxiety of mothers in the prenatal period, the group therapy applied and the information booklets were effective in the decision-making processes of the mothers (Khunpradit et al., 2011). As a result of the analysis, it can be said that the reason for the difference between the authors with the highest number of publications and the authors with the highest number of citations is that the cited publications are old in terms of the year they were published. In addition, based on the most cited studies, it was determined that the general tendency was mostly related to reducing cesarean delivery and promoting vaginal delivery in the publications on pregnant education.

When the bibliometric analysis results were analyzed according to the subject areas related to pregnancy education, studies in different disciplines were reached. However, as expected, the most publications were in the field of obstetrics and gynecology. Other subject areas associated with pregnancy education are "nursing", "public, environmental and occupational health", "pediatrics", "internal medicine" and "education and educational research". When an evaluation is made based on the most cited studies on pregnant education in the field of nursing, it is seen that there are studies expressing the necessity of supporting pregnant women about childbirth and parenting with individual or group trainings given in the antenatal period (Gagnon & Sandall, 2007), and the necessity of providing prenatal education that support adequate and proper nutrition of mothers in the prenatal period based on the importance of breast milk (Gatti, 2008). In another study, the relationship of control, which is a cognitive quality (Ross & Sastry, 1999) discussed in various ways such as locus of control, instrumentalism, self-sufficiency, mastery, self-direction, personal autonomy and helplessness, with psychological adaptation, that is, anxiety and depressive symptoms, during the transition to parenthood was examined. In the study, which stated that having a high sense of control is associated with proactive behavior and positive psychological outcomes (Mirowsky & Ross, 1999), it was concluded that parents with a high sense of control showed higher psychological well-being and less depressive behaviors (Keeton et al., 2008). In studies on pregnant education in the field of public, environmental and occupational health, the relationship between environmental exposure to tobacco and the birth weight of babies in non-smoking mothers who received education in the antenatal period was examined (Rebagliato et al., 1995), and in another study, the effects of sleep and physical activity levels of pregnant women who participated in prenatal education on their psychological health levels (Lee et al., 2021) were examined. In the field of pediatrics, in the study

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

that aimed to determine the effects of breastfeeding problems encountered in the postpartum period and the effects of interventions for these problems (Karaçam & Sağlık, 2018), it was concluded that due to the lack of knowledge and experience of mothers about breastfeeding, they need education and that the education provided in the prenatal period increases the motivation of mothers about breastfeeding. In a study on pregnant education in the field of internal medicine, in the case of congenital toxoplasmosis, which is considered a rare but potentially serious infection in mothers, pregnancy education given to mothers was accepted as the most effective and harmless intervention method that reduces the risk of infection (Di Mario et al., 2015). In a study on education and educational research, which is another field with the most research on pregnant education, the necessity of conceptualizing prenatal education as an interdisciplinary field that benefits from different disciplines was discussed. This study did not only focus on mother-child or parent-child interaction, but also expressed the necessity of expanding the pedagogical definition and scope of pregnant education as a collaborative field of disciplines such as health, medicine, education and law (de la Herran Gascon, 2015). When the disciplines related to pregnancy education are examined, it is seen that studies mostly focus on reducing birth anxiety in the prenatal period and correct breastfeeding and feeding methods in the postpartum period. From this point of view, it was concluded that not only mothers but also parents should be supported together in pregnant education, that they should be guided in pre- and postnatal physiological and psychological issues, and that issues such as growth and development in children can be included in education.

In the study, when the bibliometric analysis results were analyzed according to the institutions conducting research on pregnant education, the most research on the subject came from Iran University of Medical Sciences. The reason for Iran to come to the fore in the analyzes is thought to be the studies of the "National Committee for Reducing Maternal and Child Mortality", which was established in Iran in 1995, to examine the underlying causes of maternal and newborn deaths. In addition, it was concluded that the program developed under the name of "National Maternal Mortality Observation System", established in 2000, contributed to this field by detecting, recording and monitoring pregnancy-related deaths and producing solutions in the context of cause and effect. In these studies, the effects of pregnancy-adaptation education on maternal-fetal attachment and adaptation were examined in pregnant women with a history of infant loss (Baghdari et al., 2016). In addition, the effect of using computerized decision aid systems on the decision of the appropriate delivery method, the vaginal or cesarean delivery, of mothers for a healthy birth (Eslami et al., 2015), the effect of a computer-based support developed to solve the problems caused by pregnancy-induced hypertension and gestational diabetes (Aslani et al., 2014), the effect of breastfeeding education with the participation of grandmothers on breastfeeding self-sufficiency and infant nutrition (Gharai et al., 2020), the effect of cognitive-behavioral education given to women on self-sufficiency for birth, fear of birth and gaining the role of motherhood (Eidouzaei et al., 2022), the effects of face-to-face and virtual birth preparation education on the fear of birth and pregnancy experiences were examined (Mousavi et al., 2021).

In the co-word analysis of studies on pregnant education, the most frequently used keywords are prenatal education (Gagnon & Sandall, 2007; Gatti, 2008; Noel-Weiss et al., 2006; Shimpuku et al., 2022), pregnancy (Castillo et al., 2022; Diotaiuti et al., 2022; Shimpuku et al., 2022), breastfeeding (Brocato et al., 2022; Oggero & Wardell, 2022; Taha et al., 2022); prenatal care (Castillo et al., 2022; Dhanasekaran et al., 2022; Wu et al., 2022), pregnant women (Bostan &

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kabukcuoğlu, 2022; Iwanowicz-Palus et al., 2022; Smeltzer et al., 2022). Based on this, pregnant education is primarily highlighted as the most general word in the key words of the studies conducted on pregnant education. Other words in the studies are depression, anxiety, obesity, social support, health education, self-sufficiency, fear of birth, newborn education and parent. As a result, pregnant education has been associated with these words in studies. According to the findings of co-citation and citation analysis of studies on pregnant education in the research, Gagnon's studies are the most cited studies. In one of these studies, postpartum pain in both immigrant and non-immigrant women in Canada was addressed (Mahon et al., 2017). The study of Gagnon and Sandall (2007), on the other hand, is the study with the highest communication strength in both co-citation and citation analysis. In this study, prenatal education programs aimed at improving childbirth and parenting are recommended for pregnant women and their spouses. In this comprehensive study on pregnancy, parenting and birth, the effects of prenatal programs on anxiety, sense of control, pain, birth and birth support, breastfeeding, infant care, psychological and social adaptation were examined. As a result of the co-authorship analysis conducted in the study, Nicola Magrini is at the center of the author collaborations. Scientific study of Di Mario, Basevi, Gagliotti, Spettoli, Gori, D'Amico, and Magrini (2009; 2013; 2015), which includes prenatal education content for congenital toxoplasmosis, reflects the co-authorship collaboration. In this study, it was concluded that pregnant education was discussed by different disciplines, but the majority of the studies were related to the field of health (such as medicine, nursing, midwifery). Today, starting from the prenatal period, pregnant education should be more comprehensive and permanent in line with the demands of individuals to raise awareness about pregnancy, child care and development.

5. LIMITATIONS

This study is valuable in terms of guiding future studies on pregnant education and bibliometric analysis. The study conducted with a limited data set provides a general framework for pregnant education. For this reason, a multidimensional analysis of the subject can be made by considering the concept of pregnancy education with different variables or keywords. The limitations of the study are stated below.

- Using WoSCC database to obtain research data,
- Accessing data using phrases "Gestational education", "Prenatal education", "Pregnant education" and "Pregnancy education" and "topic" filtering in the WoSCC database,
- Evaluating the studies in the context of year, author, subject area, institution, co-word, co-citation, citation, co-authorship.

REFERENCES

- Abbass-Dick, J., Xie, F., Koroluk, J., Brillinger, S. A., Huizinga, J., Newport, A., ... & Dennis, C. L. (2017). The development and piloting of an eHealth breastfeeding resource targeting fathers and partners as co-parents. *Midwifery*, 50, 139-147. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2017.04.004>
- Acedo, F. J., Barroso, C., Casanueva, C., & Galan, J. L. (2006). Co-authorship in management and organizational studies: An empirical and network analysis. *Journal of Management Studies*, 43(5), 957-983. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00625.x>

- Agrati, D., & Lonstein, J.S. (2016). Affective changes during the postpartum period: Influences of genetic and experiential factors. *Horm Behav*, 77(1), 141-152. <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2015.07.016>
- Akbaş, E., Vıtır, O., Kalenderoğlu, A., Savaş, A. H., & Serbaş, G. (2008). Gebelikte sosyodemografik değişkenlerinin depresyon düzeyleriyle ilişkisi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 45(3), 85-91. <https://web.s.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=5ab0e886-6845-417a-852a-7b4683b15c43%40redis>
- Altıparmak, S. (2014). *Doğum öncesi verilen eğitimin gebenin bilgi düzeyi ile memnuniyet durumuna etkisi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Antony, K. M., Levison, J., Suter, M. A., Raine, S., Chiudzu, G., Phiri, H., ... & Aagaard, K. M. (2019). Qualitative assessment of knowledge transfer regarding preterm birth in Malawi following the implementation of targeted health messages over 3 years. *International Journal of Women's Health*, 11, 75. <https://doi.org/10.2147/IJWH.S185199>
- Artieta-Pinedo, I., Paz-Pascual, C., Grandes, G., Remiro, G.F., Odriozola- Hermosilla, I., Bacigalupe, A., et al. (2010). The benefits of antenatal education for the childbirth process in Spain. *Nursing Research*, 59(3), 194–202. <https://doi.org/10.1097/NNR.0b013e3181dbbb4e>
- Aslani, A., Tara, F., Ghalighi, L., Pournik, O., Ensing, S., Abu-Hanna, A., & Eslami, S. (2014). Impact of computer-based pregnancy-induced hypertension and diabetes decision AIDS on empowering pregnant women. *Healthcare informatics research*, 20(4), 266-271. <https://doi.org/10.4258/hir.2014.20.4.266>
- Atasay, B., & Arslan, S. (2001). Anne ve yeni doğan hakları Barselona deklarasyonu. *Sted*, 10(12), 457-459. <https://www.ttb.org.tr/sted/sted1201/anne.pdf>
- Baghdari, N., Sahebzad, E. S., Kheirkhah, M., & Azmoude, E. (2016). The effects of pregnancy-adaptation training on maternal-fetal attachment and adaptation in pregnant women with a history of baby loss. *Nursing and midwifery studies*, 5(2). <https://doi.org/10.17795/nmsjournal28949>
- Baker, H. K., Kumar, S., & Pandey, N. (2020). A bibliometric analysis of Managerial Finance: A retrospective. *Managerial Finance*, 46(11), 1495-1517. <https://www.emerald.com/insight/0307-4358.html>
- Barimani, M., Forslund Frykedal, K., Rosander, M., & Berlin, A. (2018). Childbirth and parenting preparationin antenatal classes. *Midwifery*, 57, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2017.10.021>
- Bogen, D. L., & Whalen, B. L. (2019, April). Breastmilk feeding for mothers and infants with opioid exposure: What is best?. *In Seminars in Fetal and Neonatal Medicine*, 24(2), 95-104. WB Saunders. <https://doi.org/10.1016/j.siny.2019.01.001>
- Bogensneider, K., & Johnson, C. (2004). *Family involvement in education: How important is it? What can legislators do?* Wisconsin Family Impact Seminear Briefing Report, No.20, p. 54. University of Wisconsin Center for Excellence in Family Studies. https://wisfamilyimpact.org/wp-content/uploads/2014/10/s_wifis20c02.pdf

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Bookhart, L. H., Joyner, A. B., Lee, K., Worrell, N., Jamieson, D. J., & Young, M. F. (2021). Moving beyond breastfeeding initiation: A qualitative study unpacking factors that influence infant feeding at hospital discharge among urban, socioeconomically disadvantaged women. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 121(9), 1704-1720. <https://doi.org/10.1016/j.jand.2021.02.005>
- Bostan, F. S., & Kabukcuoğlu, K. (2022). Factors relating to childbirth self efficacy among pregnant women: A CHAID analysis. *Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 1-8. <https://doi.org/10.1080/01443615.2022.2109412>
- Brito-Ochoa, M. P., Sacristán-Navarro, M. A., & Pelechano-Barahona, E. (2020). A bibliometric analysis of dynamic capacities in the field of family firms (2009-2019). *European Journal of Family Business*, 10(2), 69-81. <https://doi.org/10.24310/ejfbefjb.v10i2.10162>
- Brocato, B., Lewis, D., Eyal, F., Baker, S., Armistead, C., Kaye, A. D., ... & Whitehurst, R. M. (2022). The impact of a prenatal education program for opioid-dependent mothers on breastfeeding rates of infants at risk for neonatal abstinence syndrome. *Advances in Therapy*, 1-8. <https://doi.org/10.1007/s12325-022-02146-w>
- Buran, G., & Aksu, H. (2022). Effect of hypnobirthing training on fear, pain, satisfaction related to birth, and birth outcomes: A randomized controlled trial. *Clinical Nursing Research*, 10547738211073394. <https://doi.org/10.1177/10547738211073394>
- Burton, B., Kumar, S., & Pandey, N. (2020). Twenty-five years of The European Journal of Finance (EJF): A retrospective analysis. *The European Journal of Finance*, 26(18), 1817-1841. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2020.1754873>
- Bush, K. R., Price, C. A., Price S. J., & McKenry, P. C. (2017). Families coping with change: A conceptual overview. In Price, C. A., Bush, K. R., & Price, S. J. (Eds.), *Families & Change* (5th.), (pp. 28-53). Sage.
- Erikson, E. (1968). *İdenty: Youth and crsis*. W. W. Norton & Company.
- Callister. L.C. (2004). Making meaning: Women's birth narratives. *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs*. 33(4), 508-518. <https://doi.org/10.1177/0884217504266898>
- Can, E., Meral, C., Süleymanoğlu, S., Aydınöz, S., Karademir, F., Özkaya, H., & Göçmen, İ. (2008). Bir eğitim hastanesine başvuran annelerde anne sütü ve D vitamini bilincinin değerlendirilmesi. *Çocuk Dergisi*, 8(1), 37-39. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/78190/>
- Can, İ. (2016). Ailenin tarihsel gelişimi: Dünü, bugünü ve yarını. Aydın, M. (Ed.), *Sistematik aile sosyolojisi içinde* (s.57-79), Çizgi Kitabevi.
- Castillo, A.F., Davis, A.L. & Krishnamurti, T. (2022). Using implementation science frameworks to translate and adapt a pregnancy app for an emerging Latino community. *BMC Women's Health*, 22, 386. <https://doi.org/10.1186/s12905-022-01975-9>
- Chae, J., & Kim, H. K. (2021). Internet-based prenatal interventions for maternal health among pregnant women: A systematic review and meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 127, 106079. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106079>

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Charlotte A, Raymond G. (2007). Childbirth education in 21th century: An immodest proposal. *The Journal of Perinatal Education*. 16(4), 38-48. <https://doi.org/10.1624/105812407X244958>
- Chen, I., Opiyo, N., Tavender, E., Mortazhejri, S., Rader, T., Petkovic, J., ... & Betran, A. P. (2018). Non-clinical interventions for reducing unnecessary caesarean section. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (9). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005528.pub3>
- Chow, V. (2004). *Parenting and family support*. UCLA Center Families and Communities.
- Cox, J. L., Holden, J. M., & Sagovsky, R. (1987). Detection of postnatal depression: Development of the 10-item Edinburgh Postnatal Depression Scale. *The British journal of psychiatry*, 150(6), 782-786. <https://doi.org/0.1192/bjp.150.6.782>
- Çamur Duyan, G. (2018). Aile yaşam döngüsü. Tepeli, K. & Durualp, E. (Ed.), *Aile yaşam döngüsü* içinde (s. 93-113), Hedef Yayıncılık.
- Das, S. K., Paul, M., Behera, B. C., & Thatoi, H. (2022). Current status of COVID-19 vaccination: Safety and liability concern for children, pregnant and lactating women. *Expert Review of Vaccines*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/14760584.2022.2056025>
- De la Herran Gascon, A. (2015). Prenatal education and prenatal Pedagogy. *Revista Iberoamericana De Educacion*, 69(1), 9-37. <http://hdl.handle.net/11162/176369>
- Declaration of Barcelona on the Rights of Mother and Newborn, (23-27 Sept 2001). 5th World Congress Of Perinatal Medicine to be held in Barcelona. <https://escrh.eu/wp-content/uploads/2018/02/declarationofbarcelonaontherightsofmotherandnewborn-1.pdf>
- Demir, Z. (2021). Değişen toplumlarda ailenin değişmeyen özellikleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 770-791. <https://doi.org/10.30627/cuilah.940820>
- Dhanasekaran, M., Mohan, S., Erickson, D., Shah, P., Szymanski, L., Adrian, V., & Egan, A. M. (2022). Diabetic ketoacidosis in pregnancy: Clinical risk factors, presentation, and outcomes. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*. <https://doi.org/10.1210/clinem/dgac464>
- Di Mario, S., Basevi, V., Gagliotti, C., Spettoli, D., Gori, G., D'Amico, R., & Magrini, N. (2015). Prenatal education for congenital toxoplasmosis. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (10). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006171.pub4>
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 8(31), 21-52. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/999191>
- Dinç, H., Yazıcı, S., Yılmaz, T., & Günaydın, S. (2014). Gebe Eğitimi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 1(1), 68-76. <https://archhealthscires.org/Content/files/sayilar/19/68-76.pdf>
- Diotaiuti, P., Valente, G., Mancone, S., Falese, L., Corrado, S., Siqueira, T. C., & Andrade, A. (2022). A psychoeducational intervention in prenatal classes: Positive effects on anxiety, self-efficacy, and temporal focus in birth attendants. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7904. <https://doi.org/10.3390/ijerph19137904>

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Doğan, Y.M., Karabulut, Ö., & Gülşen, Ç. (2017). Anne bebek okulunun postpartum uyum süreci ve anne memnuniyeti üzerine etkisi. *Hemşirelikte Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 19(3), 21-33. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/272608/>
- Donthu, N., Kumar, S., & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 109(1), 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Eidouzaei, F., Amiri-Farahani, L., Mohammadi, A., & Pezaro, S. (2022). Exploring the effect of cognitive-behavioral educations on childbirth self-efficacy, childbirth fear, and adaptation of maternal role among primiparous women: A quasi-experimental study. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 1-18. <https://doi.org/10.1007/s10942-022-00472-0>
- Eriksson, C., Westman, G., & Hamberg, K. (2006). Content of childbirth-related fear in Swedish women and menanalysis of an open-ended question. *J Midwifery Womens Health*. 51(2), 112-118. <https://doi.org/10.1016/j.jmwh.2005.08.010>
- Eslami, S., Aslani, A., Tara, F., Ghalichi, L., Erfanian, F., & Abu-Hanna, A. (2015). The impact of a computerized decision aid on empowering pregnant women for choosing vaginal versus cesarean section delivery: Study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 16(1), 1-6. <https://doi.org/10.1186/s13063-015-1070-x>
- Fabian, H.M., Radestad, I.J., & Waldenström, U. (2004). Characteristics of Swedish women who do not attend childbirth and parenthood education classes during pregnancy. *Midwifery*, 20(3), 226–235. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2004.01.003>
- Feldman, R., Sussman, A. L., & Zigler, E. (2004). Paternal leave and work adaptation at the transition to parenthood: Individual, marital, and social correlated. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25(4), 459–479. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2004.06.004>
- Firouzbakht, M., Nikpour, M., Salmalian, H., Ledari, F.M., & Khafri, S. (2013). The effect of perinatal education on Iranian mothers' stres and labor pain. *Glob J Health Sci*, 6(1), 61-68. <https://doi.org/10.5539/gjhs.v6n1p61>
- Gagnon, A. J., & Sandall, J. (2007). Individual or group antenatal education for childbirth or parenthood, or both. *Cochrane database of systematic reviews*, (3). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002869.pub2>
- Gargari, M. A., Esmailpour, K., Mirghafourvand, M., Nourizadeh, R., & Mehrabi, E. (2021). Effects of psycho-education interventions on perceived childbirth fear and anxiety by pregnant women: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Women's Health and Reproduction Sciences*, 9(4), 230–237. <https://doi.org/10.15296/ijwhr.2021.44>
- Gatti, L. (2008). Maternal perceptions of insufficient milk supply in breastfeeding. *Journal Of Nursing Scholarship*, 40(4), 355-363. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2008.00234.x>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Gharaei, T., Amiri-Farahani, L., Haghani, S., & Hasanpoor-Azghady, S. B. (2020). The effect of breastfeeding education with grandmothers' attendance on breastfeeding self-efficacy and infant feeding pattern in Iranian primiparous women: A quasi-experimental pilot study. *International Breastfeeding Journal*, 15(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s13006-020-00325-5>
- Gökçe İşbir, G., İnci, F., Önal, H., & Yıldız, P.D. (2016). The effects of antenatal education on fear of childbirth, maternal self-efficacy and post-traumatic stress disorder (PTSD) symptoms following childbirth: an experimental study. *Applied Nursing Research*, 32, 227-232. <https://doi.org/10.1016/j.apnr.2016.07.013>
- Gökçe İşbir, G., Serçekuş, P., Yenal, K., Okumuş, H., Durgun Ozan, Y., Karabulut, Ö., ... & Erdoğan, S. (2022). The prevalence and associated factors of fear of childbirth among Turkish pregnant women. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/02646838.2022.2057938>
- Hamama-Raz, Y., Sommerfeld, E., Ken-Dror, D., Lacher, R., & Ben-Ezra, M. (2017). The role of intra-personal and inter-personal factors in fear of child birth: A preliminary study. *Psychiatr Q*, 88(2), 385-396. <https://doi.org/10.1007/s11126-016-9455-x>
- Hildingsson, I., Dalén, K., Sarenfelt, L., & Ransjö-Arvidson, A.B. (2013). First-time parents' perception of antenatal education in Sweden. *International Journal of Childbirth*, 3(1), 28-38. <https://doi.org/10.1891/2156-5287.3.1.28>
- Hjørland, B. (2013). Facet analysis: The logical approach to knowledge organization. *Information Processing and Management*, 49(2), 545-557. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2012.10.001>
- Humenick, S. S. (2004). *Childbirth and perinatal education*. In D. L. Lowdermilk, M. C. Cashion, S. E. Perry, K. R. Alden, & E. Olshansky (Eds.), *Maternity & women's health care* (8th ed, pp. 448-467). Mosby.
- Hunter, L. P., Rychnovsky, J. D., & Yount, S. M. (2009). A selective review of maternal sleep characteristics in the postpartum period. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 38(1), 60-68. <https://doi.org/10.1111/j.1552-6909.2008.00309.x>
- Hurst, D. J., Schmuhl, N. B., Voils, C. I., & Antony, K. M. (2021). Prenatal care experiences among pregnant women with obesity in Wisconsin, United States: A qualitative quality improvement assessment. *BMC pregnancy and childbirth*, 21(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12884-021-03629-4>
- Ickovics, J. R., Kershaw, T. S., Westdahl, C., Magriples, U., Massey, Z., Reynolds, H., & Rising, S. S. (2007). Group prenatal care and perinatal outcomes: A randomized controlled trial. *Obstetrics and gynecology*, 110(2 Pt 1), 330. <https://doi.org/10.1097/01.AOG.0000275284.24298.23>
- Iwanowicz-Palus, G., Mróz, M., Korda, A., Marcewicz, A., & Palus, A. (2022). Perinatal anxiety among women during the COVID-19 pandemic a cross sectional study. *International Journal Of Environmental Research and Public Health*, 19(5), 2603. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052603>
- Jeong, G. H., & Kim, H. K. (2020). Pro-environmental health behaviour and educational needs among pregnant women: A cross-sectional survey. *Journal of Advanced Nursing*, 76(7), 1638-1646. <https://doi.org/10.1111/jan.14346>

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Kadıoğlu, B. G., Tanrıverdi, E. Ç., & Göktürk, E. B. (2019). Doğuma hazırlık eğitiminin lohusaların duygu durumuna etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22(3), 189-195. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.565402>
- Karabulutlu, Ö. (2012). Kadınların doğum şekli tercihlerini etkileyen faktörler. *İ.Ü.F.N. Hemşirelik Dergisi*, 20(3), 210-218. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/95117>
- Karaçam, Z., & Sağlık, M. (2018). Breastfeeding problems and interventions performed on problems: Systematic review based on studies made in Turkey. *Turkish Archives of Pediatrics/Türk Pediatri Arşivi*, 53(3), 134. <https://doi.org/10.5152/TurkPediatriArs.2018.6350>
- Keeton, C. P., Perry-Jenkins, M., & Sayer, A. G. (2008). Sense of control predicts depressive and anxious symptoms across the transition to parenthood. *Journal of family psychology*, 22(2), 212. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.22.212>
- Keleş, S. (2019). Aile yaşam döngüsü içerisinde evlilik doyumunun incelenmesi: İstanbul örneği. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khunpradit, S., Tavender, E., Lumbiganon, P., Laopaiboon, M., Wasiak, J., & Gruen, R. L. (2011). Non-clinical interventions for reducing unnecessary caesarean section. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (6). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005528.pub2>
- Kim, H. K., Kim, H. K., Kim, M., & Park, S. (2021). Development and evaluation of prenatal education for environmental health behavior using cartoon comics. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 51(4), 478-488. <https://doi.org/10.4040/jkan.21083>
- Kistin, N., Benton, D., Rao, S., & Sullivan, M. (1990). Breast-feeding rates among black urban low-income women: Effect of prenatal education. *Pediatrics*, 86(5), 741-746. <https://doi.org/10.1542/peds.86.5.741>
- Lee, H., Kim, K. E., Kim, M. Y., & Park, C. G. (2021). Cluster analysis of the combined association of sleep and physical activity with healthy behavior and psychological health in pregnant women. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 2185. <https://doi.org/10.3390/ijerph18042185>
- Lee, L. Y., & Holroyd, E. (2009). Evaluating the effect of childbirth education class: A mixed-method study. *International Nursing Review*, 56(3), 361-368. <https://doi.org/10.1111/j.1466-7657.2008.00701.x>
- Lis-Kuberka, J., & Orczyk-Pawilowicz, M. (2021). Polish women have moderate knowledge of gestational diabetes mellitus and breastfeeding benefits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 10409. <https://doi.org/10.3390/ijerph181910409>
- Littleton, L. Y., Engebretson, J., Lotas, M. B., & Engebretson, J. C. (2002). *Maternal, neonatal, and women's health nursing*. Delmar Thomson Learning.
- Louis-Jacques, A. F., Wilson, R., Dean, K., Hernandez, I., Spatz, D., & Običan, S. (2020). Improving drug exposure knowledge during lactation: quality improvement initiative in Low-income women. *Breastfeeding Medicine*, 15(3), 140-146. <https://doi.org/10.1089/bfm.2019.0222>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Lumbiganon, P., Martis, R., Laopaiboon, M., Festin, M. R., Ho, J. J., & Hakimi, M. (2016). Antenatal breastfeeding education for increasing breastfeeding duration. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (12). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006425.pub4>
- Luyckx, V. A. (2020). *Prenatal antecedents of chronic kidney disease*. In *Chronic Renal Disease* (pp. 297-312). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815876-0.00020-6>
- Macit, Y. (2021). Çocuk sahibi olmak ve ebeveynlik. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 30-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2034130>
- Mahon, A., Merry, L., Lu, O., & Gagnon, A. J. (2017). Postpartum pain in the community among migrant and non-migrant women in Canada. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(2), 407-414. <https://doi.org/10.1007/s10903-016-0364-8>
- Malata, A., Hauck, Y., Monterosso, L., & McCaul, K. (2007). Development and evaluation of a childbirth education programme for Malawian women. *Journal of advanced nursing*, 60(1), 67-78. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04380.x>
- Massey, Z., Rising, S. S., & Ickovics, J. (2006). Centering pregnancy group prenatal care: Promoting relationship-centered care. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 35(2), 286-294. <https://doi.org/10.1111/j.1552-6909.2006.00040.x>
- McCormack, C., Lauriola, V., Feng, T., Lee, S., Spann, M., Mitchell, A., ... & Monk, C. (2021). Maternal childhood adversity and inflammation during pregnancy: Interactions with diet quality and depressive symptoms. *Brain, Behavior, and Immunity*, 91, 172-180. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.09.023>
- Mermer, G., Bilge, A., Yücel, Ü., & Çeber, E. (2010). Gebelik ve doğum sonrası dönemde sosyal destek algısı düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Psychiatric Nursing*, 1(2):71-6. https://jag.journalagent.com/phd/pdfs/PHD_1_2_71_76.pdf
- Mete, S., Çiçek, Ö., Aluş, M.T., Çamlıbel, M., & Uludağ, E. (2017). Doğuma hazırlık sınıflarının doğum korkusu, doğum tercihi ve doğuma hazıroluşluğa etkisi. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 9(3), 201-206. <https://doi.org/10.5336/nurses.2016-53977>
- Miller, B. C., & Sollie, D. L. (1986). Developmental life transitions: Career choice and parenthood. In Moss, R. H. (Ed.), *Coping with the life crises: An integrated approach* (1th.), (pp. 97-139). Springer.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1999). Well-being across the life course. *A handbook for the study of mental health*, 328-347.
- Mousavi, S. R., Amiri-Farahani, L., Hasanpoor-Azghady, S. B., & Saravi, S. O. (2021). Comparing the effect of in-person and virtual childbirth preparation trainings on the fear of childbirth (FOC) and pregnancy experience of pregnant women: Protocol for a quasi-experimental feasibility study. *Pilot and Feasibility Studies*, 7(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40814-021-00933-w>
- Muritala, B. A., Sánchez-Rebull, M. V., & Hernández-Lara, A. B. (2020). A bibliometric analysis of online reviews research in tourism and hospitality. *Sustainability*, 12(23), 1-18. <https://doi.org/10.3390/su12239977>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Neifert, M. R. (1998). The optimization of breast-feeding in the perinatal period. *Clinics in Perinatology*, 25(2), 303-326. [https://doi.org/10.1016/S0095-5108\(18\)30117-9](https://doi.org/10.1016/S0095-5108(18)30117-9)
- Neifert, M., & Bunik, M. (2013). Overcoming clinical barriers to exclusive breastfeeding. *Pediatric Clinics*, 60(1), 115-145. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2012.10.001>
- Nichols, P. M. (2013). *Aile terapisi kavramlar ve yöntemler*. Gündüz, O. (Çev.), Kaktüs Yayınları.
- Noel Weiss, J., Rupp, A., Cragg, B., Bassett, V., & Woodend, A. K. (2006). Randomized controlled trial to determine effects of prenatal breastfeeding workshop on maternal breastfeeding self-efficacy and breastfeeding duration. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 35(5), 616-624. <https://doi.org/10.1111/j.1552-6909.2006.00077.x>
- Oggero, M.K., & Wardell, D.W. (2022). Changes in breastfeeding exclusivity and satisfaction during the COVID-19 pandemic. *Journal of Human Lactation*, 38(3), 433-442. <https://doi.org/10.1177/08903344221086974>
- O'Hara, M.W., & Wisner, K.L. (2014). Perinatal mental illness: Definition, description and aetiology. *Best Practice Res*, 28(1), 3-12. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2013.09.002>
- Ortiz-Félix, R. E., Cárdenas-Villarreal, V. M., Miranda-Félix, P. E., & Guevara-Valtier, M. C. (2021). Impact of a prenatal education intervention in pregnant women to prevent overweight in infants. *Gac. Med. Mex*, 157, 3-9. <https://doi.org/10.24875/GMM.M21000529>
- Ouzounian, J.G., & Elkayam, U. (2012). Physiologic changes during normal pregnancy and delivery. *Cardiol Clin*, 30(3), 317-329. <https://doi.org/10.1016/j.ccl.2012.05.004>
- Peterson, G. W. (2017). Conceptualizing parental stress with family stress theory. In Price, C. A., Bush, K. R., & Price, S. J. (Eds.), *Families & Change* (5th.), (pp. 84-114). Sage.
- Rayburn, S. R., & Coatsworth, J. D. (2021). Becoming fathers: Initial exploration of a support program for new fathers. *The Journal of Perinatal Education*, 30(2), 78-88. <https://doi.org/10.1891/J-PE-D-20-00015>
- Razurel, C., Bruchon-Schweitzer, M., Dupanloup, A., Irion, O., & Epiney, M. (2011). Doğum sonrası dönemde primipar kadınların stresli olayları, sosyal destek ve baş etme stratejileri: Nitel bir çalışma. *Ebelik*, 27(2), 237-242. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2009.06.005>
- Rebagliato, M., Florey, C. D. V., & Bolumar, F. (1995). Exposure to environmental tobacco smoke in nonsmoking pregnant women in relation to birth weight. *American Journal of Epidemiology*, 142(5), 531-537. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a117671>
- Rialti, R., Marzi, G., Ciappei, C., & Busso, D. (2019). Big data and dynamic capabilities: A bibliometric analysis and systematic literature review. *Management Decision*, 57(8), 2052-2068. <https://doi.org/10.1108/MD-07-2018-0821>
- Robertson, H., Pearson, D. W. M., & Gold, A. E. (2009). Severe hypoglycaemia during pregnancy in women with type 1 diabetes is common and planning pregnancy does not decrease the risk. *Diabetic Medicine*, 26(8), 824-826. <https://doi.org/10.1111/j.1464-5491.2009.02769.x>
- Ross, C. E., & Sastry, J. (1999). The sense of personal control. In *Handbook of the sociology of mental health* (pp. 369-394). Springer, Boston, MA. <https://doi.org/10.1007/0-387-36223-118>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Rossetto, D. E., Bernardes, R. C., Borini, F. M., & Gattaz, C. C. (2018). Structure and evolution of innovation research in the last 60 years: Review and future trends in the field of business through the citations and co-citations analysis. *Scientometrics*, 115(3), 1329–1363. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2709-7>
- Rossi, A. S. (1968). Transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 26-39. <https://doi.org/10.2307/350219>
- Sferruzzi-Perri, A. N., Vaughan, O. R., Haro, M., Cooper, W. N., Musial, B., Charalambous, M., ... & Fowden, A. L. (2013). An obesogenic diet during mouse pregnancy modifies maternal nutrient partitioning and the fetal growth trajectory. *The FASEB Journal*, 27(10), 3928-3937. <https://doi.org/10.1096/fj.13-234823>
- Shimpuku, Y., Iida, M., Hirose, N., Tada, K., Tsuji, T., Kubota, A., ... & Horiuchi, S. (2022). Prenatal education program decreases postpartum depression and increases maternal confidence: A longitudinal quasi-experimental study in urban Japan. *Women and Birth*, 35(5), e456-e463. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2021.11.004>
- Smeltzer, S. C., Maldonado, L. T., McKeever, A., Amorim, F., Arcamone, A., & Nthenge, S. (2022). Qualitative descriptive study of childbirth educators' perspectives on prenatal education for women with physical disability. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 51(3), 302-312. <https://doi.org/10.1016/j.jogn.2022.02.002>
- Sönmez, A.C. (2021). *Ebeveynliğe geçiş sürecinde olan ve olmayan evli bireylerin güç paylaşımı ve rol beklentileri bakımından incelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Staton, J., Ooms, T., & Owen, T. (1991). *Family resource, support and parent education programs: The power of a preventive approach*. Politic Institu for Family Impact Seminars, Washington, DC.1-19.
- Straub, H., Qadir, S., Miller, G., & Borders, A. (2014). Stress and stress reduction. *Clinical Obstetrics and Gynecology*, 57(3), 579-606. <https://doi.org/10.1097/GRF.0000000000000038>
- Sun, Y., Yoshitake, N., Sugawara, M., Matsumoto, S., Sakai, A., Takaoka, J., & Goto, N. (2019). Quality of life in Japanese couples during the transition to parenthood. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 37(2), 161-175. <https://doi.org/10.1080/02646838.2018.1540862>
- Şeref, M., & Gözütok, F. D. (2018). Bir program değerlendirme örneği: Doğum eğitimi. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 64-77. <http://ihead.aksaray.edu.tr/en/download/article-file/495319>
- Taha, Z., Garemo, M., El Ktaibi, F., & Nanda, J. (2022). Breastfeeding practices in the united arab emirates: Prenatal intentions and postnatal outcomes. *Nutrients*, 14(4), 806. <https://doi.org/10.3390/nu14040806>
- Takako, H., Mizue, M., Izumi, H., Chie, O., Harue, T., Uchida, M., & Spatz, D. L. (2020). Improving human milk and breastfeeding rates in a perinatal hospital in Japan: a quality improvement project. *Breastfeeding Medicine*, 15(8), 538-545. <https://doi.org/10.1089/bfm.2019.0298>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Tezel Şahin, F., & Özbey, S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir? *Aile ve Toplum*, 3(12).
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198073>
- Tien, J., Lewis, G. D., & Liu, J. (2020). Prenatal risk factors for internalizing and externalizing problems in childhood. *World Journal of Pediatrics*, 16(4), 341-355.
<https://doi.org/10.1007/s12519-019-00319-2>
- Tok, A., & Sakallıoğlu, H. (2021). Gebe Okulları Doğum Korkusunu Azaltmada Etkili Bir Uygulama mıdır? *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*, 11(1):52-56. <https://doi.org/10.5505/kjms.2021.79989>
- Toker, E., & Aktaş, S. (2010). İngiltere’de ebelik. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 89-97.
https://www.researchgate.net/publication/337824446_Ingiltere'de_Ebelik
- Tuncer, M., Dikmen, M., & Vural, M. (2022). Dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans: Bibliyometrik bir haritalama. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 913- 93. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1035>
- Turan, T., Ceylan, S. S., & Teyikçi, S. (2008). Annelerin düzenli prenatal bakım alma durumları ve etkileyen faktörler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 3(9), 157-72.
https://www.academia.edu/6273630/Annelerin_D%C3%BCzenli_Prenatal_Bak%C3%B5m_Alma_Durumlar%C3%B5_ve_Etkileyen_Fakt%C3%B6rler
- Turgut, N., Güldür, A., Çakmakçı, H., Şerbetçi, G., Yıldırım, F., Yumru, A.E. vd., (2017). Gebe okulunda eğitim alan gebelerin bilgi düzeyleri üzerine bir araştırma. *JAREN*, 3(1), 1-8.
https://jag.journalagent.com/jaren/pdfs/JAREN_3_1_1_8.pdf
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2021). *VOS-viewer manual: Manual for VOS-viewer version 1.6.17*.
<https://www.vosviewer.com/download>
- Waldenström U, Hildingsson I, & Ryding E.L. (2006). Antenatal fear of childbirth and its association with subsequent caesarean section and experience of childbirth. *BJOG*. 113(6), 638-646. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0528.2006.00950.x>
- Wang, X., Fang, Z., & Sun, X. (2016). Usage patterns of scholarly articles on Web of Science: a study on Web of Science usage count. *Scientometrics*, 109, 917-926.
<https://doi.org/10.1007/s11192-016-2093-0>
- Wu, D., Jiang, L., & Zhao, G. (2022). Additional evidence on prevalence and predictors of postpartum depression in China: A study of 300,000 puerperal women covered by a community-based routine screening programme. *Journal of Affective Disorders*, 307, 264-270.
<https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.04.011>
- Wu, S., & Wang, A. (2022). Serum level and clinical significance of vitamin E in pregnant women with allergic rhinitis. *Journal of the Chinese Medical Association*, 85(5), 597-602.
<https://doi.org/10.1097/JCMA.0000000000000723>
- Yavorsky, J. E., Kamp-Dush, C. M., & Schoppe-Sullivan, S. J. (2015). The production of inequality: The gender division of labor across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 77(3), 662-679. <https://doi.org/10.1111/jomf.12189>

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yu, W., Xu, H., Meng, F., Zhu, Y., Ma, Y., Wu, J., ... & Yang, K. (2020, July). *Ch-sims: A chinese multimodal sentiment analysis dataset with fine-grained annotation of modality*. In Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (pp.3718-3727). <https://doi.org/10.18653/v1/2020.acl-main.343>

Zbiri, S., Rozenberg, P., & Milcent, C. (2021). Access-to-care: evidence from home-based postnatal coordinated care after hospital discharge. *BMC health services research*, 21(1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s12913-021-07151-3>

Zhang, X., Cao, D., Sun, J., Shao, D., Sun, Y., & Cao, F. (2021). Sleep heterogeneity in the third trimester of pregnancy: Correlations with depression, memory impairment, and fatigue. *Psychiatry Research*, 303, 114075. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.114075>

Conflict of Interest: All authors certify that they have no affiliations with or involvement in any organization or entity with any financial interest or non-financial interest in the subject matter or materials discussed in this manuscript.

Financial Support: This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Author Contributions: All authors contributed to the study conception and design. Material preparation, data collection and analysis were performed by [Esra Ergin], [Büşra Ergin], [Oğuzhan Günenc] and [Mehmet Ali Eryılmaz]. The first draft of the manuscript was written by all authors commented on previous versions of the manuscript. All authors read and approved the final manuscript.

Ethical Procedures: Ethics committee approval is not required as the study was conducted using the document analysis technique.

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM VE KÖYDE MODERNLEŞMENİN ÖRNEĞİ OLARAK KÖY ENSTİTÜLERİNİN KURULUŞU VE HALK EĞİTİMİ FAALİYETLERİ**Nilgün YENİSOY ÖZKAN*****ÖZET**

İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde Türkiye Cumhuriyeti belirlenen hedefler doğrultusunda toplumun her açıdan gelişimini sağlamak için bazı politikaları hayata geçirmiştir. İlk olarak ekonomik kalkınma ile ilgili inkılaplar yapılırken diğer taraftan toplumun eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ekonomi alanında devletçilik eğitim alanında ise halkçılık ilkeleri temel alınmıştır. Bütün halkın okur-yazar olması için 1 Kasım 1928 tarihinde Harf Devrimi yapılarak yeni harflerin kullanılacağı ilan edilmiştir. Bu yeni alfabenin bütün halka öğretilmesi için 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açılmıştır. Millet Mektepleri genelde şehirlerde açıldığı için okuma ve yazma öğretim hizmetleri köylere kadar ulaşmamıştır. O dönem nüfusun çoğu köylerde yaşadığından dolayı Mustafa Kemal eğitim seferberliğine köyleri de dâhil etmek istemiştir. Bu doğrultuda köylerde görevli olan kolluk kuvvetlerini okuma ve yazma öğretmeleri ve onlardan yardım almayı düşünmüştür. Bu uygulama eğitim kursları fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eğitim kursları başarılı sonuçlar verince kolluk kuvvetlerinin yerine köy çocuklarının bu görevi yapabileceği düşüncesiyle 21 köy enstitüsü tesis edilmiştir. Köy Enstitüleri uygulamalı eğitim anlayışı ile çalışmaları için köylerin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Enstitülerin hiyerarşik olarak tepesinde bulunan Yüksek Köy Enstitüleri de Türkiye’de halka yönelik üniversitelerin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Türkiye’de siyasi olarak 1950 seçimlerinde iktidar değişimi yaşanınca 1954 yılında Köy Enstitüleri İlk Öğretmen Okulu adı altına alınıp enstitü uygulamasına son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, Eğitim Tarihi, Halk Eğitimi

**FOUNDATION OF VILLAGE INSTITUTES AND PUBLIC EDUCATION ACTIVITIES:
AN EXAMPLE OF SOCIAL TRANSFORMATION AND MODERNIZATION IN THE
VILLAGE****ABSTRACT**

In the transition period from the empire to the nation-state, the Republic of Turkey has implemented some policies to ensure the development of the society in every aspect in line with the determined targets. Firstly, while the reforms based on economic development were made, it was also aimed to raise the education and cultural level of the society. From this point of view, the policy of state control in the field of economy and populism in the field of education were both taken as the basis. It has been declared that new letters would be used by making a Letter Revolution on November 1, 1928, so that all people would be literate. In order to teach this new alphabet to the whole public, national schools were opened on 1 January 1929. Since national schools were generally opened in the cities, reading and writing education services, unfortunately, did not reach the villages. Regarding the fact that most of the population lived in villages at that time, Mustafa Kemal wanted to include the education campaign in the villages as well. In this direction, it is thought that the law enforcement officers in the villages would also help the people in the village by teaching them how to read and write. This application gave a way to the emergence of the idea of trainer courses. When the trainers' courses yielded successful results, 21 village institutes were established with the thought that village children could handle this task instead of law enforcement officers. Village Institutes have played a great role in the development of the villages, as they initiated work with an approach of applied education. High Village Institutes, which were found at the top of the institutes hierarchically were also accepted as the first examples of public universities in Turkey. When there was a political change of power in Turkey in the 1950 elections, the Village Institutes were renamed Primary Teacher Education School in 1954 and the institute application was thus terminated.

Keywords: Village Institutes, History of Education, Public Education.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ynsy-87@hotmail.com Orcid: 0000-0002-3980-2188

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 256-267

Makale Geliş Tarihi:12.01.2023

Makale Kabul Tarihi:19.03.2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

GİRİŞ

Milli Mücadele başarıyla sonuçlandıktan sonra yeni Türk devleti kurulmuştur. Ülkeyi ekonomik, kültürel, sosyal ve diğer alanlarda kalkındırmak adına birçok yenilik yapılmıştır. Yeni Türkiye'nin inşasında şüphesiz en önemli öncelik eğitim meselesi olmuş ve bu doğrultuda hareket edilmiştir (Çakmak, 2007: 222). 3 Mart 1924 tarihinde yapılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yeni Türkiye devletinin eğitim alanında ikilik yaratacak bütün kurumlarını tek çatı altına toplayarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlamıştır (Kapluhan, 2012: 179). Bahsi geçen dönemde nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Aynı zamanda okuma ve yazma bilen sayısı da çok az bir seviyede idi. Bu durum devleti yapılacak yeniliklerin önünde en büyük engelin cehalet olduğu düşüncesine kanalize etmiştir. Bu çerçevede yurttaşların çağdaş medeniyetler seviyesine getirilmesi için eğitilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Harf Devrimi yapıldıktan sonra Millet Mektepleri ile örgün eğitim dışında kalan bireylerin eğitilmesi, okuma ve yazma öğrenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında yurttaşlara vatandaşlık bilgileri de verilmiştir (Kara, 2019: 45). Millet Mektepleri yurttan 1929-1935 yılları arasında faaliyet göstermiş ve istenilen netice elde edilemediği için çeşitli sebeplerden dolayı kapatılmıştır (Kara, 2020: 135). Halkın çoğunun köylerde yaşıyor olması devlet adamlarının bu bölgelerde faaliyet gösterecek ve buradaki halkı yetiştirecek kurumlar tesis etmek için faaliyetlere girişmesine vesile olmuştur. Burada tesis edilecek kurumlar ile köyden gelen nitelikli öğrencilerin kaliteli bir eğitim aldıktan sonra köyelerine dönüp okuma ve yazma imkânına sahip olmayan vatandaşları eğitip ülkenin okuryazarlık oranını yükseltmek amaçlanmıştır (Esen, 2013: 1). 1930'lu yıllara gelindiğinde köylerdeki halkın eğitimi ile ilgili yeni bir dönem başlamıştır. 1935 yılında Milli Eğitim Bakanlığı görevinde bulunan Saffet Arıkan'a bahsi geçen dönemde bir rapor sunulmuştur. Raporda ülke genelinde ciddi anlamda bir okuma ve yazma sıkıntısı olduğu ifade edilmiştir. Saffet Arıkan ilk olarak Ankara'nın Çubuk, Ayaş, Polatlı sonrasında Eskişehir, Afyon Aziziye, Erzincan Kelkit, Tercan ve Pasinler gibi yerlerde çalışmalar başlatmıştır. Bu doğrultuda 1936 yılında Atatürk'ün de telkinleriyle Köy Eğitim Kursları açılmıştır. Bu kurslar vasıtasıyla kırsal kesimdeki okuryazar oranı artmış, kır ve kent arasındaki dengesizlik giderilmiştir. Bu çalışmalar olumlu sonuçlar verince birkaç yıl sonra açılacak olan Köy Enstitülerine zemin hazırlamıştır (Mısırlıoğlu, 2018: 2)

1936 yılında öğretmen okullarından her yıl 650 mezun olduğu fakat ölüm, istifa ve emeklilik gibi nedenlerden dolayı bu sayının 300-350 arasına düştüğü görülmüştür. Bu durumun devam etmesi halinde ciddi manada bir öğretmen açığı olacağı öngörülmüştür. 1937 yılında Atatürk Saffet Arıkan'ın da fikrini alarak Eskişehir Çifteler ve İzmir Kızıllıçlı'da öğretmen yetiştirmek için çalışmalar yapılmasını istemiştir. Bu doğrultuda 1938 yılına gelindiğinde, Edirne Karaağaç,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Lüleburgaz Kepir tepeye köy öğretmen okulları açılmıştır. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilen Hasan Ali Yücel ile birlikte bu kurumların açılması hızlanmıştır (Çakmak, 2007: 223-224).

1939 yılında toplanan I. Maarif Şurasında Köy Enstitülerinin açılması düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Kırsalda yaşayan yurttaşlara sadece okuma ve yazma eğitimi verilerek kalkınmanın ve gelişmenin yeterli olmayacağı, öğretmen yetiştirecek kurumların çok yönlü kalifiye eleman yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni açılacak olan bu kurumlara “Köy Enstitüsü” adı verilmesi uygun görülmüştür (Aysal, 2005: 273). Bu çerçevede son olarak 19 Mart 1940 tarihinde Köy Enstitüleri düşüncesi TBMM’ye sunulmuş 17 Nisan 1940 tarihinde yayınlanan kanun ile kabul edilmiştir (Akyüz, 1997: 339). Bu çalışma ile Köy Enstitülerinin kurulması, halk eğitim faaliyetleri ve bu konuda ileride yapılacak olan eğitim tarihi ile ilgili çalışmalara ışık tutmak amaçlanmıştır.

1. KÖY ENSTİTÜLERİNİN KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE HALK EĞİTİMİ FAALİYETLERİ

1915-1919 arası dönemde sıkıntılı bir süreçten geçen Türkiye, kurtuluş mücadelesinin kazanılmasının ardından Cumhuriyeti ilan ederek yeni bir döneme girmiştir. Savaşın fiili safhası bitmiş bundan sonraki mücadelenin cehalet ve geri kalmışlıkla yapılacağı hususunda fikir birliğine varılmıştır. Eğitime verilen değeri henüz bağımsızlık elde edilmemişken Yunanlılar ile savaşıldığı dönemde 15 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresinin toplanmasından anlamak mümkündür. Kongrede Türk eğitim sisteminin nasıl olması gerektiği, öğretmenlerin yetiştirilme şekilleri, köy öğretmeni yetiştirme hususunda yaşanan sorunlar ve ilkökul problemleri üzerinde durulmuştur. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir milletin ekonomik ve kültürel gelişimi açısından ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir. Mustafa Kemal konuşmasının devamında eğitime yeteri kadar önem vermeyen milletlerin geri kalacaklarını, bu sebeple yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin yeni öğretim programlarını benimseyerek topyekûn bir gelişme için çalışması gerektiğini vurgulamıştır (Demirkaya, 2015: 186). Bunu yaparken günün şartlarına uygun çağdaş medeniyetler olarak nitelendirilen ülkelerden eğitim ve öğretimin planlanması açısından görüşlerinden istifade etmek için 1924 yılında Amerikalı eğitim bilimci John Dewey ve 1925 yılında Alman Eğitim Bilimci Alfred Kühne ülkemize gelmişlerdir. Bu şahısların hazırladıkları raporlar ülkenin eğitim durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Yabancı ve yerli uzmanların raporları ışığında bu eğitimcilerin görüşleri alınarak köylerde eğitim ve öğretim faaliyetleri başlatılabilmek için öğretmen yetiştirme çalışmalarına başlanmıştır. 1926 yılında Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati Bey “*Maarif Teşkilatına Dair Kanun*” ile öğretmen okullarından ayrı olarak Köy Öğretmen okulları kurulması ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Fakat bu girişimden istenilen sonuç elde edilemeyince açılan okullar kapatılmış ve köyler için öğretmen yetiştirme faaliyetleri bir süre ertelenmiştir (Oğuzkan, 1990: 12-37).

Cumhuriyeti kuran yönetici kadro ülke nüfusunun önemli bir kısmının kırsalda yaşayan ve okuma yazma bilmeyen insanlardan oluştuğunun farkındaydı. Bu sebeple bütün halkı okuryazar yapmak istiyorlardı. Köylere dışarıdan öğretmen yetiştirme düşüncesi çok başarılı sonuçlar vermediği için köye köyün içinden öğretmen yetiştirmek daha makul görülmüştür. Bu doğrultuda Eğitim Okulları olarak bilinen okullar açılmıştır. Yörede askerliğini yapmış zeki ve ahlaklı köylü gençler arasından seçilen kişilere yoğun ve etkili bir eğitim verildikten sonra köy okullarına göndermişlerdir. Köy Enstitüleri projesi o güne kadar uygulanan eğitim projelerinden farklı ve tamamen Türkiye'ye özgü bir projeydi. Bu proje ile, "Köylüyü, köyde eğitmek, köyden çıkan öğrenciyi eğitici olarak köye göndermek" (Türkoğlu, 2009: 128) düşüncesiyle hareket edilmiştir. Eğitimcilerin yapmış oldukları çalışmalar titizlikle takip edilmiştir. Köyde yetişen ve köyün şartlarını bilip uyum sağlayan eğitimciler, öğretmen okullarından mezun olan şehirli eğitimciler gibi görevi yarım bırakıp köyleri terk etmemişlerdir. Köylü halka okuma ve yazma öğretmiş bunun yanı sıra zirai ve teknik olarak enstitülerde aldıkları eğitimi bu insanlara aktarma imkânı bulmuşlardır. Köylere öğretmen yetiştirmek için kurulmuş ve öğrencilerini köylerde yaşayan çocuklardan seçen yatılı öğretmen okulları daha sonra Köy Enstitülerine dönüşmüştür. Öğretmen okullarından farklı olarak bu okullara enstitü denmesinin sebebi çok amaçlı eğitim vermeleridir. "Çok amaçlı olması, salt öğretmen değil, tarımcı, sağlıkçı, tekniker de yetiştireceği için. Ağırlıklı olarak tarım alanında denemeler, araştırmalar yapılması öngörüldüğü için" (Özkan, 2009: 60) Köy Enstitüleri sadece bir eğitim projesi değil aynı zamanda yeni kurulan Cumhuriyet kazanımlarının bütün halka yayılması ve içselleşmesini sağlamak için kurulmuştur. Bu okulların açılması ile ulaşılmak istenen hedefi şu şekilde ortaya koymak mümkündür; "Eğitim ve kalkınmanın köye çekilmesi, 'halkçılık' ilkesinin de gereği idi. Laik eğitim, kadın-erkek eşitliği, cumhuriyet, demokrasi bilinci, ümmet yerine millet olmanın benimsenmesi ancak eğitimle sağlanabilirdi" (Serter, 2007: 200). Köy Enstitüleri bütün halka din, dil köken ve mezhep ayrımı yapmadan herkese yeteneği ölçüsünde iş yaratan ve bu insanları topluma faydalı hale getiren okullar olmuştur. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu yayınlanarak, öğretmen okulları köy enstitülerine dönüştürülmüştür. Coğrafi yapı ve imkânlar göz önünde bulundurularak detaylı incelemeler sonucunda açılacak okullar için ülke yirmi bölüme ayrılmıştır. Her bölüme bir enstitü açılması kararlaştırılmıştır. Enstitülerin, özellikle şehirlerden uzakta köylere ve su kaynaklarına yakın olan bölgelere kurulmasına dikkat edilmiştir (Koç, 2007: 169).

Köy Enstitülerinin kurulmasında şüphesiz en büyük pay Hasan Ali Yücel'e aittir. Saffet Arıkan'ın 1938'de Milli Eğitim Bakanlığı görevinden ayrılmasından sonra Hasan Ali Yücel bu göreve getirilmiştir. Onun göreve gelmesiyle 3803 numaralı 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilip 22 Nisan 1940 tarihinde yayımlanan Köy Enstitüleri Kanunu ile köy enstitüleri önceden kurulan dört

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

öğretmen okulunun enstitüye dönüştürülmesi ile resmen kurulmuştur. Hasan Ali Yücel göreve geldikten sonra İsmail Hakkı Tonguç da ilköğretim genel müdürlüğüne getirilmiştir. İlk olarak enstitü kurulan yerler; 1941 Konya İvriz ve Sivas Pamukçınar, 1942 yılında Erzurum Pulur, 1944 yılında Diyarbakır Dicle ve Aydın Ortaklar son olarak 1947 yılında Van Erciş olmak üzere 7 enstitü kurulmuştur (Dündar, 2015: 32). O dönem Türkiye’de enstitülerin dağılışı ise aşağıdaki haritada şu şekilde verilmiştir:

Görsel 1: Enstitü Açılan Yerler ve Nüfusları (Tonguç, 1997:393)

Köy Enstitülerinin yapısı ve işleyişine bakıldığında öncelikle göze çarpan şey bu okulların tarıma elverişli olan bir yerde kurulmaları olmuştur. Burada hem halkı eğitmek ve yapılan devrimleri daha iyi idrak etmelerini sağlamak hem de kalkınmak için kalifiye insan gücü yetiştirmek amaçlanmıştır. Köy Enstitülerinin kuruldukları yerler haricinde diğer önemli bir husus ise ödenekleri ve bütçeleri konusu olmuştur. Enstitülerin giderleri devlet bütçesi, insan emeği ve ekonomik örgütlenmelere dayanmıştır. Fakat savaş ve kıtlık yılları olmasından dolayı enstitülerin en büyük problemi bütçe yetersizliği olmuştur (Esen, 2013: 24). Bu durum öğretmen maaşlarına da yansımıştır. Buna göre enstitü mezunu öğretmenlere verilen maaş ayda 20 lira ile sınırlı kalmış, altı sene sonra bu miktar 30 lira olmuş 15 yıl sonra ise 40 liraya çıkartılmıştır. Maaşların düşük olmasından dolayı öğretmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için kendilerine tarıma uygun köy arazileri verilmiştir. (Akdoğan, 2016: 77).

3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu’nun on yedinci maddesi gereğince, enstitülere öğretmen alınırken şu şartlar dikkate alınmıştır:

- 1- Yüksekokullar ve üniversitelerin fakülte mezunları
- 2- Gazi Terbiye Enstitüsü mezunları
- 3- Öğretmen okulları mezunları
- 4- Ticaret liseleri ve orta ziraat okulları mezunları
- 5- Erkek sanat okulları ve kız enstitüleri mezunları
- 6- Köy Enstitüleri mezunları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

7- İnşaat usta okulları mezunları

8- Bunlardan başka her türlü teknik ve mesleki okullardan başvuranlar çalışabilirler” (Gedikoğlu, 1971: 69)

Köy Enstitülerine öğretmen alınırken sadece matematik, Türkçe, sosyal bilimler bilen öğretmenler değil aynı zamanda teknik ve mesleki bilgi sahibi olan öğretmenlerin de tercih sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler ile ilgili alım şartlarına bakıldığında şu hususlara dikkat edilmiştir: Köyde yaşayan köylülerin çocukları arasından sağlıklı ve zeki olmak, çalışkan ve verilen görevi eksiksiz yapabilen, kendi yaşlarına göre daha bilgili ve başarılı olmak. Aranılan niteliklere uygun seçim yapabilmek adına öğrenci fişleri oluşturulmuştur. Bölgeden sorumlu müfettişler ve başöğretmenler köylere gidip uygun olan köylü çocuklarının bilgilerini alıp Milli Eğitim Müdürlükleri ve Köy Enstitülerine göndermişlerdir. Buraya gelen öğrenciler farklı bir komisyon tarafından yeniden değerlendirilip uygun görülenler doktor raporlarından da sağlam oldukları tespit edildikten sonra enstitülere alınmışlardır (Şeren, 2008: 214).

2. ENSTİTÜLERİN GELİŞİMİ VE İŞLEYİŞİ

3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte öğretim birliği sağlanmış, çağdaş ve laik bir eğitim sistemine geçilmiştir. Cumhuriyet dönemi eğitim faaliyetleri ülke genelinde Cumhuriyetin değer ve kazanımlarının yerleşmesinde etkili olmuştur. Eğitimin milli ve bize özgü olması eğitim politikalarının amaçlarından biridir. 1935 yılında yapılan nüfus sayımında toplam nüfus 16.158.018 olarak hesaplanmıştır. Bu dönemde şehirde yaşayan nüfus 3.802.642 yani toplam nüfusun % 23,53’ü kadar iken köylerde yaşayan nüfus 12.355.376 toplam nüfusun % 76,47’sine tekabül etmektedir (TÜİK, 2005). Bu sayılara göre ülke nüfusunun çoğu kırsal kesimlerde yaşamaktadır. O dönem köy sayısı 40 bin civarında bu köylerin 5 bininde okul ve öğretmen bulunmaktadır. Bu durum bile köylünün ihtiyaçlarını karşılayacak nicelikte ve nitelikte öğretmen yetiştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır (Uygun, 2007).

Köy Enstitüleri eğitimi sadece teorik bilgidan ibaret görmemiş aynı zamanda teknik bilgilerin de verildiği birer kurum olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu bilgiler bazen çekiç kullanmak, dikiş makinesinde çalışmak, duvar sıvama teknikleri, bağda makas kullanımı şeklinde olmuştur (Baykal, 2009: 113-126). Köy Enstitülerinden mezun olan bireyler sadece öğretmen olarak değil aynı zamanda köyde ihtiyaç duyulan inşaatçılık, terzilik, dülgercilik gibi meslekleri de öğrenerek aldıkları eğitimi gittikleri köylerdeki halka aktarma imkânı bulmuşlardır. Yine bu doğrultuda gittikleri yerlerde imkânlar kısıtlı ve kalifiye iş gücü bulunmadığından oturacakları öğretmen lojmanlarını ve okulların binasını da kendileri yapmışlardır. Bu sayede modern inşaat tekniklerini gittikleri köylerdeki yurttaşların öğrenmesini sağlamışlardır (Erol ve Erol, 2021: 84).

Öğretim programları konusunda Köy Enstitüleri kendi programlarını zaman içinde kademeli bir biçimde oluşturmuşlardır. Enstitülerin ilk aşaması olan Eğitim Kurslarında 1936 tarihinde

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

uygulanmaya başlanan “Köy Eğitimci Yetiştirme Kursları Müfredat Programı Taslağı” 1938 tarihinde yürürlüğe sokulmuş ve bazı değişiklikler ile 1948 yılına kadar uygulanmıştır. Öne çıkan dersler Eğitim Bilgisi, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Türkçe, Geometri, Aritmetik, Atölye ve Ziraat olarak sayılabilir. Kuruluşundan 1943 tarihine kadar enstitüler, ortaöğretim kurumlarının programlarından istifade ederek kendi programlarını oluşturmuşlardır. Bu yüzden uygulama hususunda bazı farklılıklar olduğu görülmüştür (Altunya, 2014: 28-49). 1943 yılındaki program dâhilinde beş yıllık öğretim süresinde kültür ile ilgili derslerin 114 hafta, ziraat ile ilgili derslerin 58 hafta, teknik ve uygulamalı derslerin ise 58 hafta yapılması kararlaştırılmıştır. Öğrencilerin dinlenmesi için 30 hafta gibi bir süre tatil için ayrılmıştır. Enstitülerde haftalık 44 saat ders verilmiş, bu derslerin 22 saati kültür ile ilgili derslere, 11 saati tarım uygulamaları ile ilgili ve 11 saati de teknik ders ve uygulamalarına ayrılmıştır (Makal, 2009: 55). Ziraat derslerine katılım karma eğitim şeklinde kız ve erkek ayrımı yapmadan gerçekleştirilmiştir. Ama uygulamada fizyolojik özellikler göz önüne alınarak konu dağılımı yapılmıştır. Burada amaçlanan deney ve gözlem yapmanın yanı sıra tartışma, araştırma ve inceleme gibi yöntemleri uygulamak olmuştur (Oğuzkan, 1990: 12-37). Dönemin aydınlarından olan Fakir Baykurt, Enstitülerin çalışması ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Ona göre,

“...Daha ilk hafta kavradım, enstitüde ders, iş aynı değerde. Yalnız kitap bilgisi ezberleyene diploma yok. İnsanın elinden iş gelecek. Haftalık çalışma 44 saat. Bunu ikiye bölmüşler. Yarıyı kültür dersi: Türkçe, Matematik, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Doğa Bilgisi, Fizik, Kimya, Resim, Beden Eğitimi. Yani öbür okullarda okunan derslerin hepsi; ayrıca Eğitim, Ruhbilim, Toplum Bilim var. Her ay yazılı, sözlü yapıyor. Zamanın öteki yarısını işe ayırmışlar: 22 saat. İş de ikiye ayrılıyor: Tarım, Teknik Sanatlar.” (Baykurt, 2018: 19).

Bu çalışma sistemi öğrenciyi sorgulamaya sevk eden, becerilerini geliştirip ezberci eğitim anlayışından kurtaran bir niteliğe sahiptir. 1947 yılına gelindiğinde müfredatta öğretmenlik mesleği için önem arz eden genel psikoloji, çocukluk ve gençlik ruh bilimi, eğitim bilimleri, özel öğretim yöntemleri ve uygulama, toplum bilim, eğitim tarihi ve teşkilatı gibi dersler eklenerek yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni müfredat programı ile meslek ve kültür derslerinin sayısı artırılmıştır (Uygun, 2007).

1936-1947 yılları arasındaki 11 yılda enstitüler ve eğitimci kursları için harcanan para 51.000.000 lira olarak tespit edilmiştir. Kısıtlı bütçeye rağmen 21 köy enstitüsü kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Böyle kısıtlı bir bütçeyle enstitülerin ayakta kalmaları şüphesiz üretim yapıyor olmalarına bağlanabilir. Çünkü piyasadaki sebze, meyve, hububat, süt ve et gibi ürünleri kendisi üretme kapasitesine sahipti (Makal, 2009: 55-122). Enstitülerin 1944 yılındaki faaliyetleri ve istatistiklerine baktığımızda, öğrenci sayısı 16400 civarında olup 1940-1944 arası dönemde 306 bina inşa edilmiştir. Yine 15000 dönüm arazi de hem eğitim amacıyla kullanılmış hem de ekilip biçilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bunlar içinde yaklaşık 1500 dönüm sebze ekimi yapılmış, 250000 adet meyve fidanı dikilmiş, 1200 dönüm bağ kurulup 9000 civarı hayvan bakılmıştır. Her enstitü günlük 1500 kg ekmeğe ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda kendi uhdelerinde değirmenler kurup buğdayı una çevirmişler ve aynı zamanda fırınlar açarak tüketim ürünlerine kaynak oluşturmak amacıyla kooperatifler kurmuşlardır. Bununla da kalmayıp enstitülerde elektrik işlerinde uzman yetiştirmişlerdir(Makal,2009: 55-122).

Köy Enstitülerinde teorik ve uygulamalı derslerin yanında güzel sanatlar ile ilgili çalışmalara da kıymet verilmiştir. Halk oyunları sanat ve kültür alanında öğrencilerin yetişmesi amacıyla halk oyunları, şarkı ve türkü söylemek, çalgı çalmak gibi beceriler kazandırılmıştır. En önemli kazanımlardan biri de halk müziğini batı tekniğiyle harmanlayarak yenilikçi imkânları ulusal bir müzik yaratmada kullanmışlardır (Kirby, 2012: 357-362). Köy Enstitülerinde müfredat genel olarak, kültür dersleri, tarım dersleri ve teknik dersler olarak 3 grupta toplanmıştır. Haftada 22 saat olarak tertip edilen kültür dersleri fizik, kimya, matematik, Türkçe, tarih yabancı dil, coğrafya, resim iş, müzik, beden eğitimi, tabiat ve okul sağlığı, ev idaresi, yurttaşlık bilgisi, çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi, tarım ve işletme ekonomisi, kooperatifçiliktir. Tarım dersleri ise enstitünün açıldığı bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olarak 11 saat verilmekte olup fidancılık, meyvecilik, tarla ziraatı, bağcılık ve sebzeçilik bilgisi, sanayi bitkileri ve tarım, hayvan bakımı, arıcılık ve ipekböcekçiliği, kümes hayvancılığı, balıkçılık ve su ürünleri bilgisidir (Özgen, 1993: 67). Teknik dersler kız ve erkek öğrencilerin kabiliyetlerine göre şekillenmiş ve 11 saatlik program uygulanmıştır. Erkek öğrenciler genellikle duvarcılık, nalbantlık, dülgercilik, demircilik, yapıcılık, betonculuk, marangozluk dersi görürken kız öğrenciler, biçki ve dikiş, örgü ve dokuma, ziraat sanatları derslerini görmekteydi (Gedikoğlu, 1971: 115).

Köy Enstitüleri sadece zirai anlamda faaliyetler yürütmemiş aynı zamanda kuruldukları yerlerin çevresini ağaçlandırmışlardır. Bu sayede köylerin çevresi orman bakımından zengin hale getirilmiştir. Burada yetişen bireyler köylü yurttaşları modern hayvancılık yöntemleri hususunda bilgilendirip hayvancılık faaliyetlerinin daha bilinçli şekilde yapılmasına katkı sağlamışlardır. Bunun yanında köye dağlardan su getirecek düzeyde teknik bilgiye ve kendilerinin yazıp sahneledikleri oyunları enstitü açık hava tiyatrolarında sunabilecek kültüre sahiplerdir (Serter, 2007: 150-200). Köy Enstitüleri üstlendikleri görevden dolayı köylerden kırsal kesimi her anlamda kalkındıracak kalifiye eleman yetiştirmiştir. Bu hizmetleri ülkenin en ücra köşelerine taşımış ve halk birçok konuda aydınlatılmıştır. İlk mezunlarını 1942 yılında son mezunlarını ise 1951-1952 eğitim öğretim yılında vermişlerdir (Toprak, 2008: 50-55).

Köy Enstitülerinin eğitim bağlamında katkılarına baktığımızda, ilköğretim alanında öğretmen ve eğitimci sayısı olarak 26016 kişi yetiştirmiştir. Böylesine hızlı ve verimli neticelerin alındığı başka bir kurum örneği yoktur. Cehalete karşı açılmış bu savaşı yurdun en kuytu köşelerine kadar taşıyıp

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

köylerdeki yurttaşların çağdaş eğitimle buldukları yeri kalkındırmaları sağlanmıştır (Gedikoğlu, 1971: 231). Enstitü mezunu öğretmen ve öğretmenlerin köylere gitmeleriyle birlikte öğrenci sayısı da büyük miktarda artmıştır. 1941–1942 eğitim öğretim yılında 3899 olan beş yıllık öğretmenli köy sayısı 1951-1952 döneminde 12735'e kadar yükselmiştir. Bahsi geçen sayıya 6533 öğretmenli köy okulu sayısı da eklenince 19268 gibi bir sayıya ulaşmıştır. Öğrenci sayısına bakıldığında, öğretmeni olan köy okullarında sayının 394.626'dan 1.08.135'e çıktığı görülmüştür. Eğitimli okullardaki öğrenci sayısı o dönemde 213.824 artmıştır. Genel toplama eklendiğinde bu sayı 1.300.959'u bulmuştur (Gedikoğlu, 1971: 231–232).

Köy Enstitüleri kapanana kadar ülkede okuma ve yazma konusunda sıkıntı yaşayan yurttaşların çoğunun problemlerini çözmüştür. Ayrıca burada verilen teknik ve teorik bilgiler sayesinde çok yönlü kalifiye bireylerin yetişmesine ön ayak olmuştur.

3. KÖY ENSTİTÜLERİNİN KAPATILMASI

1943 yılında II. Eğitim şurası toplanmıştır. Burada Köy Enstitülerine karşı yapılan eleştiriler sesli bir şekilde dile getirilmeye başlamıştır. Üniversite öğrencileri arasında yaşanan sağ sol gruplaşmalarının Köy Enstitülerinde yaşanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Enstitülerin üretim faaliyetleri eleştirilmiş ve bu uygulamanın gelenekler ve milliyetçilik yönünden eksik olduğu ifade edilmiştir. Köy Enstitülerini eleştiren kesimin çoğunluğu, eğitim politikalarından haberi olmayan kişilerdi. Bunlar, iş eğitimi yönetimi ile ilgili uygulamaları eleştirmiş ve bu eğitim modelinin ilkel olduğunu öne sürmüşlerdir. İsmail Hakkı Tonguç bu eleştirilere karşı motor ve makine yöntemlerinin enstitülere girmesini ve kullanımını teşvik etmiştir. Hatta bu doğrultuda “*Motor ve makineleri enstitülerin oyuncağı yapacağız*” demiştir (Türkoğlu, 1997: 492-493). Buradaki amaç öğrencilerin küçük yaştan teknolojik araçları kullanabilme yeteneğine sahip olmalarını sağlamaktır. Köy Enstitüleri başarılı faaliyetlerini ancak 1946 yılına kadar devam ettirebilmiştir. Aynı yıl içerisinde Köy Enstitülerine en büyük desteği veren dönemin Milli Eğitim bakanı olan Hasan Ali Yücel'in görevi sona ermiştir. 1946'dan sonra kırsal bölgelerde daha önce sürdürülen eğitim seferberliği durmuş, enstitülerin eğitim metotları değiştirilmiş onun yerine ezberci ve teorik eğitime geçilmiştir. Yanı sıra enstitülerin öğretmenleri görevlerinden alınmış ve kötü bir muameleye maruz bırakılmıştır (Makal, 2009: 55-122).

Sonraki dönemde köy enstitülerinin temeli kabul edilen köy eğitmeni yetiştirme kursları da sekteye uğramaya başlamıştır. Bu kurslardan mezun olup çalışmaya başlayan eğitmenlere devlet desteği kesilmiş olup o güne değin birçok insanın okuma ve yazma öğrenmesini sağlayan bu uygulama işleyemez hale gelmiştir (Sayılğan, 1966, ss.111-118). Köy Enstitüleri ile ilgili diğer bir eleştiri ise “*Köylü eğitilirse koyunları kim güdecek*” gibi söylemler ve “*Köy Enstitülerinde okuyanları köyde bırakmaya hakkımız yok*” gibi eleştirilere evrilmiştir (Demirkaya, 2015: 202).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

CHP döneminde başlayan eleştiriler Demokrat Parti döneminde de devam etmiştir. Bu dönem eleştirilerin temelinde din ve milliyetçilik hususu vardır. Buradaki ders programında din dersi olmayışı ve kız erkek karma eğitim uygulanması ve burada yetişen gençlerin milliyetçi bir düşünce ile yetişmediği anlayışı köy enstitülerine olan olumsuz bakışı arttırmıştır. Enstitülerin kapatılma sürecini hızlandıran bir diğer husus ise 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçilmesi olmuştur. Bu dönemde CHP oy kaybetme korkusuyla Köy Enstitülerine yeteri desteği verememiştir. Bu sebeple enstitülerin kapanması hızlanmıştır (Demirkaya, 2015: 203).

1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelince Köy Enstitülerinin kapatılması için girişimlere başlanmıştır (Tangülü, 2012: 391). Bu dönemde eleştiriler devam etmiş “*ahlaksızlık yuvaları*” olarak nitelendirilen bu kurumlarda ilk olarak eğitimde kız ve erkek öğrencileri ayırmışlardır. Sonrasındaki süreçte eğitim süresi 6 yıla çıkarılmış ve programlar kentlerdekilere ile denk hale getirilmiştir (Serter, ss.150-200). Bu kurumlar zamanla önce yatılı öğretmen okullarına sonra yatılı okullara ve nihayetinde liselere dönüştürülerek 1954 yılında “Köy Enstitüleri” adını taşıyan okullar, 27. 01. 1954’te çıkan 6234 sayılı yasa ile kaldırılmıştır (Tangülü, 2012: 404).

4. SONUÇ

Kurtuluş savaşı başarıyla gerçekleştiikten sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları asıl savaşın cehalete karşı verileceğini ifade etmiş ve bu doğrultuda 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında birleştirerek laik ve çağdaş bir eğitime geçişin ilk adımını atmışlardır. Sonrasında Arap harfleriyle okuma ve yazmanın zor olmasından dolayı 1928 yılında Harf Devrimini gerçekleştirip yurt genelinde okuma ve yazma bilmeyen herkese ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda yeni harflerin yaygınlaştırılması maksadıyla 1929 yılında Millet Mekteplerini kurmuşlardır. Millet Mektepleri istenilen sonucu vermeyin 1932 yılında Halkevleri kurulmuş ve sonrasında kırsaldaki yurttaşlara ulaşabilmek adına Halkodaları teşkilatı kurulmuştur. Köy Enstitüleri ise 1930’lu yıllarda bir fikir olarak ortaya çıkmakla birlikte dönemin Milli Eğitim bakanları Saffet Arıkan, Hasan Ali Yücel ve dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç’un çabalarıyla 1940 yılında resmen kurulmuştur. 1944’lü yıllara gelindiğinde bu kurumlar ülkede büyük bir eğitim seferberliği gerçekleştirmişlerdir. Kuruldukları kırsal kesimlerde büyük faydalar sağlamışlar aynı zamanda bölgenin tarım ve ticaret anlamında canlanmasına ön ayak olmuşlardır. Köy çocuklarının ve sonrasında gelenlerin büyük bir çoğunluğu bu kurumlarda eğitim görüp sonrasında ülkenin önemli mevkilerinde görev alma imkânı bulmuşlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak bu kurumlarda siyasi ve ideolojik fikirler yayılma imkânı bularak tarafsızlık anlamında zarar görmelerine neden olmuştur. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bu kurumlardaki ahlaki ve dini anlamda olumsuzlukları ve halkın bu konudaki tepkilerini duymazdan gelme ve zararlı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

propagandaların yapılmasına izin verme gibi eleştirilere maruz kalmışlardır. Köylerde başlayan kalkınma amacına ve cehaletle topyekûn mücadele edilmesine rağmen köylülerin, bilimsel yöntemler ve bilimsel düşünceden uzun yıllardır gelen alışkanlıklardan ötürü bu yapıyı kırmak çok zor olmuştur. Fakat bu yapıyı kırmak için başlatılan yenilik hareketleri ve devrimler hedeflenen başarıyı sağlayamamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri hedeflenen amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetlerin devamlı olmayışı olarak gösterilebilir.

Gelen eleştiriler ve ülkenin çoğunluğundaki siyasi atmosferin giderek CHP'nin aleyhine doğru ivme kazanmasıyla 1946 yılında İsmet İnönü Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un görevlerinden ayrılmalarını istemiştir. 1950 yılında Demokrat parti seçimleri kazanıp iktidara gelince bu kurumlarda komünizm propagandası yapıldığını öne sürerek 27 Ocak 1954 yılında çıkarılan kanunla Köy Enstitüleri kapatılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti modernleşme anlamında yaptığı yenilikleri halkın tabanına kadar yayar iken önüne doğal olarak birtakım engeller çıkmıştır. Bunun sebebi Cumhuriyet kurulduktan sonra bile eski düzene geçmek isteyen bir kesimin sürekli olarak muhalif olmaları söylenebilir. Bir diğer sebep ise bu modernleşme sürecinin dünyadaki siyasi düşüncelerden etkilenmiş olmasıdır. Bu durum ise Türkiye'nin uygulamak istediği yeniliklerin yapılmasını ve istikrarlı bir şekilde uygulanmasını engellemiştir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, E. M. (2016). Köy Enstitülerinde Eğitim Anlayışı ve Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- AKYÜZ, Y. (1997). Türk Eğitim Tarihi (6. Baskı). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- ALTUNYA, N. (2014). Köy Enstitüleri Sisteminde Yönetim. MSGÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (10).
- AYSAL, N. (2005). Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 9(35), s. 267-282.
- BAYKAL, A. (2009). Okul Tasarımında Örnek Yaklaşım. İçinde: Köy Enstitüleri. 17-18 Nisan 2008 Tarihli Eğitim Mirasımız Köy Enstitüleri, Uygulanabilirliği ve Model Çalışmalar Sempozyumu Kitabı. İstanbul: Literatür Yayınları.
- BAYKURT, F. (2018). Köy Enstitülü Delikanlı, (2.Basım) İstanbul: Literatür Yayınları.
- ÇAKMAK, F. (2007). Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. 6(15), s. 221-250.
- DEMİRKAYA, B.G. (2015). Köy Enstitüleri Bağlamında Eğitim ve İdeolojinin Toplumsal Değişme Etkisinin İncelenmesi: Köy Enstitüleri Dergisi (1945-1947), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- DÜNDAR, C. (2015). Köy Enstitüleri. İstanbul: Can Yayınları.
- EROL, M. ve Erol, F. Z. (2021). Yeniden Var Olma Sürecinde Köy Enstitülerinin Rolü. Akademik Matbuat Dergisi, 5(1), s. 73-90.
- ESEN, S. (2013). Köy Enstitüleri, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kilis.
- GEDİKOĞLU, Ş. (1971). Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.
- KAPLUHAN, E. (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri, Marmara

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Coğrafya Dergisi, (26), s. 172-194.
- KARA, A. (2020). Türkiye’de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* (OTAD), IV(1), s. 114-141.
- KARA, A. (2019). Harf İnkılabının Yaygınlaştırılmasında Halkodalarının Rolü ve Önemi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Gaziantep.
- KİRBİ, F. (2012). Türkiye’de Köy Enstitüleri (4. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- KOÇ, N. (2007). Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir.
- MAKAL, M. (2009), Köy Enstitüleri ve Ötesi, İstanbul: Literatür Yayınları.
- MISIRLIOĞLU, C. (2018). Köy Enstitüleri Hakkında Değerlendirmeler (1940-1950), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- OĞUZKAN, A. F. (1990). Köy Enstitüleri ve Öğretim Programları. Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri. Ankara: Eğit-Der Yayınları. ss:12-37.
- ÖZGEN, B. (1993). Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri, İzmir: Dikili Belediyesi Kültür Yay., No: 1.
- ÖZKAN, R. (2009). Köy Enstitülerinde Ekip Çalışmaları, İmece ve Yurt Gezileri. İçinde: 17-18 Nisan 2008 Tarihli Eğitim Mirasımız Köy Enstitüleri.
- SAYILGAN, A. (1966). Köy Enstitüleri Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu İç Yüzleri, Ayyıldız Matbaası.
- SERTER, N. (2007). 21. Yüzyılda İnsan Merkezli Eğitim, İstanbul: Nesnel Yayınevi.
- ŞEREN, M. (2008). Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), s. 203-226.
- TANGÜLÜ, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), s. 389-410.
- TONGUÇ, İ. H. (1997). Kitaplaşmamış Yazılar. C.1. Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları.
- TOPRAK, N. G. (2008). Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- TÜİK (2005). 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Yay.
- TÜRKOĞLU, A. (2009). Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine. İçinde: 17-18 Nisan 2008 Tarihli Eğitim Mirasımız Köy Enstitüleri, Uygulanabilirliği ve Model Çalışmalar Sempozyumu Kitabı. İstanbul: Literatür Yayınları.
- TÜRKOĞLU, P. (1997). Tonguç ve Enstitüleri, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- UYGUN, S. (2007), Tanıklarından Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlk Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri), Ankara: MEB Yayınları.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Makale tek yazara aittir.

VIOLENCE IN HEALTH: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Yılmaz DAŞLI*

Ecem DEMİR YURTSEVEN**

Bahar TÜRKMENOĞLU***

ABSTRACT

This study aims to reveal the current situation of the articles written on violence in health by using the bibliometric analysis method, which has become a common problem of all societies. Although there are many studies on various subjects using the bibliometric analysis method, there is no study conducted using Web of Science (WoS) data on violence in health. The data set of the study consists of 13,130 research articles published between 2017-2021 by scanning in WoS on February 3, 2021, using the themes of violence in health, violence and health, violence in healthcare organizations, and violence in health institutions by including titles, abstracts, and keywords. The data were analyzed using the VOSviewer software (version 1.6.17). The analysis indicated that the United States is the first with 7226 research articles among 165 countries in 5 years, while Turkey is 24th with 145. According to the number of institution-based studies, Columbia University, which ranks first, published 323 research articles, the studies published in the USA received the highest citations (52,093), and Turkey received 527 citations in 5 years. It was found that the most-cited author was Richard Lowry with 1334 citations. It was found that the most frequently used keywords in studies on violence in health were intimate partner violence, violence, violence in health, violence and health, mental health, and violence and domestic violence. This study also revealed that academic studies on violence in health tend to increase over the years.

Keywords: Bibliometric analysis, violence in health, violence, WoS

SAĞLIKTA ŞİDDET: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, tüm toplumların ortak sorunu haline gelen “sağlıkta şiddet” ile ilgili yazılmış makalelerin bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak konuyla ilgili mevcut durumunun ortaya konulmasıdır. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak çeşitli konularda fazlaca çalışma yapılmasına karşın, sağlıkta şiddet alanı ile ilgili Web of Science (WoS) verileri kullanılarak yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın veri seti 3 Şubat 2021 tarihinde “violence in healt, violence and health, violence in healthcare organization ve violence in health institutions” temaları kullanılarak başlık, özet ve anahtar kelimeleri içerecek bir biçimde WoS’da tarama yapılarak 2017-2021 yılları arasında yayınlanmış 13.130 araştırma makalesinden oluşmaktadır. Elde edilen veriler Vosviewer (1.6.17) yazılım programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizle, 5 yıllık süreç içerisinde 165 ülke arasında Amerika’nın 7.226 araştırma makalesi ile birinci sırada yer aldığı, Türkiye’nin ise 145 çalışma ile 24. sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Kurum bazlı çalışma sayılarına bakıldığında ise birinci sırada yer alan Columbia Üniversitesinin 323 araştırma makalesi yayımladığı, en fazla atfın (52.093) yine Amerika’da yayınlanmış çalışmalara yapıldığı, Türkiye’ye ise bu 5 yıllık süre içerisinde 527 atf yapıldığı belirlenmiştir. En çok atf alan yazar 1.334 atf ile Richard Lowry’dir. Sağlıkta şiddet ile ilgili çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelerin “intimate partner violance”, “violence” “Violence in health”, “violence and health”, “mental health and violence” ve “domestic violence” olduğu görülmektedir. Yapılan çalışma sonucunda sağlıkta şiddet konusunda üretilen akademik çalışmaların yıllar itibariyle artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik analiz, sağlıkta şiddet, şiddet, WoS

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, ydasli@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6569-1103

** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ecemdemir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9714-0672

*** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hafik Kamer Örnek Meslek Yüksekokulu, baharturkmenoglu@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5631-3215

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 268-281

Makale Geliş Tarihi: 25. 01.2023

Makale Kabul Tarihi: 22. 03. 2023

Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

1. INTRODUCTION

Violence is a universal problem that disrupts the structure of societies and threatens the life, health, and happiness of individuals. Violence is a social phenomenon that does not and cannot disappear, which has had serious impacts on human life for thousands of years. Violence is constantly changing its form, like an actor in disguise. “Today it is shifting from the visible to the invisible, from the frontal to the viral, from brute force to mediated force, from the physical to the psychological, from the negative to the positive... creating the false impression that it has disappeared” (Chul-Han, 2012: 9). However, more than 1.6 million people die annually due to violence. Violence is the deliberate use of physical force or force against oneself, another person, a group, or community at the level of threat or activity and actions that result in or are likely to result in threats, injury, death, psychological harm, underdevelopment, or deprivation. As a result of this action, many people experience economic and social problems as well as physical, sexual, and mental health problems (Web 1).

Violence is a phenomenon that occurs at every stage of human life, and it is seen sometimes within the family, sometimes between individuals, sometimes at school, and sometimes at the workplace. Considering the place where the violence occurs, workplace violence appears as a major problem. Workplace violence is any act of physical violence, harassment, intimidation, or other threatening, destructive behavior that occurs in the workplace. It can range from threats and verbal abuse to physical attacks and murders (Web 1). Violence and harassment in the workplace are a significant and ongoing threat to employee safety and health, corporate productivity, and reputation (Web 2). The World Health Organization divides workplace violence into three categories (Web 1). In type 1 violence, the perpetrator has no legitimate relationship to the business or its employees and is usually committing a crime in conjunction with the violence. Robbery is the clearest example of this which is also called external violence. In type 2 violence, the perpetrator is the person who is the recipient of a service provided by the workplace or worker, such as verbal threats or attacks on healthcare professionals by patients or their relatives. It is considered client-initiated violence. In type 3 violence, the perpetrator is another employee or manager in the workplace. For example, violent behavior such as bullying, intimidation, and harassment is shown as an example of this type of violence.

Although workplace violence is seen intensely in all sectors, it is especially more common in the health sector. Violence in health refers to the physical force against health workers such as physicians, nurses, or patients, relatives, visitors, etc., in various public or private health institutions, organizations, and service areas such as hospitals, emergency services, private practice, home care services with all kinds of physical, psychological, sexual, and economic attacks against service recipients, as well as physical attacks against institution buildings and equipment. Victims of violence in health can be individuals who provide health services such as physicians, nurses, health technicians, or service recipients such as visitors, patients, or patient relatives. The perpetrator may be the patient, patient relatives, healthcare workers, or someone from out of the workplace (Bulut, 2019: 114-115).

Violence against healthcare workers brings about many negative consequences, particularly physical, psychological, and economic problems (Shi et al., 2017; Cebrino & Cruz, 2020). After the violence, undesirable situations such as decreased work motivation (Jaradat et al., 2016), professional

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

burnout (Zafar et al., 2016), depression (Tang et al., 2019), and quitting the job (Alameddine et al., 2015) may occur in healthcare workers. These affect the quality of health services and put health care delivery at risk (WHO, 2020). It also causes absenteeism and increased costs in the workplace (Schmidt & Diestel, 2014). For example, the use of metal detectors by security guards to prevent violence in health institutions and organizations is one of the cost increases caused by violence (Sumner et al., 2015).

Today, workplace violence against healthcare professionals is a global problem targeting people who play a key role in making the healthcare system work, providing healthcare services to the community, and improving health outcomes (Pınar et al., 2017; Ali Jadoo et al., 2018). According to the study conducted by the International Committee of the Red Cross (ICRC) in 2020, more than 600 incidents of violence against healthcare workers in 40 countries took place between February and July. According to this study, in 2020, the highest rate of violence in health in the last 20 years took place. The ICRC wanted to draw attention to violence in health and launched a campaign named *Health Care in Danger* (Web 3).

According to the violence in health report prepared by the Safeguarding Health in Conflict Coalition in 2020, while the COVID-19 pandemic was still ongoing, 1172 incidents of violence occurred worldwide against healthcare professionals and healthcare institutions. Approximately 412 of the 1172 cases that occurred were directly related to response measures such as arson of COVID-19 testing centers, targeting of healthcare workers on the way home from clinics, and violent reactions to mask measures (Web 4).

According to the report by the Union of Health Care and Social Services (Sağlık-Sen), 183 acts of violence took place against health institutions and organizations, and health workers in 2021. The forms of violence were 153 physical and verbal violence, 25 verbal violence, 4 mobbings, and 1 harassment. In the violence that took place, 341 perpetrators were involved, and 306 health workers in various fields were victims. Perpetrators of violence mostly consisted of patients and their relatives (Web 6). As in the whole world, the numbers do not fully reflect the reality in Turkey. It is known that the officially recorded events are much lower than the facts due to reasons such as the lack of studies in this field and the lack of methods to measure violence (Bowie, 2000; Brady & Dickson, 1999; Beech & Leather, 2006; Pınar et al., 2017).

Violence against employees in healthcare institutions has recently become the most discussed issue in the literature. Violence in the health sector is generally psychological in nature, and it is the field importance of which is not sufficiently understood since it is not recorded in many countries (Adib et al., 2022). However, studies reveal that health workers are at 16 times more risk than other sector workers (Elliott, 1997). The number of studies on violence in health has increased significantly in recent years (Bowie, 2000; Brady & Dickson, 1999; Beech & Leather, 2006; Pınar et al., 2017; Shi et al., 2017; Cebrino & Cruz, 2020; Phillips; 2016).

Although the number of publications on violence in health has increased, the number of articles published using the bibliometric analysis method is negligible. Bibliometric analysis studies on violence are generally related to *domestic violence*, *violence against women*, *peer bullying*, *sexual violence*, and *partner violence* (Brilhante et al., 2016; López-Cepero and FJ, 2009; Martins and

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Nascimento, 2017; Moura et al., 2020; Wu et al., 2020), and there is only one study addressing violence in health (Cebrino & Cruz, 2020).

Bibliometric analysis was firstly used by Pritchard (1960) and proposed instead of the bibliography. This analysis “has the potential to provide a systematic, transparent and reproducible review process based on comprehensive measurement of scientific activity” (Aria and Cuccurullo, 2017: 959). Thanks to bibliometrics, studies made in various periods were analyzed within the framework of the criteria (Köse et al., 2020). It is an essential analysis method to reach holistic results and obtain information about the orientation of the studies carried out in a particular field. “Bibliometric analyzes are reliable and informative analyzes that focus on the numerical analysis of scientific publications (Wilsdon et al., 2015: 5) and “evaluate the performance of publications and follow authors and institutions” (Özsoy and Demir, 2018: 2340). Thanks to these analyzes, “it is possible to statistically examine data such as author, subject, cited author, cited sources, and to reveal the general structure of the field in the light of the statistical results” (Yeşiltaş and Yılmaz, 2021: 4905-4906).

The bibliometric analysis study on violence in health was carried out only by Cebrino & Cruz (2020). In their study, Cebrino & Cruz analyzed 1791 articles indexed in the Scopus database between 1992 and 2019. Apart from this study, there was no related study in the literature review. Therefore, this study will fill this gap in the literature. Another importance is that it may help guide researchers who want to work on this issue by revealing the contribution of Turkey to the international academic community regarding violence in health.

2. METHOD

In this study, the studies published in the Web of Science (WoS) database on violence in health between the years 2017-2021 were examined using the bibliometric analysis method. The study data was limited to the Social Social Sciences Citation Index (SSCI) category from the Web of Science Core Collection (WOS) database and obtained by Boolean scanning with the code (TS=(Violence in Health) OR TS=(Violence and Health) OR TS=(Violence in Healthcare Organizations) OR TS=(Violence in Health Institutions)).

The data scanning was carried out, covering five years between 2017-2021 to reach a holistic interpretation by including keywords, titles, and abstracts. The Social Sciences Citation Index (SSCI) category written in English was scanned, and 15,099 studies were found, but when filtered as research articles, 13,130 articles were found. The data were analyzed using VOSviewer software (version 1.6.17).

In line with the purpose of the study, answers to the following questions were sought:

- What is the numerical distribution of the articles published on violence in health by years?
- What is the numerical distribution of the articles published on violence in health by countries?
- What is the numerical distribution of citations of the articles published on violence in health by countries?
- What is the numerical distribution of citations by the authors of the articles published on violence in health?
- What is the co-authorship numerical distribution of the articles published on violence in health by countries?
- What is the numerical distribution of the articles published on violence in health by journals?
- What is the numerical distribution of the articles published on violence in health by institutions?
- What are the most frequently used keywords in the articles published on violence in health?

3. RESULTS

The distribution of academic studies scanned in the Social Sciences Citation Index (SSCI) on violence in health published in WoS between 2017 and 2021 is given in Figure 1. Accordingly, it shows a gradual increase in the number of scientific studies on violence in health. A total of 13,130 studies were published in 5 years. According to Figure 1, 1960 studies in 2017, 2171 studies in 2018, 2627 studies in 2019, 3194 studies in 2020, and 3178 studies in 2021 on violence in health were conducted. These studies indicate a slight increase between 2017-2018 and a significant increase since 2019.

Scientific studies are carried out for the needs existing in societies and cannot be considered separately from their problems. Therefore, the increase in the number of publications is only an indication of the increase in violence in the social structure. The data given in Figure 1 is an indicator of the extent of violence in general, and violence in the health sector in particular. Surprisingly, the violence has increased at the same rate, especially in the current pandemic conditions, despite the great need for health professionals and the services they provide.

Figure 1: Number of publications between 2017 and 2021

In Table 1, the numerical distribution of the articles published in SSCI between 2017 and 2021 is shown by the top ten countries. Since there are 165 countries in this category, the top 10 countries in terms of the number of publications are discussed. Considering the first ten countries with the

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

highest number of publications, the USA is the first with 7210 publications, followed by the UK with 1347, Canada is the third with 1146, Australia is the fourth with 1021, South Africa is fifth with 607, and followed by Brazil with 433 publications, China with 404, Spain with 399, Sweden with 347, and Germany with 287 publications. Turkey ranks 24th with 145 publications out of 165 countries. These numbers reveal the place of Turkey in the international academic community in terms of studies on violence in health.

Table 1 shows that the number of studies increased significantly between 2017 and 2021. For example, there was a gradual increase in the number of publications almost every year in the USA. The most remarkable data in the table is in Spain, the number of studies of which was 89 in 2020, reached 130 in 2021 with an increase of approximately 50%. It is possible to say that the pandemic in Spain under very severe conditions had an impact on academic studies.

Table 1: Distribution of top 10 publishing countries by years

Year Country	2017	2018	2019	2020	2021	Total
USA	1148	1232	1462	1713	1671	7226
England	206	207	298	340	305	1356
Canada	161	200	219	291	285	1156
Australia	178	158	188	238	265	1027
South Africa	109	125	120	140	118	612
Brazil	73	77	79	100	104	433
China	51	59	64	114	116	404
Spain	46	60	74	89	130	399
Sweden	52	51	73	89	82	347
Germany	28	45	59	76	79	287
Turkey	15	17	29	42	42	145

According to Table 2, Columbia University-The USA (323 articles) comes first among the institutions where researchers, who publish academic studies on violence in health, study or are supported. The University of Michigan (310 studies) is in second place, again from the USA. In third place is the University of Toronto-Canada with 289 studies. The data given in Table 2 support Table 1.

Table 2 : Institutions of authors publishing on violence in health (top 10 institutions)

Institution	Article
Columbia University	323
The University of Michigan	310
The University of Toronto	289
Johns Hopkins University	247
The University of North Carolina	233
The London School of Hygiene & Tropical Medicine	227
Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health	225
The University of Melbourne	214
University of Washington	208
The University of California San Francisco	205

When the number of country-based citations is examined in Table 3, it is seen that there is a similar situation to the number of publications. The studies belonging to the top ten countries published between 2017 and 2021 received 96,269 citations. The United States received the most

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

citations (52,093), England ranks second with 10,905 citations, Australia is third with 7532, Canada is fourth with 7420, and South Africa with 5217, China is sixth with 3166, followed by Spain with 2582 citations, Brazil with 2547, and Italy with 2433 citations, while the Netherlands, which is in the tenth place, received 2374 citations. Turkey is again in 39th place in the citation ranking, and the number of citations received by the studies is significantly low (527 citations).

Table 3: Most-cited top 10 countries between 2017 and 2021

Year	2017-2021
Country	
USA	52093
England	10905
Australia	7532
Canada	7420
South Africa	5217
China	3166
Spain	2582
Brazil	2547
Italy	2433
Netherlands	2374
Turkey	527

Below are the top 10 most-cited authors and the number of publications by these authors in Table 4. Richard Lowry is the most-cited author (1334) with 14 publications, followed by Rachel Jewkes with 57 publications with 658 citations. Michele R. Decker is the third with 46 studies and 532 citations. When the number of citations and articles are evaluated together, Lowry ranks first with an average of 95 citations per publication, Merrick takes the second most citations with a small number of articles, who is ranked 7th in the table with 65 citations, and Ports ranks third with an average of 56 citations. The data in Table 4 indicate how important quality is in terms of quality and quantity.

Table 4: Distribution of citations by authors between 2017 and 2021

Author	Publication	Citation
Lowry, Richard	14	1334
Jewkes, Rachel	57	658
Decker, Michele	46	532
Finkelhor, David	13	461
Ports, Katie A.	8	448
Gibbs, Andrew	40	406
Merrick, Melissa	6	395
Patel, Vikram	9	381
Shannon, Kate	41	372
Hamby, Sherry	13	372

According to the data in Table 4, Lowry's most cited (936 citations) study, which is in the first rank according to the number of citations, is the study titled *Youth Risk Behavior Surveillance-United States-2017* published in 2018, while the second most cited (191 citations) study is *Transgender Identity and Experiences of Violence Victimization, Substance Use, Suicide Risk, and Sexual Risk Behaviors Among High School Students-19 States and Large Urban School Districts, 2017* published

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

in 2019. Ranked second in the citation, the first study of Jewkes with the most citations (87 citations) was published in 2017 titled *Pathways between childhood trauma, intimate partner violence, and harsh parenting: findings from the UN Multi-country Study on Men and Violence in Asia and the Pacific*. Another most-cited (52 citations) study by Jewkes is *Intersections of Sex Work, Mental Ill-Health, IPV and Other Violence Experienced by Female Sex Workers: Findings from a Cross-Sectional Community-Centric National Study in South Africa*.

The citation networks between countries are given in Figure 2. It shows that the most cited is (52.093) the US (red cluster), which has citation networks with 26 countries. The United States is followed by the United Kingdom (green cluster) with 21 networks. While Canada, which is in the same cluster as the United States, has 20 citation networks with other countries, Turkey, which is in the blue cluster, has 19 citation networks with other countries. France, which is given in the yellow cluster, has 13 networks. On the other hand, Australia, which has the third-highest citation ranking, is in the purple cluster, and the number of countries with which it has only 3 networks. The only country that does not have a network is Mongolia.

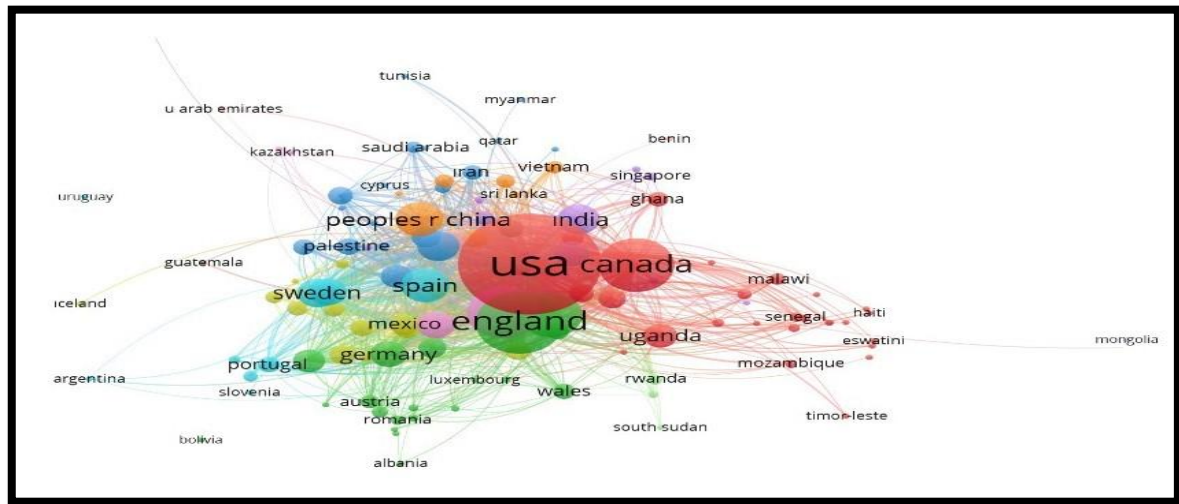

Figure 2: Citation networks by countries

The analysis of the community showing the distribution of keywords used in academic studies on violence in health is given in Figure 3. As a result of the analysis of the community, it is seen that the most frequently used keywords in the field are *intimate partner violence*, *violence*, *violence in health*, *violence and health*, *mental health and violence*, and *domestic violence*.

As of the second half of 2019, the words *intimate partner violence*, *workplace violence*, and *domestic violence* were used more intensely, while during and after 2020, *mental health and violence*, *covid-19*, *alcohol and drugs*, and *battered women* were frequently used in academic studies.

Table 5: Top 10 sources publishing the most articles on violence in health (journals)

Source	Document
Journal of Interpersonal Violence	1175
Plos One	307
International Journal of Environment	303
Child Abuse & Neglect	257
BMC Public Health	193
Violence Against Women	191
Journal of Family Violence	167
BMJ Open	152
Social Science & Medicine	134
Children and Youth Services Review	134

In Table 6, the citation analysis of the journals that published articles on violence in health is given. According to the table, it is seen that *the Journal of Interpersonal Violence*, which has 1175 articles, has the highest number of citations (5284), *The Lancet* is the second with 12 documents and 4383 citations, and *Child Abuse & Neglect* is the third with 3054 citations. When the number of publications and citations are compared, however, *The Lancet* ranks first, and *Morbidity and Mortality Weekly Report: Surveillance Summaries* ranks second.

Table 6: Citation analysis by top 10 sources publishing the most articles on violence in health

Source	Citation	Document
Journal of Interpersonal Violence	5284	1175
The Lancet	4383	12
Child Abuse & Neglect	3054	257
Plos One	2550	307
BMC Public Health	1343	193
International Journal of Environment	1272	303
Social Science & Medicine	1231	134
BMJ Open	1042	152
MMWR Surveillance Summaries	1032	6
Journal of Family Violence	855	167

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

Violence in health has become a common problem of all societies. Numerous academic studies in this field should be seen as an indicator of the situation. The decrease or increase in the number of scientific publications indicates the situation of the problem in the social structure. This study reveals the increase in the number of articles on violence in health worldwide between 2017 and 2021. Likewise, the increasing citation trend in this field illustrates how violence against healthcare workers by patients or visitors has become a global issue. 8-38% of healthcare workers were reported to experience some form of violence at some point in their careers (WHO, 2020). In addition, according to a recent systematic review and meta-analysis study, 61.9% of healthcare workers have reported that they have been exposed to violence; nurses (59.2%) and doctors (56.8%) were the targets of violence more frequently than other healthcare workers (44.4%) (Liu et al., 2019).

By using the bibliometric method, this study aims to analyze the academic articles scanned in the WoS database on violence in health between 2017 and 2021 in five years period. 13,130 of the 15,099 studies obtained as a result of the research constitute the data set of the research. The results suggest

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

that the numbers increase significantly every year according to the year-based distribution of the studies conducted in the field of health and violence. This situation is the most concrete example of violence level in health regarding societies. The increase in the number of published articles is in parallel with the increase in cases of violence in health (WHO, 2020; Liu et al., 2019; Edvard et al., 2016; Talas et al., 2011).

When we look at the distribution of publications among countries, there are 164 countries producing publications in this field, and America is the most productive among these countries and ranks first with 7,226 articles, followed by England, Canada, Australia, South Africa, Brazil, Spain, and Sweden in terms of productivity. The results, Australia (70.9%), North America (67.3%), Asia (64.9%), Africa (59.2%), and Europe (48.1%), are consistent with the prevalence of violence against healthcare professionals (Liu et al., 2019; Cebrino & Cruz, 2020). In addition, considering the institutions supporting the studies in this field, Columbia University should be stated as the most productive institution with 323 articles. Columbia University is followed by the University of Michigan, the University of Toronto, Johns Hopkins University, and the University of North Carolina, respectively. The fact that the first 5 institutions have the highest number of publications in these countries gives information about the cases of violence in health in these countries.

Citations to publications also give clues about the level of violence in health. Publications from the US received the highest number of citations (52,093), followed by England, Australia, Canada, South Africa, China, Spain, Brazil, Italy, and the Netherlands. On the other hand, Turkey is 39th, and it received 527 citations in 5 years. The increasing citation trend for publications on violence in health is an indicator of the globalization of violence (Liu et al., 2019; Cebrino & Cruz, 2020). Considering the citations based on the authors, Richard Lowry is the most cited one (1334) with 14 articles. Lowry's work titled *Youth Risk Behavior Surveillance-United States* received 936 citations in total. When analyzed according to the journals, it was found that *the Journal of Interpersonal Violence*, which published 1175 articles, received the highest number of citations (5284). It should also be emphasized that the increase in the number of citations in parallel with the increase in the number of publications is another significant point.

Violence in health is a multidimensional and global problem and producing scientific publications with co-authors by many countries may be the solution. In the co-authorship analysis conducted on violence in health in WoS, it was determined that there were 13 clusters among countries. Accordingly, the country with the highest degree of cooperation is Turkey with 27 networks. It is followed by China, Brazil, Denmark, and Japan. Ranking first in publication and citation categories, the US has cooperation with 5 countries. While the studies carried out by co-authors in different countries and institutions contribute to the development of scientific communication (Yeşiltaş and Yılmaz, 2021), they also provide a holistic contribution to the solution. Additionally, thanks to co-authorship, both awareness and the number of citations to publications are increased.

When the results of the co-existence analysis are evaluated, it was found that the most recurring words in the search results within the framework of the title, summary, and keywords related to violence in health are *intimate partner violence, violence, violence in health, violence and health, mental health and violence, and domestic violence*. The result of this study is compatible with the data of the only bibliometric study on violence in health conducted by Cebrino and Cruz (2020), carried out using the Scopus database.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

In short, this study analyzed 13,130 academic articles indexed in the SSCI only in the WoS database, covering the 5 years between 2017-2021, by using the bibliometric analysis method. Bibliometric analysis is an essential analysis method in determining the trends in the scientific field. This study revealed the frequency of discussion of violence in health by countries and institutions, the intensity of scientific publications by authors, and the inclusion of these publications by journals. In addition, it should be emphasized that the number of publications related to violence in health remains at a significantly low level compared to the increasing cases of violence in health in Turkey.

On the other hand, there are many limitations to the study. One of the most notable limitations is that the data were only taken from the WoS database. Also, it only covers the articles scanned in the SSCI index, which is the social science index. Another limitation is that only research articles were included as the document type. The last limitation of the study is the only inclusion of English studies, which is the universal language of publication, into the analysis.

REFERENCES

- Adib SM, Al-Shatti AK, Kamal S, El-Gerges N, Al-Raqem M. (2002). Violence against nurses in healthcare facilities in Kuwait. *International Journal of Nursing Studies*,39(4): 469-78. PMID: 11909623 DOI: 10.1016/s0020-7489(01)00050-5
- Alameddine, M., Mourad, Y. & Dimassi, H. A. (2015). National study on nurses' exposure to occupational violence in Lebanon: prevalence, consequences and associated Factors. *PLoS One*. 10(9):e0137105. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0137105> PMID: 26355686
- Ali-Jadoo, S. A., Torun, P., Dastan, I. & Al-Samarrai, M. (2018). Impact of conflict related and workplace related violence on job satisfaction among physicians from Iraq—a descriptive cross-sectional multi centre study. *Journal of Ideas in Health*, 1(1):14–22. Available from: <https://www.jidhealth.com/index.php/jidhealth/article/view/4>
- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An r-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. DOI: 10.1016/j.joi.2017.08.007
- Beech, B., & Leather, P. (2006). Workplace violence in the health care sector: A review of staff training and integration of training evaluation models. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 27-43.
- Bowie, V. (2000). Current trends and emerging issues in workplace violence. *Security Journal*, 13(3), 7-23.
- Brady, C., & Dickson, R. (1999). Violence in health care settings. In P. Leather, C. Brady, C. Lawrence, D. Beale, & T. Cox (Eds.), *Work-related violence: Assessment and intervention* (pp. 9-10). London, England: Routledge.
- Brilhante, A. V. M., Moreira, G. A. R., Vieira, L. J. E. de S., ve Catrib, A. M. F. (2016). A bibliometric study on gender violence. *Saúde e Sociedade*, 25(3), 703–715. DOI: 10.1590/S0104-12902016148937
- Bulut, E. (2019). Sağlıkta Şiddet, Ed. Yılmaz Daşlı ve Erol Bulut (Ed.), *Sağlık Sosyolojisi*, (İç. 103-133), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cebrino, J. & Cruz, S. P. (2020). A worldwide bibliometric analysis of published literature on workplace violence in healthcare personnel, *PLoS ONE* 15(11): e0242781. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242781>.
- Edward, K. L., Stephenson, J., Ousey, K., Lui, S., Warelow, P. & Giandinoto, J. A. (2016). A systematic review and metaanalysis of factors that relate to aggression perpetrated against nurses by patients/relatives or staff, *The Journal of Clinical Nursing*, 25(3–4):289–99. <https://doi.org/10.1111/jocn.13019> PMID: 26507792

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Elliott PP. (1997). Violence in health care. What nurse managers need to know. *Nursing management (Harrow)*. 28(12):38-41; quiz 42.
- Han, B. C. (2016). *Şiddetin Topolojisi*, (Çev.: Dilek Zaptçioğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- Jaradat, Y., Nielsen, M. B., Kristensen, P., Nijem, K., Bjertness, E., Stigum, H., Pettersen, R. B. (2016). Workplace aggression, psychological distress, and job satisfaction among Palestinian nurses: A cross-sectional study. *Applied Nursing Research*, 32:190–8. <https://doi.org/10.1016/j.apnr.2016.07.014> PMID: 27969027
- Köse, G., Kurutkan, M. N., ve Orhan, F. (2020). Kalp yetmezliği konusunda en çok atf alan ilk 100 makalenin bibliyometrik analizi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(2), 92–104.
- Liu, J., Gan, Y., Jiang, H., Li, L., Dwyer, R., Lu, K., Yan, S., Sampson, O., Xu, H., Wang, C., Yang, Y., Yang, T., Chen Y., Song, F. & Lu, Z. (2019). Prevalence of workplace violence against healthcare workers: A systematic review and meta-analysis. *Occupational & Environmental Medicine*, 76:927–37. <http://doi.org/10.1136/oemed-2019-105849> PMID: 31611310
- López-Cepero, J., and FJ, R. D. (2009). Domestic violence: A Bibliographic and Bibliometric Review. *Psicothema*, 21(2), 248–254.
- Martins, A. G., ve Nascimento, A. R. A. do. (2017). Domestic violence, alcohol and other associated factors: A bibliometric analysis. *Arquivos Brasileiros de Psicologia*, 69(1), 107–121.
- Moura, L. K. B., Azevedo, U. N. de, Wingerter, D. G., Ferreira, M. A. F., Maciel, M. P. R., Moura, R. P., Silva, A. M. da, ve Alves, M. do S. C. F. (2020). Bibliometric analysis of the scientific evidence on violence perpetrated against the elderly. *Ciência and Saúde Coletiva*, 25(6), 2143–2152.
- Özsoy, Z. ve Demir, E. (2018). Which bariatric procedure is the most popular in the world? A bibliometric comparison. *Obesity Surgery*, 28, 2339-2352.
- Phillips J.P. (2016). Workplace violence against health care workers in the United States. *The New England Journal of Medicine*. 2016; 374:1661. <https://doi.org/10.1056/NEJMra1501998> PMID: 27119238
- Pinar, T., Acikel, C., Pinar, G., Karabulut, E., Saygun, M., Bariskin, E., Guidotti, T., Akdur, R., Sabuncu, H., Bodur, S., Eğri, M., Bakir, B., Açıköz, Em., Atceken, I. Ve Cengiz, M. (2017). Workplace violence in the health sector in Turkey: a national study. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(15):2345–65, <https://doi.org/10.1177/0886260515591976> PMID: 26124224
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348–349.
- Schmidt, K. H. & Diestel, S. (2014). Are emotional labour strategies by nurses associated with psychological costs? A cross-sectional survey. *International Journal of Nursing Studies*. 51(11):1450–61. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2014.03.003> PMID: 24685111
- Shi, L., Wang, L., Jia, X., Li, Z., Mu, H., Liu, X., Peng, B., Li, A. & Fan, L. (2017). Prevalence and correlates of symptoms of post-traumatic stress disorder among Chinese healthcare workers exposed to physical violence: A cross-sectional study. *BMJ Open*, 7:e016810. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2017-016810> PMID: 28765135
- Sönmez, O. F. (2020). Bibliometric analysis of educational research articles published in the field of social study education based on web of science database. *Participatory Educational Research*, 7(2), 216-229.
- Sumner, S. A., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., Hillis, S. D., Klevens, J. & Houry, D. (2015). Violence in the United States: Status, challenges, and opportunities. *JAMA*. 314(5):478–88. doi:10.1001/jama.2015.8371. 8371 PMID: 26241599.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Talas, M. S. Kocagöz S. & Akgüç, S. (2011). A survey of violence against staff working in the emergency department in Ankara, Turkey. *Asian Nursing Research*, 5(4):197–203. <https://doi.org/10.1016/j.anr.2011.11.001> PMID: 25030520
- Tang, N, & Thomson, L. E. (2019). Workplace violence in Chinese hospitals: the effects of healthcare disturbance on the psychological well-being of Chinese healthcare workers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 16(19):3687. <https://doi.org/10.3390/ijerph16193687> PMID: 31575019
- Web1. https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf (Erişim: 25.01.2022)
- Web2. https://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/resources/library/publications/WCMS_751832/lang--en/index.htm (Erişim: 27.01.2022).
- Web3. <https://library.icrc.org/library/docs/DOC/icrc-annual-report-2020-1.pdf> (Erişim: 25.01.2022)
- Web4. <https://www.safeguardinghealth.org/new-map-depicts-412-acts-pandemic-related-violence-and-threats-health-workers-and-services-around> (Erişim: 25.01.2022)
- Web5. <http://www.sagliksen.org.tr/haber/10418/saglik-sen-saglikta-siddet-raporu-2021> (Erişim: 25.01.2022)
- Wilsdon, J., Allen, L., Belfiore, E., Campbell, P., Curry, S., Hill, S. and Johnson, B. (2015). *The metric tide report of the independent review of the role of metrics in research assessment and management*. Hefce.
- World Health Organization (2020). Violence and Injury Prevention 2018: Violence against health workers [Internet]. World Health Organization, Available from: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/workplace/en/
- Wu, Y., Chen, J., Fang, H., and Wan, Y. (2020). Intimate partner violence: A bibliometric review of literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5607. DOI: 10.3390/ijerph17155607
- Yeşiltaş, E. ve Yılmaz, A. (2021). Eğitimde Medya Okuryazarlığı ile ilgili Araştırmalara Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 4903-4929.
- Zafar, W., Khan, U. R., Siddiqui, S.A., Jamali, S. & Razzak, J. A. (2016). Workplace violence and self-reported psychological health: coping with post-traumatic stress, mental distress, and burnout among physicians working in the emergency departments compared to other specialties in Pakistan. *The Journal of Emergency Medicine*, (1):167–77. <https://doi.org/10.1016/j.jemermed.2015.02.049> PMID: 26412103

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Çalışma Etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Katkı Oranı: Çalışmaya yazarlar eşit oranlarda katkı sağlamıştır.

TARİHSEL/TOPLUMSAL TRAVMALARIN KUŞAKLARARASI PSİKOSOSYAL ETKİLERİ: DERSİM 38 ÖRNEĞİNDE BİR OLGU SUNUMU**Gülnaz KARATAY***
Azad GÜNDERCI****ÖZET**

Tarihsel/toplumsal travmaların kuşaklararası aktarım potansiyeli oldukça güçlüdür. Bu yönüyle, tarihsel/toplumsal travmalar sadece sağ kalanları değil sonraki nesilleri de etkileyerek, kuşaklar boyu sürebilen psikososyal yakınmalara yol açabilmektedir. Travmaya maruz kalan ebeveynlerin ortaya koymuş olduğu semptomlar, sözsüz davranışlar, keder ve bilinçsiz korkular, çocuklar tarafından adeta hafızaya alınarak içselleştirilir. Bu süreçte sonraki kuşakların yardımsız kalması toksik stres yükünü artırmaktadır. Bu olgu sunumunda Dersim 1938'in (Tertele) psikososyal boyutta yol açtığı uzun dönemli etkileri ikinci kuşak bir travma mağdurunun gözünden değerlendirilmiş ve yol açtığı sonuçların önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetler açısından önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşaklararası Aktarım, Ruh Sağlığı, Toplumsal Travma, Dersim 1938

INTERGENERATIONAL PSYCHOSOCIAL EFFECTS OF HISTORICAL/SOCIAL TRAUMA: A CASE REPORT IN DERSİM 38 EXAMPLE**ABSTRACT**

The potential for intergenerational transmission of historical/social traumas is quite strong. In this respect, historical/social traumas affect not only the survivors but also the next generations, leading to psychosocial complaints that can last for generations. The symptoms, nonverbal behaviors, grief and unconscious fears revealed by the parents exposed to the trauma are internalized by being absorbed by the children within the family system. In this process, the absence of help from the next generations increases the toxic stress load. In this case report, the long-term effects of Dersim 1938 (Tertele) on psychosocial dimension will be evaluated in the eyes of a second generation trauma victim and the importance of these results in terms of preventive, therapeutic and rehabilitative services will be discussed.

Keywords: Intergenerational Transmission, Mental Health, Social trauma, Dersim 1938

1. GİRİŞ

Toplumsal travma; savaş, doğal felaketler, soykırım gibi nedenlerle ekstrem düzeyde ortaya çıkan, kuşaklar boyu sürebilen fiziksel ve psikolojik yaralara yol açan, beraberinde ayrımcılık, yoksulluk ve göç gibi olgularla ağırlaşarak yaşanmaya devam edilebilen kolektif bir fenomen olarak tanımlanmaktadır (Toledo, 2014,s.2). Tarihsel/toplumsal travmalara çözülmemiş travmalar da diyebiliriz çünkü bir kısmı ret edilmekte, diğer bir kısmı kabul edilse bile gerekleri yeterince ortaya konulmamaktadır. Doğmadan çok önce gerçekleşmiş olsalar bile, bireyler, yaşamlarını etkileyen tarihsel olayların ortak bir hafızasına sahip olabilmektedirler. Bu yönüyle kolektif anıların sosyal kimliği inşa etmek ve sürdürme ile ilgili önemli bir işlevi vardır. Sadece travmatik olayları yaşayanlar

* Prof. Dr., Munzur Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, e-mail: gkaratay@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 6488-0890

** Uzm. Dr., Psikiyatrist/Psikoterapist, drazadgunderci@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4466-1794
Olgu Sunum Sayfa Sayısı: 282-291

Makale Geliş Tarihi:11.01.2023 Makale Kabul Tarihi:25.03.2023 Makale Yayın Tarihi: 25.03.2023

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değil, yaşanan olgulara doğrudan tanıklık etmeyen sonraki nesiller de travmayla ilgili kolektif hafıza inşa edebilmektedirler (Hirschberger, 2018).

İkinci kuşaklarda ortaya çıkan sekonder travma, doğrudan bir fiziksel maruziyet ya da duygusal yaralanma olmadığı halde dolaylı olarak travmanın etkileri ile yüzleşmeyi içeren bir kavramdır (Greenblatt-Kimron vd., 2021). İkincil travmatizasyona ilişkin çalışmalar, Holokost'u (Yahudi Soykırımı) yaşayan mağdurların çocuklarında bazı psikiyatrik semptomların gözlemlenmesi ile literatüre girmeye başlamıştır. Benzer çalışmalar Vietnam Savaşı gazilerinin çocuklarında, Amerikan yerlileri, Afro- Amerikalılar, Avustralyalı Aborjinler, Yeni Zelanda Maorileri, Ermeniler, Balkan ve Afrika toplumlarında çocuklar üzerinde devam ettirilmiştir (Dekel & Goldblatt, 2008; Bombay, Matheson & Anisman, 2009; O'Neill vd., 2016). Yapılan çalışmalarda toplumun varlığını hedef alan travmaların, sonraki kuşaklara psikodinamik, çevresel ve sosyal kanallar aracılığıyla aktarıldığı düşünülmektedir (Kellerman, 2001). Bu aktarım biçimleri geçerliliğini korumakla birlikte, son zamanlarda travma aktarımının nöroendokrin, nöroanatmik ve epigenetik etki gibi biyolojik yollarla da gerçekleştiğine ilişkin kanıtlar da bulunmaktadır (Ramo Fernández et al., 2015; Chaumette et al,2016).

Özellikle günümüzde, küresel düzeyde travmatik deneyimlerin artmasıyla birlikte, travma aktarım süreçlerinin ve uzun dönem etkilerinin daha açık bir biçimde anlaşılmasının, önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetler açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Belirtilen bu süreçlere katkı sunulması amacıyla planlanan bu olgu sunumunda; 1937-38 yılları arasında bugünkü adıyla Tunceli, eski ismiyle Dersim olarak ifade edilen bölgede gerçekleşen ve yerel dilde Tertele olarak ifade edilen tarihsel travmanın kuşaklararası psikososyal etkileri, ikinci kuşak travma mağduru olan M.A'nın aktarımları üzerinden analiz edilmiştir.

2. YÖNTEM

Olgular sunumu biçiminde planlanan bu çalışmanın verileri derinlemesine görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Olgular sunumu tıbbi olarak ender görülen görülen bir hastalık ya da durumun ya da bilinen bir hastalık ya da durumun farklı bir klinik türevinin tüm ayrıntılarıyla ortaya konulduğu bir çalışma türüdür (Karatay; 2022 s.49). Bu kapsamda toplumsal travmanın yüzleşilmemiş dolayısıyla farkında olunmayan boyutlarının ikinci kuşak bir olgunun deneyimleri üzerinden anlaşılmasına çalışmasının, tarihsel travmaların maliyetinin anlaşılması bakımından önemli katkıları olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla 24 Ekim 2011 tarihinde M.A.'nın son yıllarda yaşantısının büyük bir kısmını geçirdiği köyüne gidilmiş ve yaklaşık 80 dakika süren görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme M.A.'nın yaşadığı evde çevresel uyaranların azaltıldığı bir odada gerçekleştirilmiştir. Görüşme sürecinde M.A.'nın herhangi bir baskı altında kalmadan düşüncelerini rahat bir biçimde ifade etmesine izin verilmiş, yorumlardan kaçınılmış ve zaman zaman açıcı sorular yöneltilerek konuşmaya teşvik edilmiştir. Konuşma içeriğiyle ilgili duygusal yoğunlaşma yaşandığında görüşmeye ara verilmiş ve rahatlama sağlanmıştır. Görüşme içeriği, ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve M.A.'nın kendi ifadeleri korunarak dökümanite edilmiştir. Görüşme içeriği dökümanite edilirken M.A.'nın paylaşılmasını istemeyebileceği kısımlar için tekrar teyit alınmış, özellikle paylaşılmasını istediği kısımların vurgusu artırılmıştır.

3. BULGULAR

3.1.Görüşme Yapılan M.A.'nın Bazı Tanımlayıcı Özellikleri

Cinsiyet: Erkek

*Yaş:*60

Öğrenim Durumu; Ortaokul (Lise terk)

Meslek: İşsiz

Kardeş Sayısı; 8 kardeş (1 abla ve 1 ağabeyi hastalıktan, 1 ağabeyi ise siyasi faaliyetler nedeniyle yaşamını yitirmiş).

Tertele Döneminde Ailesel Kayıplar:

Baba tarafından; babasının babası, babasının amcaları, babaannesi. Amcalarından sadece bir tanesi Tertele'den sağ kurtulmuş, ancak o amcası da sürgündeyken tüberkülozdan yaşamını yitirmiş.

Anne tarafından; annesinin babası.

3.2.İkinci Kuşağın Gözünden Birincil Travma Mağdurunun Yaşam Öyküsü

3.2.1.Babasına İlişkin Hafıza

Tertele gerçekleştiğinde babam tahminen 9-10 yaşlarında, annem ise 7 yaşlarındaymış. Anne ve babamın çocukluğuna ilişkin fazla bir şey bilmemekteyim. Ebeveynlerim sürgüne gönderildikleri Manisa'da iki sahipsiz çocuk olarak (annesinin kimin yanında olduğundan emin değil) tanışıp evlenmişler. Evlendiklerinde muhtemelen babam 17-18 yaşlarında annem ise 13-14 yaşlarındaymış. Babam, evlendikten sonra askere alınmış ve annem askerlik boyunca Manisa'da başkasına muhtaç biçimde yaşamak zorunda kalmış. Babam Manisa'da iken orada kalması için bir tarla verilmiş ancak askerliğini tamamladıktan sonra doğduğu topraklara geri dönmek istemiş. Geri döndüğünde, başka yerde (Mazgirt ilçesine bağlı Beyler Mezrası-Mezra Begleran) toprak verilmesine rağmen, özellikle tekrar gelip yakınlarını kaybettiği köye yerleşmiş. Köyüne yerleştikten sonra, yeniden düzen kurmaya çabalamış. Ancak 24-25 yaşlarında yoğun şiddet eğilimi açığa çıkmış ve yakınlarına (annem, kardeşlerim, amcalarım vs.) şiddet uygulamaya başlamış. Şiddet davranışı nedeniyle aile içi sorunlar artınca bulunduğu köyü terk edip Tunceli merkeze taşınmış ve yalnız başına yeniden bir yaşam kurmuş. Bu tarihten sonra bir daha köye dönmemiş. Tunceli merkezde kendisine yeniden bir gece kondu inşa etmiş. Bu kısımları hayal mayal hatırlıyorum. Biz annemle köyde kaldık. Sanırım babam köye gelince dağları, yaylaları gezdiği için geçmiş dönemde yaşadıkları aklına geldi, kayıpları gözünde canlandı. Bu durum da kötüleşmesine ve psikolojik sorunların başlamasına neden oldu diye düşünüyorum. Babam aynı zamanda aşırı titizmiş, kış ayında bile her gün banyo yapmaya başlamış. Psikolojisi bozulduktan sonra yaşadıklarına tepki olarak 12 yıl hiç su içmemiş. Hatırlıyorum sürekli çay ve sigara içerdi. Babam gidince, babamın sorumluluklarını küçük yaşta (11-12 yaşlarında) olan abim üstlenmişti. Annemle birlikte, köyde çok çalışırdı. Babam şehirde biraz daha sakinleşmişti. Bir süre sonra babamın peşinden biz de Tunceli merkeze taşınmak zorunda kaldık. Ancak hayvanlarımız olduğu için köyle bağlantılarımız sürüyordu. Bizler köye gelip gitmemize rağmen babam bir daha köye dönmedi, kardeşinin cenazesine, çocuklarının düğününe bile gelmedi. Babam aşırı sigara içerdi,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

zaten bir süre sonra akciğer kanserine yakalandı. Hastalığına rağmen sigarayı bırakamadı. 60 yaş civarında yaşamını yitirdi.

Babam çok güzel insandı, iyi insandı. Beni annemden daha çok severdi. Babam yaşadıklarını anlatmadı, kendini sessizleştirdi, çünkü çok kayıpları vardı. Bazen kendiliğinden çocukluğunu anlatırdı ancak tekrar yaşamamak için detaylara hiç girmezdi, geçiştirirdi. Mesela amcasının bir kızının çok güzel olduğunu, askerler tarafından hayvanın terkesine bindirilerek götürüldüğünü söylerdi, hafızasında o an berrak bir biçimde kalmıştı. Babamın hikayesini daha çok annemden ve çevreden dinledim. Ancak sürekli olarak “bizi kim bu hale getirdiyse Allah hesabını sorsun” dediğini duyardım. Gece gündüz sigara içerdi, devamlı kendi kendine ağlardı. Dini inançlarına çok bağlıydı. Hastalandıktan sonra kendisine dini misyon biçmişti, kurtarıcı gibi davranırdı. Bir öküzü vardı, öküzünün sırtına çul atıp at gibi binerdi. Öküzüyle yatar, öküzüyle kalkardı, kutsallık atfetmişti. Yaşamı boyunca başkalarına muhtaç olmamak babam için çok önemliydi. Sürekli olarak başkalarına muhtaç olmamamızı, çabalamamız gerektiğini söylerdi.

3.2.2. Annesine İlişkin Hafıza

Tertele zamanında annem babamdan daha küçükmüş. Annem yaşadıklarını daha rahat anlatırdı. Tertele zamanında yaşadıkları eziyetleri annem daha soğukkanlılıkla anlatırdı. Sürgünde kendilerine insan gözüyle bakılmadığını, kötü davrandıklarını, hor görüldüklerini ağlayarak anlatırdı. Annem çok çalışkandı, katıydı ve sertti. Bize şiddet uygulardı. Sanırım benim de asabiliğim annemden geliyor. Annem zamanını son ana kadar sürekli çalışarak geçirdi, yoğun bir çaba içindeydi. Özellikle büyük abime çok düşküdü. Annem bize karşı sert olmasına rağmen, doğaya ve hayvanlara karşı çok merhametliydi, av yapmama çok kızardı. Dini inançları vardı ancak ara ara Tanrıya isyan ederdi. “Allah’ım bu olanları niye görmedin, bu yaşadıklarımız niye başımıza geldi, sen neredeydin?” sözlerini annemden sık sık duyardım. Annem özellikle başkalarının ölümünden çok etkilenir, hayıflanırdı. Annem 7-8 yaşlarından itibaren sigara içmeye başlamış, o nedenle babam gibi o da sigara tiryakisiydi. Babam pes etmişti ama annem hayata tutunmak için çok çabaladı, abimle birlikte bütün sorumluluğu üstüne aldı. Abim okulu bırakmak zorunda kaldı, evin ve hayvanların sorumluluğunu üstlendi...

3.2.3. İkinci Kuşak Olan M.A’nın Kendi Yaşam Öyküsü

En küçük çocuktum, çok zorluk çekmedim. Çocukluğumda özellikle babam beni çok severdi. Çocukken özellikle nenemden ve annemden Tertele hikayelerini dinleyerek büyüdük. Özellikle nenem (anneanne) çok öğreticiydi. Keşke anlattıklarını kayıt edebilseydim. Ben diğer yaşlılarıma göre daha fazla merak ederdim, ne yaşadıklarını anlamaya çalışırdım. Çocukken çok farkında değildim ama zamanla bu acılar beni de sardı. Nenemin (babaanne) yakıldığı yerde kalıntıları gördük, boncuk vardı. Mağaralarda kemikleri görürdük...

O zaman toplumumuz oldukça yoksulmuş, yaşadığımız yerde tarım arazileri oldukça darılmış. Aşiretimizin elinde silah da olunca hayatta kalmak için bazı tarım ürünlerine el koyuyorlarmış. Ayaklarına çarık yapabilmek için başaklarının hayvanlarına el koyarlarmış. Bütün bunlar bir toplumu kırımdan geçirmeye gerekçe olabilir mi? O dönemde çocuk da olsa, yedi yaşında da olsa ardıçların dibini, ağaçların dibini, taşların dibini arayıp bulmuşlar ve öldürmüşler. Kurtulanlar; saklanmayı başaranlar, başkalarına ırgatlık yapanlar, hizmetçi gibi kullanılanlar.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Lise’de okulu yarıda bırakmak zorunda kaldım, köye gelip abime yardım ettim. Gençlikte işe yerleştim, yapamadım, bırakıp Almanya’ya gittim. Almanya’da 5 yıl yaşadım, babam gibi vatanım vatanım dedim. Oradan da geri köye döndüm. Şu anda köyde yalnız yaşıyorum, eşim, çocuklarım merkezde yaşıyor. Kendimi babama benzetiyorum. Çaydanlık ocaktan hiç inmez ve günde 1,5-2 paket sigara tüketiyorum. Alkolü ne kadar bulabilirsem o kadar içiyorum. Şehre gittiğimde alkol tüketimim artıyor. Sağlığım pek iyi değil. Yalnız kaldığımda, babam aklıma gelir, annem aklıma gelir, onların yaşadıkları, korkuları, açlık sefalet aklıma gelir. Babamla ilgilenilmedi, kimse doktora götürmedi, acılar içinde öldü (ağlayarak anlatıyor). Şu anda bulunduğumuz yer ailemin Tertele’yi yaşadığı köy. Çocukluğumda bana anlatılanları yaşıyormuş gibi hissediyorum. Bana anlatılanlardan hangi dağda kimin vurulduğunu biliyorum, sanki ben yaşıyormuşum gibi hissediyorum. Örneğin Ahpanos vadisinde yaşananlar hayalimde canlanıyor. İkinci 38’i 94’te de yaşadık, şimdi de yaşıyoruz. Büyüklerimiz ’38 öncesi de çok şeylere tanık olup, yaşadılar. Bu gördüğümüz yıkık evler ‘94’te kalma. Buraları terk etmeye zorlandık. Bu acıları bizimle birlikte Tertele’yi yaşayanlar da tekrar yaşadı. Ne yazık ki doğduğumuz, büyüdüğümüz yerler acı hatıralarla dolu. Bu sarmaldan kurtulamıyoruz. Bütün bu yaşananlara rağmen, barış olsun istiyoruz, yapılanlar kabul edilsin istiyoruz, mezar yerlerimiz belli olsun istiyoruz. Kimseye kinimiz yok. Bu kısmı iyice vurgulayın, biz barış istiyoruz, kimseye kinimiz yok, sadece çocuklarımız için barış istiyoruz...

4. TARTIŞMA

Tarihsel/toplumsal travmalara ilişkin bu olgu analizinde görüldüğü üzere; sürgüne gönderilen anne ve baba zorunlu göçün ortaya çıkardığı sorunlar ve ruhsal zorlanmalar nedeniyle (...*sürgünde kendilerine insan gözüyle bakılmadığını, kötü davrandıklarını, hor görüldüklerini ağlayarak anlatırdı...*) doğdukları topraklara geri dönmek istemişlerdir...*Ebevyenlerim sürgüne gönderildikleri Manisa’da iki sahipsiz çocuk olarak (annesinin kimin yanında olduğundan emin değil) tanışıp evlenmişler. Babam Manisa’dayken orada kalması için bir tarla verilmiş ancak askerliğini tamamladıktan sonra doğduğu topraklara geri dönmek istemiş...* Aynı biçimde geri dönme isteğini Almanya’ya göç eden M.A.’nın yaşantısında da görmek mümkündür. M.A bu durumu*Çocukken çok farkında değildim ama zamanla bu acılar beni de sardı..... Almanya’da 5 yıl yaşadım, babam gibi vatanım vatanım dedim. Oradan da geri köye döndüm...* biçiminde ifade etmektedir.

Travma deneyimi olup zorunlu göçe maruz kalan bireyleri, yas sürecinin yanısıra mikroagresyonizme maruz kalma gibi zorlu süreçler de bekleyebilmektedir. Yas süreci hem fiziksel hem de kimliksel kayıplar adına yaşanmaktadır (Garland, 2011). Göç eden bireylerde geçmişe, mekâna, eski yaşantıya yoğun bir özlem ve bağlılık göze çarpmaktadır. Bu olguda da, tekrar doğdukları topraklara dönmek isteyen ebeveynlerin göç ve travmatik yaşantılar sonucunda bir yas duygusu içinde olma ihtimalleri oldukça yüksektir. M.A’nın anlatımlarında ebeveynlerinin yas sürecini devam ettirdiğine dair izler bulunmaktadır. Örneğin M.A babası Tertele’ye ilişkin bir olayı canlı biçimde halen hatırladığını ve gözünün önünden o görüntünün gitmediğini şu sözlerle aktarmıştır; ...*Mesela amcasının bir kızının çok güzel olduğunu, askerler tarafından hayvanın terkisine bindirilerek götürüldüğünü söylerdi, hafızasında o an berrak bir biçimde kalmıştı...* Bu anlatımlar uzamış yas sürecine işaret etmektedir. Erişkinler, kaybettikleri yakınlarının zihinsel imajını kendi zihinlerinde hayali olarak canlandırabilme yeteneğine sahiptirler. Bu nedenle travmalı bireylerde yas sürecinin uzun sürebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Herman’a göre (2011) travmatik olaylar kişilik yapısını paramparça etmekte, sevgi, güven, inanç ve duygu sistemini önemli

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ölçüde bozmaktadır. Tahka (1984) bunu geleceksizlik olarak tarif etmiştir. Ancak bu süreçte kişi, spontan ya da destekli bir biçimde, yitirdiği nesnenin zihinsel temsili ile yüzleştğinde, duygu yoğunluğunu azalttığı ve zihinsel temsilin sıcak etkisi soğumaya başladığında, yas sürecini tamamlamayı başarabilir (Arslan, 2022 s.76). Bu süreçte profesyonel destek kadar yakın çevren gelen tutarlı ve güven dolu bir destek de iyileştirici olabilir.

Travmayı çağrıştıran mekânlar, sesler, kokular, ışık ya da diğer imgele hatırlamayı anlık olarak harekete geçirebilen imgelerdir. Cenaze törenleri, düğünler, kalabalık ortamlar, hareket halindeki bir tren, asker gibi imgeler aracılığıyla hafıza anlık olarak (flashback) geri gelebilmektedir. Bu “sıcak yerler” geniş grupların bireyleri arasında, ister bireysel isterse topluca, anında yoğun duygular uyandıran veya küllenmiş duyguları yeniden alevlendiren fiziksel bir yer olarak tanımlanmaktadır (Volkan, 2001). M.A'nın anlatımlarında travmatik olayların yaşandığı mekanların aileyi önemli düzeyde etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. M.A'nın babasıyla ilgili anlatımlarında (...*Köyüne yerleştikten sonra, yeniden düzen kurmaya çabalamış. Ancak 24-25 yaşlarında yoğun şiddet eğilimi açığa çıkmış ve yakınlarına (annem, kardeşlerim, amcalarım) şiddet uygulamaya başlamış.... Sanırım babam köye gelince dağları, yayaları gezdiği için geçmiş dönemde yaşadıkları aklına geldi, kayıpları gözünde canlandı. Bu durum da kötüleşmesine ve psikolojik sorunların başlamasına neden oldu diye düşünüyorum....*) bu sıcak mekanların babasında yarattığı etkiyi ve babasının kayıplarını hatırlatan bu mekanlardan kaçındığını, önemli sosyal olaylarda bile (...*Bizler köye gelip gitmemize rağmen babam bir daha köye dönmedi, kardeşinin cenazesine, çocuklarının düğününe bile gelmedi...*) bir daha travma bölgesine dönmemesinden anlamak mümkündür.

Ayrıca M.A'nın travmatik olayları bizzat yaşamadığı halde anlatımlardan etkilenecek bu “sıcak yerler” den olumsuz bir biçimde etkilendiği göze çarpmaktadır. M.A., “sıcak yerler” in ruhsal alanı üzerindeki olumsuz etkilerini şöyle anlatmaktadır; ...*Çocukken çok farkında değildim ama zamanla bu acılar beni de sardı. Nenemin yakıldığı yerde kalıntıları gördük, boncuk vardı. Mağaralarda kemikleri görürdük... Şu anda bulunduğumuz yer ailemin Tertele'yi yaşadığı köy. Çocukluğumda bana anlatılanları yaşıyormuş gibi hissediyorum. Bana anlatılanlardan hangi dağda kimin vurulduğunu biliyorum, sanki ben yaşıyormuşum gibi hissediyorum. Örneğin Axpanos Vadisi'nde yaşananlar hayalimde canlanıyor... Ne yazık ki doğduğumuz, büyüdüğümüz yerler acı hatıralarla dolu. Bu sarmaldan kurtulamıyoruz...* Bireyler veya gruplar, doğmadan çok önce gerçekleşmiş olsalar bile, yaşamlarını etkileyen olayların ortak bir hafızasına sahip olabilmektedirler. Kolektif anıların sosyal kimliği inşa etmek ve sürdürme ile ilgili önemli bir işlevi vardır. Sadece travmatik olayları yaşayanlar değil, yaşanan olgulara doğrudan tanıklık etmeyen sonraki nesiller de travmayla ilgili kolektif hafıza inşa ederler. Tertele'de olduğu gibi, toplumun varlığını hedef alan travmalarda doğrudan etkilenenler yanında, sonraki kuşakların da onarım süreçleri önemlidir ve bazı çalışmalarda bu iyileşmenin nasıl gerçekleştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle Tertele'yi doğrudan yaşayan bireylerde, spontan olarak gerçekleşen yüzleşme, travma akışını yeniden düzenleme, kabullenme ve iyileşme süreçleri Arslan (2022) tarafından tekil yaşam öyküleri üzerinden etkili bir biçimde kaleme alınmıştır. Ancak bu sürecin hayatta kalanların tamamında güçlenme ile sonuçlanmadığı aynı eserde yer alan ikincil kişilere ilişkin yaşam öykülerinden görülebilmektedir. Diğer yandan travmaya maruz kalıp hayatta kalan ebeveynlerin bilinçsizce sergilediği öfke, korku, çaresizlik gibi yerinden edilmiş duygu ve deneyimlerinin çocuklar tarafından absorbe edildiği görülmektedir. Sessizlik komplosu (conspiracy of silence) olarak ifade edilen iletişim tarzında,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

travmatik deneyimler, açık bir biçimde paylaşılmaz ancak çocuklar bu deneyimleri hissederek içselleştirir. Bu olguda da, baba kendisini sessizleştirdiği halde ikinci kuşak olan M. A'nın özellikle babayla yoğun özdeşim kurduğu, görüşme sürecinde de anneden daha çok babaya odaklandığı dikkat çekmiştir.

Bu olguda Tertele'den sağ kurtulan M.A.'nın babasında ortaya çıkan bazı yakınmaların ömür boyu sürdüğü ve ailenin bütün sürecini etkilediği dikkat çekmektedir. M.A.'nın babasına dair anlatımlarında (*..Psikolojisi bozulduktan sonra yaşadıklarına tepki olarak 12 yıl hiç su içmemiş. Hatırlıyorum sürekli çay ve sigara içerdi.... Köyüne yerleştikten sonra, yeniden düzen kurmaya çabalamış. Ancak 24-25 yaşlarında yoğun şiddet eğilimi açığa çıkmış ve yakınlarına (annem, kardeşlerim, amcalarım) şiddet uygulamaya başlamış. Şiddet davranışı nedeniyle aile içi sorunlar artınca bulunduğu köyü terk edip Tunceli merkeze taşınmış ve yalnız başına yeniden bir yaşam kurmuş. Bu tarihten sonra bir daha köye dönmemiş.... Babam yaşadıklarını anlatmadı, kendini sessizleştirdi, çünkü çok kayıpları vardı. ... Hastalandığında kendisine dini misyon biçmişti, kurtarıcı gibi davranırdı. Bir öküzü vardı, öküzünün sırtına çul atıp at gibi binerdi. Öküzüyle yatar, öküzüyle kalkardı...)* babasının psikolojik sorunlar yaşadığı, şiddete meyilli antisosyal davranışlar sergilediği, bir dönem sonra tamamen içe kapandığını ve kendini bazen kurtarıcı rolünde gördüğünü anlaşılmaktadır. M.A.'nın babasına ilişkin bu aktarımı, Tertele'den sağ kurtulan babanın psikososyal yakınmalarının ileri düzeye ulaştığını düşündürmektedir. Bu olgunun babasında olduğu gibi travmatik yaşantıları olan bireylerde; içe kapanma, kişilerarası ilişkilerde şiddet eğilimi, alkol ve madde kullanım bozukluğu, anti-sosyal davranışlar, olayın tekrarlanma korkusu, yaralanma ve ölüm korkusu, huzursuzluk, panik, yas, depresyon ve çaresizlik görülebilen semptomlar ve durumlar arasındadır (Bjornsson vd., 2015).

M.A.'nın anlatımlarında göze çarpan bir diğer sorun ise; hem travmaya doğrudan maruz kalan baba ve annede hem de ikinci kuşak olan M.A'da ortaya çıkan madde kullanım öyküsüdür. *...Kendimi babama benzetiyorum. Çaydanlık ocaktan hiç inmez ve günde 1,5-2 paket sigara tüketiyorum. Alkolü ne kadar bulabilirsem o kadar içiyorum. Şehre gittiğimde alkol tüketimim artıyor. Sağlığım pek iyi değil. Yalnız kaldığımda, babam aklıma gelir, annem aklıma gelir, onların yaşadıkları, korkuları, açlık sefalet aklıma gelir...* Bu ifadelerden de görülebileceği gibi erken yaşam dönemlerinde maruz kalınan travmatik deneyimler, daha sonraki dönemlerde psikiyatrik bozukluklar ve madde kullanımı için risk oluşturmaktadır (MacMillan vd.,2001). Özellikle major depresyon, posttravmatik stres bozukluğu, dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu, borderline, antisosyal kişilik bozukluğu ve alkol/madde kullanım bozukluğu, çocukluk çağı travma öyküsü olan bireylerde sıklıkla karşılaşılan sorunlar arasındadır (Dunn, Ryan, Dunn, 1994). Travmalarda duygusal düzenleme başarısızlığında kendine zarar verme, yeme bozuklukları, madde kullanma, kumar veya aşırı çalışma gibi zorlayıcı davranışlara götürebilir. Özellikle madde kullanımı ve aşırı çalışma(*...Annem zamanını son ana kadar sürekli çalışarak geçirdi, yoğun bir çaba içindeydi...*) travmatik yaşantıları hatırlatan nesnelere ve düşüncelerin verdiği acıyla baş etme biçimi olarak başvurulan bir yöntem olabilmektedir. Bu nedenle travma deneyimi olan bireyler, kendilerini sürekli olarak meşgul tutabilmek için özel bir çaba içine girebilmektedirler.

Ayrıca babanın normal yaşantıdan farklı olarak çok fazla banyo yapması da (*...Babam aynı zamanda aşırı titizmiş, kış ayında bile her gün banyo yapmaya başlamış...*) travmatik yaşantılar sonrası ortaya çıkan obsesyonlarla baş etme biçimi olarak kompulsiyonu akla getirmektedir. Bilindiği

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

üzere çocukluk çağı travmatik yaşantıları kişiler için stresli durumlar olarak değerlendirilmekte olup, obsesif kompulsif bozukluğun oluşumuna yatkınlaştırıcı bir faktör olarak ele alınmaktadır (Lochner vd., 2002).

Travmalı ailelerde çocuk- ebeveyn arasındaki bağlanma stilleri de farklılaşabilmektedir. Travmaya maruz kalıp duygularını yeniden düzenlemekte zorluk çeken ebeveynlerden bazıları aşırı korumacı bir tutum geliştirirken, bazı ebeveynler rolleriyle ilgili katılaşılabilmektedirler. Bu bağlanma stili “travmatik bağlanma” (traumatic attachment) olarak ifade edilmektedir (Salberg, 2015). Bu olguda da M.A’nın annesine ilişkin hafızasında, katı ve sert bir figür kaldığı gözlemlenmektedir. *...Annem çok çalışkandı, katıydı ve sertti. Bize şiddet uygulardı. Sanırım benim de asabiliğim annemden geliyor. Annem bize karşı sert olmasına rağmen, doğaya ve hayvanlara karşı çok merhametliydi, av yapmama çok kızardı...*

Diğer yandan ebeveynlerinin acılarına tanıklık eden çocuklar, özdeşim kurduğu bu acıları telafi etmek için sezgisel olarak hissettikleri bir sorumluluk içine girebilir, ancak gelişimsel özellikleri gereği telafi konusunda yetersiz kalabilirler. Bu durum travmaya maruz kalan ebeveynlerin çocuklarını yaşamlarının sonraki dönemlerinde depresyon, suçluluk ve öfke gibi durumlara daha yatkın hale getirebilmektedir (Salberg, 2015; Karatay vd.,2017). M.A.’nın anlatımında özellikle annesiyle birlikte abisinin ve kendisinin de travma mağduru olan babanın rol kaybını telafi edebilmek için aşırı bir çaba içine girdikleri görülmektedir. *...Babam pes etmişti ama annem hayata tutunmak için çok çabaladı, abimle birlikte bütün sorumluluğu üstüne aldı... Lise’de okulu yarıda bırakmak zorunda kaldım, köye gelip abime yardım ettim...*

Kolektif travmalarda anlam krizi devam edebilmektedir. Kolektif travma, hem mağdurlar (örneğin, “travma olduğunda Tanrı neredeydi?”) hem de failer (“Halkım böyle suçları nasıl işleyebilir?”) açısından inanç sistemini sarsabilmektedir (Hirschberger, 2011). Toplu travmalara maruz kalan bireylerde tanrıya yakarış aynı zamanda isyan sıkça gözlemlenebilen bir durumdur. M.A. annesinde gözlemlendiği bu durumu şöyle ifade etmektedir; *...Annem bize karşı sert olmasına rağmen, doğaya ve hayvanlara karşı çok merhametliydi...Dini inançları vardı ancak ara ara Tanrıya isyan ederdi. “Allahım bu olanları niye görmedin, bu yaşadıklarımız niye başımıza geldi, sen neredeydin” sözlerini annemden sık sık duyardım...*

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu olgudan ayrıntılı olarak elde edilen verilere göre; tarihsel/toplumsal travmaların birincil kuşaklarda fiziksel ve psikolojik yıkımlar yanında ikinci ve üçüncü kuşaklara da psikososyal düzeyde önemli zararlar verdiği ve bu etkilerin ömür boyu devam ettiği görülmektedir. Ancak bu etkilerin gerek mağdurlar, gerekse yakınları tarafından travmayla bağının yeterince kurulamadığı ve hem birinci kuşakta hem de sonraki kuşaklarda yardım alma davranışından kaçınıldığı dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda; toplumsal travma ve psikososyal sağlık arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması ve farkındalığın artırılması için daha fazla saha çalışmasına ve elde edilen bulguların toplumla paylaşılmasına gereksinim olduğu düşünülmektedir. Ancak toplumsal travmaların yol açmış olduğu bütün bu maliyetten kaçınmanın en önemli aracı kuşkusuz önleyici politikalar geliştirilmesi ve toplumsal barışın teşvik edilmesi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Y. (2022). 38, Travma İyileşme, ve Annemin Yüzyılı. İstanbul: Kalan Yay.
- Bombay, A., Matheson, K., Anisman, H. (2009). Intergenerational Trauma: Convergence of Multiple Processes among First Nations peoples in Canada Journal of Aboriginal Health. *J Aborig Health*, 5(3), s.6-47.
- Chaumette, B., Kebir, O., Mam Lam Fook, C., Bourgin, J. ve diğerleri (2016) Stress and psychotic transition: A literature review. *Encephale*. 42(4), s. 367-73, doi: 10.1016/j.encep.2015.10.001.
- Dekel, R., Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *Am J Orthopsychiatry*, 78: s.281-289.
- Dunn, G.E., Ryan, J.J., Dunn, C.E. (1994). Trauma symptoms in substance abusers with and without histories of childhood abuse. *Journal Psychoactive Drugs*, 26, s. 357-360.
- Greenblatt-Kimron, L., Shrira, A., Rubinstein, T., Palgi, Y. (2021). Event centrality and secondary traumatization among Holocaust survivors' offspring and grandchildren: A three-generation study. *J Anxiety Disord.*, 81:102401. doi: 10.1016/j.janxdis.2021.102401.
- Herman, J. (2011). Travma ve İyileşme: Şiddetin Sonuçları-Ev İçi İstismardan Siyasi Teröre T. Tosun (Çev.). İstanbul: Literatür Yay.
- Hirschberger, G. (2018). Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Front Psychol.*, 9, s.1441.
- Karatay, G., Günderci, A., Demir, M.C., Gürarlan Baş, N., Çevik, Y. (2017). The Psychotraumatic Effects of 'Dersim 38' On The Second And Third Generation. *Academic Research International*, 8(2), s.78-88
- Karatay, G. (2021). Epidemiyolojik Araştırma Yöntemleri. Sağlık Disiplinlerine Özel Temel Epidemiyoloji. Ankara:Eğiten Kitap.
- Kellerman, N.P. (2001). Psychopathology in children of Holocaust survivors: a review of the research literature. *Isr J Psychiatry Relat Sci.*, 38, s.36.
- Lochner, C., du Toit, P.L., Zungu-Dirwayi, N et al. (2002). Childhood trauma in obsessive-compulsive disorder, trichotillomania, and controls. *Depression and Anxiety*, 15(2), s. 66-68.
- MacMillan, H.L., Fleming, J.E., Streiner, D et al. (2001). Childhood abuse and lifetime psychopathology in a community sample. *Am J Psychiatry*, 158, s.1878-1883
- O'Neill, L., Fraser, T., Kitchenham, A., et al. (2016). Hidden burdens: A review of intergenerational, historical and complex trauma, implications for indigenous families. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 11(2), s.173-186.
- Bjornsson, A.S., Hardarson, J.P., Valdimarsdottir, A.G., Gudmundsdottir, K., Tryggvadottir, A., Thorarinsdottir, K., ... Thorisdottir, A.S. (2020). Social trauma and its association with post-traumatic stress disorder and social anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 72, 102228.
- Ramo Fernández, L., Schneider, A., Wilker, S., Kolassa, I.T. (2015). Epigenetic alterations associated with war trauma and childhood maltreatment. *Behavioral Sciences and the Law*, 33(5), s.701-721.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Salberg, J.(2015). The texture of traumatic attachment: presence and ghostly absence in transgenerational transmission. *Psychoanal Q*, 84(1), 21-46.

Tahka, V (1984). Dealing with object loss. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 7 (1), s.13-33.

Toledo, P. (2014). Transgenerational Trauma: Autonomy, Anger and Somatization Between Children of Traumatized and Non– Traumatized Parents (Unpublished Phd Thesis), Bahçeşehir University, Istanbul.

Volkan, D.V. (2001). Massive Shared Trauma and “Hot” Places. Lucy Daniels Foundation Conference, Chapel Hill, North Carolina. (Erişim Tarihi: 20.03.2023): https://www.researchgate.net/publication/323769209_Massive_Shared_Trauma_and_Hot_Places

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür: Araştırmacılar olarak, geçmişini hatırlama riskini göze alarak çalışmaya derin katkı sunan katılımcı M. A.’ya sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Etik Boyut: Görüşmeler gerçekleştirilmeden önce, katılımcıya, elde edilen verilerin bilimsel amaçlar dışında kullanılmayacağı, veri paylaşımında kişisel kimliğin ve onurun korunacağı bildirilmiş ve çalışmaya katılım ve ses kaydı alınması konusunda sözlü onam alınmıştır.

Etik Kurul İzni: Çalışma verileri 2020 yılından önce toplandığı için etik kurul izninden muafır.

Katkı Oranı: Yazarların çalışmaya katkı oranları benzerdir.